

ZGODOVINA ZA VSE

leto XI. 2004

VSE ZA ZGODOVINO št. 2

ŠUBIC IVE

SLOVENKA
SVOBODNA SI
IN PRVIČ BOŠ
VOLILA

ISSN 1318-2498

9 771318 249009

ZGODOVINA ZA VSE

*Evo Vam mile sestre,
drage Slovenke list,
katerega ste si želele...*

VSEBINA

Zgodbe, ki jih piše življenje

Filip Čuček

ŽENSKÉ IN VOLILNEMAHINACIJE PRIOBČINSKIH

VOLITVAH VOBČINI CELJE OKOLICAV LETIH 1883/84

5

DIE ROLLE DER FRAUEN BEI DEN GEMEINDEWAHLEN IN DER GEMEINDE
CELJE-UMGEBUNG 1883/84

Natascha Vittorelli

»SLOVENKA«

12

O »prvem slovenskem ženskem časopisu«

»SLOVENKA«.

Reden von der »Ersten slowenischen Frauenzeitschrift«.

Urška Strle

»ČEMU TI ŽENSKIČASOPISI?«*

22

*Žensko vprašanje in odnos do ženske v slovaških ženskih časopisih
do razpada Habsburške monarhije*

„WOZU DIESE FRAUENZEITUNGEN?“

*Die Frauenfrage und die Einstellung gegenüber Frauen in slowakischen
Frauenzeitungen bis zum Zerfall der Habsburgermonarchie*

Borut Batagelj

»ALI NAJ DAMEKOLESARIJO?«

40

Kolesarke in žensko telo na prehodu iz 19. v 20. stoletje

„SOLLEN DAMEN RADFAHREN?“

Radfahrerinnen und der weibliche Körper an der Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert

Gorazd Stariha

PLJANI IN ZAPRAVLJIVI

54

Preklicne zgodbe radovljiškega sodnega okraja iz zadnjega desetletja avstro-ogrske monarhije

BETRUNKEN UND VERSCHWENDERISCH

*Widerrufsangelegenheiten im Gerichtsbezirk Radovljica aus dem letzten Jahrzehnt der öster-
reichisch-ungarischen Monarchie*

Janez Cvirn

»ŽUPNIK JE REKEL, DA BI BILO TREBA ŽENSKÉ ZAPEČATITI.«

72

Vpliv prve svetovne vojne na ločitve zakonov

„DER PFARRER SAGTE, DASS MAN DIE FRAUEN VERSIEGELN MÜSSTE“

Der Einfluß des Ersten Weltkrieges auf Ehescheidungen

Tina Bahovec

**»POMOČNICA NAJ JEMOŽU NE SAMO V DRUŽINI,
MARVEČ TUDI V VEČJEM, NARODNEM ŽIVLJENJU«**

83

Podobe koroških Slovenk in Slovencev v medvojnem času

„SIE SOLL DEM MANN NICHT NUR IN DER FAMILIE,
SONDERN AUCH IM GRÖßEREN, NATIONALEN LEBEN EINE HELFERIN SEIN“

Das Bild der Kärntner Sloweninnen und Slowenen in der Zwischenkriegszeit

Andrej Studen

»NE BO JE NIKDAR VEČ NAZAJ«

101

Umor pri Celju ali prispevek k temni strani zgodovine možaželjnih žensk

„NIEMALS WIEDER KEHRT SIE ZURÜCK“

*Ein Mord bei Celje oder ein Beitrag zur dunklen Seite der Geschichte von
mannsüchtigen Frauen*

Zapisi

Ana Benedetič

PROMOCIJA SUB AUSPICIIS IMPERATORIS

123

S knjižne police

Aleksander Žižek

NA VIZITI PRI HABSBURŽANIH

129

Borut Batagelj

(ZA)UPANJE V DENAR

130

Filip Čuček

ŽENSKE IN VOLILNE MAHINACIJE PRI OBČINSKIH VOLITVAH V OBČINI CELJE OKOLICA V LETIH 1883/84

Uvod

Če je leta 1848 Celje dajalo vtis bolj slovenskega kot nemškega mesta, se je po obnovi ustavnega življenja počasi spreminjalo v »nemško trdnjavo«, ki so jo lokalni celjski Nemci poskušali razglasiti za »pranemško mesto«, ki da so ga ustanovili nemški kolonisti na ruševinah antične Celeie. Od leta 1867 ni bilo v občinskem odboru niti enega Slovenca, slovensko meščanstvo je bilo šibko in kljub izjemni aktivnosti Štefana Kočevarja je slovenska stvar v mestu nazadovala. Razmere so se začele spreminjati šele ob koncu sedemdesetih let, ko je z nastopom Taaffejeve vlade nastopil boljši čas za avstrijske Slovence.

Po prihodu Josipa Serneca (1877) se je v mestu ob Savinji počasi začela krepiti slovenska stranka. To so posredno pokazale že deželnozborske volitve 1878, na katerih sta v celjski kmečki kuriji zmagala slovenska kandidata, delež slovenskih glasov v mestni kuriji pa se je okrepil. Uspeh so Slovenci ponovili tudi pri državnozborskih volitvah 1879. Krepitev slovenske stranke v nemškem Celju pa se je kazala tudi na druge načine. Pod vodstvom agilnega Josipa Serneca je svoje delo obnovila celjska čitalnica, ki je postala središče celjskih Slovencev. Po zaslugi Miha Vošnjaka in Josipa Serneca so 1881 Slovenci v Celju ustano-

vili celjsko Posojilnico, leta 1883 pa Zvezo slovenskih posojilnic. Hkrati so intenzivirali svojo aktivnost v celjski okoliški občini, ki je kot nekakšen obroč oklepala mesto.

Čeprav je bila občina Celje-okolica po veliki večini prebivalstva slovenska, je v njenem občinskem odboru v času po obnovi ustavnega življenja postopoma prevladala »nemška« stranka. Na občinskih volitvah leta 1874 je Slovencem uspelo dobiti večino odborniških mest, tako da so za župana postavili svojega kandidata Karla Šaha, kmeta v Liscah.¹ V času Šahovega županovanja sta bili ustanovljeni okoliška deška ljudska šola in dekliška ljudska šola šolskih sester s slovenskim učnim jezikom.² Toda že pri naslednjih občinskih volitvah leta 1878 se je tehničnica nagnila na stran »nemške« stranke, ki je za župana postavila Antona Malleja, posestnika in gostilničarja na Spodnji Hudinji.³ V spremenjenem političnem položaju v Avstriji po Taaffejevem prihodu na oblast (1879) se je »nemška stranka« v celjski okoliški občini z vedno večjo nenaklonjenostjo odzivala na slovenske kulturne zahteve. Župan Anton Malle, ki je v času Šahovega županovanja

¹ Janko Orožen, *Zgodovina Celja in okolice, II. del, Celje 1974, str. 87–88.*

² Orožen, str. 88.

³ *Ibidem.*

podprl prošnjo občine za ustanovitev dekliške ljudske šole šolskih sester, je že leta 1882 odločno nasprotoval »slovenizaciji« gimnazij, kot jo je zahtevala resolucija dr. Josipa Vošnjaka.⁴ Zato je na začetku osemdesetih let postal eden izmed glavnih ciljev vedno bolj samozavestnih celjskih Slovencev, da občino Celje-okolica spet iztrgajo iz rok »narodnih sovražnikov«.⁵

Ponovna osvojitve te pomembne občine za celjske Slovence ni bila sama sebi namen. Z zmago na volitvah so si želeli ustvariti dobro izhodišče za »naskok« na celjsko »nemško trdnjavo«. Po slovenski zmagi na občinskih volitvah v Ljubljani leta 1882 naj bi namreč na vrsto prišlo Celje.

Na občinske volitve, razpisane za december 1883, sta se začeli nemška in slovenska stranka pripravljati že zgodaj jeseni 1883. Dobro sta se zavedali, da bo za zmago potreben vsak glas. Nemška stran je lahko računala z zmago v I. volilnem razredu, v katerega je bilo – po volilnem imeniku – uvrščenih 39 najvišjih davkoplačevalcev. (Najvišji davek je plačala Cinkarna, skoraj 353 goldinarjev, najnižji davek je znašal nekaj čez 46 goldinarjev). Slovenska stran je lahko računala na tesno zmago v II. volilnem razredu, v katerem sta bila 102 volilna upravičenca. V tej skupini je bilo precej okoliških kmetov in raznih obrtnikov, najnižji davek je bil 21 goldinarjev in pol. Za zmago na volitvah je bil tako odločilen III. volilni razred, ki je štel 492 volilnih upravičencev (najnižji davek je znašal 2 krajcarja). Ker je bila v tretjem volilnem razredu med volivci skoraj polovica celjskih meščanov, ki so imeli posestvo izven mesta in v povprečju plačevali med dva in tri goldinarje direktnega davka, se je pred obe stranki postavilo vprašanje, kako doseči zmago v tem razredu.⁶ Iz vsakega razreda je bilo izvoljenih osem občinskih odbornikov in štirje nadomestni možje. Občinski zastop je sestavljalo torej štiriindvajset odbornikov, še dvanajst pa je bilo nadomestnih mož.⁷

Boj za pooblastila

Celjski Nemci, ki so kot lastniki njiv in vrtov v okolici mesta imeli volilno pravico v III. volilnem razredu, so se dobro zavedali, da bo za zmago v razredu najnižjih davkoplačevalcev (in s tem zmago v celoti) treba napeti vse sile. In ko so razmišljali o najustreznejši politični taktiki v predvolilnem boju, so kmalu prišli do »pametne« rešitve. Najlažjo pot do zmage so videli v »pridobitvi« volilnih pooblastil ženskih volilnih

upravičenk, ki v skladu z občinskim volilnim redom niso smele voliti osebno.⁸

Na tem je počivala taktika nemške stranke. Čeprav so bile volitve razpisane za čas med 17. in 19. decembrom 1883, je nemška stran začela s predvolilnimi aktivnostmi že sredi septembra. Po volitvah je Slovenski gospodar ugotavljal, da so »že meseca septembra, ko naša stranka od volitev ni vedela nič, nemčurji od vdov in žensk pobirali pooblastila«.⁹ Tajniku okoliške občine Franzu Hofmannu, občinskemu slugi Pavlu Tomažiču in Albertu Lutzju je že do srede oktobra brez večjih težav uspelo prepričati 27 volilk, da so svoje volilno pooblastilo zaupale nemški stranki, »v ta namen, da bi kdo za nas in v našem imenu pri občinskih volitvah celjske okolice za nas ali namesto nas volil in glasoval«.¹⁰ Pridobljena pooblastila so nemški stranki zagotavljala zmago tudi v tretjem volilnem razredu.

⁴ Ibidem.

⁵ O Nemcih v Celju glej: Janez Cvirn, *Trdnjaviški trikotnik, Založba obzorja, Maribor 1997*.

⁶ Zgodovinski arhiv Celje (dalje: ZAC), *Občina Celje okolica (OCO), a. š. 18, Volilni imeniki I., II. In III. volilnega razreda (1883)*.

⁷ *Deutsche Wacht* (dalje: DW), 20. 12. 1883.

⁸ Po zakonu, ki je marca leta 1862 postavil temeljne smerice občinske ureditve, so se občinski volilni upravičenci delili v dve skupini. Prva skupina je imela volilno pravico zato, ker je plačevala določen davek, druga skupina je imela volilno pravico glede na svoj položaj, službo ali izobrazbo. Za Štajersko so veljali vsi, še tako majhni direktni davki, medtem ko drugih pogojev ni bilo. Pogoj za občinsko volilno pravico je bilo avstrijsko državljanstvo. Starost in polnoletnost nista bila določena, prav tako ni bil pogoj moški spol. Občinska volilna pravica je bila vezana na davke in ne na človeka. Kdorkoli je bil obdavčen, je imel volilno pravico (moški, ženska, otrok, ustanova itd.). V inteligenčni volilni skupini so volili v splošnem duhovniki, državni in deželni uradniki, upokojeni oficirji, vojaški uradniki, profesorji in učitelji, pa tudi osebe, ki so si posebej pridobile meščanski naslov. Edini pogoj za volilno pravico članov te skupine je bilo članstvo v občini. Ta skupina je na Štajerskem spadala v prvi volilni razred. V obeh skupinah so imele volilno pravico tudi ženske, niso pa imele pravice osebnega glasovanja, kakor otroci ali osebe pod varuštvo. Ženska občinska volilna pravica nikakor ni bila znak priznanja ženske enakopravnosti, temveč le neposredna povezava volilne pravice z davki in v drugi skupini s položajem oziroma s poklicem (učiteljice). Namesto poročene ženske je tako glasoval mož, namesto vdove, ločenke ali neporočene pa moški, ki ga je zato pooblastila. Več o občinskih volitvah in občinski volilni pravici glej: Vasilij Melik, *Volitve na Slovenskem, Slovenska matica, Ljubljana 1965*.

⁹ Slovenski gospodar (dalje: SGp), 20. 12. 1883.

¹⁰ ZAC, OCO, a. š. 18, *Preklic volilnih pooblastil, dopis na okr. glavarstvo (15. 12. 1883)*.

Slovenska stranka se je nemškega manevra zavedla tik pred volitvami. Slovenskim agitatorjem z agilnim Janezom Likarjem, uslužbencem celjske Posojilnice, je večino »zapeljanih« slovenskih volilnih upravičenk uspelo prepričati, da so dva dni pred volitvami preklicale svoja nemški stranki dana volilna pooblastila in da so nova pooblastila izročile Slovincem. »Akoravno je morebiti datum na tistih pooblastilih (Vollmacht) še le nekaj dni ali par dni ali tudi le en dan pred volitvami postavljen in zapisan in čeravno so znabiti na njih podpisane postavne priče, mi vendar zdaj s tem tukaj očitno v pričo 2 mož in podpisanih prič tiste takoimenovane Vollmacht ali pooblastila prekličemo, tako da nimajo nobene veljave in odločno izrečemo, da je tisti datum na omenjenih /.../ Vollmacht krivo zapisan in da je bila povesod pri podpisu ali podkrižanju le samo ena priča zraven. Ob enem naznanimo, da smo preklic /.../ pooblastil naznanile tistim možem, kateri so jih nam pobrali in da smo prosile volilno komisijo in tudi tirjale da komisija vse one /.../ Vollmacht pri volitvi zavrže in jih kot neveljavne spozna. Ravno tako smo terjale od volilne komisije naj imajo pri volitvi veljavo tista naša-slovenska-pooblastila, ki so postavno podpisana v pričo 2 mož in ki so slovenska.«¹¹

Toda volilna komisija preklica volilnih pooblastil ni upoštevala. Kljub protestu prisotnega »vladnega komisarja g. Felicettija, ki je volilni komisiji svoj protest zoper to neopravičeno postopanje naznanil«, je volilna komisija, v katero je »dozdanji župan znani nemškutar Male poklical same nemčurje«, s preklicem vred zavrгла dvaindvajset novih, slovenskih pooblastil in priznala volilno pravico nasprotni stranki s pooblastili iz meseca septembra in oktobra. V III. volilnem razredu smo »zgubili torej 22 glasov, torej razložek 44 glasov na našo škodo«, je poročal Slovenski gospodar dan po volitvah. »Po tem takem smo propali, seveda le za ta čas, dokler namestnija našo pritožbo /.../ ne reši, potem bodo imeli naši kandidati večino. Nasprotna stranka dobila je okoli 150 naša okoli 130 glasov, a potem bo to narobe, naša 150 in una 130 glasov.«¹²

Pritožbe

Po volitvah slovenska stran ni mirovala, ampak je s pritožbami na štajersko namestništvo poskušala razkriti manipulacijo nemške stranke z volilnimi pooblastili. Neža Knez, posestnica na Ostrožnem, je v pritožbi navedla, da jo je »konec meseca septembra občinski sluga Tomažič na

celjskem trgu vprašal, kdo bo pri občinski volitvi 'za njo volil'.« In nadaljevala: »Odgovorila sem mu, da je za to še čas in da se bodo o tem že moške zmenili. Pri tem nisem Tomažiču nobenega križa – kot podpisa – naredila. Zdaj pa sem zvedela, da je pri volitvi dne 17. 12. 1883 za mene volil dr. Glantschnigg, akoravno sem okoli 14. 12. 1883 dala volilno pooblastilo edino le Marku Videmšku in sem le edino to pooblastilo v pričo Šorna in Škorjanca podkrižala. Kljub temu pa je volilna komisija to edino veljavno pooblastilo zavrгла in voliti je smel dr. Glantschnigg, čeprav je imel neveljavno pooblastilo.« Podobno izjavo sta podali še posestnici Katarina Macur in Mica Reberšak; v njej sta zatrdili, da nista podpisali nobenega drugega pooblastila kot slovenskega.¹³

Tudi deset drugih volilnih upravičenk je v pritožbi seznanilo deželno namestništvo v Gradcu z ravnanjem občinskih oblasti pred volitvami. Občinski sluga Tomažič naj bi jih septembra nagovarjal k podpisu volilnih pooblastil za to, »da bo še nadalje ostal Malle Anton župan v celjski okolici«. Pri tem naj bi jim zatrjeval, da se bodo v primeru zmage slovenske stranke zagotovo povišali davki in da bo občina morala vrniti lavantinskemu knezoškofu 10.000 goldinarjev, ki jih je prispeval za gradnjo poslopja dekleške šole šolskih sester. »Ko so se pozneje razpisale volitve za občinski zastop v celjski okolici sta nas pa dva poštena moža, namreč Janez Likar in Janez Korže s prijaznimi besedami podučila, da se nam ni treba bati zavoljo večjega davka ako se izvolijo Slovenci v občinski zastop. [...] Tema dvema smo torej prostovoljno izročile nova pooblastila, obenem pa smo na teh pooblastilih preklicale prejšnja – Tomažiču dana – pooblastila. Prejšnja pooblastila smo preklicale tudi s posebnimi vlogami na okrajno glavarstvo, volilno komisijo itd. En dan pred volitvami smo zahtevale stara pooblastila tudi od Tomažiča, ki pa nam jih ni vrnil. Kasneje smo zvedele, da so namesto nas volili slovenski stranki nasprotni možje, naša veljavna pooblastila pa je volilna komisija zavrгла. Zato prosimo visoko c. kr. namestništvo naj blagovoli zavreči tiste glasove, katere so si po krivem prištel nasprotniki Slovencev in naj se slovenskim kandidatom prištejejo tisti glasovi, ki jih je volilna komisija zavrгла.« Tomažič naj bi po volitvah znova nadlegoval omenjene

¹¹ Ibidem.

¹² SGp, 20. 12. 1883.

¹³ ZAC, OCO, a. š. 18, izjava Neže Knez (22. 12. 1883), izjava Katarine Macur (23. 12. 1883); izjava Mice Reberšak (24. 12. 1883).

ženske in jim prigovarjal k ponovnemu podpisu pooblastil, saj da »morda zadnja volitev ne bo nič veljala, da če pa bojo slovenski odborniki izvoljeni, potem bodo višji davki«. Tokrat mu niso nasedle, v pritožbi pa so prosile namestništvo, naj Tomažiču prepove, »da nas na taki način in gerdo vižo in tudi druge ljudi v celjski okolici« straši, moti, bega in nadleguje.¹⁴

Večjo težo kot pritožba zgoraj omenjenih žensk je imel gotovo ugovor dvornega svetnika Konrada Wassitscha, upokojenega generalnega konzula in lastnika graščine Gornji Lanovž. Ko je v pritožbi na štajersko namestništvo utemeljeval nepravilno postopanje volilne komisije v III. volilnem razredu, ki da bi morala upoštevati preklic ženskih volilnih pooblastil nemški stranki in nova pooblastila za slovensko stranko, je ugotovil, da »bi se moralo od 148 glasov do 154 glasov nasprotni stranke 22 glasov ali vsaj 17 glasov odpisati in jih pripisati narodnim kandidatom«. Dalje je ugotavljal, da so za enajst žensk volili moški, ki niso niti njihovi soprogi, še manj pa oskrbniki posestev, kot je določal tretji odstavek četrtega člena občinskega volilnega »reda«. »Zato se mora teh 11 glasov odpisati od nam nasprotni stranke.« Še šest glasov je prištel, ker je volilna komisija »rihterjem« šestih občinskih zemljišč prepovedala voliti, ker naj ne bi imeli urejenih pooblastil, medtem ko je nekemu drugemu dovolila. Po šestem členu občinskega volilnega »reda« kot zastopniki korporacij niso potrebovali posebnih pooblastil za volitve. Ker so hoteli glasovati »za našo stranko, smo tedaj zavoljo tega izgubili 6 glasov«. Spisek napak je rasel. Leopold Wambrechtsamer je volil namesto Ane Higersperger, čeprav bi moral dolžnost namesto nje opraviti njen mož, stotnik Higersperger. Na dan volitev je dobil dr. Filipič pooblastilo od Marije Zemene, ki pa ga je volilna komisija zavrgla in upoštevala prejšnje pooblastilo in pooblaščenca, ki je volil za nemško stranko. Po vsem naštetem so ostali slovenski kandidati III. volilnega razreda po neupravičeno izgubljenih 29 glasovih in nasprotni stranki pripisanih 35 glasovih v manjšini. Po njegovih besedah je bila slovenska stran oškodovana za 64 glasov.¹⁵

Nepravilnosti je našel tudi v II. volilnem razredu. Za slovensko stranko je volil Martin Kovač, njegovo glasovanje pa je volilna komisija razveljavila, čeprav je bil prisotni vladni komisar Felicetti nasprotnega mnenja. Namesto volivca Franceta Juraška je s pooblastilom volil pristaš nemške stranke Jessernigg, ki pa ni bil oskrbnik Juraško-

vega posestva. Pooblaščenec Helene Sokol je bil njen mož, toda volilna komisija ga je zavrnila z utemeljitvijo, da ni avstrijski državlján. Dejansko je prišel iz Ogrske, bil »redno odpuščen iz ogrskega državljanstva« in že trideset let živel v tem okraju. Volilna komisija je ravnala še toliko bolj samovoljno, ker je »že nešteto krat namesto svoje žene volil«. Za Jožefino Kus je glasoval »neki mla-doletni tujec«, ki ni bil oskrbnik njene posesti. Po vsem naštetem so bili namesto treh slovenskih kandidatov izvoljeni v občinski zastop trije nemški liberalci. Namestništvo je Wassitsch naprošal, naj »glede III. volilnega razreda spozna za odbornike in namestnike slovenske kandidate, v II. razredu pa naj spozna za odbornike naše 3 kandidate in ne nasprotni, ali pa naj v obeh navedenih volilnih razredih razpiše novo volitev«. Podoben ugovor je poslal namestništvu še Janez Likar, ki je – enako kot Konrad Wassitsch – nava-jal, da je bila volilna komisija pristranska in da so bila določena volilna pooblastila neveljavna; za-hteval je podrobno preiskavo in razveljavitev ne-pravilno pridobljenih glasov nemške stranke.¹⁷

Zaradi opisanih volilnih mahinacij je slovenska stranka s sklonjeno glavo zapuščala volilni boj. V III. volilnem razredu je zmagala nemška stranka. V II. volilnem razredu je slovenski stranki uspelo v občinski odbor spraviti le pet (od osmih) kandidatov, medtem ko trije zaradi nepravilnega po-stopanja volilne komisije niso bili izvoljeni. V I. volilnem razredu so nemški »ustavoverci« dobili večino, s tem pa so zmagali tudi v občinskem od-boru. Slovenski gospodar je optimistično zapi-sal, da bo kljub temu po ugodno rešeni pritožbi »občinski zastop celjske okolice imel dve tretjini narodnih odbornikov«.¹⁸

Po volitvah

Medtem ko je celjski nemški list Deutsche Wacht rezultat volitev označil kot sijajno zma-go celjskih meščanov in njim naklonjenih oko-liških slovenskih kmetov,¹⁹ je neznani dopisnik Slovenskega gospodarja resignirano ugotavljal: »Zadnje občinske volitve so nas močno v jarek

¹⁴ Ibidem; prošnja 10 občanov na namestništvo (26. 12. 1883).

¹⁵ Ibidem; ugovor Konrada Wassitscha in drugih zoper ob-činske volitve z dne 17. in 18. 12. 1883 na namestništvo v Gradcu (24. 12. 1883).

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ibidem; ugovor Janeza Likarja na namestništvo (24. 12. 1883).

¹⁸ SGp, 20. 12. 1883.

¹⁹ DW, 20. 12. 1883.

*zavozile in bog si ga vedi, kako se bomo še kaj vun skobacali. No in tisto nemarno, neotesano obnašanje teh celjskih gospodov mi še kar drveni po glavi. [...]*²⁰

Medtem ko je večinsko nemški občinski odbor okoliške občine z županom Mallejem na čelu na celjskem okrožnem sodišču vložil ovadbo zoper »slovenske agitatorje« (tožba je bila ovržena),²¹ so celjski Slovenci mirno čakali na odločitev štajerskega namestništva. Toda po dveh mesecih so se odločili za nov »napad«. Konec februarja 1884 je sedem slovenskih občinskih odbornikov občine Celje-okolica pri celjskem državnem pravdništvu vložilo ovadbo, v kateri je dokazovalo, da je pri občinskih volitvah nemška ustavoverna stranka volila »s ponarejenimi in krivičnimi pooblastili«. Odborniki so se opirali na izjave tistih ženskih volilnih upravičenk, ki so trdile, »da niso nikoli dale pooblastil omenjeni stranki«.²² Ovdaba slovenskih občinskih odbornikov je nekoliko pospešila odločitev štajerskega namestništva, ki je že 3. marca 1884 volitve v vseh treh volilnih razredih razveljavilo.²³ »Narodnjaki so zmagali z rekurzom proti zadnji volitvi za okolico«, je deset dni po odločitvi zapisal Slovenski narod. »Volitev je popolnoma ovržena. Vsled tega veliko veliko veselje, navdušenost. Tem bolje pobiti so naši nemškutarji in nemčurji. Ta propast jih tem več grize, ker je sleparija in goljufija s ponarejenimi volilnimi listki uže pri sodnji. [...]²⁴ Celjska »vahterica« je bila seveda nasprotnega mnenja. Po mnenju Slovenskega naroda naj bi jo motilo, »da slovenska reč napreduje v kljub njihovu najostudnejšemu psovanju, zlasti jo boli, da bodo morali vsi uradniki spodnjo-štajerski dobro slovenski znati. [...]²⁵

Po razveljavitvi občinskih volitev sta se nemška in slovenska stran začeli pripravljati na nove volitve. Slovenskemu gospodarju, ki se je spraševal, »kaj bodo zdaj pred temi občinskimi volitvami storili nemškutarji v Celji in v celjski okolici«,²⁶ ni bilo treba dolgo čakati na odgovor, saj so s predvolilnim bojem spet prvi začeli Nemci, ki so se tokrat odločili za nekoliko drugačno politično taktiko. »Ker vidijo, da sami nič ne opravijo [...], so odposlali med Slovence dva aposteljna. Ta aposteljna sta brata Skoberne, celjski mesar Jurij in krčmar Tone. Oba sta se učila mesarstva pri Nemci g. Kamererji, ki s svojo poštenostjo in pravicoljubjem na sramoto stavlja naše nemškutarje in nemčurje. On prizna, kake krivice se godijo sicer miroljubnim Slovencem in zato volil je slovenske poštenjake. Toda njegova slovenska

učenca potegnili sta z narodnim sovražnikom. Pa nebi še toliko ugovarjali, da sta tako volila, sta pač zavisna od Celjanov, pa do sedaj za nje po okolici agitirata, to pa nikakor ne pristaja slovenskim sinom.«²⁷ Toda tudi Slovenci niso stali križemrok in so začeli z agitacijo.

Slovenska stran je dosegla, da so konec aprila 1884 na seji občinskega odbora izvolili poseben odsek (reklamacijsko komisijo), »ki ima pretresovati pritožbe, ki so se vložile zoper novi volitveni zapisnik«. Župan Anton Malle in občinski tajnik Franz Hofmann, ki sta na razveljavljenih volitvah – v nasprotju z volilno zakonodajo – kar sama odločala o reklamacijah, sta morala »pravico o tej stvari razsojevati prepustiti poštenim možem, ktere so si izvolili odborniki iz svoje srede«. Z imenovanjem nepristranske reklamacijske komisije je slovenska stran naredila pomemben korak na poti k želeni zmagi.²⁸ Bistveno manj uspešna je bila slovenska stran pri imenovanju volilne komisije. V njej so bili spet le pristaši nemške ustavovorne stranke, tako da je Slovenec ostalo zgolj upanje, da si na volitvah ne bo drznila »očividno krivim pooblastilom priznati veljavo, kakor se je to godilo meseca decembra 1883«, ko bi »naši možje imeli biti izvoljeni«.²⁹

Ponovljene volitve

V dneh pred volitvami, razpisanimi za 23., 24. in 25. julij 1884, sta nemška in slovenska stran intenzivirali svoje politično delo. Tudi tokrat se je med njima vnel boj za volilna pooblastila ženskih volilnih upravičenk, ki pa je bil v primerjavi z razveljavljenimi volitvami manj intenziven. Večina volilnih upravičenk je svoja pooblastila tokrat namenila slovenski stranki. Zato pa sta se obe strani toliko bolj skoncentrirali na prepričevanje omahljivcev. Po pisanju slovenskega tiska naj bi Nemci vabili Slovence »v znane šnopsarije v celjskem mestu, da bi jih vlovili v svoje mreže«. Slovenski gospodar je »nemčurje« svaril, da jo bodo skupili: »Šnopsarja iz Hudinje, s mustalačami okoli ušes, opominjamo, naj nam pri miru

²⁰ SGp, 20. 12. 1883.

²¹ DW, 31. 1. 1884.

²² DW, 28. 2. 1884.

²³ ZAC, OCO, a. š. 18; zapisnik o poteku volitev občinskega odbora dne 23., 24., in 25. julija 1884.

²⁴ SGp, 13. 3. 1884.

²⁵ SGp, 13. 3. 1884.

²⁶ Süddeutsche PostSP, 10. 7. 1884.

²⁷ SGp, 27. 3. 1884.

²⁸ Süddeutsche Post (dalje: SP), 26. 7. 1884.

²⁹ SP, 24. 4. 1884.

pusti naše može.« Toda nemški agitatorji niso odnehali. Volivce so zvito prepričevali, češ da so nekateri ugledni »omahljivci« (npr. Josef Levičnik) zapustili slovenski tabor in se pridružili nemški stranki.³⁰ Ker s takšno in podobno agitacijo niso imeli prevelikega uspeha (tudi Levičnik je spoznal »poštene namene slovenske stranke« in se »popolnoma pridružil našim možem«),³¹ so tik pred volitvami slovenskim volivcem začeli groziti z gospodarskimi sankcijami. »Mestni nemčurji žugajo okoličanom, da ne dajo tem nobenega zaslužka, če ne zatajijo svoje slovenske narodnosti ter ne pljunejo v lastno skledo.« (Odgovor slovenskih volivcev je bil: »Po blago bodo hodili v slovenske štacune in pit v slovenske krčme.«) H končnemu uspehu nemške stranke pa je seveda spet poskušal prispevati župan Malle, in sicer z razveljavitvijo sklepov reklamacijske komisije, ki je ugodila pritožbam nekaterih slovenskih volivcev, »se ve na kvar tistim možem, ki so se pritoževali«.³²

Na julijskih volitvah je bila slovenska stran v boljšem položaju kot decembra 1883. Že v reklamacijskem postopku ji je uspelo temeljito »revidirati« volilni imenik, zaradi strožje kontrole volitev pa je lahko upala, da bo volilna komisija na volitvah postopala korektno in nepristransko. Toda njena pričakovanja se niso v celoti uresničila. V III. volilnem razredu ji je na ponovljenih volitvah uspelo doseči prepričljivo zmago (z več kot petdesetimi glasovi večine),³³ v I. volilnem razredu pa je doživela prav tako prepričljiv poraz.³⁴ Za razliko od decembrskih volitev je tokrat pogorela tudi v II. volilnem razredu, kjer je pričakovala zmago z dvema glasovoma (46 : 44) večine. Toda zgodilo se je ravno obratno. Volilna komisija je namreč – po mnenju slovenske stranke povsem »brez razloga« – razveljavila dvoje volilnih pooblastil, ki so si jih uspeli priboriti pristaši slovenske stranke. K nemški zmagi v II. volilnem razredu (in s tem na volitvah v celoti) pa je odločilno prispevala Mica Bračičeva, ki se je »dala premotiti, da je nemčurjem dala pooblastilo 23. jul., jeno novo pa od 24. julija Slovence dano ni obveljalo«.

Zaključek

Po volitvah so nemški ustavoverci kljub doseženi večini v občinskem odboru³⁵ postopali zelo nekorektno. Ker niso volili za nemške kandidate, »je več delavcev svojo službo in zaslužek zgubilo, ker so pri zadnjih občinskih volitvah volili Slovence«. Slovenski gospodar je menil, da »gre vrlim

celjskim Slovencem, ki rajše škodo trpijo, kakor da zatajijo svoje ljudstvo«, vsa čast in slava. Nikakor pa mu niso bili všeč tisti, ki so »rajše petake in desetake poskrili po svojih žepih, kakor da bi bili dali Slovencem svoje glase, ki so torej predali svojo čast in pravico svojih sosedov potujčenim lažiliberalcem«.³⁶ Deutsche Wacht je komentiral volitve po svoje. Po njegovem je ponovno zmagala politična pravičnost nad slovensko stranjo, ki da terorizira nemško mesto Celje.³⁷

Primer občinskih volitev v občini Celje-okolica ni bil osamljen. Ženska volilna pravica je bila v obdobju napetih nacionalnih odnosov, ki so se z leti samo še stopnjevali, sredstvo manipulacij in različnih mahinacij. Nemška stran se je poskušala okoristiti z dodatnimi glasovi na najrazličnejše načine, na drugi strani pa so Slovenci opravičevali te glasove z dejstvom, da gre za slovenske ženske in da je razumljivo, da se ti glasovi štejejo v njihovo korist. Kakorkoli že, ženske so s svojo volilno pravico predstavljale dodatni vir, ki ga nobena stran ni hotela izpustiti iz rok, kaj šele prepustiti nasprotni strani, najsi je šlo le za zmago v določenem volilnem razredu ali v celotni občini.

Zusammenfassung

DIE ROLLE DER FRAUEN BEI DEN GEMEINDEWAHLEN IN DER GEMEINDE CELJE-UMGEBUNG 1883/84

Für die Gemeinderatswahlen der Gemeinde Celje-Umgebung, die für den Dezember 1883 ausgeschrieben waren, begannen sich die deutsche und slowenische Partei bereits im Frühjahr vorzubereiten. Da die deutsche Partei mit einem Wahlsieg in der I. Wählerklasse rechnen konnte und die slowenische Partei mit einem Sieg in der II. Wählerklasse, konzentrierten beide Parteien ihre Wahlkampfaktivitäten auf die Gewinnung der Wähler der III. Wählerklasse. Die deutsche Partei konnte sich mit verschiedenen Methoden der »Überredung« schon bis Mit-

³⁰ Ibidem.

³¹ Ibidem.

³² SP, 5. 6. 1884.

³³ SP, 26. 7. 1884.

³⁴ SP, 31. 7. 1884. Ob nemški zmagi v I. volilnem razredu so bili nekateri Slovenci (zlasti Janez Likar) ogorčeni, ker je celjski opat Vrečko, »od Foreggerjeve volitve sem zvest pristaš liberalcev«, volil za nemško stranko.

³⁵ DW, 27. 7. 1884.

³⁶ Prav tam, 7. 8. 1884.

³⁷ DW, 27. 7. 1884.

te Oktober die Wahlvollmachten von 27 weiblichen Wahlberechtigten verschaffen, die gemäß Gemeinderecht ihr Wahlrecht nicht persönlich ausüben durften. Damit sicherte sich die deutsche Seite noch vor den Wahlen auch in der III. Wählerklasse die Mehrheit und damit den Sieg bei den Gemeindewahlen.

Die slowenische Seite reagierte recht spät auf dieses Manöver. Erst zwei Tage vor den Wahlen gelang ihr, daß 22 weibliche Wahlberechtigte ihre Vollmachten für die deutsche Partei widerrufen und neue Vollmachten für die slowenische Partei unterzeichneten. Doch die Wahlkommission, in der die Anhänger der deutschen Partei die Mehrheit hatten, berücksichtigte die neuen Vollmachten nicht.

Nach den Wahlen, die natürlich mit einem Sieg der deutschen Partei endeten, beschwerte sich die slowenische Seite. Die steirische Statthaltschaft gab der Beschwerde statt und schrieb neue Wahlen für den Juli 1884 aus. Vor diesen Wahlen wiederholte sich die Geschichte, nur daß diesmal die slowenische Partei im Kampf um die Wahlvollmachten der weiblichen Wahlberechtigten erfolgreicher war. Doch der Sieg in der III. Wählerklasse brachte der slowenischen Partei nicht den endgültigen Sieg, da sie nun in der I. und II. Wählerklasse verlor.

In einer Periode der sich verschärfenden deutsch-slowenischen Beziehungen war das „Frauenwahlrecht« jedenfalls ein erstklassiges Mittel für Manipulationen und verschiedene Machenschaften.

»Prvi slovenski ženski časopis«

»Prva ženska, ki ...«, »prvi ženski časopis, ki ...«, »prvo žensko društvo, ki ...« – O njih pripoveduje žensko gibanje, zgodovina ženskega gibanja, zgodovino pisje ženskega gibanja. Služijo za orientacijo, predstavljajo začetek, utemeljujejo in predstavljajo jih kot posebnosti, dosežke, pridobitve. Neguje se spomin nanje, posvečene so jim spominske svečanosti in obeležene so njihove obletnice.¹ V nasprotju s tem pa so »druga ženska, ki ...«, »drugi ženski časopis, ki ...«, »drugo žensko društvo, ki ...« komajda omembe in spomina vredni. Ta pristop je rezultat in izraz zgodovino pisja, ki slavi izvore in iz njih izpeljuje genealogije in ni nobena posebnost zgodovino pisja ženskega gibanja.

Oznaka *Slovenka* kot tudi njen opis »prvi slovenski ženski časopis« se ravna po obrazcu, ki pozna več različic: »prvi slovenski ženski list«,² »prvi slovenski ženski list *Slovenka*«,³ »*Slovenka*, prvi ženski list«,⁴ »prva slovenska ženska revija – *Slovenka*«,⁵ »*Slovenka* – prvo 'glasilo slovenskega ženstva',⁶ »prvi naš ženski list *Slovenka*«,⁷ »prvi ženski list v Slovencih«,⁸ »prvi ženski časopis na Slovenskem«,⁹ »*Slovenka*, prvi ženski časopis s feminističnimi idejami«,¹⁰ »prvo žensko glasilo«,¹¹ »prvi slovenski časopis uredovan po ženskih«,¹²

»*Slovenk/a*/, glasil/o/ slovenskega ženskega gibanja na jugu«. ¹³ A o tem beremo tudi: »/P/ri nas prvi zavestno ženski čin«. ¹⁴ Kot tudi: »/P/rv/a/ samostojn/a/ manifestacij/a/ združenega hotenja naših tedanjih najnaprednejših žen«. ¹⁵

* Zahvaljujem se Avstrijski akademiji znanosti (Österreichische Akademie der Wissenschaften) za gmotno spodbudo mojemu delu v okviru programa DOC. Vesela sem svoje objave v reviji *Zgodovina za vse*, v kateri je bila v številki 2/1994 objavljena tudi razprava Petra Vodopivca *Kako so ženske na Slovenskem v 19. stoletju stopale v javno življenje, ki je bistveno in trajno vplivala na izbor teme moje disertacije*.

¹ Prim. Maria GREVER, *The Pantheon of Feminist Culture: Women's Movements and the Organization of Memory*, v: *Gender & History*, 9 (1997) 2, str. 364–374 (tu: 371).

² Janez KAJZER, *Prva urednica*, v: *Rodna gruda*, 44 (1997) 4, str. 32.

³ Marjeta NOVAK KAJZER, *Prva urednica je urejala Slovenko*, v: *Nedelo št. 9/2. III. 1997*, str. 12.

⁴ Nepodpisan prispevek, »*Slovenka*«, prvi ženski list ima za naš kulturni razvoj velik pomen, v: *Slovenski narod št. 124/3. VI. 1937*, str. 2.

⁵ Prim. naslov poglavja »Prva slovenska ženska revija – 'Slovenka'«, v: Mateja KUŠEJ, *Prve učiteljice, prve pisateljice – kdo jih še pozna?*, Celovec 1996, str. 54–80.

⁶ Erna MUSER, *Socialisti in komunisti ter boj Slovenk za enakopravnost*, v: *Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, 7 (1967) 1–2, str. 191–211 (tu: 192).

⁷ Pavla HOČEVARJEVA, *Ivanka Klemenčičeva*, v: *Ženski svet*, 9 (1931) 3, str. 65–69 (tu: 65).

⁸ Prim. Marica BARTOLOVA, *Jubilej*, v: *Ženski svet*, 1 (1923) 4, str. 114 in nasl. (tu: 114).

Tri koordinate določajo razpravo o *prvem slovenskem ženskem časopisu*. Prvo bi poimenovala spolna komponenta. *Ženski* časopis – kaj to sploh pomeni? Časopis za ženske? Časopis žensk? Časopis žensk za ženske, s tematiko, ki zadeva ženske in jih zato zanima, ali bolje – ki bi jih morala zanimati? Časopis urednic, avtoric, bralk? Časopis ženske, feministične vsebine? Ali časopis, ki združuje nekaj, morda celo vse omenjene kriterije? Druga koordinata vpeljuje narodnostno dimenzijo – ne gre za katerikoli časopis, niti ne za katerikoli ženski časopis, temveč za *slovenski* ženski časopis. Ženski časopis, tiskan v slovenskem jeziku? Ženski časopis, izhajajoč na slovenskem ozemlju? Ali, kakor oznanja podnaslov *Slovenke*, ženski časopis, ki deluje kot »glasilo slovenskega ženstva«? Tretja koordinata ugotavlja čas, v katerem je izhajala *Slovenka*. Razpravi doda časoven, kronološki, nemara celo hierarhizirajoč pomen: to je »*prvi* slovenski ženski časopis«.

Razprave o *Slovenki* kot *prvem slovenskem ženskem časopisu* so v zadnjih sto letih pisali, razvijali in fiksirali, predstavljale pa so tudi predpostavke in pogoje za nadaljnje motive, ki so se vsi skupaj vklapljali v diskurze o ženskem gibanju, zgodovini ženskega gibanja in v vedno večji meri tudi v narodnostno zgodovinske diskurze o »prvi (Slovenki), ki ...« Morda o Marici Nadlišek (1867–1940), ki je prevzela funkcijo prve urednice *prvega slovenskega ženskega časopisa* in se od bralk tudi poslovila kot »prva slovenska urednica«. ¹⁶ Razprave o *prvem slovenskem ženskem časopisu* predstavljajo tudi okvir, v katerem se da govoriti o Danici, kakor je Elvira Dolinar (1870–1961) s psevdonimom podpisovala svoje objave v *Slovenki*, kot o »prvi slovenski feministki«. ¹⁷ »Ugled prve slovenske pisateljice« ¹⁸ naj bi si kmalu »prijorila« Zofka Kveder (1878–1926), ki se je oglasila v drugem letniku *Slovenke*. Zofka Kveder naj bi med pripovednicami naglo »osvojila osrednje mesto«, ¹⁹ medtem ko naj bi se *prvi slovenski ženski časopis* v vedno večji meri razvijal v »glasilo naše največje pisateljice«. ²⁰ Ali nenazadnje razprave o *prvem slovenskem ženskem časopisu* ne predpostavljajo tudi razprave o »prvi poklicni slovenski žurnalistki«, ²¹ kar naj bi bila druga urednica *Slovenke* Ivanka Anžič Klemenčič (1876–1960)?

Prvi slovenski ženski časopis je s tem odprl prostor, ki je omogočil razpravo o »prvi slovenski urednici« ali o »prvi slovenski feministki«, »prvi slovenski pisateljici« ali »prvi slovenski poklicni žurnalistki«, vseeno pa ni pustil prostora

za pisanje o »drugem slovenskem ženskem časopisu«. Četrto stoletja po ukinitvi *Slovenke* je Minka Govekarjeva potožila: »/Š/e doslej (1926; op. NV) nimamo ženskega lista, ki bi bil enak tržaški *Slovenki*.« ²² Pa tudi konec 30. let je še vedno veljalo, da »lista, ki bi se dal primerjati s *Slovenko*, kasneje nismo več imeli«. ²³

Prvi slovenski ženski časopis je ostal nepozaben, neprimerljiv, edinstven in – brez naslednika. *Prvem slovenskemu ženskem časopisu* so »(sledili; op. NV) listi, ki so skušali nadomestiti *Slovenko*«; ²⁴ nekateri gospodinjski listi, ki so po-

⁹ Prim. Karmen ŠTULAR SOTOŠEK, *Žensko časopisje na Slovenskem. Vodnik po razstavi, Ljubljana 1997*, str. 6.

¹⁰ »[...] Slovenka, (The Slovene woman), the first women's magazine with feminist ideas [...]«. Vlasta JALUŠIČ, *Women in Interwar Slovenia*, v: Sabrina P. RAMEY (Ed.), *Gender Politics in the Western Balkans. Women and Society in Yugoslavia and the Yugoslav Successor States*, Pennsylvania 1999, str. 51–66 (tu: 53).

¹¹ Z. P., *Ob razstavi slovenske ženske knjige*, v: *Žena in dom*, 8 (1937) 8, str. 316.

¹² T., »Slovenka«, v: *Slovenka*, 1 (1897) 2, str. 8.

¹³ Dragotin LONČAR, *Gospa El. Gnauck-Kühnova o ženskem vprašanju*, v: *Slovenka*, 4 (1900) 1, str. 4–8 (tu: 5).

¹⁴ HOČEVARJEVA, Ivanka Klemenčičeva, str. 66.

¹⁵ Marja BORŠNIKOVA, *Marica Bartol-Nadlišek in njena »Slovenka«*, v: *Razgledi*, 7 (1957) 1, str. 28–34 (tu: 33).

¹⁶ Prim. Márica (= Marica Nadlišek), *Spoštovanim sotrudnikom, sotrudnicam in čitateljem*, v: *Slovenka*, 3 (1899) 12, str. 607–609 (tu: 607). O »prvi slovenski urednici« glej tudi: KAJZER, *Prva urednica*. In NOVAK KAJZER, *Prva urednica je urejala Slovenko*.

¹⁷ Prim. Marja BORŠNIK ŠKERLAK, »Slovenka« pod uredništvom Marice Nadlišek Bartolove, v: *Slovenski jezik*, 3 (1940), str. 168–181, (tu: 179.) Marja BORŠNIKOVA, *Marica Bartol-Nadlišek*, str. 32; Vesna LESKOŠEK, *Zavrnjena tradicija. Ženske in ženskost v slovenski zgodovini od 1890 do 1940*, Ljubljana 2002, str. 152; ŠTULAR SOTOŠEK, *Žensko časopisje*, str. 16; Marijan ZLOBEC, *Vsa pogumna slovenska ženska peresa. Sto let slovenskega ženskega časopisja*, v: *Delo št. 54/7. III*, 1997, str. 8.

¹⁸ BORŠNIK ŠKERLAK, »Slovenka« pod uredništvom Marice Nadlišek Bartolove, str. 174. BORŠNIKOVA, *Marica Bartol-Nadlišek*, str. 31. O Zofki Kveder kot prvi pisateljici glej tudi: Marijan ZLOBEC, »Prva pisateljica«. Tako je Zofko Kveder, katere stoletnico rojstva bomo slavili aprila, imenoval njen dobri prijatelj Ivan Cankar, v: *Delo št. 62/16. III*, 1978, str. 7.

¹⁹ BORŠNIK ŠKERLAK, »Slovenka« pod uredništvom Marice Nadlišek Bartolove, str. 174.

²⁰ BORŠNIK ŠKERLAK, »Slovenka« pod uredništvom Marice Nadlišek Bartolove, str. 181; BORŠNIKOVA, *Marica Bartol-Nadlišek*, str. 32.

²¹ Marja BORŠNIK, *Vpliv okolja na ustvarjalno delo naših starejših književnic*, v: *Naša žena*, 5 (1946) 9, str. 221 in nasl. (tu: 222); HOČEVARJEVA, Ivanka Klemenčičeva, str. 66.

²² Minka GOVEKARJEVA, *Naše žensko časnikarstvo*, v: *Slovenska žena*, Ljubljana 1926, str. 202–223 (tu: 206).

²³ M.K., *Naši ženski listi*, v: *Jutro št. 253/29. X*, 1939, str. 11.

²⁴ Glej poglavje z naslovom »Listi, ki so skušali nadomestiti 'Slovenko'«, v: KUŠEJ, *Prve učiteljice*, str. 81–90.

manjkanje lastnega slovenskega ženskega glasila »le za silo zastopali.«²⁵ K njim prištevajo *Domačega prijatelja*,²⁶ »družinski list«,²⁷ ki ga je med letoma 1904 in 1915 sprva v Pragi in kasneje v Zagrebu urejala Zofka Kveder in je imel relativno veliko sodelavk.

Slovenki se ni mogla nič bolj približati niti *Slovenska gospodinja*, ki je od leta 1905 pod vodstvom Minke Govekarjeve (1874–1950) izhajala v Ljubljani.²⁸ Prav tako kot *Domači prijatelj* je tudi *Slovenska gospodinja* predstavljala reklamno akcijo nekega izdelovalca kavnega nadomestka in je do leta 1909 izhajala kot mesečna priloga *Našega lista*. Slovenska gospodinja »je prinašala članke in drobne vesti, spadajoče v delokrog gospodinje, matere, vzgojiteljice, poročala redno o ženskem društvenem delovanju, o zahtevah in uspehih ženstva doma in drugod ...«.²⁹ List je zahvaljujoč urednici postal »dostojen ženski list«,³⁰ Pavla Hočevnar pa ga je nekje celo označila za »drugi ženski list«³¹ po tržaški *Slovenki*.

Nadalje bi bilo treba omeniti *Našo gospodinjjo*,³² mesečno žensko prilogo časopisa *Slovenec*, *Slovensko ženo*³³ ali *Ženski list*³⁴ pod uredništvom Alojzije Štebi (1883–1956). Nobenemu izmed naštetih listov ni bilo dano doseči ugleda *Slovenke*, pa čeprav kot možni *drugi, tretji, četrti ali peti slovenski ženski časopis*. Zanimanja za stvaritev položaja *drugega slovenskega ženskega časopisa* skorajda ni bilo, zato se tega mesta tudi ne da enopomensko zasesti. O nekem *drugem slovenskem ženskem časopisu* ne more biti govora.

Slovenka: preveč interesov, premalo zanimanja?

Marca 1897 se je Mirka obrnila na »slovenske sestre«. Svoje videnje bodočih nalog je izrazila v pesmi:

»Sestram.

*Sodelujmo sestre drage
Za 'Slovenko' mlado dete;
Sodelujmo marno za njo
Vse, ki smo Slovenke vnete.*

*Saj je vsaki duši vzrastla
Cvetka nežne domišljije;
Marsikteri je podaril
Stvarnik, - cvetko poezije.*

*Da! okinčajmo 'Slovenko'...
Če so tudi cvetke male –*

*Vendar cvetka pri cvetici
Da nam kmalu vence zale.*

*Daj ji Ti povesti nežne;
Daj ji Ti novele krasne,
Ti romane, Ti opise
In Ti pesmi rajske-jasne.*

*Ljubav za 'Slovenko' mlado
Bode kmalu razcvetela,
In kot list deklet slovenskih
Bo - 'Slovenka' nam slovela!»³⁵*

S tem, ko je Mirka »slovenskim sestram« predložila njihovo odgovornost za nadaljnji obstoj lista, je tudi sama izpolnjevala svojo dolžnost. *Slovenka* sama ni zgolj »mlado dete« in s tem objekt sestrskih prizadevanj, sodelovanja, krašenja in oskrbovanja s slovenskimi teksti, ampak deluje tudi kot posrednica Mirkinega apela – pesem je vzeta iz nekaj tednov prej prvič izdanega »glasila slovenskega ženstva«. Poslanico nanovo ustanovljene priloge tržaškega dnevnika *Edinost* so s poudarkom ponovili: prihodnost »našega lista« je v rokah »našega ženstva«, uspeh bi bil ženstvu v čast, neuspeh pa v sramoto. To mnenje je zastopalo tudi uredništvo v eni izmed svojih prvih izjav:

»Evo Vam, mile sestre, drage Slovenke list, katerega ste si želele. Našo idejo so pozdravljali nekateri prisrčno, nekateri veselo, a drugi vsaj prijazno. In če se je tudi komu zdelo nepotrebna množitev slovenskega časopisja, /.../, spoznal je, da navzlic razmerno velikemu številu časopisov, utegne list koristiti prav mnogo, ako ga bode seveda naše ženstvo podpiralo in čitalo.

²⁵ GOVÉKARJEVA, *Naše žensko časnikarstvo*, str. 206.

²⁶ *Domači prijatelj*, (Prag/Zagreb) 1904–1915.

²⁷ GOVÉKARJEVA, *Naše žensko časnikarstvo*, str. 206.

²⁸ *Slovenska gospodinja*, (Ljubljana) 1905–1914.

²⁹ GOVÉKARJEVA, *Naše žensko časnikarstvo*, str. 207.

³⁰ P. (= Pavla) HOČEVARJEVA, *Ženski tisk na razstavi slovenskega novinarstva*, v: *Ženski svet*, 15 (1937) 10, str. 230 in nasl. (tu: 230).

³¹ HOČEVARJEVA, *Ženski tisk*, str. 230.

³² *Naša gospodinja*, (Ljubljana) 1910–1914. Njen podnaslov se je najprej glasil: »Glasilo slovenskih gospodinj in deklet«, kasneje pa: »Domoljubova priloga za gospodinjje«.

³³ *Slovenska žena*. Glasilo slovenskih žen, (Ljubljana) 1912–1913.

³⁴ *Ženski list*. Glasilo slovenskega socialističnega ženstva, (Ljubljana) 1913.

³⁵ Mirka (= Ljudmila Poljanec), *Sestram*, v: *Slovenka*, 1 (1897) 6, str. 1.

Nekateri dobro misleči in dobro hoteči rodoljubi in pisatelji izrekli so prav poštenim namenom svojo bojazen, da bode listu nedostajalo dobrih, v resnici kaj vrednih spisov. /.../ Nekateri so nam izrekli svoje pomislike radi naročnic. Ali moj Bog! Bi li ne bila sramota, da bi vse slovensko ženstvo /.../ ne moglo vzdrževati enega samega, tako cenene lista? /.../

*Vi vsi, ki soglašate z nami podpirajte nas, a ve Slovenke drage, pomislite, da ako bode list sijajno vspeval, bode vaša čast ako bode pa hiral... sramota.*³⁶

Prej navedena pesem in pravkar citirana programska izjava skicirata pričakovanja, ki so jih uredništvo in bralka ter sodelavka nalagali »milim sestram« in »dragim Slovenkam«: zanimanje za list, ki je bil ustvarjen posebej zanje, idejno in finančno podporo ter navsezadnje aktivno sodelovanje s pisanjem in pošiljanjem raznolikih prispevkov. Da se zavedajo ustvarjalnih možnosti, ki jih imajo na voljo, je od »dragih rodoljubk« zahtevala tudi Sava v drugi številki *Slovenke*, v tekstu, ki je nosil enak naslov kot časopis, v katerem je bil objavljen. Po tem, ko si je Sava v svojem tekstu predstavljala, kako bi lahko bralke (in pogosto tudi nebralke) novi ženski list sprejele (ali pa ne), je zaključila:

*»Dovolj! Ta prizor mi ostane nepozaben. Ne tuj, 'Slovenka'! [...] Uzrla pa sem mnogo prizorov iskrenih slovenskih dev, uzornih mater, ki so z veseljem, ponosom, radostjo in naudošenostjo vsprejele prvi tvoj pozdrav. Plamteče njih oko razodevalo mi je, da so imele 'Slovenko' - da so pripravljene skrbeti in delati v to, da postane list vreden svojih vrednih sestr. Da, drage rodoljubke na nas je, da si ga ustvarimo po svojih volji, po svojem ukusu - da si ga ustvarimo sebi v čast in v ponos svojemu rodu.*³⁷

V tem odstavku Sava spremeni nagovor iz »Slovenka«, ki jo skuša tolažeče ohrabriti v »drage rodoljubke«, ki jih pozove k sodelovanju. Primerljiv problem naslavljanja je Marica II, ki se je podpisala »v imenu slovenskega ženstva«,³⁸ rešila tako, da je izrecno nagovarjala tako »Slovenko« kot »Slovenke« – njen tekst posvečen drugemu letniku *Slovenke* ima naslov *'Slovenki' in Slovenkam za novo leto!* »Nam Slovenkam«, je spomnila Marica II, je preteklo leto prineslo tudi nekaj dobrega – »naše glasilo *Slovenka*«. ³⁹ Avtorica vedno znova tika »vrlo, ljubo Slovenko«, da bi na koncu pozvala »slovensko ženstvo«, v imenu ka-

terega se podpisuje: »*Slovensko ženstvo, ti pa se zberi okoli 'Slovenke', podpirajte [sic] jo gmotno in duševno!*«⁴⁰ In še enkrat preide na prvo osebo množine: »*Zavedajmo se ne samo svojih pravic, ampak izpolnimo i svoje dolžnosti!*«⁴¹

Kaj je torej *Slovenka*? Ime nekega ženskega lista? Morda oznaka osebe, na katero se list obrača, bralke in hkrati sodelavke? Narodno zavedni ženski ideal, ki se izraža s pomočjo *Slovenke*? Ali ideal, ki ga je treba oblikovati tudi in predvsem s pomočjo *Slovenke*? Ga ponovno formulirati? Ali reprezentirati? Mlado dete – in s tem skupen projekt? Ali sestra – »sестrica *Slovenka*«, ⁴² kot piše v enem prvih pisem bralk in tako ena izmed »nas«? Nagovarja *Slovenka* »slovensko ženstvo«? Ali se »slovensko ženstvo« obrača na *Slovenko*? Govori *Slovenka* kot »glasilo slovenskega ženstva«? Ali uporablja »slovensko ženstvo« *Slovenko* kot trobilo? Čast, ponos in uspeh? Ali sramota in neuspeh?

V spominih na *Slovenko* je vpadljivo predvsem nekaj: stalno povezovanje *Slovenke* z govorjenjem o *prvem slovenskem ženskem časopisu*. Kot »prvi ženski slovenski list«⁴³ so *Slovenko* primer-no poimenovali že v omenjeni uredniški izjavi in kot taka naj bi v prihodnjih letih nase sprejela nepregledno množico pričakovanj, nalog in želja. Okrog kompleksa »narodnega ozaveščanja« se je kazala raznolikost nalog in poslanstev, ki naj bi jih izpolnila *Slovenka*. Kot buditeljstvo se da opisati, kar so predvsem v začetku pripisovali »našemu listu«: »novi ženski list« naj bi »*vspodbudil se dremajoče in zaspane Slovenke*«, kot se je izrazila neka bralka: »*Širimo ta naš list, naj ne bo slovenske hiše, ki ne bi bila naročena na-nj.*« In razglasajoč topos o sramoti in časti, uspehu in neuspehu: »*Sramota bi bila za nas, ako bi list zaradi naše brezbržnosti ne vspeval!* /.../ *Na delo sestre, ker resnobni so dnevi!*«⁴⁴

³⁶ *Evo Vam, mile sestre, drage Slovenke...*, v: *Slovenka*, 1 (1897) 1, str. 1–3.

³⁷ Sava (= Marija Adamič), *Slovenka*, v: *Slovenka*, 1 (1897) 2, str. 1.

³⁸ *Márica II* (=Marica Strnad), »*Slovenki*« in *Slovenkam za novo leto!*, v: *Slovenka*, 2 (1898) 1, str. 2 in nasl. (tu: 3).

³⁹ *Márica II*, »*Slovenki*« in *Slovenkam*, str. 2.

⁴⁰ *Márica II*, »*Slovenki*« in *Slovenkam*, str. 3.

⁴¹ *Márica II*, »*Slovenki*« in *Slovenkam*, str. 3.

⁴² *Prim. Primorka v Istri, Iz Čičarije*, v: *Slovenka*, 1 (1897) 5, str. 11 in nasl. (tu: 12).

⁴³ *Evo Vam, mile sestre, drage Slovenke*, str. 3.

⁴⁴ *Gl. vse Mokronoška (Ljudmila Roblek; op. NV), Ustredni Matici šolski*, v: *Slovenka*, 1 (1897) 2, str. 9.

Tudi uredništvo samo je v *Slovenki* prepoznalo »vzbujevalko narodnega ponosa«. *Slovenka* naj nosi »žar domovinske ljubezni« in »naše ženstvo« spominja, »naj bode národno, naj bode - slovensko!«⁴⁵ V korist »take publikacije k probujenju narodne zavesti« ni dvomil niti Branko:

»Ona (Slovenka; NV) mora torej voditi za roko ljubeznive Slovenke in vestno paziti na slednji njih korak in pomoči jim, da pridejo srečno do svojega cilja, do popolne vzgoje, do ugledne prosvete, po kateri hrepeni vsako blago srce in samo po kateri ženska postane svestranski dražestna in vsega spoštovanja vredna.«⁴⁶

Dvodelni tekst »Slovenske pesnikinje« se zaključuje z upanjem: »Naj nam torej, vzbudi in vzgoji 'Slovenka' še mnogo resnih slovenskih pisateljev in pesnikin /.../.«⁴⁷

Buditeljstvo so kombinirali z vzgojo, in sicer v dveh ozirih: na eni strani je veljalo vzgojiti bralke same, po drugi strani pa bralke nagovoriti kot vzgojiteljice slovenskih otrok, kot matere in učiteljice. S tem v zvezi je bilo treba zlasti buditi »ljubezen do mile nam materinščine«.⁴⁸ Zgled za to je Milka v svojem tekstu *Rodoljublje in naše ženstvo*:

»Slovenska mati zavedaj se najprej ti svojega rodoljublja, ti sama navdušuj se za svoj rod; a potem uči, uči svojo deco tega krasnega jezika. Ne zabi, da dete ume le materin jezik. In v tem sladkem jeziku pevaj, prigovarjaj svojemu detetu. Glej, slovenska mati, tebi je dan najširši delokrog; polje, kjer lahko plodonosno seješ s polno zavestjo /.../. V tem krogu, v svoji obitelji storiš lahko največ za narod svoj. Dani so ti najdražji biseri - otroci. Te poučuj ti prva učiteljica, a poučuj jih v svojem jeziku, v naši slovenščini.«⁴⁹

Tako se je *Slovenka* vedno gibala med spodbudo, svetovanjem in podporo bralk. Razen s povečano in pravilno rabo slovenskega jezika naj bi dosegli narodno ozavešanje tudi s posvečanjem posebne pozornosti književnosti. Z ustanovitvijo Slovenke naj bi si »narodno ženstvo« ustvarilo »lastno literarno ognjišče«.⁵⁰ Časopis naj bi skrbel za širitev »zanimanja za literaturo«⁵¹ med »ženstvom«. Kajti: »Slovenke mnoge ne ljube svoje literature, ker je ne znajo.«⁵²

Medtem se je razumel narodno zaveden referenčni okvir, v katerega je bila umeščena *Slovenka* kot vseskozi krščanski, ki pa je po potrebi

lahko privzel tudi antisemitske izraze. V leposlovnih tekstih se pojavljajo antisemitski stereotipi v stilu »bogati židje«,⁵³ »neka bogata ruska židinja«⁵⁴ ali pač: neki »nizek žid s sklučenim hrbtom«.⁵⁵ Šest romunskih Judov, ki so se jih »drugi« bali, opišejo kot ljudi »nelepih obrazov, debelih, pohotnih ustnic«: »/P/osebno jeden izmed njih, nek mali grbasti človek s hudobnimi, zvitimi očmi je bil znan kakor velik obrekljivec, spletkar in breznačajnej, zato se ga je malone vse balo in ogibalo.«⁵⁶ Poročilo o ruskih tečajnicah v Parizu je zabeležilo: »Mej ruskimi tečajkami je tudi precej Židinj, pa o teh ne bomo govorili, Židinje živijo za se i nikogar v svoj krožek ne puščajo; beseda bo le o tečajkah ruske narodnosti, ne pa le ruske državnosti.«⁵⁷ V rubriki »Razne vesti« je R. poročala o zaslugah dunajskega ženskega gibanja za krščansko-socialno stvar. Dunajskim kristjankam naj bi uspelo pridobiti trgovce za krščanski socializem, tako da so načrtno bojkotirale judovske trgovine. Nadalje so Dunajčanke iz svojih domov odstranile judovske časopise ter hrabro nastopile proti »sovražniku krščanstva v učiteljstvu«.⁵⁸ Poziv bralkam *Slovenke* se je nekaj kasneje v skladu s tem glasil: »*Slovenke! Kupujte vse le pri Slovencih!*«⁵⁹ Toda, kazalo je, da zahteva prenos dunajskega vzora primerno priredbo: »*Dunajske krščansko-socijalne gospodinje se ogibajo vsake židovske trdke, pa se me Slovenke ne bi mogle ogibati nemških?*«⁶⁰ V nekem pozivu za

⁴⁵ Evo Vam, mile sestre, drage Slovenke, str. 3 in 2; poudarjeno v izvirniku.

⁴⁶ Branko, Čestitim »Slovenkinim« sotrudnicam v prevdarek, v: *Slovenka*, 1 (1897) 19, str. 5–8 (tu: 5 in nasl.).

⁴⁷ Proteus, Slovenske pesnikinje, v: *Slovenka*, 1 (1897) 3, str. 8 in 4, 9 (tu: 4, 9).

⁴⁸ Primorka v Istri, Še nekaj besedi »pro domo«, v: *Slovenka*, 2 (1898) 8, str. 175–177 (tu: 175).

⁴⁹ Milka, Rodoljublje in naše ženstvo, v: *Slovenka*, 1 (1897) 5, str. 6 in nasl. (tu: 7).

⁵⁰ Bil-El, Dunajsko pismo, v: *Slovenka*, 1 (1897) 4, str. 9 in nasl. in 5, 8 in nasl. (tu: 5, 9).

⁵¹ O Slovenki, v: *Slovenka*, 1 (1897) 6, str. 10.

⁵² H., Žensko dobrodelno društvo, v: *Slovenka*, 1 (1897) 3, str. 10; poudarjeno v izvirniku.

⁵³ Márica (= Marica Nadlišek), Denar in sreča, v: *Slovenka*, 1 (1897) 21, str. 4.

⁵⁴ Zofka Kveder, Študentke, v: *Slovenka*, 4 (1900) 5, str. 103. Za napotek se zahvaljujem Katji Mihurko - Poniž.

⁵⁵ Oton Župančič, Ivanič in Panijan, v: *Slovenka*, 4 (1900) 2, str. 36 in nasl. (tu: 36).

⁵⁶ Zofka Kveder, Študentke, str. 103.

⁵⁷ Bož. (= Božidar) Tvorcov. Kaluga, Ruske kurzistke v Parizu, v: *Slovenka*, 6 (1902) 8–9, str. 244–246 (tu: 245).

⁵⁸ R., Žensko gibanje na Dunaju, v: *Slovenka*, 1 (1897) 8, str. 11.

⁵⁹ *Slovenka*, 1 (1897) 8, str. 11; poudarjeno v izvirniku.

⁶⁰ Danica (= Elvira Dolinar), Narodna zavest v Slovencih, v: *Slovenka* 1 (1897) 10, str. 7 in nasl. (tu: 8).

plačilo neplačnikom naročnine na *Slovenko*, je uprava časopisa konec leta 1901 razčistila: »*Slovenka* ni kako koristolovno židovsko podjetje, a brez podpore od strani naročnic in naročnikov [...] ne more izhajati.«⁶¹

Pričakovanja in zahteve, ki so jih postavljali pred *Slovenko*, so se sčasoma množile. Teme ženske enakopravnosti so pridobivale na pomen: teksti o študiju žensk⁶² ali ženski emancipaciji⁶³ so se pojavili že leta 1897, na prelomu stoletja (1898/99) pa so v več sestavkih zagreto debatirali o »ženskem vprašanju.«⁶⁴ Med bralkami in sodelavkami *Slovenke* je bilo sorazmerno veliko učiteljic in prav učiteljice so leta 1898 ustanovile prvo poklicno-politično žensko društvo – *Društvo slovenskih učiteljic* s sedežem v Ljubljani; »prvo borbeno žensko društvo v Sloveniji«,⁶⁵ kot so ga kasneje imenovali. Nenazadnje je morda njegov obstoj leto kasneje Danico spodbudil k domnevi, da je »žensko vprašanje« v najboljšem primeru razširjeno »v krogu nekaterih zavednih učiteljic«. »*Naša prva in glavna dolžnost*« naj torej bo »*probujati i te druge kroge*«,⁶⁶ je menila ter ob tej priložnosti takoj prenesla na *prvi slovenski ženski časopis* nekaj novih nalog:

»Kaj pa porečete c.g. urednica k ženskemu shodu? Vse se shaja in posvetuje, zakaj se ne bi sešlo enkrat tudi slovensko ženstvo? /.../ Nadalje nam nedostaje še pravega ženskega društva, ki naj bi branilo ženske pravice in sploh delovalo na polju ženske osloboje. Glasilo bi mu bila, *Slovenka*. Seveda bi moralo biti to društvo tudi v ne-pretrgani zvezi z inozemskimi sličnimi društvi, kajti žensko gibanje more biti uspešno le internacionalno. A za tako društvo morda še nismo zrele. Naj nas k temu pripravlja dična naša, *Slovenka*«. ⁶⁷

Poseben poudarek je Danica odkrito namenila ustanovitvi *pravega ženskega društva*. Kajti poleg Društva slovenskih učiteljic, je bila leta 1887 v Trstu v okviru Družbe sv. Cirila in Metoda ustanovljena prva ženska sekcija, ki bi jo kasneje večkrat morali označevati kot »prvo slovensko žensko organizacijo«. ⁶⁸ Toda čeprav so v sekciji delovale izključno ženske pod vodstvom odbora, sestavljenega iz žensk, le-ta menda ni bila neodvisna. ⁶⁹ Tudi za leta 1898 v Trstu ustanovljen Zavod sv. Nikolaja se je zdelo, da ne ustreza Daničinim predstavam o »pravem ženskem društvu«. Ta socialna ustanova, ki jo je ustanovila Marija Skrinjar (1857–1931) je brezposelnim služkinjam in delavkam nudila ne le bivališče,

temveč tudi podporo, svetovanje, izobraževanje in posredovanje pri zaposlitvi. ⁷⁰

O delovanju vseh treh (ženskih) društev je *Slovenka* redno poročala. Že kmalu po Daničinem pozivu je bilo ustanovljeno tisto, kar je Danica verjetno razumela kot »pravo žensko društvo«, ter predstavljeno bralkam in bralcem *Slovenke* kot »Slovensko splošno žensko društvo«:

»*Zavedno in narodno požrtvovalno ljubljansko ženstvo si hoče ustanoviti društvo, katero bode skrbelo za izobrazbo širših ženskih slojev, t.j. skušalo bo vzbuditi med ženstvom zanimanje za vse, kar je lepo, potrebno in dobro, za socialna vprašanja, za umetnost /.../, širilo bo zanimanje za ženstva tičoča se dnevna vprašanja ter tudi za poljudno znanstvo. To bode gotovo lahko doseglo s predavanji, z zdravim čitvom, s prirejanjem učnih krožkov ter s skupnimi*

⁶¹ Uprava »Slovenke«, P. N. Naročnicam in naročnikom, v: *Slovenka*, 5 (1901) 11, str. 310.

⁶² Prim. Danica (=Elvira Dolinar), O ženskih študijah, v: *Slovenka*, 1 (1897) 6, str. 8 in nasl. kot tudi 7, 1 in nasl..

⁶³ Prim. Danica (= Elvira Dolinar), Ženska emancipacija, v: *Slovenka*, 1 (1897) 26, str. 6–8.

⁶⁴ Prim. Márica II (=Marica Strnad), Žensko vprašanje, v: *Slovenka*, 2 (1898) 22, str. 513–515; Márica II (= Marica Strnad), Prijateljska pisma uredništvu »Slovenke«, v: *Slovenka*, 2 (1898) 23, str. 533–536; Marija Ana (= Karla Ponikvar), Žensko vprašanje. Nekaj besedi v odgovor Márici II, v: *Slovenka*, 2 (1898) 24, str. 564–566; Feodora, Nekaj o ženskem vprašanju v odgovor Márici II, v: *Slovenka*, 2 (1898) 24, str. 566–567; Danica, Žensko vprašanje, v: *Slovenka*, 2 (1898) 25, str. 578–581; Márica II (= Marica Strnad), Prijateljska pisma uredništvu »Slovenke«, v: *Slovenka*, 2 (1898) 26, str. 603–607; Márica (= Marica Nadlišek), O ženskem vprašanji, v: *Slovenka*, 3 (1899) 2, str. 37–39; Z. (= Zofka Kveder), O ženskem vprašanji, v: *Slovenka*, 3 (1899) 3, str. 64–68; Ivanka A. (= Ivanka Anžič), Žensko vprašanje, v: *Slovenka*, 3 (1899) 5, str. 110–113; Ivanka A. (= Ivanka Anžič), Žensko vprašanje, v: *Slovenka*, 3 (1899) 8, str. 182–185.

⁶⁵ Alojzija ŠTEBI, Aktivnost slovenske žene, v: *Slovenska žena, Ljubljana 1926*, str. 161–185 (tu: 165).

⁶⁶ Danica (= Elvira Dolinar), Prijateljska pisma uredništvu »Slovenke«, v: *Slovenka*, 3 (1899) 1, str. 8–12 (tu: 11 in 12); poudarila NV.

⁶⁷ Danica, Prijateljska pisma, str. 12.

⁶⁸ ŠTEBI, Aktivnost, str. 165; MUSER, Socialisti in komunisti, str. 192; Mateja KUŠEJ, Prve učiteljice, str. 38; Barbara ŠATEJ, Slovenska žena 1900–1918, v: *Kronika*, 47 (1999) 1–2, str. 89–114 (tu: 94). Nataša BUDNA KODRIČ, Žensko gibanje na Slovenskem do druge svetovne vojne, v: Nataša BUDNA KODRIČ, Aleksandra SERŠE... (urednice), *Splošno žensko društvo 1901–1945. Od dobrih deklet do feministk*, Ljubljana 2003, str. 16–26 (tu: 24).

⁶⁹ ŠTEBI, Aktivnost, str. 165; KUŠEJ, Prve učiteljice, str. 38; ŠATEJ, Slovenska žena, str. 94.

⁷⁰ Maša GROMOVA, Marija Skrinjarjeva, v: *Ženski svet*, 3 (1925) 5, str. 145–47; ŠTEBI, Aktivnost, str. 168 in nasl.; KUŠEJ, Prve učiteljice, str. 39.

izleti. To je program, katerega ni možno dovolj pohvaliti in odobravati. Tacega društva nam je bilo že davno treba. /.../

„Slovensko splošno žensko društvo“ pa bode vzbudilo v vseh ženskih slojih **narodno zavest**, veselje do čitanja, skrbelo bo za revne deklice ter sploh zboljšalo kolikor možno v vsakem oziru razmere slovenskega ženstva in naroda sploh.⁷¹

Tudi v naslednjih številkah je *Slovenka* poročala o razvoju Slovenskega splošnega ženskega društva, natisnila društveni statut in obveščala o otvoritvenem predavanju Zofke Kveder. Za uradno društveno glasilo »prvega slovenskega feminističnega društva«,⁷² ki je bilo do prve svetovne vojne tudi član Zveze avstrijskih ženskih društev,⁷³ pa »prvega slovenskega ženskega časopisa« vseeno niso razglasili. Šele nekaj let kasneje je občni zbor Slovenskega splošnega ženskega društva za svoje glasilo izbral drug ženski časopis – *Jugoslavensko Ženo* Zofke Kveder.⁷⁴

Tema nujne organizacije žensk je *Slovenko* vseeno spremljala še naprej. Temu so se pridružile še druge tedanje dileme kot denimo zaposlovanje in izobraževanje žensk, problem prostitucije ali protialkoholni boj. Spremljali so razvoj »ženskega gibanja v drugih deželah«⁷⁵ pa tudi poročanje slovenskega tiska o ženskem gibanju na Slovenskem.⁷⁶ *Slovenka* hoče postati »javna tribuna« – kot se je glasil odgovarjajoč poziv –, na kateri bi debatirali o vseh temah ženskega vprašanja.⁷⁷

Pa ne samo to – v naslednjih letnikih so od prvega slovenskega ženskega časopisa med drugim pričakovali, da bo ženske množično pridobil za nošnjo slovenske narodne noše, da se bo angažiral pri ustanovitvi literarnega kluba ali da bo z donacijami/pozivi omogočil postavitev dostojnega spomenika Francetu Prešernu.

Stalno rastočemu spektru nalog v nasprotju je bilo nizko število naročnikov. Tožbe uredništva in uprave *Slovenke* zaradi nezadostne finančne podpore se vseh šest let obstoja časopisa niso prekinile. Vedno znova so pozivali k naročilu in širjenju »našega edinega in prvega ženskega lista«,⁷⁸ od časa do časa zgolj zato, da bi zagotovili goli obstoj *Slovenke*, občasno s sklicevanjem na narodno zavest ali moralno dolžnost. Februarja 1899 se je uprava lista odločila, da omogoči streznjujoč pogled »za kulise«.⁷⁹

»Koliko nas je Slovencev? - Čez 1,200.000! In med temi 1,200.000, koliko nas je ženskih? - Gotovo čez 700.000! In med temi sedem sto tisoči, kaj mislite, koliko je /.../ res narodnih, zavednih, pametnih Slovenk?! No, na to odgovorim prav hitro, samo prej še nekaj števil, suhih, pustih a za probujo našega ženstva jako imenitnih števil.

Gotovo bo vsako našo naročnico zanimalo, koliko naročnic ima naš list in kje. Evo toraj:

Vseh naročnikov našega edinega ženskega lista je - čudite se! - samo 508!

Reči moram, da slovenskemu ženstvu to številce ni baš v čast. Moj Bog 508 med vso ogromno maso našega ženstva! In da bi vsaj teh 508 bile same ženske! /.../

Povedano bodi, da je izmed teh 508 naročnikov, možkih 140, društev 61, ženskih torej samo 307 (!)

V Ljubljani /.../ imamo inclusive vsa društva 44 naročnikov, a v Trstu 65! Mislim da tem številkam ni treba komentara...«⁸⁰

Tudi ob tej priložnosti so spomnili, da je »dolžnost, moralna dolžnost vsake zavedne Slovenke,« da »podpira našo žensko literaturo«.⁸¹

Intervencija uprave lista je, kot kaže, imela sicer le omejen učinek – komaj dve leti zatem so bile težave podobne. V začetku leta 1902 se je o položaju *Slovenke* izrekla neka bralka, sicer učiteljica. Tudi ona se je sklicevala na »zavest o dolžnosti«:

⁷¹ Mila DOBOVA (= Minka Govekar), *Slovensko splošno žensko društvo*, v: *Slovenka*, 5 (1901) 4, str. 90–92 (tu: 90 in 92); poudarjeno v izvirniku.

⁷² BUDNA KODRIČ, *Žensko gibanje*, str. 24.

⁷³ Prim. Minka GOVEKARJEVA, *Petindvajsetletnica ženskega dela*, v: *Slovenska žena*, Ljubljana 1926, str. 186–197 (tu: 189).

⁷⁴ Zofka KVEDER - DEMETROVIĆ, *Sestre!*, v: *Jugoslavenska Žena*, 3 (1919) 3, b. s.

Jugoslavensko Ženo je od leta 1917 v Zagrebu izdajala Zofka Kveder sprva pod naslovom *Ženski Svijet*. Konec leta 1918 se je časopis preimenoval, leta 1920 pa je nehal izhajati.

⁷⁵ Uredništvo »*Slovenke*«, *Pro domo*, v: *Slovenka*, 4 (1900) 1, str. 24.

⁷⁶ Prim. obrez navedbe avtorja. A., *Ženski pokret na Slovenskem*, v: *Slovenka*, 4 (1900) 2, str. 45.

⁷⁷ Franjo Klemenčič, *Predlogi v rešitev ženskega vprašanja*, v: *Slovenka*, 5 (1901) 4, str. 96–101 (tu: 101).

⁷⁸ Uredništvo, *Vabilo na naročbo*, v: *Slovenka*, 1 (1897) 26, str. 2.

⁷⁹ »Z.«, *upravnica »Slovenke«* (= Zofka Kveder), *Izza kulis našega upravnništva*, v: *Slovenka*, 3 (1899) 4, str. 94–96.

⁸⁰ »Z.«, *Izza kulis*, str. 94 in nasl.; poudarjeno v izvirniku.

⁸¹ »Z.«, *Izza kulis*, str. 95; poudarjeno v izvirniku.

»Dolžnost vsake zavedne Slovenke pa vkljub nedostatkom 'Slovenke' je vsekako, da si jo naroči in da jo tudi čita, ter da z vsem svojim vplivom dela na to, da isto store tudi njene kolegine, prijateljice in znanke. Priporočati 'Slovenko' samo v čitanje ter jo v ta namen izposojevati pa ni prav. Na ta način bi moral list vsled premalega števila naročnikov propasti. /.../

*Na 'Slovenko' bi se v prvi vrsti morale naročiti vse učiteljice, kajti mej njimi je relativno največ izobrazbe; one bi morale imeti torej največ zmisla za načela, ki jih zastopa 'Slovenka'. Pa ne samo naročnica 'Slovenke' naj bi bila vsaka slovenska učiteljica, marveč tudi vneta agitatorica.*⁸²

Na vse to je uredništvo zagotovilo, »da hočemo vse, kar je v naši moči, storiti v prospeh lista.«⁸³

V drugi polovici leta 1902 je *Slovenka* prvič od svoje ustanovitve izšla v dveh dvojnih številkah, ki sta, kot se zdi, gledano za nazaj, napovedovali bližajoč se konec. Vendarle je prišlo do ukinitve prvega slovenskega ženskega časopisa nenapovedano z zadnjo izdajo, dvojno številko 11 in 12, letnika 1902.

Genealogija, genealogije

Slovenka, prvi slovenski ženski časopis nika-
kor ni ostal zadnji slovenski ženski časopis s tem imenom. Tržaški *Slovenki* je leta 1919 v Ljubljani sledil ženski časopis⁸⁴ z istim imenom, podnaslovom ter urednico – namreč z drugo urednico prve *Slovenke* Ivanka Klemenčič. Gotovo je tudi zaradi tega Zofka Kveder govorila o »ponovnem vstajenju«⁸⁵ *Slovenke*. Vsekakor se je »naša stara«, »napredna«, priznam da »naivna«, *Slovenka*, z »za tedanji čas zelo liberalnimi in modernimi nazori«⁸⁶ po »dolgih letih spanja« zdaj ponovno prebudila v klerikalnem okolju! Zofka Kveder je očitala, da novo *Slovenko* za ženske pišejo pretežno moški katoliški pisatelji in novinarji in da v prvo številko niti urednica ni prispevala nobene-
ga teksta. Eni izmed maloštevilnih avtoric je Zofka Kveder, ki je tedaj v Zagrebu izdajala ženski časopis *Jugoslavenska Žena*, zamerila, pretirano poudarjanje slovenstva: »Osemkrat ponovi (Cilka Krekova; op. NV) besedo Slovenka(e), toda komajda in tako mimogrede je samo enkrat edinkrat omenila jugoslavenstvo.«⁸⁷ Kljub temu pa je Zofka Kveder priznala:

»...da je prva številka nove sedanje klerikalne 'Slovenke' dobro in spretno urejena. /.../ Jaz torej

/.../ iskreno povem, da je prva številka 'Slovenke' dobra. /.../ 'Slovenka' citira neke stvari iz 'Jugoslavenske Žene'. To bom tudi jaz pogosteje počela iz 'Slovenke'. Zakaj bi molčali drug o drugem?»⁸⁸

Na te pripombe Zofke Kveder se je s popravkom odzvala *Slovenka* v naslednji številki: očitek, da so v prvi številki *Slovenke* objavile svoje tekste le tri ženske, je zavrnila z razlago, da so bile avtorice več nepodpisanih besedil ženske. »Našim jugoslavenskim sestram«⁸⁹ pa je v nadaljevanju zagotovila, »da je vsaka dobra Slovenka ob enem tudi dobra Jugoslavenska«, kar se razume samo po sebi »in drugače biti ne more, ker med Slovenci separatizma, kakor je ponekod razvit med Srbi in Hrvati, ne poznamo.« Na koncu se je neznana avtorica (neznani avtor) branil tudi pred domnevo, da se »v naših katoliških vrstah« ne borijo za napredek:

»Mi zahtevamo za ženstvo politične pravice, zahtevamo enakopravnost v državljanskem, družinskem in zasebnem pravu, zahtevamo popolno svobodo in omogočenje ženske izobrazbe in udejstvovanje na vseh poljih človeškega dela in znanja, v kolikor ne nasprotuje ženskim dušnim in telesnim svojstvom. Politično stojimo na stališču najpopolnejšega demokratizma. Ali je to nazadnjaštvo? Z mirno vestjo rečemo tudi mi: V naših vrstah se borimo za napredek.«⁹⁰

Je bilo klerikalno okolje dejansko krivo za »bolj blago«⁹¹ uredniško politiko nove *Slovenke* od njene istoimenske predhodnice? In ali je bila blagost usodna zanj, čeprav so tržaški *Slovenki* v preteklih letih očitali pretirano radikalnost? Po samo petih številkah v prvem letu izhajanja, je bila *Slovenka* zaradi prenizkega števila naročnikov ukinjena.

⁸² Uredništvo, *Pro domo*, v: *Slovenka*, 6 (1902) 1, str. 29 in nasl. (tu: 29).

⁸³ Uredništvo, *Pro domo*, v: *Slovenka*, 6 (1902) 1, str. 29 in nasl. (tu: 30).

⁸⁴ *Slovenka*. Glasilo slovenskega ženstva, (Ljubljana) 1919.

⁸⁵ Prim. Zofka KVEDER - DEMETROVIČ, »Slovenka«, v: *Jugoslavenska Žena*, 3 (1919) 4, str. 161 in nasl. (tu: 161).

⁸⁶ Glej: KVEDER - DEMETROVIČ, »Slovenka«, str. 161 in nasl.

⁸⁷ KVEDER - DEMETROVIČ, »Slovenka«, str. 162. Prispevek, ki ga je kritizirala Zofka Kveder: Cilka KREKOVA, *Sestre!*, v: *Slovenka*, 1 (1919) 1, str. 1.

⁸⁸ KVEDER - DEMETROVIČ, »Slovenka«, str. 162.

⁸⁹ »Jugoslavenska Žena« o »Slovenki«, v: *Slovenka*, 1 (1919) 5–6, str. 118 in nasl. (tu: 118).

⁹⁰ Glej: »Jugoslavenska Žena« o »Slovenki«, str. 119.

⁹¹ ŠTULAR SOTOŠEK, *Žensko časopisje*, str. 21.

Toda že konec leta 1922 je bila v Gorici ustanovljena še ena *Slovenka*.⁹² V četrti številki so objavili pesmi *Domorodkinji* Ivana Trinka Zamejskega (1863–1954) opremili z naslednjo opombo:

»Priobčujemo to pesem Ivana Trinka Zamejskega, ki obhaja letos 60=letnico svojega rojstva. Bil je sotrudnik bivše tržaške 'Slovenke' /.../ Na novo porojena Slovenka mu v imenu vseh primorskih Slovenk iskreno častita!«⁹³

Tudi tretjo *Slovenko* so, to pot kar ustvarjalke časopisa same, naredile za »reinkarnacijo prvega slovenskega ženskega časopisa«. Vseeno tudi njej, vsaj pod tem imenom, ni bilo usojeno dolgo življenje. Eno leto po izidu prve številke je uredništvo objavilo združitev slovenskih ženskih listov Furlanije-Juljske krajine v skupen, že obstoječ ženski časopis *Ženski svet*⁹⁴ – *Slovenka* se je zlila z *Ženskim svetom*.

Do izida naslednje *Slovenke* sta morali miniti dve desetletji. Četrto *Slovenko* so izdali v odporišnem gibanju leta 1943 nosila pa je podnaslov Glasilo svobodnih slovenskih žena. Njena vsebina je bila pretežno literarna. Koliko števil je izšlo in v katerem obdobju so izhajale, ostaja nepojasnjeno.⁹⁵ Leta 1944 je izšla zaenkrat zadnja *Slovenka*, ki pa so jo kot Glasilo slovenske protifašističke zveze za Primorsko tiskali do leta 1945.⁹⁶

Razen navedene dopolnilne razlage v goriški *Slovenki*, ki se je nanašala na sodelovanje Ivana Trinka Zamejskega pri tržaški *Slovenki*, se, po doslej ugotovljenem, nobena od naštetih *Slovenk* ni nikoli programsko, vsebinsko, formalno ali zgodovinsko navezovala na tržaško *Slovenko*; nobena ni opozarjala na enakost imen konkretnega časopisa in tržaške *Slovenke* – prvega slovenskega ženskega časopisa pa tudi njenih kasnejših predhodnic. Nobena ni omenila obstoja tržaške *Slovenke*. Mit, ki je obdajal prvi slovenski ženski časopis, se zdi tako močan, potencialna primerjava pa tako grozeča, da so ime *Slovenka* sicer večkrat citirali, obstoj prvega slovenskega ženskega časopisa pa so v drugih *Slovenkah* zamolčevali. Istoimenski časopisni projekti naslednic so iz *Slovenke*, »prvega slovenskega ženskega časopisa« naredili tudi »prvi slovenski ženski časopis« po imenu *Slovenka*.

Torej genealogija *Slovenke*? Ali vendarle genealogija ženskega časopisja na Slovenskem? Leta 1997 – ravno pravi čas ob mednarodnem dnevu

žena, so ob stoti obletnici izdaje prvega slovenskega ženskega časopisa v prostorih NUK-a odprli razstavo, ki naj bi nudila pregled »Ženskega časopisja na Slovenskem 1897–1997«. »Osrednje mesto /je/ seveda /pripadlo/ prvemu in najmenitnejšemu ženskemu časopisu – *Slovenki*«. ⁹⁷ S tem *Slovenka* ni dosegla le ponovne potrditve kot prvi slovenski ženski časopis, temveč je bila postavljena na začetek stoletne genealogije slovenskega ženskega časopisja.

Prevod: Aleksander Žižek

Zusammenfassung

»SLOVENKA«.

Reden von der »Ersten slowenischen Frauenzeitschrift«.

Frauenbewegungen, Frauenbewegungsgeschichten und Frauenbewegungshistoriographien erzählen bevorzugt von der »Ersten Frau, die...«, der »Ersten Frauenzeitschrift, die...«, dem »Ersten Frauenverein, der...«. Am Beispiel »Slovenka« (»Slowenin«), die zwischen 1897 und 1902 in Triest herauskam, werden Reden von der »Ersten slowenischen Frauenzeitschrift« auf ihre Bedeutungen und ihre Implikationen hin untersucht.

Reden von »Slovenka« als der »Ersten slowenischen Frauenzeitschrift« eröffneten zwar Räume, welche weitere Motive wie jene von der »Ersten slowenischen Redakteurin«, der »Ersten slowenischen Feministin«, der »Ersten slowenischen Schriftstellerin« oder der »Ersten slowenischen Berufsjournalistin« ermöglichten; sie ließen jedoch keinen Platz, um von einer »Zweiten slowenischen Frauenzeitschrift« zu sprechen. Die »Erste slowenische Frauenzeitschrift« blieb unvergessen, unvergleichlich, einzigartig – und ohne Nachfolge: von einer »Zweiten slowenischen Frauenzeitschrift« sollte nicht die Rede sein.

⁹² *Slovenka*, (Gorica) 1922–1923.

⁹³ Zamejski (= Ivan Trinka Zamejski), *Domorodkinji*, v: *Slovenka*, 1 (1923) 4, str. 40.

⁹⁴ Prim.: *Slovenka*, v: *Slovenka*, 1 (1923) 11–12, str. 166.

»Ženski svet« je do leta 1928 izhajal v Trstu. Potem ko so prepovedali njegovo izhajanje v Italiji, se je uredništvo preselilo v Ljubljano, kjer je izhajal do leta 1941.

⁹⁵ *Slovenka*. Glasilo svobodnih slovenskih žena, 1943. Rokopisni odderek NUK hrani le del celotnega fonda tega časopisa.

⁹⁶ *Slovenka*. Glasilo slovenske protifašističke zveze za Primorsko, 1944–1945. Za oba v ilegali izdajana časopisa se kraja izhajanja ne da dognati. Vsako številko so razmnožili v večih tiskanih in kopiranih izdajah.

⁹⁷ ŠTULAR SOTOŠEK, *Žensko časopisje na Slovenskem*, str. 7.

Indessen war die Triestiner »Slovenka« keineswegs die einzige slowenische Frauenzeitschrift dieses Namens. Insgesamt vier gleichnamige Zeitschriftenprojekte bis 1944/45 sollten aus »Slovenka«, der »Ersten slowenischen Frauenzeitschrift« auch die »Erste slowenische Frauenzeitschriften namens 'Slovenka'« machen. Doch kaum eine der nachfolgenden »Slovenke« nahm - soweit feststellbar - je programmatisch, inhaltlich, formal oder historisch auf die Triestiner »Slovenka« Bezug; kaum eine verwies auf die Namensgleichheit zwischen der jeweiligen

Zeitschrift und der »Ersten slowenischen Frauenzeitschrift« oder auch späteren »Slovenka«-Vorgängerinnen; und kaum eine erwähnte die Existenz der Triestiner »Slovenka«. Der Mythos, der die »Erste slowenische Frauenzeitschrift« umgab, scheint derart mächtig, der potenzielle Vergleich derart bedrohlich geworden zu sein, dass der Name »Slovenka« zwar wiederholt zitiert, die Existenz der »Ersten slowenischen Frauenzeitschrift« in weiteren »Slovenka«-Frauenzeitschriften aber verschwiegen wurde.

Urška Strle

»ČEMU TI ŽENSKI ČASOPISI?«*

*Žensko vprašanje in odnos do ženske v slovaških ženskih
časopisih do razpada Habsburške monarhije*

Čas, ko je modernizacija s svojimi številnimi lovskimi segla na praktično vsa področja človeškega družbenega in intimnega življenja, je konec 19. stoletja zajel tudi tiste z novimi idejami manj prevetrene konce Evrope. Eden od vplivov nove dobe – tako v materialnem kot tudi ideološkem smislu – je vznik ženskega vprašanja, ki se je pojavilo vzporedno z novim dojemanjem sveta in je sovpadalo s težnjo po demokratizaciji družbe. Žensko vprašanje je tako nemogoče obravnavati kot izoliran pojav, saj izvira iz spremenjenega dojemanja človeka nasploh, je povsem logična posledica procesa individualizacije človeka kot državljana. Skozi analizo ženskega časopisja¹ se nam večplastnost ženskega vprašanja in odnos družbe do žensk odstopirata še z enega zornega kota.

Predmet analize sta slovaška ženska časopisa z izrazito literarnim značajem, *Dennica* (v letih 1898–1914) in *Živena* (v letih 1910–1918). Prva stvar, ki sem jo opazila ob pregledovanju poučnih člankov prve ženske periodike *Dennice*, ni bila težnja po izpostavljanju sodobnih perečih vprašanj o položaju ženske v družbi nasploh, ampak očiten napor, da bi povezali celoten slovaški etnikum, ki se je med drugim kazal v zmerni konzervativnosti nazorov, s katerimi je bil prežet pretežni del tedanjih ljudi. Večina člankov je pi-

sanih v dostopnem, poljudnem stilu brez zapletenih stavkov in tujih izrazov, zlasti na začetku pa je opazen močan vpliv krščanske dediščine, ki je žensko najraje postavljala v domačnost družine in gospodinjstva. S takimi nazori naj bi časopis približali najširšim množicam. Žensko vprašanje se je torej sprva vrtelo predvsem okoli možnosti šolskega izobraževanja slovaške ženske v materinem jeziku. Toda vsa energija, vložena v boj za žensko srednjo šolo, je bila do vstopa v novo državo, pravzaprav do septembra 1919, zaman. Zahteve po izobraževanju slovaške ženske so bile le del neizpolnjenih zahtev po izobraževanju Slovakov v lastnem jeziku nasploh in prav v tej točki se je žensko vprašanje tesno povezovalo z narodnim. »V takem narodnem položaju bi dvigati samostojno žensko vprašanje pomenilo drobljenje sil, prepotrebnih, da bi složno kljubovali madžarizaciji.«²

* Elena Šoltéssová, *Načo su tie ženske časopisi?, Dennica. Ženský list pre poučenie a zábavu*, februar 1898, letnik I., št. 2, str. 17–19.

¹ Pod nazivom žensko časopisje razumem periodični tisk, ki je bil povečini žensko podjetje in je bil namenjen predvsem ženskemu bralstvu.

² Ludmila Podjavorinská, *Vývin ženskej otázky, Živena*, april 1921, str. 76.

O odnosu do ženske in o okolju, iz katerega je izšel prvi slovaški ženski časopis

V začetku še dokaj osamljeno spoznanje, da je ženska v narodnem gibanju, predvsem kot prenašalka tradicije na svoje potomce, še kako pomembna, je svoje kali poglajlo že precej pred revolucionarnim letom 1848. S tem se je seveda

Hana Gregorová (1885-1958), pisateljica, prevajalka in publicistka, urednica, borka za ženske pravice. Zaradi naprednejših nazorov, ki jih je želela vnesti v žensko gibanje, je bila sporna zlasti za konzervativne kroge. Njene družbeno-politične misli, ki jih je izražala tako v esejih kot literarnih delih, so se približevale pogledom njenega moža Jozefa Gregora - Tajovskega, znanega literata in Hlasista. Skoraj vsa dela Gregorove pri bralstvu niso naletela na velik odmev in so padla v pozabo že za časa njenega življenja. Zlasti so ji očitali idealizem v odnosu do češko-slovaških odnosov, ki je v skupni državi dobival vedno bolj trpke konotacije.

merilo na izobraženo žensko in razmišljanje o izobraževalnih institucijah za ženske je na Slovaškem na ta način pravzaprav dobilo svoje izhodišče. Res je, da so bila že v predmarčnem obdobju po slovaškem ozemlju (Vrbova, Brezova, Banská Štiavnica, Banská Bystrica) ustanovljena ženska društva, ki so se ukvarjala z dobrodelnimi in poučno-praktičnimi dejavnostmi, a to je imelo za ženske in širšo javnost zgolj skromen pomen.³ Široko razgledani, a danes skoraj pozabljeni slovaški filozof in pedagog, zeman⁴ Ján Feješ je najverjetneje pod vplivom dogodkov v Franciji že v prvih dekadah 19. stoletja pisal tako o ženski enakopravnosti v družbi kot o pravicah žensk, da se izobrazijo.⁵ Štefan Homola je leta 1846 v Slovenske narodne novine zapisal: »Za narodno delo je pomoč ženske neizogibna. Mož sam je le toliko efektiven kot moški brez ene roke /.../. Dokler pa se ne izobražuje v lastnem duhu, dokler bo od tujih šol sprejemala le tujega duha, dotedaj bo le suha veja, mrtva za izobraženo družbo in se ne bo povzdignila nad kuhanje in tkanje.«⁶ Šturovci, skupina narodnih buditeljev zbranih okoli Ludovíta Štúra, so ženskam zaradi njihove zaostalosti priznavali le omejeno vlogo v narodnem gibanju. »Poleg treh, štirih izjem Štúr okoli sebe ni videl Slovakini, ki bi mu ustrezale s svojo izobrazbo, zato je bilo njegovo stališče do žensk odklonilno. Kljub temu obstaja nek nespornost o šturovski mladini, da so žensko in odnos do nje nasploh zavračali. Saj je bil sam Štúr nekočkrat zaljubljen in Hurban je ravno v zakonski zvezi videl temelje za uspešno narodno delovanje. Šturovcem le ni ustrezal tip zakona, značilen za tisti čas. Zato so ga imeli za oviro v narodnem poslanstvu, zato so si izbrali brezženstvo in skrajno samoodrekanje.«⁷ Iz korespondence in publikacij Ludovíta Štúra je razvidno, da si je nadvse želel izobraženih žena, ki bi se

³ Hana Gregorová, *Slovenka pri krbe a knihe*, Praga 1929, str. 59–64.

⁴ Zemani so bili srednje, nižje in drobno plemstvo; plemiški, torej zemanski naziv je kralj v zameno za vojaške usluge od 13. stoletja podeljeval najpogosteje svobodnjakom, a tudi podanikom. Z nazivom so zemani pridobili nekatere privilegije. Bili so oproščeni dajatev in davkov, sodno so bili podrejeni neposredno kralju itd. Bili so najštevilčnejši in najbolj raznoliki plemiški razred, mnogi najnižji so premogli le plemiški naslov in so bili skoraj brez imetja. V večini slovaških žup je bila koncentracija zemanov zelo visoka.

⁵ Nora Weber, *Príslušnosť k pohlaviu a triede ako komponenty národného hnutia na Slovensku od roku 1848 do roku 1900*, *Historické štúdie* 36, *Historický ústav SAV, Veda*, vydavateľstvo SAV, Bratislava 1995, str. 74.

⁶ Živena, 1994, letnik I., št. 1, str. 4.

⁷ Hana Gregorová, *Slovenka pri krbe a knihe*, str. 77.

bile ob možu zmožne udeleževati pri narodnem delu, saj ni bil zadovoljen le z ženskim poslanstvom matere in dobre gospodinje.⁸ Obstoječe stanje mu je pomenilo veliko oviro za narodno gibanje. Tako kot njegov sodobnik Homola je bil Štúr v teh nazorih izjema, čeprav sta oba vlogo žensk v narodnem gibanju še vedno reducirala na pomoč možu, samostojno delovanje pa sta jim odrekala.⁹

Povod za nastanek slovenskega ženskega društva *Živena*, nekakšnega idejnega predhodnika obeh časopisov, »pod martinskimi lipami«, 4. avgusta 1869, katerega iniciativa, deloma pa tudi realizacija, je bila delo slovaških narodnozavednih mož, je temeljil na želji po ustanovitvi izobraževalnih ustanov za čim širše vrste slovaških deklet. Vplivi glede narodne kot tudi ženske emancipacije so v večji meri prišli iz sosednje Češke, saj sta že tradicionalno kulturno sodelovanje in podoben »drugorazredni« politični položaj ustvarila močna moralna zaveznika. Ambro Pietor, glavni pobudnik za ustanovitev društva in njegov tajnik, je v času svojega študija prava v Pragi spoznal, kako agilno vlogo v češkem narodnem gibanju igrajo izobražene Čehinje.¹⁰ Treba pa je poudariti, da je izobraževanje ženske v očeh Živeninih funkcionarjev izključevalo učenje tujih jezikov in znanost. Iz strahu pred lastno šibkostjo in pred kulturno asimilacijo je bilo namreč učenje tujih jezikov s strani narodnjakov izrazito nezaželeno, prav tako niso odobravali študiranih žensk, saj so menili, da bi znanost iztrgala žensko iz njenega primarnega delovnega okolja, družine.

Drugi paragraf statuta društva *Živena* je tako le določil poglobljeno društveno nalogo: »Naloga društva je: Delovati v spoštljivem dojemanju poklica ženskega spola na tak način, da bi se slovaške hčere, kateregakoli stanu naše domovine izobrazile za moralne, sposobne, prizadevne gospodinje in za goreče hčere domovine in naroda.«¹¹ Izobraževanje žensk naj bi potekalo v narodnem in krščanskem duhu, vključevalo pa naj bi tudi dejavnosti in propagando ljudske umetnosti kot nekakšnega razpoznavnega simbola slovaškega etnikuma. Delovanje društva se je osredotočilo predvsem na martinski okoliš, mnogo bolj omejeno pa je bilo po drugih slovaških mestecih, kjer so počasi nastajala nova središča narodnega gibanja. Slovaške žene s svojimi skromnimi emancipacijskimi ambicijami niso mogle preko konzervativne atmosfere družbe, ki je delovala na principu moške dominacije v javnem življenju.¹² Tako je *Živena* praktično do

konca stoletja ostala nekakšno dopolnilo moških narodnih aktivnosti.¹³ Ustanovna listina društva *Živena* je iz čisto praktičnih razlogov izključevala kakršnokoli politično udeleževanje, s tem pa se je avtomatično izločila že sama možnost boja za politične pravice žensk. Ob prelomu stoletja so se v javnem življenju vedno opazneje pojavljale mlajše, bolj kritične generacije – predvsem tisti zbrani okoli glasila *Hlas* – in ji očitale idejno konzervativnost, neprebojnost in pasivnost.

Treba je poudariti, da so bila ogrska tla mnogo manj zrela za ideje ženske emancipacije kot tista v avstrijskem delu monarhije. Celó v Budimpešti, nekakšnem stičišču in vališču vseh modernejših tokov na Ogrskem, je bila ta ideja tedaj še v povojih. Leta 1868 so na pobudo grofice Vilme Véres ustanovili *Društvo za dvig dekleške izobrazbe*, ki je postalo temelj prvega ženskega razreda na visoki šoli v Budimpešti. Kmalu nato je madžarski *Ženski klub* organiziral seminarje za učiteljice in si prizadeval za vstop žensk na univerze.¹⁴ Vendar je bila to le kaplja v morje. Madžarske ženske nasploh so se pri literarnem ustvarjanju in izobraževanju začele aktivno udeleževati precej pozno.¹⁵ Na neki način je bila ustanovitev prve-

⁸ Prav tam, str. 70–91.

⁹ Nora Weber, *Prislušnost k pohlavju...*, str. 77–79.

¹⁰ Praga je v tistih časih imela v primerjavi s svojo slovaško sosedo že precej raznolike ženske institucije: poleg mestne dekleške šole je imela tudi dekleško obrtno šolo, razna ženska društva, Ameriški klub dam. Predavanja Vojtěcha Náprstka (1826–1894) – »ženskega advokata«, iniciatorja osvobajanja čeških žensk, ustanovitelja Ameriškega kluba dam in splošnega podpornika ženskih organizacij – o ženskem izobraževanju, so pritegnila tudi do 1500 poslušalcev.

¹¹ Dušan Kováč in drugi, *Kronika Slovenska 1, Od najstarejših časov do konca 19. stoletja*, Fortuna Print & ADOX, Bratislava 1998, str. 533.

¹² Prav tam.

¹³ Živenin utrip so med predsedovanjem nekarizmatične Anne Pivkove (1869–1884), goreče kistjanke, narekovali predvsem moški funkcionarji. Situacija se je vidno spremenila, ko je častni, v mnogočem le simbolni stolček društva zasedla Elena Maróthy Šoltéssová (1885–1927), ki je društvo prežela z novim, svojiskim, ustvarjalnejšim duhom.

¹⁴ Nora Weber, *Prislušnost k pohlavju...*, str. 72.

¹⁵ Novejše raziskave madžarske sociologinje, univerzitetne profesorice in feministke Judit Acsády, ki se ukvarja tudi z razvojem madžarskega (ni jasno, ali morda ogrskega?) feminizma, na podlagi arhivskih virov odstirajo podatke, ki predstavljajo feministično gibanje na Madžarskem (Ogrskem?) v času do 1. svetovne vojne v povsem drugačni luči, kot so ga dotlej predstavljali madžarski akademski krogi, ki so ga opisovali kot »a small group too insignificant to be mentioned«. Res pa je, da pade povečana aktivnost madžarskih feministk šele v čas pred prvo svetovno vojno; prva feministična organizacija Feministák egyesülete je bila ustanovljena 1904, prvi ženski časopis *Ženska in družba* (*A nő és a társadalom*) pa leta 1907.

ga slovaškega ženskega društva leta 1869, četudi so ga vodili moški, z vseogrškega zornega kota precej revolucionarna poteza.¹⁶ Zanimiv je tudi podatek, da je bila prva stranka na Ogrskem, ki je predlagala razširitev volilne pravice na ženske, *Romunska narodna stranka*.¹⁷

Goreče želje slovaških narodnjakov po dvigu kulturnega in izobrazbenega nivoja žensk, ki bi s tem pripomogle k narodnemu dvigu, je konzervativna družba štela za »prazno eksaltacijo, slabo sanjarjenje, neprimerno položaju žensk v družbi, ki jo neprimerno odteguje od pravih nalog«.¹⁸ Seveda cilji narodnega telesa v odnosu do ženskega izobraževanja še zdaleč niso bili homogeni, od tistih, ki bi žensko učili le slovaškega jezika in gospodinjskih opravil, do tistih nekaj posameznikov, ki bi jim omogočili širok spekter znanja, tudi akademski.

Ena od publikacij, ki jo je leta 1872 izdala *Živena*, je bil *Živenin almanah*, ki je izzvenel zelo konzervativno. Pavel Hečko,¹⁹ priznani filozof in pedagog, je emancipacijske težnje žensk v svojem obširnem, prej z močnimi verskimi čustvi in verbalizmi kot s trezno argumentacijo zabeljenem članku označil za protikrščansko prizadevanje. Hečko v svojih pogledih ni bil izviren, morda je bil nekoliko svojski samo v argumentih za ustaljena stališča, ki jih je črpal iz biblijske dediščine. Po njegovem je »premodri Bog« ustvaril moškega in žensko kot dve »vzajemno dopolnjujoči se osebi«, a vendar je s tem, da je Adama ustvaril prej kot Evo, »moškemu dal pred ženo neko prednost in ženi določil podrejenost moševi volji, da bi poleg gospodovanja siceršnje enakosti med njima obstajalo v življenskih ciljih popolno soglasje in zato, da bi vsak ne našel svoje ločene poti, ampak da bi s skupnimi moči neprestano delovala za en sam cilj, ohraniti sebe in svoje potomstvo /.../ Prav ta, od Boga na eni strani moškemu izkazana prednost in na drugi strani določena podrejenost žene naj bi harmonično življenje obeh nespremenljivo in neuničljivo utrjevala in varovala, tako da ženska brez moškega vedenja in moške volje nima kaj početi, mož pa je zavezan vedno imeti pred očmi tako ženino kot lastno dobro /.../ Od tistega časa, ko je žena nastala iz moškega temelja /.../ naj bi in mora imeti mož povsod in v vsem na svetu prednost /.../ Ta prednost pa temelji zgolj na prednosti spola in na višji stopnji telesnih in duševnih moči ali na dvojni intenzivnejši sili človeka – moškega: ne daje pa mu pravice človeka – ženske poniževati, omalovaževati, zatirati /.../«. Za razliko od moškega, ki

je močan, pogumen, neumoren, že po naravi nagnjen k vladanju in delovanju v javnosti, je ženski pripisoval drugačne lastnosti: »/.../ ne mislimo, da bi se ženski delala krivica, kajti ona je resnično ustvarjena bolj za zasebno, domače življenje, kot za to hrupno, javno-državljansko, že zaradi njene krhkosti in nežnega značaja in pravtako bi ji nepristalo delovati na volitvah /.../ Najbrž obstajajo tudi taki sanjači, ki bi radi osvobodili ženske tudi od zakonske in družinske podrejenosti, kar pa je nesmisel in protikrščanska težnja, ki mora vsakemu razumniku biti v oči /.../

Ključna vloga, ki jo je tedanja, izrazito tradicionalna slovaška družba, pripisovala ženski, je bila vloga matere. Z vedenjem, da je mati intimno najbližje otroku (»*aká matka, taká Katka*«) in da mu predvsem ona more vcepljati ljubezen do naroda, so želeli ženske navdušiti za narodno stvar. Lepšo prihodnost za svoj narod so videli šele v prihajajočih generacijah, zato je bila narodna vzgoja mladih za dosego tega cilja prvotnega pomena. Na drugi strani je na isti način razmišljala madžarska oblast, ki si je zlasti s pomadžarčenjem šol in drugih otroških institucij skušala zagotoviti državni ideji zvest podmladek.

Ženska kot narodni ideal ni imela nikakršnega revolucionarnega predznaka (kot na primer francoska Marianne), ravno nasprotno. Ideal je bila mati, srce družine in srce naroda, ki rojeva, hrani in vzgaja svoje otroke, narodni potencial prihodnosti. Materinstvo je bila nekakšna sveta ženska dolžnost; tudi ime *Živena*²⁰ ni naključno,

Njen članek *Remarks on the History of Hungarian Feminism* je bil objavljen leta 1999 v *Hungarian Studies Revue*. Več o tem.: <http://www.oszk.hu/kiadvany/hsr/1999/acsa-dy.htm>

¹⁶ Jarmila Tkadlečková-Vantuchová, *Živena – spolok slovenských žien*, Epoque, Bratislava 1969, str. 25.

¹⁷ Rôzne zprávy, *Živena*, april 1913, str. 29.

¹⁸ Jarmila Tkadlečková-Vantuchová, *Živena – spolok slovenských žien*, str. 16.

¹⁹ Pavel Hečko (1825-1895); študiral filozofijo in teologijo na evangeličanskem liceju v Bratislavi. Eden od predstavnikov filozofske ideologije matične dobe, ki se zelo povezuje z aktualnim kulturnim in narodnim položajem Slovakov. Velik pomen za oblikovanje razumnih, moralnih, samozavestnih ljudi, ki bi koristili svojemu narodu pripisuje vzgoji, ki naj bi imela široko filozofsko in sociološko osnovo. Na prvo mesto vzgoje in izobraževanja postavlja vzgojo k človečnosti, enako za vse ljudi. Enakost ljudi pa je očitno razumel v luči svoje dobe – iz množice enakih je izizel ženske.

²⁰ *Živeno* oz. *Živo*, slovansko boginjo življenja, plodnosti in rodovitnosti so pogosto opisovali kot golo mladenko, z dolgimi lasmi, okrašenimi s cvetjem. V svoji desni roki je držala jabolko, v levi grozdje, v ustih pa je držala lilijo. V naročju je pogosto držala malega dečka.

saj pomeni »darovalka življenja«. V isti sapi, ko so žensko-mater razglašali za ideal, so njene interese omejili na »edine naravne ženske naloge«, na vrlo in varčno gospodinjenje ter požrtvovalno vzgojo otrok.²¹ Razlog za tako ozko dožemanje ženske so črpali iz tedanjega prepričanja, da je ženska po naravi pasivna, močno čustvena in iracionalna oseba. Izrazito pesimistično in previdno, skoraj bojazljivo se je gledalo na emancipirano ženo, emancipacijo se je imelo za nekakšno samoprevaro, ki nenaravno in nevarno speljuje žensko na tanek led družbenega ugleda.

Dennica, buditeljica žensk iz duševnega in duhovnega mrtvila

Dejstvo, da se je ravno v krutih časih Bánffyjeve vlade (1895–1899), v letu 1898, rodila *Dennica*, prvi slovaški ženski časopis, je morda moč pripisati dejstvu, da so jo uradi razumeli kot »nenevarno babjo tiskovino«, ki državnim interesom ne bi mogla škoditi.²² Spričo represivnih političnih razmer je povsem jasno, zakaj se ta slovaški ženski časopis s politiko načelno ni ukvarjal, vsaj direktno ne, čeprav je obenem jasno tudi to, da je bila njegova kulturno-izobraževalna vloga že po naravi speta z narodnimi in političnimi cilji. O ženskem časopisu kot velikem dejavniku za slovaški narod je leta 1896 v mesečniku *Dom a škola* pisal Karol Kálal, češki pedagog, slovakofil in masarykovec,²³ ki je med drugim dejal: »Do zdaj so javno delovali le možje, potlej bi nas bilo dvakrat toliko.«²⁴ Prav Kálal je prepričal Vansovo o izdajanju potrebnega ženskega časopisa. Najprej se je sicer posvetoval s Šoltésovo, ki pa je »slutila, da ne bo našla dovolj razumevanja in opore ter se bala negotovih uspehov pri delovanju«, saj so v okviru *Živene* podobni predlogi že večkrat pred tem padli v vodo.²⁶ Dejstvo, da je na koncu Vansová le sprejela Kálalov predlog, ima svoj vzrok v tem, da je Vansová, živeča daleč proč od Martina, imela mnogo več distance do konzervativnih Živeninih funkcionarjev kot Šoltésová.²⁷

Dennica kljub sorodnim ciljem ni imela formalnih vezi z društvom *Živena*, kar v glavnem korenini v organizacijski in nazorski strukturi omenjenega društva, katerega vodstvo je bilo izrazito konzervativno in ženskim časopisom ni bilo niti najmanj naklonjeno. Zlasti Svätozár Hurban Vajanský,²⁸ od leta 1897 tajnik *Živene*, je zaradi svojih nazadnjaških nazorov prišel v oster spor s Šoltésovo, ki se je zavzemala za enakovreden položaj žensk v družbi. Kljub temu da je bila *Živena* pravzaprav jedro gibanja slovaških

Skromna naslovnica prvega slovaškega ženskega časopisa *Dennica* iz leta 1898

²¹ Nora Weber, *Prislušnosť k pohľadu...*, str. 71–73.

²² O odnosu madžarskih oblasti do *Dennice* zaenkrat nisem našla nobenega podatka. Madžarske institucije so finančno podpirale promadžarska društva in nasploh vsestransko spodbujale lojalnost v odnosu do oblasti. Provladni časopis *Slovenské noviny*, izhajajoč v Budimpešti, je bil kljub svoji obsežnosti najcenejši časopis v slovaščini, zato mu preostalo, zlasti od oblasti neodvisno časopisje, cenovno ni moglo uspešno konkurirati.

²³ Veliko težo pri nezaupanju do Karla Kálala je imelo njegovo masarykovsko prepričanje, ki je pri funkcionarjih *Živene*, ki so bili obenem v večji meri tudi voditelji narodnega gibanja, zbuvalo bojazen, da želi Kálal škodovati slovaškim narodnim težnjam.

²⁴ Dr. Margita Václavíková - Matulayová, *Vansovej redaktorske skusenosti s Dennico, Živena venovaná Terezie Vansovej*, marec 1937, str. 86.

²⁵ Prav tam.

²⁶ Nora Weber, *Prislušnosť k pohľadu...*, str. 125.

²⁷ Prav tam, str. 125–126.

²⁸ Svätozár Hurban Vajanský (1847–1916); ena izmed najizrazitejših figur na slovaškem kulturnem in političnem prizorišču v poslednji tretjini 19. stoletja, izredno plodovit pesnik in pisatelj, literarni kritik, urednik znanih martinških periodik, kot so *Národné noviny*, *Slovenské pohľady*, *Orol*, *Rodinná a škola*, neumorni publicist, politik, organizator in v času dualizma eden glavnih ideologov slovaškega narodnega gibanja s centrom v Martinu.

žensk, so vse njihove družbeno-emancipacijske težnje, zatrjujoč, da so ženske in moški enakovredni v vseh sferah privatnega in družbenega življenja,²⁹ enostavno preslišali. Vajanský, ki je žensko želel predvsem obdržati pri domačem ognjišču, je zastopal stališče, da »individualizem ubija v ženskah vse, kar je žensko, omrtvela ženskost uničuje družino in na razvalinah družine se bo zrušila cela družba«.³⁰ Na takšnih in podobnih sofizmih je očitno gradila svoja prepričanja večina društvenih funkcionarjev.³¹

Zaznati je občutno povezavo med urednico *Dennice* Terezio Vansovo³² in Eleno Maróthy - Šoltésovo,³³ takrat že predsednico slovaškega ženskega društva Živena. Čeprav je bila *Dennica* ženski časopis, ki ni nastal pod okriljem *Živena*, je očitna neka ideološka podobnost. To niti ni presenetljivo, če vemo, da sta bili Vansová in Šoltésová v privatnem življenju zelo povezani in da je bila zlasti Šoltésová kot vsestransko angažirana ženska tudi spodbujevalka in svetovalka mnogih slovaških žena, ki so vstopale v javnost. V skladu z njenim prepričanjem je bilo, da se pospeši vstop žensk v družbeno življenje in da se poveča njihov vpliv na kulturnem področju.

Fotografija Terezie Vansove v času, ko je sprejela uradovanje *Dennice*.

Tudi glede nastanka *Dennice* se je njena bodoča urednica Vansová posvetovala s Šoltésovo in je imela njeno polno soglasje.

Dennica se je v začetku nagibala k temu, da bi za Slovačkinje s poučnimi članki delovala izobraževalno, vendar je kasneje dobila profil predvsem literarnega časopisa.³⁴ Šoltésová je beletristično *Dennico* večkrat oplemenitila s kakim strokovnejšim člankom. Teh je bilo razmeroma malo, kar je bila zavestna poteza urednice, da si obdrži številne bralke, nevarne težjih tekstov.³⁵ Razširiti slovaško branje med čim širši krog Slovačkinj in s tem ohranjati njihov stik z materinšči-

Slavni sin še slavnjšega narodnjaka Jozefa Miloslava Hurbana, ki je bil od srede tridesetih let 19. stoletja tesen sodelavec Ludovita Štúra, znamenitega narodnega buditelja. Že kot otrok je preko očetovega dela pridobil temelje narodne zavesti in »šturovski« ideal ga je spremljal praktično celo življenje. V začetku leta 1893 je prišel v oster konflikt z madžarskimi oblastmi, ki v Martinu niso pri volile v odkritje častnega spomenika njegovemu očetu. Za članek Hyenizmus v Uhorsku, kjer je obsojal to gesto, je bil obsojen na leto dni zapora. Kot konzervativni politik in ideolog je v okviru domače politike zastopal taktiko pasivnega odpora, v njegovih zunanjepolitičnih nazorih pa je prevladovalo slovanofilstvo, ki je preraslo v nekritično, idealistično rusofilstvo. Vajanský se je leta 1878 kot vojak avstro-ogrske armade udeležil okupacije BiH. Tudi ti odmevni balkanski dogodki so bistveno vplivali na njegovo idealistično vizijo o osvobodilski misiji Rusije, ki naj bi pripomogla zatiranim slovanskim narodom do lastne državnosti. Naštete nazorske poteze so obarvale vsa področja njegovega javnega udejstvovanja na filozofskem, ideološkem in umetniškem nivoju. V začetku je bil navdušen nad sodelovanjem s Čehi. Seznanil se je z Masarykom, katerega ateistični odnos do Cerkev, naklonjenost do modernih idej zahodnega sveta, odklanjanje rusofilstva in radikalnega patriotizma, predvsem pa koncept enotnega čehoslovaškega naroda in jezika je močno vplival na ohladitev njunih odnosov. Zavzemal se je za samostojno slovaško državno tvorbo in s te pozicije striktno zavrnil čehoslovakizem, na podlagi slabih izkušenj z Madžari pa tudi vsakršno sodelovanje z njimi.

²⁹ Nora Weber, *Prislušnost k pohlaviu...*, str. 126.

³⁰ Michal Potemra, *Kulturna a osvetová práca na Slovensku v rokoch 1901–1918, Štátna vedecká knižnica v Košiciach*, 1983, str. 105.

³¹ Celo eden najvidnejših slovaških politikov, dolgoletni predsednik Slovaške narodne stranke in pravnik Pavol Mudroň (1835–1914), je po besedah Františka Votrube s preklestvom grozil ženskam, ki bi si drznile želeti drugačne izpolnitve kot »z Bogom zapovedano pripadnost zakonskemu stanu«. Tudi Jozef Škultéty, prav tako eden vodilnih politikov in urednik *Národnih novín* in *Slovenskih pohľadov*, skorajda ni izpustil priložnosti, da *Dennice* ne bi zasmehoval in jo imenoval »zelo nevaren in nepotreben časopis«.

³² Terezia Vansová (1857–1942) se je rodila v Zvolenske Slatine, izhajala pa je iz narodnozavedne družine; tudi zato se je v devetdesetih letih 19. stoletja začela narodno vsestransko angažirati. Zaradi očitne podpore številnim, od oblasti šikaniranim narodnim aktivistom, je bila tudi sama preganjana. Še preden je začela urejati *Dennico*, je

no, je bil primarni cilj omenjenega časopisa. V polemike o emancipaciji, feminizmu, skratka o ženskem vprašanju modernega tipa, se v tem časopisu skorajda niso spuščali, zlasti v prvih letih ne. Slovaško žensko vprašanje se je zaradi situacije, v kateri so se Slovaki znašli kot narod, osredinilo predvsem na eno, pravzaprav temeljno vprašanje, vprašanje ženskega izobraževanja, ki je bilo močno povezano z željo po srednjih ženskih šolah z domačim učnim jezikom. Ne moremo pa zanikati očitnega razvoja ideje o ženskem vprašanju. V letih pred prvo svetovno vojno je časopis idejno dobival vedno bolj zahodnoevropsko podobo, čeprav takšne modernosti in odločnosti ni nikoli pridobil.

Dennici se je uspelo obdržati več kot desetletje in pol, čeprav se je ves čas otepala s finančnimi težavami. Začela je z bornimi 300 izvodi, v prvih petih letih pa je nabrala skoraj 2000 naročnikov,³⁶ kar je bilo za tiste razmere lepo število, saj je po nakladi prehitela celo *Slovenské pohľady* in *Narodné noviny*. Problemi so se pojavili leta 1903, ko je navdušenje ženstva zaradi bornih do-

sežkov – predvsem zaradi neizpolnjenih upov glede slovaških ženskih šol – začelo plahneti. Poseben udarec za časopis je bila poteza literarnega kritika in publicista Františka Votrube, ki je leta 1906 prevzel vodenje *Dennice* in iz nje skušal napraviti modernejši, obsežnejši in tudi zahtevnejši časopis.³⁷ Vsem naporom navkljub je bilo to za *Dennico* skoraj usodno, saj so se abonentni zaradi posodobitev in s tem povezane višje cene začeli množično odjavljati in Votruba je na koncu kapituliral.³⁸ Dodatno finančno injekcijo *Dennici* je pomenila podpora ameriških *Živenark*, članic istoimenskega sestrskega društva slovaških emigrantk v Ameriki, ustanovljenega 1891, ki je v naslednjih šestih letih ustanovilo kar 125 odborov.³⁹

Poučne članke je vsaj v začetku pisala predvsem Šoltéssová, poklicna sopotnica in dobra prijateljica redaktorice Terezie Vansove, ki je idejno močno zaznamovala tudi *Dennico*. Šoltéssová se je izkazala za zelo markantno pisateljico in tudi njeni poučni publicistični izdelki imajo pridih proze. Prve številke *Dennice* so v konzervativ-

sodelovala pri izdajanju in razširjanju slovaškega tiska. Posvečala se je zgodovini in etnografiji, podpirala slovaško amatersko gledališče v Tisovci, poleg tega je v materni jezik prevedla nekatera češka dela, zlasti dela pisateljice Božene Němcove. Bila je izredno dejavna publicistka, pisala je pesmi, prozo, gledališke igre; v zgodovino se je zapisala kot pionirka slovaškega ženskega romana, zlasti so nanjo vplivale nemške in češke pisateljice. Na svetovno razstavo ženskega gibanja je leta 1899 poslala celo *Dennico* in z njo reprezentirala slovaške ženske. Kot članica in aktivistka delniškega društva Lipa je podpirala gospodarski razvoj slovaškega podeželja. Kot navdušena gastronomka pa je leta 1914 izdala celo Novo kuharsko knjigo z več kot 900 recepti. V političnem življenju je do nastanka ČSR podpirala Slovaško narodno stranko, potem pa je bila simpatizerka agrarnega gibanja oziroma Republikanske stranke agrarnega in malokmečkega ljudstva. Njeni politični nazori in osebni interesi so v veliki meri vplivali na njeno literarno ustvarjalnost. Literarna dela, ki jih je spisala, imajo močan idealistični, celo sentimentalni pečat, a z leti je njen stil dobival bolj realistične poteze. Njen stil, teme in ideje so pritegnili k posnemanju tudi nekatere druge slovaške avtorice.

³³ Elena Maróthy - Šoltéssová (1855–1939) se je rodila v protestantskem okolju v Krupini in se izobraževala na madžarskih in nemških šolah. Še kot najstnica se je udeležila treh občnih zborov Matice Slovenske v Martinu, kamor se je kasneje tudi za stalno preselila in se začela javno udejstvovati. Od leta 1880 je bila članica odbora, v letih 1885–1927 pa predsednica društva Živena. Bila je najvidnejša oseba v okviru slovaškega ženskega gibanja, na idejnem, kulturnem in socialnem polju, kjer je pokazala svoje odlične voditeljske sposobnosti. Močno se je zavzemala za ustanovitev slovaških deklških šol, kar pa se ji zaradi preprek politične in finančne narave ni posrečilo do leta 1919, ko je prva taka nastala v Martinu. Sodelovala je pri številnih časopisih, urejala mesečnik *Živeno*,

kjer so njeni napor za čim boljše izobraženost Slovačin močno vidni. Zavedajoč se, da si šolanje večina Slovačkov težko privoščijo, je organizirala zbiranje denarja za najrevnejše študente. Sodelovala je pri raznih razstavah, navezovala tesne stike s Čehinjami, na njen predlog je bilo leta 1910 ustanovljeno delniško društvo Lipa, ki je skrbelo predvsem za trgovino z izdelki slovaške ljudske umetnosti, kjer so izstopali zlasti izdelki vezilj. Istega leta je postala njegova predsednica. Svoje talente je uspešno in plodno realizirala tudi na literarnem področju; pisala je predvsem z avtobiografskimi prviniami začinjeno in fiktivno prozo s pretežno romantično-sentimentalnimi elementi. Nekatera njena dela so bila prevedena v tuje jezike. Ukvarjala se je tudi z literarno kritiko in esejistiko, zlasti pa je nemogoče zanemariti njeno publicistično dejavnost, h kateri je spodbujala tudi številne druge rojakinje. Še za svojega nedvomno zelo plodnega življenja je požela številna častna priznanja, čeprav na drugi strani ni mogoče zanikati ostrih kritik, ki jih je bila deležna tako na literarnem kot tudi ideološkem področju (Vajanský, Kukučín, Milkin, Hlasisti ...).

³⁴ Ladislav Čúzy, *Literárne a spoločenské aktivity slovenských žien začiatkom 20. storočia*, V: *Studia Academica Slovaca* 26, Bratislava 1997, str. 44.

³⁵ Jarmila Tkadlečková-Vantuchová, *Živena – Spolok slovenských žien*, str. 65.

³⁶ Tu se podatki bistveno razlikujejo. Vantuchová (str. 65) in Dana Kršáková navajata, da je imela *Dennica* okoli 2000 predplačnikov, medtem ko Slovenský bibliografický slovník (IV. Zväzok, str. 232) trdi, da je *Dennica* izšla le v 1200 izvodih.

³⁷ Spremenil je tudi naziv: *Ženski list za poduk in zabavo* se je preimenoval v *Ilustrirani družinski časopis za literaturo in družbena vprašanja*.

³⁸ Jarmila Tkadlečková-Vantuchová, *Živena – Spolok slovenských žien*, str. 65.

³⁹ Prav tam, str. 47.

ni katoliški skupnosti⁴⁰ očitno dvignile nemalo prahu, saj je že v drugi številki Šoltésová objavila članek *Čemu ti ženski časopisi?*⁴¹ Zapisala je: »Da je v njih mnogo zdravih vsebin, ki bi žensko spodbudile k nravni in duhovni samostojnosti pa tudi k praktičnemu delu, tega jim ni možno odreči, ampak za to, v najboljšem primeru reče no, si ne zaslužijo od moških takih sovražnosti, kakršno od njih, posebno od takih ozko konzer vativnih, prejemaajo.«

V njem je pojasnila, da se tudi za nežni spol mora pojaviti časopis, ki bi zbudil speči duhovni horizont žensk. »Ženske imajo nasplošno resnično najraje beletristične časopise, kjer je čim več zabavne snovi. Le da poučnih, bolj pustih člankov v njih ne čitajo, ampak jih zaobidejo z mislijo: 'To ni zame, to se mene ne tiče' - kar ni dobro. Ženske tako duhovno zaostajajo, izločajo se iz vseh pomembnejših interesov, o katerih bi se lahko poučile z branjem.« Okrnjena ženska intelektualna širina je po mnenju Šoltés-ove posledica enoličnega delovnega prostora in tradicionalnega omejevanja žensk v družbi, ki je v posmehljivem slogu »dolgi lasje – kratka pamet« dušila razvoj ženskih intelektualnih in duhovnih sposobnosti. Ženski poučni oziroma zabavno-poučni časopisi »podajajo tudi druge stvari, ki jim drugje ni mesta, vendar pa so za ženske pomembni in zanimivi, imajo smisel in upravičenost kot sredstvo za lažje doseganje te stopnje umske rasti /.../, ki bi brez pobude ženskih časopisov ne vzbudile njihovega interesa. Ženski časopisi torej so in morajo biti buditelji žensk k umskemu življenju.« Ti so bili za potrebe žensk seveda prilagojeni, da bi jim bili bolj pristopni. V *Dennici* se tako nahajajo domača in prevedena tuja proza in poezija, aforizmi, razna kratka poročila o stanju žensk doma in po svetu ter dopisi rojakinj iz Amerike, gospodinjski in vr tičarski kotiček, življenjepisi slavnih in zaslužnih osebnosti, razne zgodbe, kotiček za otroke in mladino, poučni in zabavni članki, rebusi in uganke. V politične in verske vode se *Dennica* ni spuščala – s tem je nadaljevala prakso društva *Živene*, ki je imela že s statutom določeno, da se s političnimi in verskimi vprašanji ne ukvarja – čeravno je v njej začutili močno religiozno tradicijo. Nesoglasja med katoliškim in protestantskim okoljem je previdno obšla z njunim skupnim imenovalcem – krščanstvom.

Tista izobrazba, ki je bila Šoltésovi vseskozi nadvse pomembna, je prava moralna izobrazba »v duhu Kristusa«. Zatrčila je, da je »odgovornost

Neumorna na številnih področjih, vključno s prevajanjem, pisanjem, etnografijo, zgodovino, gledališčem, kasneje celo gospodarstvom in politiko, je Terezia Vansová (1857-1942) prevzela v marsikaterih pogledih nevhvaležno vlogo urednice prvega časopisa za ženske.

za moralni napredek ali upad človeštva tako na njej (ženski) kot na možu; toda ne le njena pravica, tudi njena dolžnost je, da z omiko doseže nravni razvoj in tako postane dostojanstven član družbe /.../, da bi plemenito dojemala in uresničevala svoje pomembne in nelahke dolžnosti kot žena, mati-vzgojiteljica in upravnica gospodinjstva /.../ ter da bi se znala tudi z izrednim, samostojnim poklicem častno živeti in biti koristen član družbe.«⁴²

Tudi vprašanje šolskega izobraževanja je *Dennica* hitro izpostavila. Ker so se s strani bolj kritičnih skupin ljudi pojavljali vse glasnejši očitki, da društvo *Živena* niti ne poskuša uresničiti tiste temeljne naloge, ki si jo je zadalo – namreč »ustano-

⁴⁰ *Dennica* je izhajala v katoliškem Ružemberoku, mesto redaktorice je bilo v Pilah pri Tisovcu. Društvo in časopis *Živena* pa sta se razvijala v protestantskem martinskem okolju.

⁴¹ Elena Šoltésová, Načo sú tie ženské časopisy, *Dennica. Ženský list pre poučenie a zábavu*, februar 1898, str. 17–19.

⁴² Elena Šoltésová, Pravá vzdelanost, *Dennica. Ženský list pre poučenie a zábavu*, april 1898, str. 49.

vitev in vzdrževanje dekliških šol« –, je Šoltésová Dennico izkoristila kot medij, v katerem je skušala objaviti težave in pojasniti nezavidljivo stanje. Kot sem že omenila, je prvi slovaški ženski list nastal v neizprosnih časih Bánffyjeve vlade, v katerih je bilo vredno pozornosti že samo dejstvo, da društvo, »ki ima nek pomen za cel narod«, sploh obstaja.⁴³ To je bil čas, ko so bila tla za ustanovitev srednje dekliške šole še veliko prevroča in zato uresničenje poglavitne naloge *Živeni* ni uspelo, »kot tudi svoje naloge ni izpolnilo nobeno drugo društvo pri nas, ki je hotelo ustanoviti in vzdrževati verjetno slovaške srednje šole za moško mladino«.⁴⁴ Poleg tega *Živena* ni imela nobenih lastnih stalnih finančnih sredstev, država pa je ni sponzorirala. Borno denarno blagajno si je *Živena* polnila s priložnostnimi plesi, žrebanji, članarino, gledališkimi igrami, publikacijami, darovi, kar pa še zdaleč ni zadostovalo za ustanovitev šole. Velik problem bi bilo tudi pomanjkanje učiteljskega kadra, saj izšolanih učiteljic skoraj ni bilo. Ko se je leta 1882 *Živena* odločila, da bo vsem zainteresiranim mladim ženskam namenila štipendijo za izobraževanje učiteljic v vrednosti 150 kron letno, se je na razpis prijavila samo ena.⁴⁵ Na tem mestu naj poudarim, da je učinkovitost slovaškega društvenega življenja precej omejevalo dejstvo, da je bilo posebno v začetku premalo aktivistov in »da so se pri delu zmeraj srečevali isti ljudje«.⁴⁶ Za mizerno finančno stanje društva je predsednica *Živena* prav tako dolžila same rojake in rojakinje, ki so za društvo prispevali zelo malo oziroma skoraj nič. Število članov oziroma članic *Živena* je bilo namreč nezavidljivo; še leta 1913 je bilo v društvo včlanjenih komaj 287 ljudi.⁴⁷ V isto leto je padel tudi članek *Živena*, ki z zgroženim tonom opaža splošno ignoranco slovaških žensk, zlasti nezanimanje za narodno stvar.⁴⁸

Pogosto se je s strani ljudstva postavljala dvom, ali lahko neka gospodinjska šola sploh kaj pomaga mladim Slovakinjam, da bi se bolje pripravile na poklic gospodinje, kot pa jih le-tega naučijo lastne matere. Šoltésová upravičenosti dvoma ni želela oporekati, vendar je mislila tudi na ta dekleta, »ki živijo v gospodinjstvih iz rok v usta in ki niti pri najboljši volji nimajo priložnosti bolj vsestransko uriti se tudi v izrednih domačih delih. /.../ /Ž/e samo eno leto take praktične šole jim lahko nudi širše in doslednejše znanje kot domače gospodinjstvo.« Poleg gospodinjstvih in higijenskih osnov naj bi taka šola lahko ponudila mladim dekletom tudi kulturni in moralni poduk v krščanskem duhu.

Tu in tam je Dennica objavila kakšen poučnejši članek v češčini. Šoltésová je namreč imela živahne, predvsem pisne stike⁴⁹ s predstavnicami češkega ženskega gibanja, naprednimi učiteljicami ipd. Bistveno manj represivni narodnopolitični položaj je na Češkem pospešil razvoj modernih tokov, Čehi so bili v marsičem zgled in primer Slovakom,⁵⁰ nastanek *Češko-slovaške enotnosti*⁵¹ leta 1896 je povezavo še poglobil. Očitno je, da so Slovaki češki jezik na splošno razumeli, čeprav je pod evforijo idejnega in narodnega sodelovanja ves čas tlelo tudi vprašanje stapljanja češko-slovaškega jezika. Mnogi Čehi so na slovaški jezik gledali malo zviška, v smislu, da kot strokovni in učni jezik še ni dovolj razvit.⁵² Zadržani odnos do takih nazorov je bil povsem razumna posledica večine slovaških narodnjakov in nekateri od

⁴³ Do leta 1893, ko je bila ustanovljena martinska Slovaška muzealna družba (Muzeálna slovenská spoločnosť), nekakšna naslednica Matice Slovaške, ki je skušala zbirati, ohranjati, razvijati in predstavljati vrednote, povezane s slovaško kulturo in prostorom, je bila *Živena* pravzaprav edino vseslovaško društvo.

⁴⁴ Elena Šoltésová, Naša »Živena«, Dennica. Ženský list pre poučenie a zábavu, avgust 1898, str. 113.

⁴⁵ Nora Weber, Príslušnosť k pohlaviu..., str. 110.

⁴⁶ Odbor Živeny v Bratislave, Živena, junij 1922, str. 119.

⁴⁷ Živena, spolok slovenských žien, Živena, avgust 1913, str. 249.

⁴⁸ Lipa, Živena, julij 1913, str. 223.

⁴⁹ Sodelovanje Živenark s Čehinjami je bilo zelo omejeno. Formalni kontakt ni bil mogoč, zato so se slovaške ženske udeleževale zamejskih srečanj le privatno, pa še tako so tvegale razna šikaniranja s strani oblasti, zlasti denarne kazni.

⁵⁰ Minerva, prva ženska gimnazija na avstrijskem ozemlju, je nastala v Pragi.

⁵¹ Tudi Češko-slovanska enotnost (Česko-slovanská jednota); ideja čehoslovakizma, idejnega in političnega toka, ki trdi, da so Čehi in Slovaki en narod, se je začela formirati že od konca 18. stoletja. V začetku maja 1896 so v Pragi ustanovili »narodnoobrambno« društvo, ki bi podpiralo kulturo v oddaljenih čeških krajih in na Slovaškem. V prvem desetletju 20. stoletja je svojo dejavnost začelo počasi orientirati izključno na slovaško ozemlje. V praksi se je to kazalo v pošiljanju knjig, ustanavljanju knjižnic, finančni pomoči slovaškim študentom, svetovanju slovaškim vajencem in kmetijskim delavcem na Češkem, tiskanju slovaških časopisov. V Pragi je pripravljalo predavanja o Slovaški ter izdalo celo Slovaško čitanko. Njegov pomen je bil seveda tudi gospodarski, saj je s tem društvo posredno in neposredno pripomoglo k prodiranju češkega kapitala na Slovaško. Društvo je namreč Slovaško štel za integralni del Češke, delovalo je torej v duhu češko-slovaške narodne enotnosti, kar pa je večina slovaških politikov zavračala. Slovaška politika je bila do društva kljub dobrodošli pomoči precej rezervirana, saj bi nasprotno pomenilo zanikati obstoj posebnega slovaškega naroda. Najožje stike s ČSJ so imeli Hlasisti in Prudisti (mlajša liberarna generacija, imenovani po listu Prud), ki so bili za ustanovitev češko-slovaške države.

⁵² Jarmila Tkadlečková – Vantuchová, Živena – Spolok slovenských žien, str. 57.

njih so objavo člankov v češčini imeli skoraj za narodno izdajstvo.

Poplava tujih in – recimo raje – velikanski primanjkljaj slovaških šol sta med narodnjaškimi krogi pomenila realno grožnjo popolne asimilacije slovaškega jezika. Tista dekleta, ki so želela nadaljevati srednjo stopnjo, so pristala na šolah s tujim učnim jezikom ter v tujejezičnih, zlasti nemških samostanih. Izobraženo ženstvo, ki je predstavljalo le pičlo manjšino Slovačkinj, je bilo po večini šolano v nemškem, kasneje vedno pogostejše v madžarskem jeziku. S strani narodnjakov se pogosto pojavljajo očitki izobraženim (malo)meščanskim damam, češ da je njihovo znanje slovaščine mizerno. Kajti izobrazba žensk je skozi prizmo tedanje družbe pomenila predvsem znanje tujih jezikov. »Govori se: 'Namreč ta, ta je zelo izobražena, zna nemško'.«⁵³ Znanje slovaščine, pri čemer poudarjam aktivno znanje (branje in pisanje), je bilo predvsem stvar interesa in naporov vsakega posameznika posebej, saj slovaških šol ni bilo, manjkalo je učbenikov in čitank, državni aparat pa je vse take težnje zgolj omejeval. Po slovaško se na ogrskih javnih šolah preprosto ni smelo poučevati »niti o kuhanju, pečenju, vrtnarjenju ...«. ⁵⁴ Ker jim dovoljenja niti za skromno gospodinjstvo šolo minister kulture in izobraževanja kljub številnim prošnjam ni odobril, je Šoltésová bodrila svoje rojakinje, naj poskusijo čimbolj »razvijati ljubezen in braniti zvestobo do domovine«⁵⁵ kar v okviru lastnega gospodinjstva. Tudi sama je znanje svojega lastnega jezika pridobila doma; usmerjali so jo seveda narodnozavedni starši. ⁵⁶ Do povojne vzpostavitve slovaških šol je bilo znanje slovaščine, kot tudi stopnja same pismenosti med ljudmi, v nezavidljivem stanju. V pismu prijateljici in moravski učiteljici Antonii Gebauerovi Šoltésová piše: »Šla sem torej za prevod rokopisa prosit neko gospodično, ki svojo materinščino (slovaščino namreč) dobro obvlada – to je pri nas, ki smo zaenkrat brez šol, redkost.«⁵⁷

Leta 1899 je Šoltésová v *Dennici* predstavila svojo idejo o prepotrebni slovaški čitanki, »ki bi v našem brezšolskem položaju vsaj v najpotrebnejšem nadomestila zaostanek in v primeru, da bi si priborili kakšne take šole, bi bila zanje pripraven pripomoček«. Čitanka naj bi bila z lahkonim in prijetnim podajanjem prilagojena mladini in bi poleg osnov jezika slovaški naraščaj seznanjala s splošnimi poučnimi informacijami in moralnimi vrednotami. »Poleg slovaških in slovanskih pesmi, bi morala vsebovati tudi kratke,

zabavne zgodbe, črtice plemenitega značaja, čeprav brez ljubezenskega momenta; poetične bajke, tako ljudske kot umetne, bajke moralnega značaja itd.«⁵⁸ samoumevno brez kakršnihkoli političnih in verskih vprašanj. Prva slovaška čitanka se je tako rodila šele v 20. stoletju, vendar je ni izdalo društvo *Živena*, čeprav je to spadalo prav k poglavitnim društvenim nalogam, temveč *Československá jednota*.⁵⁹

Dennica je še dolgo osta(ja)la trn v peti konzervativnemu krilu, uredništvo je namreč večkrat opozorilo na namen časopisa, ki ne želi »podpirati nobene čudaškosti«, ampak ima pred očmi le »poplemenitenje žensk«. Za poglavitno nalogo si je slovaški ženski časopis zadal »boj proti plitkosti, nevednosti žensk, širiti mora zanimanje za vse dobro in plemenito med nami v naših slovaških družinskih krogih«. Kot neizogiben problem je bilo izpostavljeno narodno vprašanje ter z njim v zvezi ženska, »kot pomemben dejavnik v razvoju ljudstva v širšem in naroda v ožjem pomenu«, pri čemer pa ni šlo za dekontekstualizacijo ženskega vprašanja, saj je bilo tudi ženskam več kot jasno, da jim bo samim brez moške pomoči v tem boju le stežka uspelo. Da bi omilila nesložne, mizogine izpade nekaterih »slovaških bratov«, se je *Dennica* celo opravičila: »Ne želimo voditi boja za vprašanje: ali se morejo in smejo ženske posvetiti višjim znanostim, to vprašanje bo razrešila sama modrost božja z razvojem ljudskega duha.«⁶⁰ Ta fatalizem je bil pravzaprav povsem logična konsekvence stanja, v katerem se je nahajal slovaški narod; groteskno bi namreč bilo pričakovati višje izobraževanje slovaških žena, če še za srednje pogojev ni bilo.

Šoltésová je izredno blagemu stilu navkljub vendarle vseskozi vztrajno poudarjala enakopravnost žensk v družbi. Omenila je, da je za

⁵³ Či sa majú učiť naše dcéry rečiam cudzím?, *Dennica*. Ženský list pre poučenie a zábavu, februar 1899, str. 30.

⁵⁴ Elena Šoltésová, Nepovolená škola, *Dennica*. Ženský list pre poučenie a zábavu, december 1899, str. 196.

⁵⁵ Prav tam, str. 197.

⁵⁶ Jozef Matej, Z korešpondencie Eleny Maróthy Šoltésovej s Antoniou Gebauerovou o vzdelávaní slovenských dievčat, *Pedagogica*, Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, letník II, Bratislava 1969, str. 164.

⁵⁷ Prav tam, str. 204.

⁵⁸ Elena Šoltésová, K návrhu o Slovenskej Čitanki, *Dennica*. Ženský list pre poučenie a zábavu, marec 1899, II/3, str. 26–28.

⁵⁹ Dušan Škvarna in drugi, *Lexikón slovenských dejín*, str. 216.

⁶⁰ Žena v slovenskom národe. *Dennica*. Ženský list pre poučenie a zábavu, avgust 1899, str. 127–128.

omejevanje razvoja ženskega vprašanja v smeri enakopravnosti po spolu v veliki meri kriva splošna nerazgledanost kot posledica pomanjkanja splošnih izobraževalnih institucij. »Verjetno je, če se bomo tudi mi Slovaki dokopali do bolj živahnega izobrazbenega gibanja, da bo slej ali prej z lastno silo prišlo tudi do nas. Z ignoriranjem ga ne uničimo, z zavračanjem ga ne postavimo pred vrata. Najbolje je: posvečati mu potrebno pozornost in gledati nanj brez predsodkov.« Gonilna sila predsodkov do ženskega vprašanja so bile po mnenju Šoltésove zlasti napačne predstave o ženski emancipaciji ter trdo zakoreninjen družbeni dvom v to, ali je ženska sposobna uspešno izpolnjevati t. i. »moške« naloge. Na žensko vprašanje so najslabšo luč metale zlasti ekstremne, radikalne ženske sile, ki so pri večini ljudi zbudile odpor. Sama je bila prepričana v postopen razvoj družbe v korist žensk in nagle spremembe ji niso bile blizu. Zavračala je revolucionarno »moderno žensko«, ki v svoji modernosti nima mere in – »da bi dokazala svoj sijajen 'napredek' – hoče naenkrat zavreči vse, kar je dotlej spadalo v žensko življenje pa tudi k njenemu izviru sreče – hoče torej lahkomišlno vreči stran staro moralo in jo nadomestiti z neko novo, moderno, ko naenkrat zakonsko zvezo razglaša za nemoralno, zastarelo institucijo in se navdušuje za – 'svobodno ljubezen'. Povsem očitno se to še ne razglaša, tendenca pa je opazna.«⁶¹

Šoltésová ni bila naklonjena »svobodni ljubezni«, »ki sploh ni nova iznajdba in ki ima v odnosu do nračnosti proti sebi tako stara kot nova pričevanja. Nemoralna pa ni zato, ker je neuzakonjena, ampak uzakonjena ni zato, ker vodi ljudi do moralnega padca, ker jih vdaja neobzdanim, nenravnim strastem in posledično uničuje družino.«⁶² Svobodno ljubezen si je Šoltésová – kot večina ljudi – po vsem sodeč predstavljala kot neodgovorno, »nago svobodno ljubezen«, torej kot nemoralno, promiskuitetno življenje in ne kot svobodno izbiro partnerja, ki ne bi bila podvržena volji staršev, ekonomskim in drugim razlogom. Zdelo se ji je, da posledice »svobodne ljubezni« tepejo povečini le ženske, saj da tudi zakonska zveza obstaja predvsem »takorekoč za brzdaje mož in kot zaščita za ženske«, obenem pa žensko tak način življenja prikrajša za njen poklic matere, na katerega je že po naravi zavezana »z dušo in srcem«; »svobodna ljubezen« deluje torej proti ženski in ne zanjo.

Prav tako kot nedolžni časopis *Dennica*, če ne še v večji meri, so bile tarča neusmiljenih na-

Elena Maróthy - Šoltésová (1855-1939), pisateljica z izrazito narodnostno in socialno tematiko, svojčas najvidnejša slovaška borka za dvig ženske izobrazbe, katera je bila po njenem glavni dejavnik za splošno prebujo in izboljšanje položaja ženske. Dolgoletna predsednica društva Živene in urednica časopisa Živene je bila vodnica in prijateljica številnim ženskam, ki so vstopale v javno življenje.

padov in zasmehovanj že samo ideje o ženski emancipaciji, ženski enakopravnosti. Zlasti konzervativna stran je bila prepričana, da bo emancipacijski duh obrnil svet na glavo in odtrgal žensko od njene poglavitne naloge – od skrbi za družino.⁶³ V takih obsodbah je Šoltésová videla več strahu kot razsodnosti, saj je po njenem za večino žensk nedvomno značilna »prirojena ljubezen za družinsko življenje«.⁶⁴ Za razliko od mnogih, ki so žensko poslanstvo videli le pri domačih opravilih, je Šoltésová v skladu s svojimi načeli postavila žensko tudi v družbeno življe-

⁶¹ Elena Maróthy - Šoltésová, O ženskej otázke, *Dennica. Ženský list pre poučenie a zábavu*, april 1902, str. 69–73, nadaljevanje: maj 1902, str. 90–91.

⁶² Elena Maróthy-Šoltésová, O ženskej otázke, *Dennica. Ženský list pre poučenie a zábavu*, april 1902, str. 69–73, nadaljevanje: maj 1902, str. 90–91.

⁶³ Elena Šoltésová, Úlohy ženy I, *Žena v rodine, Dennica. Ženský list pre poučenie a zábavu*, januar 1902, str. 3–5.

⁶⁴ Prav tam.

nje, kjer deluje – podobno kot doma – kot poživljajoč element, češ, »s svojim živahnim duhom in bistro mislijo je poklicana vnašati v družbo milino in domačnost«. ⁶⁵

V ženski je Šoltésová uvidela tudi tvorni narodni čut, ki ne pomaga obnavljati življenjskih sil naroda zgolj skozi materinstvo, ampak se – kot pri možu – lahko razvije v odločno narodno zavest. S tem ko je vlogo žensk za narodno dobrobit izenačila z vlogo moških, je skušala odpraviti predsodke družbe, da je ženska vredna manj kot moški. Tudi s tem, ko je prikazala naloge žensk kot naporna in odgovorna opravila, je rehabilitirala njihovo poslanstvo. Zavedajoč se slabosti tradicionalne vzgoje, ki je ženskam vcepljala pasivnost in poslušnost ter hkrati onemogočala razvoj lastne misli, je skušala – ne le na papirju, ampak tudi v praksi – svojim rojakinjam vliti določeno mero samozavesti. Kako okrnjena je ta bila, kaže že dejstvo, da je več let praktično sama objavljala članke z bolj premišljeno vsebino. Šele ko je čas že močno zakoračil v prvo dekada 20. stoletja, so se nekatere posameznice opogumile in javnosti posredovale svoje poglede na položaj žensk. Ne smemo pa zanemariti dejstva, da je *Dennica*, kljub temu da idejno ni tesneje sledila modernejšim idejnim tokovom, mnoge ženske opogumila, da so ji poslale svoje literarne prispevke, ter jim na ta način pomagala, da so si pridobile samozavest in da so se nekatere od njih celo uveljavile; v to dobo namreč pade začetek razcveta ženske literarne dejavnosti na Slovaškem. ⁶⁶

Objava člankov, tako izpod peres domačih (pogosto neznanih) publicistov oz. publicistk kot tudi prevodov in povzetkov tujih člankov, ki so se vedno bolj množili, odraža nazore in značaj *Dennice*. Do konca prve dekada 20. stoletja sem odkrila nekaj prispevkov, za katere me je čudilo, da so bili objavljeni v časopisu za ženske, saj so bili v odnosu do njih napadalni in krivični. Najbrž so nastali kot posledica konflikta med tradicionalnim in modernim dojemanjem življenja. Spopad med njima se je dogajal tudi na področju družine kot temeljne družbene celice, in to v celotnem evropskem prostoru, pri čemer tako pristaši idej novega časa kot tudi privrženci tradicije v blatenju nasprotnika pogosto niso izbrali sredstev.

Vprašanje nevarnosti npravnega propada človeške družbe je preplavilo celoten evropski prostor. Reakcija nanj je bila ustanovitev številnih

društev z izrazito moralnim predznakom, ki so se porajala bolj ali manj neodvisno od Cerkve, kot na primer abstinenčna društva, dobrodela društva, društva, ki so se zavzemala za odpravo prostitucije, za razširitev higiene ipd. Sèm pa seveda lahko prištejemo tudi delovanje raznih posameznikov in posameznic, ki so si na najrazličnejše načine prizadevali za zaježitev moralnega propada. Treba je poudariti, da so prav ženske v teh težnjah igrale izredno važno vlogo. Tudi *Dennica* je pogosto objavljala članke, v katerih so se borili proti pospeševalcem moralnega propada, zlasti proti alkoholizmu, »za slovaški narod najpogubnejši razvadi«, kot je zapisala Šoltésová.

Z leti je *Dennica* dobivala vse modernejšo podobo, čeprav jo je od modernosti, kot jo utegnemo razumeti danes, ločilo še precej nazorov. Ob koncu prve dekada 20. stoletja so se tudi s strani moških začeli pojavljati razni, sicer maloštevilni članki, ki so bili ženskam mnogo bolj naklonjeni. Sovpadajo s prihodom nove, nekoliko svobodomiselnije generacije, ki je sama sebe prostorsko in duhovno doživljala manj izolirano kot njeni predhodniki. Prav tako pa lahko vzroke za nov pristop iščemo tudi v vse intenzivnejšem prodoru tako materialne kot ideološke modernizacije na slovaško ozemlje. Žensko vprašanje se je začelo razumevati kot del splošnega in kompleksnega socialnega vprašanja, v katerem se prepletajo pravni, socialnopolitični, etični, psihološki in drugi momenti. Nekateri so se za dvig ženske iz podrejenega položaja poslužili tudi bibličnih citatov in začeli videvati v njih predvsem človeka: »Ni več moškega in ženske; kajti vsi ste eno v Jezusu Kristusu.« ⁶⁷ Milan Frič (1882–1966), član hlasističnega gibanja in član praškega izobraževalno-kulturnega kluba *Detvan*, ki so ga ustanovili slovaški študentje za informiranje češkega okolja o Slovakah, je prvič odkrito spregovoril tudi o problemu nezakonskih otrok in njihovih mater. ⁶⁸ Obsojal je dvojno moralo, trdeč, da sta stigmatizirana le ženska ter še posebej otrok, ki ni ničesar kriv, medtem ko moški v tem oziru pogosto ostaja neomadeževan. Sporen se mu je zdel tudi obstoječi pravni položaj tako nezakonske matere kot otroka. Dvojne morale se je

⁶⁵ Elena Šoltésová, *Úlohy ženy III. Žena v spoločnosti, Dennica. Ženský list pre poučenie a zábavu*, junij 1902, str. 109–111.

⁶⁶ Ladislav Čúzy, *Literárne a spoločenské aktivity slovenských žien začiatkom 20. storočia*, str. 44–50.

⁶⁷ Milan Frič, *O ženskej otázke, Dennica*, januar 1907, (X/1), str. 22; glej tudi *Sveto pismo*, Gal. 3, 28.

⁶⁸ *Prav tam*, str. 24.

na primeru prostitucije dotaknil članek o nazorih G. T. Masaryka, ki je zahteval enakopravnost za ženske na vseh podočjih družbenega delovanja. S posredovanjem tujega tiska so se v slovaški skupnosti počasi vendarle krhali konzervativni aksiomi, zadevajoči ženske, zlasti tisti o njihovi pravni kot tudi politični podrejenosti. Vendar je treba poudariti, da so bili znanilci »ženske pomladi« še izredno maloštevilni in neprodorni, podobni nazori pa za *Dennico* precej neznatni.

Ne smemo pozabiti, da je bila velika večina ne glede na spol, stan ali izobrazbo še vedno prepričana o biološko pogojeni inferiornosti nežnega spola. Ta predsodek se je opazno kazal tudi pri vprašanju izbire ženskega poklica, ki je začel močno buriti duhove, razen če ni šlo bodisi za klasičen, neplačan in hkrati najpogostejši poklic gospodinje in matere bodisi za poklice, ki so bili v skladu s tedanjim pojmovanjem ženske narave. Tu pa je šlo za delo z dojenčki in padlimi dekleti, za skrb za bolnike, za spremljanje in varovanje otrok, za razne dobrodelne akcije ipd.; tako stališče je zastopala tudi *Dennica*. Nobeno od naštetih del ni bistveno ogrožalo moške dominacije na ekonomskem in intelektualnem področju. Ko pa so se od poslednjih desetletij 19. stoletja ženskam na široko odprla vrata do učiteljevanja, do raznih administrativnih del v uradih ter ko so ženske – sicer za precej bornejšo plačo kot njihove moške sodelavce – začeli množično zaposlovati tudi v vedno številčnejših industrijskih obratih, je postala grožnja konkurence v dotlej moških poklicih realna.⁶⁹ Po eni strani je družba zaposlitev ženske imela za sramoten dokaz tega, da moške ne zmorejo preživeti družine, po drugi so moške v zaposlovanju žensk videli še hujši konkurenčni boj za delovno mesto.

Reakcija na kapitalizem, konstantno višanje življenjskega standarda ter na večjo potrošnjo sploh je bila vidna tudi v naraščajočem številu člankov, ki so grajali vse pogostejšo potratnost in nečimrnost, zlasti v srednjih in nižjih slojih. V *Dennici* je opaziti nenaklonjeno ozračje do oseb, ki so sledile modnim muham; podleči nareku zahodnoevropske mode, predvsem pariške, ni pomenilo le nepotrebnega zapravljanja, ampak je slovaškim narodnjakom služilo tudi kot dokaz, da se Slovakinje odrekajo lastnim oblačilnim trendom, lastni noši, ki je predstavljala enega od narodnih simbolov. Veliko besed je bilo napisanih za vzgojo skromnih deklet, ki »s svojimi toaletami ne bi ogrožale družinskega proračuna« in ki bi več časa in denarja kot za

zunanjim blišč porabile za urejeno gospodinjstvo in lastno osebnostno rast. Oblačila, zlasti taka, ki so ustrezala zadnjim modnim krikom, so bila ne glede na spol nekakšen statusni simbol ter sredstvo socialne komunikacije, ki pa se je kazalo zlasti v večjih mestih. Vendar pa Šoltéssová že 1901 piše svoji prijateljici Gebauerovi: »*Tudi tu* (v Turčianski župi, na osrednjem Slovaškem) *kmečka dekleta nosijo tiste nesmiselne in neokusne posnetke gosposke mode, kot je običajno povsod po mestih, npr. pri služinčadi.*«⁷⁰ Šoltéssová se je v *Národných novinách* v nekem članku zgražala nad ženskami, ki na letni shod članov *Živeny* pridejo le zato, da pokažejo svoje nove razkošne obleke. Grajal je tudi nezdrav vpliv oblek na telo, zlasti korzet, ki je z oblikovanjem popularnega osjega pasu nezdravo deformiral žensko postavo in pravzaprav zgolj ponižal ženske na raven igrač za moške.⁷¹ Zanimivo pa je, da se je kljub prvotni izraziti nenaklonjenosti modnim trendom v korist domačim nošam v letih pred prvo svetovno vojno v *Živeni* pojavilo nekaj člankov, ki so Slovakinje seznanjali z modernimi oblačili iz sveta evropske mode.⁷²

Izhajanje ilustriranega mesečnika *Dennica* s priložo *Rodina* je v 16. letu izhajanja – v letu 1909 list ni izšel – prekinila prva svetovna vojna. Poslednja številka je bila dvojna junij-julijska številka z naslovnico, ki je kot oznanjala smrt prestolonaslednika Franca Ferdinanda in njegove soproge, kneginje Sofije Hohenberške, v sarajevskem atentatu.⁷³

Živena, previdna glasnica modernejših idej

Živena, prav tako mesečnik, namenjen slovaškim ženskam, je kot organ ženskega društva *Živena* in delniške družbe *Lipa*⁷⁴ ugledal luč sveta v letu 1910. Povod za nastanek časopisa *Živena* je

⁶⁹ Milena Lenderová, *K hřichu i k modlitbě, Žena v minulém století*, str. 258.

⁷⁰ Jozef Matej, *Z korešpondencie Eleny Maróthy Šoltéssovej s Antoniou Gebauerovou*, str. 188.

⁷¹ Nora Weber, *Prislušnost k pohlaviu...*, str. 93.

⁷² Glej npr. *Pár drobností o móde, Živena*, april 1914, str. 127; *Dámské módní látky na leto 1914, Živena*, junij 1914, str. 160.

⁷³ Dana Kršáková, *Živena – Jediný literární časopis na Slovensku v období 1. světové vojny, v: Slovensko na začátku 20. století, Historický ústav SAV, Bratislava 1999*, str. 455.

⁷⁴ Društvo *Lipa* je ustanovila Družba slovaških žensk v Turčianskem sv. Martinu leta 1910 za podpiranje ljudske obrti. Gospodarsko gledano, je bila *Lipa* delniška družba, katere delnice so bile skoraj vse v ženskih rokah, omeniti

Naslovnica *Živene*, ilustriranega časopisa istomienskega ženskega društva, ki je izšla leta 1910

spet povezan s Šoltésovo, ki je bila v tistem času predsednica tako *Živene* kot *Lipe*. Živahna dejavnost ameriške *Živene* in ustanovitev društvene časopisa leta 1908 je Šoltésovo spodbudila, da je dve leti kasneje izdala slovaško *Živeno*. Novi ženski, tokrat društveni časopis *Živena*, je bil ustvarjen kot nadomestilo za *Dennico*, ki je zaradi finančnih težav 1909 (posledica Votrubovih posegov) za eno leto prenehala izhajati. Časopis je urejala Šoltésová praktično sama in zahvaljujoč njeni zagnanosti in neutrudnosti, je bil to edini literarni časopis na Slovaškem, ki je v težkih pogojih izhajal skozi celo prvo svetovno vojno. Z izjemo v letu 1911, ko je imela na smrt bolnega sina, je Šoltésová bila urednica *Živene* vključno do leta 1923, res pa je, da je prvo leto redaktorsko nalogo delila s Pavolom Sochaňom.⁷⁵ Kljub nizkemu začetnemu številu naročnikov – le okoli 300 – se je zanimanje za *Živeno* povečevalo. Razlog lahko iščemo tudi v nižjih cenah, saj je tiskanje leta 1912 od martinskega *Tiskarniškega delniškega društva*⁷⁶ prevzela delniška družba *Lipa*, ki je zmanjšala stroške tiskanja z zmanjšanjem formata *Živene* in izpustitvijo ilustracij.⁷⁷ Vendar pa se je *Živena* neprestano borila za svoj obstoj. Raz-

logov za to je bilo mnogo: finančna negotovost, nenaklonjenost oblasti in njenih organov, neprijazni čas prve svetovne vojne ter nezadostna osveščenost in prebujenost prebivalstva.

Redaktorska politika Šoltésove je skušala ustreči čim širšemu krogu bralk in ustvariti časopis, ki bi podajal tudi poučne članke o položaju žensk, vendar se je zavedala, da bi s to potezo lahko povzročila njegov zaton. Še leta 1919 je Šoltésová v pismu Gebauerovi napisala: »Časopisu *Živeni* smo mislili povečati obseg, da bi se v njem lahko podajalo več pomembnejših, ženskih nalog zadevajočih vsebin, vendar v zdajšnjih bednih tiskarskih razmerah tega ne zmoremo. Če bi iz njega v celoti izpustili beletrijo, bi nam odpadla več kot polovica naročnikov.«⁷⁸ *Živena* je bila – zlasti v vojnem obdobju – vodilni literarni časopis na celotnem ozemlju današnje Slovaške. Šoltésová je v sodelovanju z domačimi literarnimi ustvarjalkami, publicistkami, prevajalkami in celo s prispevki nekaterih bralk nudila tudi kvaliteten izbor zahtevnejših slovaških in tujih (prevedenih) del, čeprav je bil v izhodišču časopis namenjen predvsem za zabavo in v poduk ženskim bralkam.⁷⁹ Tematsko so se članki o ženskem gibanju dotikali predvsem izobraževanja žensk in njihovega položaja v sodobni družbi. Močno je bil prisoten moralni naboj v zmernem konzervativnem tonu, čeprav je zaradi tolerance urednice pogosteje najti tudi kakšen članek, ki ga lahko označim kot

pa velja, da so bile posestnice Lipinih delnic tudi marsikateri Čehinje. Omenjeno društvo je imelo namen »prepričati tujino, da so umetniški predmeti, s katerimi trguje, proizvod slovaških rok, želi pomagati spodbiti zmotne predstave tujine, da so Slovaki narod brez izvirnosti, brez kulture«. (*Živena*, okt./nov. 1911, str. 244) Z zbiranjem slovaških motivov je *Lipa* zasledovala ne samo umetniške, temveč tudi narodno-gospodarske cilje. Trgovala je s številnimi ročnimi deli slovaških žensk, z najrazličnejšimi izdelki iz čipk, z oblekami, čepicami in klobučki, z glineno posodo in s kuhinjskim priborom iz lesa, najlepše kose pa je postavljala na razstave, tudi v tujini.

⁷⁵ Slovenský bibliografický lexikón, IV. zvezek, Martin, 1990, str. 487; Dana Kršáková na str. 457 n. d. omenja, da je Šoltésová urejala časopis le do leta 1922; gl. tudi Čúzy, n. d., str. 44.

⁷⁶ Orig. Kníhtlačiarsky účastinársky spolok v Martine.

⁷⁷ Dana Kršáková, *Živena – Jediný literárny časopis na Slovensku v období 1. svetovej vojny*, v: *Slovensko na začiatku 20. storočia*, Historický ústav SAV, Bratislava 1999, str. 455–463.

⁷⁸ Jozef Matej, *Z korešpondencie Eleny Maróthy Šoltésovej s Antoniou Gebauerovou o vzdelávaní slovenských dievčat*, Pedagogica, Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, letník II, Bratislava 1969, str. 202.

⁷⁹ Dana Kršáková, *Živena – Jediný literárny časopis na Slovensku v období 1. svetovej vojny*, v: *Slovensko na začiatku 20. storočia*, Historický ústav SAV, Bratislava 1999, str. 457.

bolj družbeno-kritičnega, modernejšega. Med prvo svetovno vojno so članki o ženskem vprašanju močno umanjali, časopis je dobil skoraj izključno literarno podobo.

V času, ko je v javnost stopila *Živena*, je bila publika za modernejše tokove bolj zrela kot v času, ko se je na v marsičem nevhvaležno pot podal prvi slovaški ženski časopis *Dennica*. Leta 1911 je bil objavljen članek, ki je želel popraviti napačen vtis o samostojni, emancipirani ženski, ki se je v očeh številnih usidrala kot neatraktivna možača. Skušal je rehabilitirati žensko gibanje, ki so ga nekatere ekstremne bojevnice za ženske pravice oropale ženskosti s tem, da so, namesto da bi jim postale enakovredne, želele postati podobne moškim. »Da bi jim ne bila očitana ženska nežnost, rahločutnost, gizdavost itd., so hote osvojile moške običaje in navade. Oblačile so se kakor moški, si dale ostriči lase na kratko, namenoma govorile neuglajeno in cinično, kadile itd. /.../ Še danes se iz ust moških, sicer napredno razmišljajočih in razsvetljenih, sliši izjave, ki obsojajo žensko gibanje, ker od ženske odstranjanja ženskost in jo pretvarja v nekakšen neutrum, tvor srednjega spola, ki za moškega nima nobenega čara. Žensko prihodnosti si predstavlja kot pravo strašilo, gospodujoče, kantorsko neizprosno, modrovalno, ki bi pri moških vzbujalo samo odpor. /.../ Današnja študirajoča mladina, današnje samostojne ženske se zavedajo, da je možača nekaj prav tako nenaravnega, kot je poženščen moški. Njihova težnja ni postati moškemu podobna, ampak jim biti enakovredna. Prav tako davno tega je že minil prvoten, strog, a nevzdržljiv nazor, da bi morala vsaka emancipirana ženska ostati stara devica in živeti v celibatu do smrti.«⁸⁰ Avtor (morda prej avtorica) članka je pojasnil, da ženska emancipacija ne pomeni osvoboditve od družine in domačih obveznosti, ampak mentalno in gospodarsko osvobajajo, kar v praksi zahteva višjo raven izobrazbe in gmotno neodvisnost, pa tudi politično emancipacijo, kar pomeni dodelitev enakih državljanskih pravic tako ženski kot moškemu.

Govor o ženskih političnih pravicah, zlasti o volilni pravici za ženske, je lahko postal aktualen šele v času, ko je slovaška politika zopet postala aktivna, ko se je vanjo vključeval tudi vedno večji delež nižjih družbenih plasti in ko so razmišljanja o splošni volilni pravici dosegla širše množice. V *Živeno* se je vključil posredno – z redkimi, skopimi poročanji o prizadevanjih za pridobitev političnih pravic žensk v tujini. Le posamezni do-

mači publicisti so politično enakopravnost žensk omenili oziroma jo označili s pozitivnim predznakom. Sufražetke kot ekstremna oblika ženskega gibanja za pridobitev političnih pravic niso bile priljubljene. Omenjalo se jih je z izrazito nenaklonjenostjo ali pa se o njih sploh ni govorilo – vendar pa je tudi molk zgovoren. »Ne ustrašite se, prosim! Nisem agentka feminizma niti sobojevnica sufražetk!«,⁸¹ je vzkliknila Ľudmila Podjavorinská⁸² v dolgem članku, katerega začetni del osvetljuje splošno razporejenost družbe do žensk. Pri političnih pravicah se ni zadrževala, temveč je takoj začela »govoriti o ženski vzgoji oziroma o ženskem vprašanju tako, kot je ta pri nas aktualna in potrebna /.../ Vzgoja žensk pri nas je še vedno na mrtvi točki. Drugi narodi že poskušajo namestiti svoje ženske po uradih, jih postaviti na politično polje, povišati na raven moža. Pri nas pa še vedno velja srednjeveški nazor: 'Ženski kuharnica'. Še vedno nas imajo za intelektualno nižja bitja. Nesposobnega širših interesov, višjih občutij, globljega duhovnega življenja.«⁸³ Tako razmišljanje je bilo po mnenju Podjavorinske napaka, ki se utegne maščevati celemu narodu, saj mu neizobražene in nerazgledane ženske, v času, ko je potreben vsak posameznik, ne morejo koristiti, prav nasprotno.

Kot nevsakdanja, za mnogo svojih rojakov ne navadna ženska, je Podjavorinská na lastni koži čutila pritisk družbe. Dobro se je zavedala, kako sodobna družba »tlači in vpija želje posameznika po svojevrstni, posebni uveljavitvi. Posamez-

⁸⁰ O. F., *Ženský pohyb a ženskost*, *Živena*, januar 1911, str. 18.

⁸¹ Ľudmila Podjavorinská, *Vzdelanie našich dievčat*, avgust 1911, str. 171.

⁸² Ľudmila Riznerová – Podjavorinská (1872–1951), mnogostranska osebnost slovaške literature in kulturnega življenja od 90. let 19. stoletja; plodna (predvsem mladinska) pisateljica, sicer tudi pesnica, prevajalka, publicistka in kulturna delavka in likovna umetnica, ki se je v začetku ukvarjala predvsem z ljudsko umetnostjo in narečjem svojega rodnega okoliša (Bzince pod Javorino). Imela je bogate stike s pomembnimi slovaškimi kulturnimi osebnostmi, bila je izjemno samoiniciativna in vedoželjna. Bila je tudi zelo prodorna mislica na področju aktualnih političnih in kulturnih tem, od katerih velja omeniti predvsem vlogo ženske v družbi in njene naloge v narodu. Glavno nalogo ženske je, čeprav je zahtevala možnost izobraževanja za ženske, videla zlasti v vzgajanju in formiranju osebnosti mladih generacij. Kasneje (po 1. sv. vojni) se je zavzemala za udejstvovanje žensk v političnem življenju. Po njenem je bila sinonim za svobodo človeka in naroda raven njegove izobrazbenosti in kulture. Poročila se ni nikoli. Naj omenim, da je leta 1895 kot prva Slovačinja izdala svojo lastno pesniško zbirko *Iz pomladi življenja* (*S vesny života*).

⁸³ Ľudmila Podjavorinská, *Vzdelanie našich dievčat*, avgust 1911, str. 171.

nik s prirojenim instinktom želi tem bolj očitno izraziti svoj lastni smisel, čim bolj se izgublja v interesih svoje družbe.« Stroga delitev dela, dolžnosti, značajskih potez, vedenjskih vzorcev ipd. po spolu se zdi ena od razpoznavnih značilnosti stare družbe, ki je na račun pravic individuuma dajala prednost družbi in hkrati s svojo determiniranostjo zavirala razvoj marsikaterih talentov. Prizadevanja tistih žensk, ki so se skušale izviti iz objema pripisane jim vloge požrtvovalne »deklice za vse« in poslušati svoje lastne vzgibe, so posegala v družbeni red in bila močno izpostavljena raznim kritikam s strani skupnosti. O tem, kako težak je bil za ženske prehod na nov način življenja, ki je pomenil zlasti vključevanje v netradicionalne dejavnosti, priča dejstvo, da je večino žensk, ki so tako ali drugače stopile na drugačno pot od določene, pogosto spodbujal moški – bodisi oče bodisi življenjski sopotnik oz. drug družinski član (brat, stric ipd.) ali kak vplivni moški v skupnosti (duhovnik). Na omenjeno Podjavorinsko so v mladih letih poleg družinskega okolja vplivali mestni evangelijski župnik J. P. Leška ter predvsem brat njenega očeta L. V. Rizner.⁸⁴

Kot prvo slovaško feministko v modernem pomenu besede velja omeniti zamolčano, a hkrati eno najbolj pronicljivih in naprednih slovaških publicistk, Hano Gregorovo, ki je 21. januarja 1912 na *Živeninem večeru*, slavnostnem narodno-kulturnem dogodku pod okriljem društva *Živena*, predstavila provokativen esej o ženskah. Gregorová je predavala o razmerah in vzrokih, ki so v tistih časih omejevali neodvisnost slovaških žensk; neposredne kritike, ki so zadevale ne le družbo, ampak tudi same ženske, so sprožile burne reakcije – od zelo pohvalnih do zaničevalnih. *Živena* je o njenem prispevku objavila naslednji povzetek: »Predavanje je bilo izredno zanimivo, črpajoče svojo snov iz vsakodnevne opazovanja današnje vzgoje in družbenih običajev; umna in prizadevna predavateljica je osvetlila mnoge stvari v resnični luči, neposredno in brez olepševanj je odstrlala sedanjo emancipirano žensko, s prepričljivimi podobami opozorila naše ženske na napačne nazore in goreče apelirala na izobraževanje naših žensk.«⁸⁵

Krog intelektualcev, zbranih okoli Vajanskega, predavanju ni bil naklonjen. Odločili so se »braniti pred napačnim naukom prenapetega in lahkomišelnega feminizma iz tujine«.⁸⁶ V pismu svojemu možu Tajovskemu s konca januarja 1912 Gregorová opisuje tudi neprijetno srečanje

z neko martinsko malomeščanko. »Pri prodajalcu knjig sem srečala gospo Gašparikovo. Na moj pozdrav ni odgovorila, le kriknila je name: 'Taka nemoralnost! Pred vami je treba varovati dekleta.' Nisem vedela, kaj misli s tem, potem pa je povedala: 'No, to je bilo lepo predavanje!' Zvenelo je tako posmehljivo, da sem takoj začutila, da za tem nekaj tiči. In res: 'Celo noč nisem mogla spati, tako sem bila razburjena. Dobro, da vas vidim – pa kako je nedolžna. Tako sem se jezila na vas. Taka nemoralnost! Le kako ste si to dovolili na večer Živene? Naložili ste tega precej!' Grozno neolikano, surovo me je napadla, kričala je, da ji je slina špricala iz ust. Tudi o gospe Šoltésovi si je upala grdo govoriti.«⁸⁷

Prispevek Hane Gregorove se je od drugih razlikoval v več pogledih: njeni nazori so bili modernejši ter mnogo bolj udarni in kritični kot katerikoli poprej. Predavanje je prišlo v javnost tik pred izdajo njenega odmevnega dela *Ženy* (Ženske) kot nekakšen predhodnik omenjene knjige. Ženskega vprašanja ni obravnavala zgolj v narodnem, ampak tudi v socialnem oziru, izhajala pa je iz sprememb in naraščajočih družbenih razlik, ki so ženski spol v tedanjem času prizadele še mnogo huje kot moškega. Tak pristop k vprašanju, zadevajočem ženske, je bil Slovkom na splošno tuj in nepoznan, medtem ko je bil v tujini eden od gonilnih vzvodov ženskega gibanja. S tem, ko je pisala za ženske, je pisala tudi proti njim samim, proti njihovi nedejavnosti, njihovi pasivnosti, a hkrati se zdi, kot da bi jih z grajanjem želela zbuditi in jim vliti moči za ne-lahek prestop tradicionalnih družbenih barikad, ki so deformirale njihov duševni in duhovni razvoj na stopnjo otroka. Ideal žene – matere – gospodinje, kot je bil na splošno razširjen, je Gregorovi pomenil tudi mučenico, ki je družinskim članom na razpolago vedno in povsod. Največji problem zakonske zveze je videla v podrejenem odnosu žene do moža, kar je privedlo do tega, da mož žene ni cenil kot sebi enakega bitja. Tak odnos je na oba zakonca, zlasti pa na njun naraščaj in sploh družino kot celoto, vplival vse prej kot pozitivno. Tezam primeren je bil odziv tradicionalnega okolja, ki se je razen redkih izjem prestrašil njene neposrednosti in kritike ter jo zato

⁸⁴ Slovenský bibliografický lexikón, IV. zvezek, Martin, 1990, str. 494–496.

⁸⁵ Spolkové správy, *Živena*, januar 1912, str. 26.

⁸⁶ Hana Gregorová, *Oživená nádej*, str. 218–219.

⁸⁷ Listy, příběh manželstva Josefa Gregora Tajovského a Hany Gregorové, ur. Dagmar Gregorová-Prášilová, Archa, Bratislava 1996, str. 75.

zavračal. V omenjenem tekstu, pa tudi v nadaljnjih literarnih delih, je očiten pridih hlasistične ideologije, ki je preko naprednih čeških vplivov poskušala približati širšim množicam demokratične družbene elemente. Hlasisti so bili praktično edina skupina, ki je v celoti podprla Hanine težnje, od posameznic pa jo je – čeprav ne brez zadržkov – podprla tudi Šoltésová.⁸⁸

Podjavorinská in Gregorová – slednja sicer nikoli ni postala redna sodelavka nobenega od omenjenih časopisov – sta s svojimi izstopajočimi in modernimi nazori kot dva osamelca štrleli iz okvirov tradicionalne slovaške družbe. Šoltésová je kljub prilivu novih sodelavk ostajala osrednja publicistka tudi v *Živeni* in njeni nazori so se komaj kaj spremenili, čeprav je njen prag tolerance ostal izjemno elastičen. Njeni članki v *Živeni* so odstirali že omenjeno prepričanje, da je enakopravnost ženske z moškim možna edinole v krščanski veri, ki naj bi bila hkrati temeljna podlaga moralni vzgoji. Naloga matere in vzgojiteljice novih rodov, so menili, je osnovna in naravna naloga ženske, glavni vzrok ženskega gibanja pa da je prav ta, da se ima ženska možnost in pravico izobraziti – duhovno, duševno in predvsem moralno. Te izobrazbe pa naj ženske ne bi obdržale le zase in za svojo družino, ampak naj bi svoje znanje posredovale na vsa področja javnega življenja. V isti sapi, ko je Šoltésová poudarjala, da se dekleta morajo izobraževati in da se lahko izobražujejo tudi v tujih šolah, je bilo zanje enako velikega pomena, da ne pozabijo na svoj narod. Kot odličen zgled v tujini izobražene in še zmeraj narodnozavedne rojakinje je navedla Heleno Turcerovo,⁸⁹ ki je na sloviti *Sorbonne* študirala francosko literaturo in jezik ter leta 1913 v francoščini napisala doktorsko disertacijo o Ludovitu Štúru in ideji slovaške neodvisnosti.⁹⁰

Na Slovaško je žensko vprašanje v slabotnih nanosih prineslo od zunaj; dobrih pogojev, da bi se razvilo samo od sebe doma, ni bilo. Kot razlaga Šoltésová, je iniciativa ženskih gibanj v tujini prihajala iz izobraženih vrst, te pa so bile na Slovaškem precej okrnjene. Principi ženskega gibanja iz tujine se tu niso prijeli, saj so se tradicionalni skupnosti zdeli preradikalni in nevredni zaupanja; v njem so videli nevarnost, da bi žensko nagovorili k neizpolnjevanju svojih dolžnosti, k izmikanju svojemu poslanstvu, k nemoralnosti, lenobi in zaničevanju dela, zdelo se jim je celo, da bo žensko gibanje ženskam odvzelo ženskost. Iz sosednje Češke, ki je Slovakom posredovala največ vedenja o ženskem gibanju, so prihajali

nekateri »vzorni« primeri ženske emancipacije, še več pa je bilo tistih, ki so vse napore izničili in utrjevali sumničavost ljudstva.

Zusammenfassung

„WOZU DIESE FRAUENZEITUNGEN?“

Die Frauenfrage und die Einstellung gegenüber Frauen in slowakischen Frauenzeitingen bis zum Zerfall der Habsburgermonarchie

Am Ende des 19. Jahrhunderts, als in Westeuropa bereits die Kampfreihen der dritten Feministengeneration rekrutiert wurden, wurde auf slowakischem ethnischen Gebiet dieser Kampf erst begonnen. Das verspätete Aufkommen der Frauenbewegung hatte seinen Ausgangspunkt in der Anregung von Männern, nämlich in der Idee der Teilnahme von Frauen an der nationalen Erweckung. Denn aufgrund der mißlichen nationalen Lage bei den Slowaken drang die nationale Frage in alle Bereiche der slowakischen Gesellschaft ein, auch in die Frauenbewegung. Das Wirken zum Wohl des Volkes war eine Art Sprungbrett für eine echte Emanzipationsbewegung, die an der Wende zum 20. Jahrhundert mit fortschrittlicheren Generationen aufkam, die sich räumlich und zeitlich als weniger isoliert erlebten als ihre Vorgänger.

Die slowakische Frauenbewegung entwickelte sich unter dem Taktstock der Männer im ländli-

⁸⁸ Hana Gregorová, *Oživená nádej*, str. 219.

⁸⁹ Helena Turcerová – Devečková (1886–1964), literarna kritičarka, prevajalka in srednješolska profesorica. Triletna se je z družino preselila v Rusijo, kjer je v Moskvi obiskovala francosko dekliško gimnazijo. Pri sorodnikih v Varšavi se je izpopolnila v poljščini, nato pa se je podala v Pariz, kjer je od 1905 študirala francoski jezik in literaturo. Leta 1913 je doktorirala z disertacijo *Louis Štúr et l'idée de l'indépendance slovaque*, po mnenju sodobnikov temeljno delo o Štúru in narodnem gibanju, kjer se je posluževala arhivskih materialov Muzealne slovenske spočnosti v Martinu, v bratislavski licejski knjižnici in v arhivu Narodnega muzeja v Pragi. Kasneje je napisala študije o Ludovitu Štúru, o vplivu ruskih slovnofilov na Slovaške, napisala je zgodovino Maticе slovenske in memorar o Tajovskem. Na poti v Rusijo jo je v Martinu zadržala 1. svetovna vojna, kjer je navezala kontakte z nekaterimi vidnimi literati (npr. Šoltésová, Vajanský, Gregorová). Na Slovaškem se je leta 1915 poročila in se končno ustalila, čeprav si družine ni ustvarila. Bila je tudi dejavna prevajalka iz francoščine in ruščine, saj je v slovaščino prevedla nekatera temeljna dela Balzaca, Diderota, Dumasa, Francea, Rollanda, Stendhala, Hercena, Krylova, Krupina, Ostrovskega, Tolstaja in drugih. Kot pomembna osebnost se je leta 1919 udeležila mirovne konference v Parizu.

⁹⁰ *Slovenský bibliografický slovník*, Martin, 1994, VI. zvezek, str. 139.

chen Gebiet, das für veränderte soziale Verhältnisse und neue Ideenströme weitgehend unempänglich war. Die Frauenemanzipation, wie sie sich im slowakischen Frauenzeitungswesen widerspiegelt, war angesichts dieser ideellen Abkapselung verständlich. Den Slowakinnen half allerdings die national-kulturelle Verwandtschaft und Verbundenheit mit den tschechischen Nachbarinnen, die ihnen trotz verschiedener Hindernisse einige grundlegende Ideen der Emanzipation vermitteln konnten.

Dennica und Živena, die einzigen slowakischen Frauenzeitungen bis zum Zerfall der Habsburgermonarchie, zeichnete vor allem ihr literarischer Charakter aus. Artikel, die die Frauenfrage berührten, dienten eher der Aufrechterhaltung des Status quo, als daß sie Veränderungen propagierten. Dennoch kann gesagt werden, daß auch in diesen beiden Zeitungen – vor allem in Živena – bereits einige Blüten einer modernen Auffassung von Frauen zu knospen begannen. Beide Zeitungen hatten auf den ersten Blick einen ausgesprochen unpolitischen Charakter, obwohl sie insgeheim das slowakische Nationalbewußtsein weckten. Die Ermunterungen zur Erweiterung des geistigen Horizontes der Frauen sollten vor allem ihrem Wirken in der Familie dienen – und damit mittelbar dem Wirken für das Volk. Es scheint, daß nicht so sehr die ungarischen Behörden als vielmehr die heimischen nationalen Anführer die slowakischen Frauenzeitungen behinderten. Sie wollten nämlich in ihrer Engheit, die traditionellen und patriarchalen Werten entsprang, den Beitrag der Frauenperiodika für das nationale Wohl zumindest anfangs nicht sehen. Wohl auch aus diesem Grund wagten sich Dennica und Živena nicht in modernere und fortschrittlichere feministische Wasser. Diese Ausrichtung der Zeitungen entsprach sicher ihrem Publikum, das im Laufe der Jahre stetig zunahm (mit Ausnahme der schwierigen Periode des Ersten Weltkrieges).

Dennica behandelt im Lichte christlicher Ideale insbesondere die Rolle und die Aufgaben der Frau in der Familie sowie das Recht der Frauen auf Bildung, worin neben der Hebung der Selbstständigkeit und Moral der Frauen zum Wohle der (slowakischen) Gesellschaft auch eine Art Reaktion auf die nationale Unterdrückung zu sehen ist. Die Ablehnung einer modernen Frauenbewegung – letztere wird eigentlich gar nicht erwähnt – zeigt sich in der Ablehnung aller „gottlosen“ und unchristlichen Ideologien sowie in einer allgemeinen Zurückhaltung gegenüber dem westeuropäischen Raum. Erst gegen Ende der ersten Dekade des 20. Jahrhunderts tauchen die ersten Vorboten eines Frauenfrühlings auf, die, noch recht zaghaft, *für* die freie Berufswahl von Frauen, *für* den Zugang der Frauen zur Universität, *für* das Frauenwahlrecht eintreten. Dennica befaßte sich nicht mit Fragen der ungerechten Gesetzgebung gegenüber Frauen, der Ausbeutung am Arbeitsplatz, des unregulierten Mutterrechtes, der Prostitution, der Sozial- und Altersversicherung. Ihr Hauptwirken kann als recht undankbare und langwierige Befreiung des weiblichen Denkens aus den traditionellen Fesseln gewertet werden – im Namen des Volkes und einer auf christlicher Moral basierenden besseren Zukunft für die Gesellschaft.

Živena zog im Unterschied zu Dennica auch einige neue Namen hinzu, die die gesellschaftlichen Veränderungen wahrnahmen und die Notwendigkeit einer Neubestimmung der gesellschaftlichen Verhältnisse anerkannten. Es ging vor allem um die Forderung nach dem allgemeinen und gleichen Wahlrecht auch für Frauen, während soziale Probleme nur nebenbei angesprochen wurden. Fortschrittlichere und für die Zeitung ungewöhnliche Ansichten Einzelner waren eher die Ausnahme als die Regel und wohl eine Folge der großen Toleranz der Publizistin und Redakteurin Elena Maróthy-Šoltésova, der herausragendsten slowakischen Kämpferin für die Gleichberechtigung der Frauen um die Jahrhundertwende und auch danach.

Borut Batagelj

»ALI NAJ DAME KOLESARIJO?«

*Kolesarke in žensko telo na prehodu
iz 19. v 20. stoletje*

Ljubljana. Pisalo se je leto 1898. Poletje je zvabilo prebivalce mesta na ulice. Med njimi si predstavljajmo damo, ki vrti pedala po Dunajski cesti in v hitrem tempu prehiteva ljubljanske sprehalce. Meščani so bili kolesarjev in koles vajeni, saj je kolo že vstopilo skozi velika vrata njihovega vsakdanjika. Bolj redke ptice pa so seveda tedaj bile kolesarke. Provincialno mesto na Kranjskem je na dame na kolesih gledalo z mešanimi občutki, nekaterih sprehalcev to ni zmotilo v njihovih zatopljenih pogovorih ali razmišljanjih sprehodih, spet druge je prizor vznemiril ali celo razburil, saj so v tem videli nepotrebno in nespodobno aktivnost.

Kolesarke tako na primer niso prav nič navduševale znanega literata Antona Aškerc, zapri-seženega pešca, mimo katerega je (t)istega dne »priletela« kolesarka, katere ime nam žal ni znano. Skoraj zagotovo je bila »leteča« dama Ljubljančanka, izobrazena ženska iz ene premožnejših družin. Kolesarka je bila celo njegova znanka, prav tista, s katero se je pred nekaj dnevi pogovarjal pod košatim kostanjem v Tivoliju. Pogovor je tedaj ob vseh mogočih aktualnostih nanesel tudi na ženske ter kolo in Aškerc je dami jasno razodel svoje videnje sodobnega »problema«. Bilo je povsem preprosto: njemu »ženska na biciklu – ne ugaja«. Toda žal ju je tedaj dohitel mrak in za

argumentiranje Aškerc ni imel več časa. Kolesarka mu je tedaj ob slovesu dejala, naj svoje stališče obrazloži v kakem feljtonu in Aškerc ji je to tudi obljubil, a kaj ko so istočasno njegove misli buri-le še katere druge »muze«. Na dano obljubo ga je tako spet opomnilo šele bežno poletno srečanje z isto kolesarko na Dunajski cesti, ko sta se le za nekaj trenutkov spet srečala. Tedaj pa je Aškerc za hip v njenem bežnem očesnem kontaktu zboldla njena vzvišena in prevzeta drža. »Čeprav ste jadrali mimo 's polno paro', sem čutil, da ste imeli še toliko časa, da ste me za trenutek pogledali z globokim pomilovanjem, ah, da, razumel sem tisti Vaš postranski pogled, češ: 'Ta starokopitnež pa res še zmerom peš hodi! Da si vendar ne more kupiti kolesa! Ah!'...«¹

Pravkar upokojeni 42-letni Aškerc, ki je tedaj začel z delom v ljubljanskem mestnem arhivu, je tako dobil nov navdih, da vzame v roko pero. V podlistku Slovenskega naroda, 6. avgusta 1898, je pod naslovom *Ali naj dame kolesarijo?* podal svoje moralno-estetske zadržke glede kolesark. Pod besedilo, ki ga je posvetil »čislani gospodični« kolesarki, se je podpisal zgovorno – Antikolesarjevič.

¹ Anton Aškerc, *Zbrano delo, Sedma knjiga, DZS, Ljubljana 1993 (dalje: Aškerc), str. 56.*

Antikolesarjevič

»... Torej: ali naj ženske kolesarijo ali ne? –

Bicikel je pravi znak in sad naše dobe, ki teži za tem, da skrajša čas in skrči prostor. Čas je baje zlato in na vozu dospeš prej na cilj, nego peš. Kar je železnica za množico, to je nekako dvokolo za posameznika. Bicikel je rodila torej čisto praktična potreba in ima v prvi vrsti praktičen pomen. Če se ga je polastil tudi šport, kaj zato? Saj se za šport, za kratek čas nekateri ljudje vozijo tudi po železnici, po tramvaju, po ladjah in čolnih; za kratek čas za šport se tudi konj zajaše itd.

Pa povrnila se k biciklu! Za vožnjo na biciklu treba moči, energije, treba spretnosti, okretnosti, treba nekaj telovadnega duha z ozirom na ravnovesje.

Moči, energije, telovadne okretnosti in poguma pa – pri kom iščemo teh svojstev v prvi vrsti? Pritrdili mi boste, gospodična, da pri moškem prej in z večjo pravico, nego pri ženski.

Pritrdili mi boste, da je priroda sama tako hotela, da je moški predstavitelj moči, telesne in duševne. Da me krivo ne razumete! Jaz ne trdim, da je ženska narava in ženski ideal baš slabost. O, tudi ženski treba, da je močna in je tudi močna – pa v svoji, ženski sferi. Njena moč se ne javlja toliko na zunaj, vsaj vobče ne. Ženska telesna moč je nekaj povsem drugega, nego moška. Od te prirode ženska vendarle ni ustvarjena za to, da bi s telesno močjo imponirala; žensko telo namreč reprezentira v prvi vrsti gracijo, lepoto, milino in prelest. To je prava ženska moč!

Toda Vi ugovarjate in pravite, da se ženska telesna moč takisto kaže pri vsakdanjem delu. Za živ dokaz mi navajate kmečke ženske, ki opravljajo včasih isto delo, kakor moški, n.pr. košnjo, mlačev, žetev... ter prenašajo razna težka bremena itd. Kažete mi na razne vrste delavk, ki si takisto služijo kruh s svojo fizično močjo.

Živa resnica, gospodična! In vendar me niste premagali, nego še pomagajte mi v mojih trditvah. Saj sem Vam rekel, da je bicikel praktičnega pomena in zato se jaz ne bi tako zgražal, če bi videl kmečko dekle, ki se pelja na svoje delo z biciklom, jaz ne bi preveč ugovarjal, če bi se kaka delavka peljala v fabriko na kolesu...

... Gosposka ženska je torej na kolesu živa karikatura svojega spola, prava ironija ženske gracije...

Drugič, pomislite, gospodična, kako malo se prilega kolesarjenju Vaša ženska – obleka! –

Kakor na konju, tako utegne biti tudi na kolesu moški še lep, utegne nam popolnoma ugajati v estetičnem oziru, ako sedi pravilno in se zna voziti, oziroma jahati. Ženska nepraktična, svobodno gibanje nog ovirajoča obleka pa že na konju ni več lepa. Ženska nam že na konju ne ugaja več, še manj pa na kolesu!

Ko Vam krilo takisto visi na obeh straneh kolesa in vihra v vetru, ko se Vam stresajo in trepečejo tisti široki rokavi – ali mislite, da je to estetično lepo? Ženska obleka je narejena tako, da dela pri hoji estetično ugodne gube, da kolikor toliko kaže – boljše rečeno – izdaje ali nam daje slutiti plastično lepoto telesnih oblik. Kako pa naj doseže ta estetični namen Vaša obleka, kadar se vozite na kolesu?!

Pri tem morate tudi v poštev jemati eventualne katastrofe! Če pade moški s kolesa – prava reč! Malce oblati, oprashi in morebiti tudi pobije se – toda njegova obleka ostane pač v naravni legi na njegovem životu. Kaj pa, če pade dama s kolesa! Če pridejo njena krila v najfatalnejši nered, če se na cesti razgali večji del nog, nego bi se smelo zgoditi... ali se Vam ne zdi, ali ne čutite, da že Vaša obleka ni za kolo?

'No, bomo pa moško obleko nosile,' pravite.

Sedaj še nismo tako daleč. In mislim, da bi v marsikaterem oziru niti dobro ne bilo, če pade v obleki razlika med obema spoloma. Kontrast med moškim in žensko je tako velik, da že sam od sebe zahteva, da se ta razlika tudi na zunaj v obleki markira! Vsakemu svoje!...

In nazadnje, – da, to je tudi važno! O tej zadnji točki, o tem zadnjem momentu, ki govori zoper žensko kolesarjenje, oprostite mi, da ne govorim veliko!

Namesto dolgih besed, naj Vas samo vprašam: zakaj pa ženske, ali recimo lepše, dame na konju kadar jašejo, ne sede tako, kakor moški?

Vi molčite? Razumem Vašo majhno zadrego in zato hočem biti diskretno kratek. Vidite, gospodična, tista šega, ki velevala, da ima dama jezdec obe nogi na eni strani konja, ni morebiti kaka modna muha, nego ima svoj vzrok baš v globo-

kem fiziolozičnem in anatomskega kontrastu obeh spolov...

Dama pa, ki jaše svoje kolo na isti način kakor moški, karikira tudi v tem oziru svoj spol in ženska na biciklu tudi zaradi tega momenta ni več estetično lepa. Nekateri grede celo tako daleč, da pravijo, da si ženska na kolesu celo zdravju škodi in da žali – decentnost.

To bi bili moji pomisleki proti kolesarjenju žensk. Rešil sem s tem vprašanje, naj li ženske kolesarijo ali ne. Zaključek mojega izvajanja je, kakor vidite, čislana gospodična, negativen. Moda mi ne oponira. Moda se ne opira vselej na pamet, ne na estetiko, ne na higieno; včasih niti na moralo ne. Če nekoliko premišlujete o tem predmetu, se prepričate, da ravno 'moda' prav rada greši zoper vse štiri momente.

Ali se Vam ne dozdeva, da tudi kolesarjenje žensk greši nekoliko zoper te navedene momente?

Bodite uverjeni, da ste najlepša, kadar hodite peš, ko se neprisiljeno kaže Vaš klasično ustvarjeni stas. Saj je ženska hoja tudi nekaj specifično ženskega in estetično ugodnega.

To so moji nazori, ki jih pa nikomur, a Vam najmanj, ne vsiljujem. Mislim pa, da s temi nazori med moškimi in bržčas tudi med ženskami nisem osamljen.

Ako Vas pa veseli kolesarjenje, o le vozite se do mile volje, samo nikar si ne domišljuje, da s tem povzdiguje svojo ženskost, svojo lepoto in gracio!...

*Pozdravlja Vas vdani
Antikolesarjevič.²*

Pro et contra

Koliko misli in koliko izhodišč nam je serviral anonimni Antikolesarjevič! Zdi se, da Aškerc s svojim podpisom ni hotel tvegati, da bi se sam javno postavili na pranger kolesark. Kot Antikolesarjevič³ je tako hkrati zameglil tudi svoj osebni odnos do žensk, ki ga ne bi mogli označiti ravno kot območje njegove izpolnjene sreče. Toda njegovo življenjsko izkušnjo z nasprotnim spolom oziroma še bolj sodbe o psihološkem orisu njegove osebnosti raje na tem mestu prepuščam komu drugemu. Razloge za njegovo »izsiljeno naglašanje moškosti«, ⁴ kot ga je označila Marja Boršnik, bom iskal zgolj v družbenih in

zgodovinskih okoliščinah na prehodu v dvajseto stoletje. Še kako prav mi bosta ob vsem tem prišla tudi dva neposredna odgovora na Antikolesarjevičevo polemiko. Anonimna kolesarka mu ni ostala prav nič dolžna in je obžalovala, da je šele dva tedna zatem – ker ji lepi dnevi pač niso dali prijete za pero, medtem ko bi počivalo njeno kolo – pripravila odgovor. Pod psevdonimom, kakopak, *Kolesarica*, in z naslovom *Dame smejo kolesariti!*⁵. Dva dni zatem pa ji je s feljtonom *Kolesarice* pritegnil še Fran G-č. Aškerc je zatem utihnil, saj je bržčas kmalu spoznal nesmisel nadaljnje polemike.⁶

Današnjim ušesom zelo zanimiva časopisna polemika tako daje mojemu prispevku pripovedni okvir, znotraj katerega bom poskušal v razumljiv kontekst umestiti problemsko gledanje na paleto tematik, ki se navezujejo na žensko kolesarstvo v tedanji družbi kolesaric in antikolesarjevičev.

Kolo in njegova zaznamovanost v družbi

Ko se je kolo v Ljubljani prvič pojavilo v poznih šestdesetih letih 19. stoletja, je nosilo stigmo nemštva. Z njim naj bi se namreč kratkočasili bogatejši ljubljanski Nemci oziroma ustavoverci,⁷ ki so kolesarjenje doživljali bolj kot modno muho. Feljtonski zapis *Velociped Studien* v Triglavu leta 1869 razkriva zgolj znanstvenofantastične slutnje, kaj vse bi kolo kot nov in enostaven izum utegnil revolucionarnega prinesti. Med drugim v

² Aškerc, str. 57–60. Poleg omenjene prve objave v Slovenskem narodu, 6. 8. 1898 (Antikolesarjevič, Ali naj dame kolesarijo?), omenjam tu še okrajšano objavo v Jutru, 28. 5. 1938 (Anton Aškerc in naše prve kolesarke). Ta drugi, 40 let mlajši zapis je bil seveda objavljen že v čisto drugačni »ženski kolesarski klimi« in v značilni retoriki zgodovinskih obletnic, posmehljiv podton pa vendarle kaže na začetke – v smislu slavljenja napredka in slave kolesarstva. Članek ima podnaslov *K polstoletnemu razvoju našega (slovenskega, op. B. B.) kolesarskega sporta*.

³ Da je Antikolesarjevič Anton Aškerc, je Marja Boršnik zapisala (1936) na podlagi ustne izjave Frana Govekarja.

⁴ Marja Boršnik, Anton Aškerc, *Partizanska knjiga*, Ljubljana 1981, str. 130.

⁵ *Kolesarica, Dame smejo kolesariti!*, v: Slovenski narod, 20. 8. 1898 (dalje: *Kolesarica*).

⁶ Po »dobrovoljnem« mnenju Frana G-č. se je neznan pisec (Aškerc) v anonimnosti utegnil izogniti razžaljenim kolesarkam, da mu »oči izkljujejo« in ga ob prvi priliki povzijo. Fran G-č., *Kolesarice*, v: Slovenski narod, 22. 8. 1898, (dalje: Fran G-č.). Fran G-č. je k naslovu pred polemičnim besedilom dodal še pomenljivi hamletovski: »To be or not to be that is the question«.

⁷ Triglav, 27. 4. 1869.

svoji jasnovidnosti napoveduje tudi, kako bodo po promenadi vrtele pedala mestne dame.⁸ Očitno je bilo še prezgodaj za dame, kot je bila naša Kolesarica. Doba kolesa, ki se je čez četrto stoletja že začela neskromno razglašati za novo stopnjo civilizacije, še ni uspela dovolj krepko potrkati niti na moška vrata. Šele za zadnje desetletje 19. stoletja lahko pri nas trdimo, da je vstopilo v »znamenje dveh koles«.⁹ Kolo tedaj postane »iz zasramovane igrače nekaj snobovskih športnih ljubiteljev le v nekaj letih vozilo, ki je razvoj individualnega masovnega prometa uvedlo v kulturni in gospodarski faktor prve vrste«.¹⁰

Ženska si že iz praktičnih razlogov, da ne govorimo o družbenomoralnih nazorih, kolesa ni uspela prisvojiti. Prvotne številne izvedbe koles so prinašale preglavice tudi moškim, vsaj dokler ni na pragu devetdesetih let tudi pri nas zavladalo t. i. nizko, »safety« kolo. Z gotovostjo lahko rečemo, da so tehnične izboljšave kolesa, ki so prinesle na eni strani udobje, na drugi pa varnost, pripeljale do kolesarskega razcveta »fin de siècle«.

Sodobni viri povzemajo, da se je šele z uvedbo nizkega kolesa (*Niederrad*) vzbudilo v ženski veselje vrteti pedala.¹¹ Pogum, kakršnega je ženska potrebovala za visoki velociped, na industrijsko oblikovanem, okretnem in njenemu spolu adaptiranem kolesu z učinkovitimi zavorami in zračnicami, ni bil več potreben. Veliko mero poguma so morale kolesarke, kot je bila naša Kolesarica – »Dobro vem, da nekaterniki mafejo z glavami, videči me na kolesu, češ: 'Glej jo, glej! Ta tudi! – treba ji je!'«¹² –, hraniti le še za opazke antikolessarjevičev.

Kolo in ženska emancipacija

Zgodovina športa oziroma telesne kulture ostaja pri nas neupravičeno zunaj študij splov.¹³ Vloga športa v procesu ženske emancipacije tako ostaja na polju zgodovinopisja precej zamagljena. V procesu ženskega emancipiranja se vsekakor kaže ta vloga kot aktivna. Še bolj pa kot poučna. Redko katero področje družbenih sprememb nas namreč lahko pouči o gibanju ženske emancipacije bolje kot spoznanje nujnega zavedanja njenega telesa in posledično oprijemanje različnih možnosti gibanja. Nove telesne oziroma športne prakse naj bi ženski tako prinesle novo »kreativno samopotrjevanje«.¹⁴ Poudariti pa gre – še posebej v zgodovinopisju, ki je le del področja ženskih študij –, da se omenjene posledice

v procesu emancipacije nikoli niso razvijale neodvisno od tedaj veljavnih družbenih norm, vrednostnih vzorcev, predstav in idealov, ki so oblikovali realni družbeni položaj ženske.

Zdi se, da še ni prišel čas, da bi podajali enopomensko oceno o vlogi športa v procesu ženske emancipacije, saj bi bilo za tako oceno potrebno poglobljeno poznavanje pisane pahljače področij, kjer so se ženske športno oziroma telesno udejstvovala. Kolesarstvo je le eno polje; kaže se v sebi značilnih nastavkih in posledicah, ki so sooblikovali tako žensko kot tudi športno zgodovino. Bržkone je glavna značilnost obojega prav v njegovi časovni vzporednosti, saj začetki zgodovine modernih športov sovpadajo z začetki preoblikovanja tradicionalne ženske vloge v meščanski družbi.

Daljnosežne posledice ženskega kolesarjenja so se napovedovale že v omenjeni dvojni fazi začetkov. Susan B. Anthony je tako leta 1900 izjavila, da ni nič bolj pomagalo ženskam pri emancipaciji kot kolo, ki jim je prineslo občutek svobode in samostojnosti.¹⁵ Čisto podobno je razglašala tudi Louise Max v vsenemškem ženskem kolesarskem listu *Die Radlerin* dve leti prej: »Razvoj kolesarskega športa ima veliko večji pomen za ženski svet kot pa za moški.«¹⁶

Oba citata poudarjata, da je šlo izključno za posledice vrtenja pedal »šibkega spola«. Poudaril

⁸ Triglav, 20. 4. 1869.

⁹ Laibacher Zeitung, 26. 8. 1896.

¹⁰ Roman Sandgruber, *Ökonomie und Politik: Österreichische Wirtschaftsgeschichte vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, Ueberreuter, Wien 1995, str. 279.

¹¹ Moriz Band, *Handbuch des Radfahr-Sport: Technik und Praxis des Fahrrades und des Radfahrens*, A. Hartleben's Verlag, Wien-Pest-Leipzig 1895 (dalje: Band), str. 303.

¹² Kolesarica.

¹³ Vzroki za to so gotovo v odsotnosti tradicije obravnav športne zgodovine na Slovenskem, kot tudi v razdrobljenih in zastrtih virih. Posledica tega je pomanjkljiva literatura, ki bi, če bi kdaj zašla v obravnavo ženskih študij, najbrž brez obotavljanja dobila oznako »moška zgodovina«. Omembe vredno je zgodovino slovenskega kolesarstva obdelal le Drago Stepišnik. Glej: Drago Stepišnik, *Sedemdeset let slovenskega kolesarskega športa: 1887–1957*, Kolesarska zveza Slovenije, Ljubljana 1957; isti, *Kolesarstvo na Slovenskem: Ob devetdesetletnici, Kolesarska zveza Slovenije*, Ljubljana 1979.

¹⁴ Liselott Diem, *Frau und Sport: Ein Beitrag zur Frauenbewegung*, Herder, Freiburg 1980, str. 11.

¹⁵ Gudrun Maierhof, Katinka Schröder, *Ma dove vai bellezza in bicicletta? La Tartaruga edizioni*, Milano 1993 (dalje: Maierhof, Schröder), str. 131.

¹⁶ Louise Max, *Damen-Radfahrsport als Reformator*, v: *Die Radlerin*, 1898, str. 563.

bi torej – tako nakazujejo tudi drugi viri –, da se kolesarke niso pojavile iz vzgiba po emancipaciji, ampak da je vsesplošna popularnost kolesa samega praktično žensko posedla na kolo.

Da pa se od naše osrednje polemične zgodbe ne oddaljimo preveč, vzemimo v obzir za nadaljnje teoretske nastavke še kakšen odlomek »ranjene« Kolesarice, ki se ob očitkih »nespodobnosti« kolesarjenja mestnih dam brani tudi z naslednjimi zgledi: *»In glejte: Prav na dvorih se kolesarijo vse dame in vsi gospodje! Ako ni kolo nezdravo za ta predragocena bitja, ako ni kolo 'nemoralno' za te nervozno pazljive ljudi, dovolite potem, dragi gosp. A., da si špogamo kolo tudi me slovenske plebejke ter se pridružimo s tem milijonom angleških, francoskih, italijanskih, ruskih, nemških in drugih kolesaric! Liberté! Egalité!«*

Dvoje lahko izluščimo iz tega. Prvič, razberemo lahko, da tudi na področju kolesarjenja velja primer razmerja družbenih praks med višjimi in nižjimi družbenimi sloji,¹⁷ in drugič, v kontekstu ženske emancipacije lahko prepoznamo miseln preskok uravnavanja krilatic iz politične sfere na območje spola. Svoboda in enakost, kot gesli francoske revolucije, sta leta 1898 že usmerjeni v veliko bolj kompleksno razumevanje.

Anahronizem dveh gesel se v bistvu že bori proti normam, ki jih je idejno vzpostavil, saj so prav daljnosežne družbene spremembe, izhajajoče iz »razsvetljenih« idej, z meščansko in industrijsko revolucijo spremenile politične, ekonomske in socialne razmere, v okviru katerih se je v meščanskem svetu preoblikovala vloga spolov. Teorija po spolu ločenih dolžnosti, ki se je ukoreninila v vsakdanjem življenju, je odredila svet na dva dela. Še najbolj je to odražal razpon med moževo poklicno sfero in ženinim družinskim življenjem, ki ni določal le funkcionalnih zadolžitvev, ampak tudi (ne)sposobnost in karakter spola. S postopnim krhanjem mej med moškim (aktivnim) javnim in ženskim (pasivnim) zasebnim svetom, ki ga je sprožilo na eni strani narodno gibanje, na drugi pa poklicno zaposlovanje žensk, je svet postajal vse manj tog.¹⁸ Nekaterim je takšen proces zamajal njihove uokvirjene predstave.

Takšen je bil tudi Aškerc-Antikolesarjevič, ki je veljal kot Aškerc-literat celo za naklonjenega ženskemu besednemu ustvarjanju, a so mu očitno ob besedi emancipacija šli lasje pokonci. Fran

G-č. ga je označil takole: *»Vsekakor pa je filister, velik konzervativec in starokopitnež, kateremu dela napredek in svoboda sive lase!«*¹⁹ Vznese na Kolesarica pa je z njegovim strahom pred emancipacijo takole vehementno obračunala: *»Dalje ste nam zalučali v obraz strašno, moškim največje skrbi povzročujočo besedo 'emancipacija'. Moj Bog! S tem me ne pobijete. Moškim Vašega obzorja je emancipirana že vsaka ženska, ki nima šivanke ali kuhalnice v roki! Emancipirana je že vsaka učiteljica, ekspeditorica, uradnica, emancipirana je – po Vašem – seveda tudi vsaka dama, ki ne hodi peš ob roki svoje matere ali svojega gospoda soproga... Da pa je emancipacija ženstva bistveno vse kaj družega, o tem mi menda koncem XIX. veka ni treba izgubljati besed. Pisalo se je dovolj o tem. Ako niste imeli časa, da bi se glede tega vprašanja povzpeli vsaj nad nivo malomestnega konservativnega filistra, Vas le prav prijateljsko obžalujem! Pa brez zamere!«*²⁰

Strah pred emancipacijo se je tedaj očitno že povezoval tudi z žensko telesno aktivnostjo, saj sicer pisec Žitomirov v *Slovenki* ne bi opozarjal, da telovadba vseeno ni *»iznajdba najnovejšega časa, posledica ženske emancipacije«*,²¹ kot bi kdo lahko pomotoma mislil. Vsakršnih moških težav z ženskami seveda ni šlo povezovati z emancipacijo, saj je končno že Ksantipa delala Sokratu preglavice, ko še ni bilo nobene emancipacije. Aškercov kolesarski izpad je Fran G-č. tako povezal tudi z osebnim občutkom nemoči, nevoščljivosti in celo z domnevno zagledanostjo v Kolesarico, saj naj bi bil Antikolesarjevič *»okornež, ki sploh na kolo ne more, ali zaljubljeni črvček, ki si ne more omisliti kolesa in se mu zato sline cedijo, ko more gledati, kako njegov 'zaklad' okolo frči in se z drugimi zabava, sam pa mora ostati doma ali k večjemu par kilometrov hoditi za njo«*.²²

¹⁷ Žensko kolesarjenje kot statusni simbol meščanskega sveta bi bil takšen primer tudi v kasnejšem obdobju, ko so se kolesarjenja začele oprijemati delavke in kmetice, saj tedaj za meščanske dame kolo ni bilo več aktualno. K temu: Maierhof, Schröder, str. 100–103.

¹⁸ Gertrud Pfister, *Die Anfänge des Frauenturnens und Frauensports in Österreich, v: Turnen und Sport in der Geschichte Österreichs*, ÖBV Pädagogischer Verlag, Wien 1998, (dalje: Pfister), str. 86–104. Splošno o vlogi ženske: Andrej Studen, *Ženska naj se drži kuhalnice, v: Historični seminar 4, ZRC SAZU, Ljubljana 1994*, str. 149–162.

¹⁹ Fran G-č.

²⁰ Kolesarica.

²¹ Žitomirov, *Ženska telovadba, v: Slovenka 4/1900, 5*, str. 101–102.

²² Fran G-č.

1. Ženska in njeno telo

Zdravje. »Jaz vsaj in moje znanke smo zdravejše odkar kolesarimo.«

Glavni argument, da so se ženske začele ukvarjati s kolesarjenjem, je bila njegova popularnost. Popularnost se je v glavnem navezovala na praktičnost, znotraj katere se je vedno pogosteje poudarjal pozitiven zdravstveni učinek. Toda ne prav od začetkov kolesarjenja. Mnenja o vplivu kolesarjenja na zdravje so bila deljena in sprva so z negativnimi učinki kolesarjenja strašili tudi moške, kaj šele ženske.

Neki dr. Heerman je leta 1898 opozarjal na napako, češ da se kolesari z odprtimi usti, s tem pa povzročajo okvare dihalnih poti in pljuč, do katerih naj bi prihajalo z vdihavanjem premrzlega ali onesnaženega zraka. Posebej nevaren naj bi bil tudi sveži zrak, zato je prepovedoval kolesariti v gorskem zraku.²³ Predsodki so vseeno padali; morda so se ti na terenu izkazali kot nesmiselni – veliko bolj kot nova spoznanja medicinske stroke – prav po zaslugi izkušenj kolesarjev samih, še bolj pa kolesarjev-zdravnikov, ki so osebnostno občutili pozitivne učinke kolesarjenja.

Nasvet, naj se kolesarke glede učinkov na njihovo zdravje – če nočejo postati »rod sterilnih žena« – posvetujejo z zdravnikom, ki je sam kolesar, že meri v to smer. Kajti, najsi je bil zdravnik še tako pameten in razgledan, ni bil v stanju, da bi razlagal posledice kolesarjenja, če se z njim sam aktivno ni ukvarjal.²⁴

Glasovi, da je kolesarjenje zdravju koristno, so bili vse prodornejši. V časopisju vse pogosteje naletimo nanje. Sprva, tako kot piše Paolo Montegazza v feljtonu *Laibacher Zeitung*, je kolo kot zdravstveno sredstvo primerno le za moške. Ženska, ki je sicer fiziološko bolj »zamaščena«, po njegovem mnenju potrebuje manj gibanja kot moški. V svoji »zajetnosti« naj bi ženska ostajala bolj zdrava in tudi storilna, tako v smislu vsakdanjih opravil kot tudi plodnosti. Ženski Montegazza priporoča gibanje in gimnastiko po »higienskih« predpisih, vodi pa naj jo po nasvetu zdravnika. Bralke in bralce opozarja, da se gre pri ženskah ravnati od primera do primera, in to po prilagojenem programu. Za kolesarjenje pravi, da je zdravo, ker gre za gibanje po zraku.²⁵

Podobno so bili v različnih zdravstveno-kolesarskih (športnih) zapisih pri nas poučeni tudi

v naslednjih letih.²⁶ Večinoma so zapisi prihajali direktno ali pa so bili še pogosteje laično povzeti kot poročila iz zdravniških krogov.²⁷ Povzemale so jih tudi ženske, kot npr. Marica Strnad Cizerlj, ki je v tržaški *Slovenki*²⁸ kmalu postala »femme pour tout faire«,²⁹ saj je pisala o celi vrsti tematik. Tako ji ni ušlo niti kolesarstvo. Marica je v letu 1897 zapisala, da je vse manj sovražnikov kolesarstva. »Zdravniki priporočajo torej vsak šport, poleg tega pa seveda previdnost in vztrajnost, kajti le na tak način krepe se mišice in živci, pospešuje se krvotok in pretvarjanje redilnih snovi... Na tisoče zdravnikov osrčuje nas za kolo, proslavlja je kot imenitno izumitev za povzdigo močij pešajočega človeštva. Vožnja po kolesu ne krepi samo mišic na nogah in rokah, ampak utruje tudi pljuča in spodnje telo.«³⁰ Marica pa je posredovala tudi pisanje nekega ameriškega lista o kolesarstvu s posebnim ozirom na žensko. Neka medicinska fakulteta naj bi se namreč prepričala, da je kolo eno glavnih sredstev za »povzdigo in utrditev ženskega zdravja«. Kolo priporoča tudi zoper debelost.³¹ Obenem pa še dodaja, da tudi domači zdravniki nikoli ne odsvetujejo ženskam kolesa, še več, slabotnim naj bi ga še celo priporočali. Zanimivo je, da je Marica izpostavljala prav zdravstveni efekt ženskega kolesarjenja, kar je po njenem bilo najboljše priporočilo tej »imenitnej iznajdbi«.³²

Kolesarica Aškercu na očitke, da si na kolesu zdravju škodi, odgovarja: »Da bi nam kolesarjenje absolutno škodilo na zdravju, dvomim. Saj tudi kajenje in drugo škoduje, ako ne pozna-

²³ Maierhof, Schröder, str. 39.

²⁴ Prav tam, str. 44.

²⁵ Paolo Montegazza, *Das Velociped als Gesundheitsmittel*, v: *Laibacher Zeitung*, 8. 6. 1891.

²⁶ Martin Siegfried, *Das Radfahren als Heilgymnastik*, v: *Laibacher Zeitung*, 26. 7. 1897; *Sport und Gesundheit*, v: *Laibacher Zeitung*, 23. 8. 1913; *Von hygienische Bedeutung des Radfahrens*, v: *Laibacher Zeitung*, 1. 8. 1893.

²⁷ Glej npr. povzetek s kongresa o negi zdravja v Angliji, kjer se je »higienik« in športnik dr. Turner zelo zavzel, da dame kolesarijo. *Laibacher Zeitung*, 23. 9. 1896.

²⁸ K temu: Prva urednica Slovenke Marica Nadlišek Bartol je bila tudi kolesarka. Glej: Igor Zemljič, *Marica Nadlišek Bartol*, v: *Splošno žensko društvo: 1901–1945*, Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana 2003, str. 280.

²⁹ Tako jo je označila Minka Govekar. Glej: Minka Govekar, *Marica II. Strnadova - Cizerljeva*, v: *Slovenska žena*, *Splošno žensko društvo*, Ljubljana 1926, str. 114.

³⁰ *Marica II*, *Kolesarstvo in zdravje*, v: *Slovenka*, 1/1897, št. 21 (dalje: *Marica II*), str. 11.

³¹ V povezavi s kolesarjenjem in zdravljenjem debelosti glej zabavni *Listek*, ko zdravnik predpiše kolo upokojenemu peku, »debelemu« Tomažu. Glej: V. K., *Kolesar*, v: *Slovenec* 35/1905, št. 110, str. 1–2.

³² *Marica II*, str. 11.

*mo mere, dočim zmernost pousod koristi. Jaz in moje znanke smo zdravejše odkar kolesarimo. – Sicer pa vse ni nikdar za vsakega!*³³

Da vse ni nikdar za vsakogar, je vedel tudi Aškerc, ki je ob besedi zdravje ciljal bolj na zdravje v povezavi z ženskimi spolnimi organi. Aškerc ob tem ni čisto nič izstopal od tedaj obče splošno sprejetega mnenja, da si ženska s pretiranim(!) naporom na kolesu utegne škoditi. Marica Strnad v že omenjenem zapisu *Kolesarstvo in zdravje* med drugim priporoča ta šport, ki je za zdravje koristen – toda, dodaja, le če se ne pretirava.³⁴

Enakega stališča glede kolesarjenja žensk se drži tudi Jože Valenčič v svojem bontonu iz leta 1899. Vsako pretiravanje po njegovem škodi »posebno ženskam«, za razliko od moških – tudi zdravim. »Zlasti ženska naj bi nikdar ne dirkala ter ne delala daljših izletov, ker izkušnja uči, da so taki izleti njenemu zdravju usodni in celo smrtonosni.«³⁵

Kolesarka-mati

Da je kolesarjenje dobro, vendar ženska z njim ne sme pretiravati, je zapisala tudi Kolesarica, ki je menila, da sme kolesariti le zdrava ženska, o zmernosti pa dodaja še tole: »Iz Aten v Pariz³⁶ se sicer ne bi mogla nikdar nobena peljati, toda iz Ljubljane v Št. Vid, v Kranj, v Postojno – to pa zmaga vsaka.«³⁷

Pridiganje o zmernosti pri ženski telesni aktivnosti je izhajalo iz dejstva, da je bila kolesarka hkrati tista, od katere je družba pričakovala, da izpolnjuje svoje materinsko poslanstvo. Ženska je namreč bila v času naših polemičnih kolesarskih dvomov zaznamovana v prvi vrsti z vlogo matere. Ženska naj torej s kolesarjenjem ne bi postavljala na kocko zgolj svojega lastnega zdravja, ampak tudi zdravje prihodnjih generacij.

Tolmačenje, da se ob kolesarjenju s pritiskom na medenični del večja ogroženost ženskih rodilnih organov, je strašilo ženske in spodbujalo moške dvome.³⁸ Razumljivo, da je bilo posebej odsvetovano vrtenje pedal v času menstruacije. Po drugi strani pa so se že našli propagatorji gesla, da je celo v nosečnosti kolesarjenje priporočljivo.³⁹ A to je bil resnično skrajni primer. Stališče se je ustalilo nekje vmes. Zdrave otroke rojeva le zdrava ženska, za zdravje pa naj ta skrbi z rednim gibanjem oziroma telovadbo. Misel na žensko te-

lovadbo je bila pogojena z mislijo na izboljšanje njenega zdravstvenega stanja, da se zagotovita njena plodnost in rodnost otrok.⁴⁰

Tudi ženske same so se videle v vlogi matere. Neka Danica⁴¹ je v *Slovenki* v članku o telesnih vajah jasno zapisala: »Kaj nam hoče slabotna, boleha mati? Moremo li pričakovati od nje krepkih zdravih sinov in hčera? Ali pa bode mogla izpolnjevati svoje dolžnosti napram svojim otrokom?«⁴² Telesne vaje niso nikakršen moški privilegij, je trdila Danica, in na drugem mestu zapisala še, da ženska prav tako potrebuje zdravja in moči bodisi v svojem poklicu bodisi v svojem naravnem poklicu, ki je za žensko soproga in mati. »Kolikokrat je odvisna celo zakonska sreča od ženinovega zdravja. Egoistični možki spol je uže tak, da ljubi bolj zdravo, veselo ženo, nego pa klaverno, boleha bitje, poleg kojega se le dolgočasi. Kaj čuda torej, če si išče kratkočasje zunaj hiše, med tem ko bolna žena doma tuguje ter solze pretaka.«⁴³ Za ženo je bilo torej priporočljivo, da je vsaj malo skrbela za dobro kondicijo. Fran G-č. se proti Antikolesarjeviču oprijema tudi tega argumenta v prid ženskemu (zmernemu) kolesarjenju: »Zdravi, krepki stariši – zdravi, krepki otroci!«⁴⁴

³³ Kolesarica.

³⁴ Prav tam.

³⁵ Jože Valenčič, *Vzgoja in omika ali izvir sreče*, Ljubljana 1899 (dalje: Valenčič), str. 240.

³⁶ Kot zanimivost temu ob rob omenjam neko Američanko Annie Londonberry, ki se je v letu 1894 odpravila s kolesom okrog sveta. Glej: Dragoslav Andrić, Branko Gavrić, *Das Fahrrad: Vom Hochrad zum Mountain-Bike*, Parkland, Stuttgart 1991 (dalje: Andrić, Gavrić), str. 179.

³⁷ Kolesarica.

³⁸ V tej povezavi so zanimive primerjave s tipično ženskim opravilom – šivanjem oziroma vrtenjem pedal šivalnih strojev, kjer podobna dejavnost na to misel ni nikogar privedla. Nasprotno, če si ženska želi pretegniti noge, to lahko lažje in bolj koristno naredi z vrtenjem pedal na šivalnem stroju (Maierhof, Schröder, str. 45). V zvezi s šivanjem se pojavlja še ena ironija. V Ljubljani pa tudi drugod so isti trgovci skoraj vedno prodajali in reklamirali tako šivalne stroje, ki so žensko »lepili« na dom, kot tudi kolesa, ki so žensko od doma »odlepila«.

³⁹ Maierhof, Schröder, str. 52.

⁴⁰ Maria Susanne Spachinger, Sylvia Titze, *Sport und Emanzipation, v: Sport, Sinn & Wahn*, Kulturabteilung des Amtes der Steiermärkischen Landesregierung, Graz 1991, str. 77.

⁴¹ Danica je Elvira Dolinar. Glej: Minka Govekar, *Naše žensko časnikarstvo, v: Slovenska žena, Splošno žensko društvo, Ljubljana 1926*, str. 204.

⁴² Danica, *Telesne vaje, v: Slovenka, 3/1899, 5* (dalje: Danica), str. 98–99.

⁴³ Prav tam.

⁴⁴ Fran G-č.

»Komodno sedenje« in onaniranje

Omenil sem že trditve o kvarnem učinku kolesarjenja, ki naj bi bili v povezavi z ženskimi spolnimi organi oziroma sedenjem na kolesu. Le dober mesec pred polemiko se je lahko v *Laibacher Zeitungu* bralo o vplivu kolesarjenja na oba spola. Na podlagi vrste kliničnih opazovanj in eksperimentalnih poskusov je profesor Theilhaber v Münchnu ugotovil, da je v higieničnem oziru vpliv pri kolesarjenju enak na oba spola – toda, za kolesarke med drugim ugotavlja, da je potrebno nastaviti sedež tako, da se kolesarka v najnižjem položaju še dotika pedala s peto.⁴⁵ Posebna nastavitvev sedeža očitno nakazuje eno od razlik med moškim in ženskim kolesarjenjem.

Aškerc tem navedbam ni posvečal veliko pozornosti. Ženska – po njegovem – na kolo sploh ne bi smela sesti, saj tudi tradicionalni ženski način jezdenja konja⁴⁶ ni nikakršna »modna muha, nego ima svoj vzrok baš v globokem fiziološkem in anatomske kontrastu obeh spolov«.⁴⁷

Tudi kolesarkam naklonjenemu Franu G-č. ni prav nič ustrezala dama na konju. Še več, prav grda se mu je zdela. Toda ženska na kolesu je zanj bila vse kaj drugega od tiste na konju. Kakšna razlika neki? »*Ali dragec! Primerjaj vendar hrbet živega konja s hrbtom železnega konja! Kolik razloček glede širine in glede komodnosti!*«⁴⁸

Sedenje žensk na kolesarskem sedežu pa je vzbujalo še kaj več kot zgolj trditve o negativnem vplivu na funkcijo spolnih organov. Kolesarjenje so nekateri povezovali kar z »umazano pregreho«, to je z ženskim spolnim samozadovoljevanjem. Vzrok vznemirjenosti med zdravniki je povzročal sedež, o katerem nekateri niso dvomili, da nudi pogosto priložnost prakticiranja onaniranja, in to, ne da bi kdo to opazil ali zaznal. Četudi bi izločili vse tiste primere, kjer je bil prednji konec sedeža namenoma(!) navzgor ukrivljen, naj bi že sama pozicija sedenja žensko silila v vznemirjenost. Sedenje z razširjenimi stegni naj bi po mnenju nekaterih že samo zase nudilo zadovoljiv stimulans, ki bi podpiral to nagnjenje. V napačni poziciji telesa pri kolesarjenju – nagnjeno je naprej – naj bi imel posledični pritisk na klitoris v vsakem primeru zaznaven stimulativni efekt. Poleg tega pa naj bi naporno poganjanje pedal kolesarko še bolj razvnmalo, povečal naj bi se dotok krvi v območje spolnih organov, preostanek pa bi pridala še sveža zračna sapica.

Pri nekaterih ženskah naj bi bojda tako vznemirjenje dosegalo »nezaslišano raven«.⁴⁹

Takšna stališča so bila – ženskemu kolesarstvu v prid – bolj redka. Da bi ženska sprostila pohoto s kolesarjenjem ter uživala na sedežu v vibracijah cest, ki tedaj (resnici na ljubo) niso bile gladko asfaltirane, temu mnogi zdravniki niso verjeli. Neki ginekolog je med svojimi zaupanja vrednimi pacientkami celo napravil raziskavo. Priznale so mu, da še nobena med njimi ni doživela takšnih spodbujajočih občutij. Spet drugi zdravnik pa je trdil, da četudi je telo nagnjeno naprej, to ne more povzročiti onaniranja, saj naj bi po njegovem mnenju bile kolesarke med vožnjo tako zelo pozorne na cesto, da se ne bi mogle osredotočiti na svoje druge fizične reakcije.⁵⁰

Okoli leta 1890 so začeli proizvajalci ponujati modele sedežev, ki so bili v moški in ženski variaciji.⁵¹ Kaže, da je dvojni izvedbi sedežev še najbolj botrovala fiziološka razlika v okostju medenice. Ženski sedeži so postali tako širši, pogosto sporen »nos« sedeža pa je v več ženskih različicah vidno krajši. Zdi se, da je bil prav spolnim organom prilagojen tudi kanalček, ki je tekkel po sredi sedeža. Kar nekaj modelov reklamiranih sedežev s konca 19. stoletja ga nakazuje.

Tudi o problemu sedenja naša Kolesarica ne molči in prizna, da resnično ni modna muha, da jezdijo dame na ženski način, da »*pa tudi ni modna muha, da imamo dame prav zato – damsko kolo!*« Skratka, biološkega razloga, da bi se odpovedale svojemu »Meteoru«, Kolesarica in njene kolegice niso videle.

Kolo za »utrjene živce«

Kolesarkam je bila vožnja s kolesom preprosto všeč. V njej so se sproščale in uživale, zato je po-

⁴⁵ *Laibacher Zeitung*, 24. 6. 1898.

⁴⁶ Temu ob rob tale zanimivost: Navkljub temu, da »ženski« način sedenja že zaradi varnosti ni bil primeren, se je v posameznih primerih še več kot pol stoletja kasneje tudi npr. na vespah sedelo na takšen način – to pa se je, tako kaže, še vedno dalo opravičevati v skladu z »Antikolesarjevičevim miselnostjo«. Leta 1952 je bila v tako v Hannoveru na vzorčni pravdi neka mlada ženska oproščena, ker je na sopotnikovem sedežu na vespi sedela po »žensko«. Glej: Kurt Bauer (Hg.), *Faszination des Fahrens. Unterwegs mit Fahrrad, Motorrad und Automobil*, Böhlau, Wien-Köln-Weimar 2003, str. 228–229.

⁴⁷ Aškerc, str. 59.

⁴⁸ Fran G-č.

⁴⁹ Maierhof, Schröder, str. 47.

⁵⁰ Prav tam, str. 49.

zitivno vplivala tudi na njihovo počutje. V dobi, ki je bila hkrati prepojena z nervozo, je kolo učinkovalo tudi terapevtsko. Tako kot na stanje telesa je kolesarjenje pozitivno vplivalo tudi na stanje duha.

S kolesarjenjem je ženska, tako pravi Danica, utrdila in ojačala žensko šibko naravo.⁵² Stališče nekega Dr. Warmwicklerja, ki je v skladu s svojo 50-letno zdravniško izkušnjo še leta 1896 trdil, da bo kolesarska manija, ki je zgrabila ženske, vsekakor pripeljala do masovnega samomora,⁵³ ni naletelo na odmev. Podobno je neki drugi zdravnik primerjal kolesarjenje z učinki, kot jih povzroča nič drugega kot – hašiš. Kolesar naj bi tvegati pasti v posebno psihično stanje, ko naj bi se mu zaradi enoličnega vrtenja pedal ustvaril pritisk na nekatere dele možganov. To naj bi privedlo do avtomatične reakcije, pri kateri fizično občutje kolesarjenja ne bi bilo več zaznavno z vso jasnostjo razuma, ki bi se otopil podobno kot pod anestezijo.⁵⁴ Po drugi strani pa se je kolesarjenje istočasno že uporabljalo kot terapevtsko sredstvo, saj so nekateri predlagali, da naj ga zdravniki predpisujejo tudi kot sredstvo zoper tedaj razglashene tipične ženske bolezni. Ženska naj bi s kolesom zdravila histerijo in nevrastenijo. Tudi v povezavi z »žensko« muhavostjo ali pa primeri, ko je ženska zapadla v hipohondrijo,⁵⁵ naj bi kolo reševalo problem in odpravljalo ženski otožen pogled.

Po mnenju Frana G-č. je nervoza očiten problem meščanskih dam, zato je kolo še toliko bolj primerno zanje. Z Aškercem se razhajata prav v praktični vrednosti kolesa za ženski spol, saj je slednjemu bolj dišala na kolesu kmetica ali delavka, Fran G-č. pa je očitno prav zaradi nervoze meščanskih dam postal kolesarjenju žensk naklonjen. *»Mogoče, da je mislil tudi radi tega, ker imajo kmetice in delavke bolj utrjene živce in so gibanja bolj vajene, kar pa je pri meščankah nasprotno. Ali, dragi amice! Prav to hočejo meščanke tudi doseči in sedaj jim je ta prilika dana prav s kolesarjenjem!«*⁵⁶

2. Žensko telo – zunanji videz

Zdravo telo je lepo telo

Zdravje pa je povezano tudi z lepoto. Geslu »vse na kolo za zdravo telo«, gre dodati tudi lepo žensko zunanost, urejenost, videz. Omenil sem že kolesarjenje oziroma telesne vaje, ki so dobre za ženino zdravje in zdravje njenih potomcev,

nič pa še ni bilo napisano o vplivu telesnih vaj oziroma kolesarjenja na zunanji videz ženske.

Predstava, da je le zdravo telo tudi lepo, v »včerajšnjem svetu« še ni bila samoumevno sprejeta. Že omenjena Danica v *Slovenki* piše o razširjenem mnenju, da pridobijo ženske pri telovadbi nelepe, oglate oblike.⁵⁷ Mnogi so tudi menili, da ženska na kolesu že med samim kolesarjenjem dobi videz, ki je marsikomu odvraten. Zoprno je bilo antikolesarjevičem, ko so videli na kolesu žensko, ki je bila zasopla, sopihajoča, vijolična v obraz, po možnosti pa jo je oblival še nič prikupen pot ali pa je od prašne ceste dobila še rdeče oči. Takšni estetski zadržki so bili vse kaj drugega kot gracia, lepota, milina in prelest.

Kolesarjenje naj bi žensko oropalo samoumevnih, osnovnih estetskih principov. Še več, z držanjem balance ob naprej upognjenem telesu je bila provokativna, s pogostim kolesarjenjem pa je utegnila izpolniti še en »estetski zadržek«⁵⁸ – izgubiti njej primerno težo, shujšati, odpraviti prikupne obline in od antikolesarjevičev tako opevane mehke linije.

Primeri iz telovadbe so enaki, saj ne kažejo le na »zdravstveno« nevarne vaje (npr. skoki, razkrcenje nog), ampak izkazujejo tudi strah pred »deformacijami« telesa, kakršna sta bila npr. širši vrat in roke. Telovadba je konzervativnim krogom predstavljala psihološko in fiziološko »pomoškenost«. Vaje za deklice – krepitev telesnih sposobnosti odraslih žensk (mater) sprva niti ni bila tema – se niso izvajale na orodju, ampak so bile proste in redovne. Najprimernejše so bile igrive vaje in plesi v krogu, ki so izžarevali ljubkost in žensko milino.

⁵¹ Stephanie Rothmund, *Recycling of Saddles, v: Cycle History; vol. 12: Proceedings of the 12th International Cycling History Conference, San Remo-Pigna, Cycle Publishing – Van der Plas Publications, San Francisco 2001, str. 121. K dvojnimi izvedbam sedežev ob robu še tole. Sedeži, ki so bili izdelani posebej za ženske, se danes celo ponujajo tudi kot moški modeli, saj danes drži, da imajo zaradi sedeža prej težave moški kot ženske.*

⁵² Danica, str. 99.

⁵³ Maierhof, Schröder, str. 39.

⁵⁴ Prav tam, str. 41.

⁵⁵ Prav tam, str. 54.

⁵⁶ Fran G-č.

⁵⁷ Danica, str. 98.

⁵⁸ Hilde Harrer, *Grazer Radfahrvereine 1882–1900: Ein Beitrag zur Geschichte des steirischen Radfahrwesens, Historische Landeskommission für Steiermark, Graz 1998 (dalje: Harrer), str. 112.*

Telo odrasle ženske je ostalo tabuizirano vse do družbenih sprememb ob prehodu iz 19. v 20. stoletje, ko se je s socialnimi in ekonomskimi spremembami spremenila tudi podoba ženske.⁵⁹ Potem ni bilo nikoli več tako, kot je bilo prej.

Estetska merila ženskega telesa so se postopoma spreminjala in ženske so vse pogostejše spodbujali k telesnim aktivnostim. Izgovorov, da zanje ne najdejo časa, po mnenju Danice, niso imele: *»Nekaj manj tistih imenitnih posetov, nekaj krajših razgovorov s sosedo in časa je dovolj.«*⁶⁰ Celo prej manj zaželene mišice naj bi kazale na lep videz, saj *»pomnoži se mišičevje, ki kroži oblike. Kaka razlika mej polnimi, čvrstimi udi zdrave ženske in mehkužno, brezkrvno tolščo onih dam, ki preživijo svoje brezposelno življenje na mehkih foteljah.«*⁶¹

Kolesarjenje se je postopoma dokazovalo kot sredstvo za doseg lepote⁶² ženskega telesa.⁶³ Leta 1899 se je v časopisju, ki je doseglo tudi kolesarske kroge pri nas, za to priporočala kombinacija kolesarjenja s plavanjem. Neki dr. M. je menil, da za lepoto telesa nista odločilna le redno umivanje in kopanje, ampak njuna povezava s kolesarjenjem. Za žensko lepoto naj bi bilo idealno najprej 5 km kolesarjenja, potem plavanje, zatem spet četrt ure kolesarjenja. V skladu s takratnimi predstavami – kot smo že ugotovili – naj ženska ne bi pretiravala, saj bi se sicer telo preveč pomršavilo. Takšen lepotni »duatlon trening« naj bi ženska izvajala 2- do 3-krat tedensko.⁶⁴

Načelo zmernosti je bilo gotovo norma, ki so se je držale tudi naše prve kolesarke na prehodu v dvajseto stoletje. Kolesarica je namreč Antikolesarjeviču podala svoje mnenje o »pravi meri«: *»Izvrstno izvežbana, dostojno oblečena in telesno primerna (torej ne preveč in ne premalo!) razvita kolesarica more kazati tudi na svojem 'Meteoru' prav mnogo gracije in prelestne dražesti.«* Če pa je katero zadela zlobna usoda zoprne bujnosti in oglatosti udov, je to označila kar kot »nelepo prikazen«.⁶⁵

Takega načela se je držal tudi njen feljtonski sobojnik Fran G-č., saj se ni strinjal, da bi bila čisto vsaka dama na kolesu »živa karikatura svojega spola«. *»Gospodična, ki je lepo zrastena, ki ima nežen životek in je – recimo po domače – 'fletna' ter se dostojno vede, je gracijozna in naj bi tudi na koprivah sedela.«*⁶⁶ O kolesarkah konkretno je pa Fran dodaja še tole: *»Neokretna dama pa*

*ali debela, majhna 'bunka' ali če je taka, da bi 'lahko zvezde klatila', je seveda tudi na kolesu smešna. Toda isto je tudi pri moških!«*⁶⁷

Kolesarstvo torej ni bilo primerno za vsakogar, še manj za vsako damo. Tudi bontoni, kot osnovni kodeks meščanskega obnašanja, na to opozarjajo. Po Valenčiču dame bolj okrogle postave, t. i. »debeluhe«, zlasti one, *»naj bi javno ne kolesarile, saj so na kolesu videti smešne in okorne.«*⁶⁸

Moda – »za kolo treba posebne toalete«

Sodobne modne zapovedi 19. stoletja nikakor niso bile naklonjene kolesarkam. Kot vemo, je moda tedaj s svojim okusom nehote razodevala tudi moralo tedanjega sveta. V »včerajšnjem svetu«, ko je bil ideal ženske mode telo, ukleščeno v korzet, je dama v svoji naporni in nasilni opremi z vsako posameznostjo posiljevala naravo. Če je ženska hotela biti dama, ni smela kazati nobene značilnosti svoje postave oziroma videza.⁶⁹ Kako bi dama v skladu s tedanjimi družbenimi predstavami sploh lahko stopila na kolo, ko se ne bi že počasi posameznice finančno in miselno začele otesati svojega sveta naivnosti in ne bi moškemu svetu antikolesarjevičev iz obrambe agresivno podrezale v temelje patriarhalnega sveta dvojne morale?

Kolesarica je Aškerca samozavestno zavrnila, ob tem pa nakazala njegovo nedoslednost glede npravstvenih tem, kjer je moški svet gojil dvojna merila. Kaj sploh pomenita izraza »nedecentno« in »nemoralno«, s katerima ji je Antikolesarjevič tako mahal pred nosom? *»Izvolite mi vendar filozofski objektivno dognati pojmo pojma! Kaj je nedecentno in kaj nemoralno? – Vidite, moja ženska glavica meni, da ste moški glede teh dveh vprašanj prav avtokratično nedosledni – nekon-*

⁵⁹ Pfister, str. 86–90.

⁶⁰ Danica.

⁶¹ Prav tam.

⁶² K temu: A. Kelch, *Radsport und Schönheit*, v: *Radlerin und Radler*, 1899, str. 245–246, 265–266.

⁶³ V povezavi z doseganjem lepote ženskega telesa na prehodu v 20. stoletje že prepoznavamo tudi nastavke ženske konzumne kozmetike, npr. kremic. Glej: *Pflege der Haut*, v: *Radlerin und Radler*, 1899, str. 338.

⁶⁴ *Radlerin und Radler*, 1899, str. 338.

⁶⁵ Kolesarica.

⁶⁶ Fran G-č.

⁶⁷ Prav tam.

⁶⁸ Valenčič, str. 240.

⁶⁹ Stefan Zweig, *Včerajšnji svet: Spomini Evropejca*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1958, str. 78.

sekventni! Ako bi videli na ulici damo golih rok, prsij in golega hrbta, ojoj, to bi bil javen škandal. Vse bi se muzalo, rogalo, jezilo in – sramovalo. Bržčas bi tako 'nedecentno' in 'nemoralno' damo povabil kak policaj s seboj na – protokol! – Toda če vidite isto damo v isti obleki v zgorenji dvorani 'Nar. doma', - ah, od občudovanja in začaranja ste kar otrpli. Kolika krasotica – kolika gracija!»

O »gracijah« iz zgornje dvorane Narodnega doma danes najbrž še ne vemo nič, kar skozi prizmo zgodovine sploh ne čudi. Dvojna morala je namreč del sveta zapirala pred očmi javnosti, v javnem svetu, kamor so se pripeljale tudi prve drzne kolesarke, pa so štele čisto druga pravila. Tu je ženska gola koža predstavljala predrznost in Aškerc se je kar stresel, če je pomislil na katastrofo – to je kolesarkin padec s kolesa, ko padejo »*njena krila v najfatalnejši nered, če se na cesti razgali večji del nog, nego bi se smelo zgoditi...*»⁷⁰ Kolesarica pa se je nanj požvižgala, saj – »*ali je dama na plesu ali na ledu decentnejša, kjer utegne imeti 'katastrofa' dokaj hujše posledice, kakor na kolesu?* – Sicer pa: *ali je res tako strašno grdo in silno nemoralno videti lepo žensko nogo? Ako je, potem, dragi g. Antikolesarjevič, obrnite se k zidu že tedaj, ko zagledate bližajočo se kolesarico!*«⁷¹

Fran G-č. prav tako ni bil zaskrbljen glede možne »katastrofe«. »*Glede tega bodi g. 'Antikolesarjeviču' povedano, da prvič biciklistinje prav redkokedaj padejo, ker vozijo bolj oprezno in imajo tudi drugače napravljeno kolo, tako da lahko koj na tla stopijo, in drugič, če ravno padejo, ne razgali se pri tem 'večji del nog', kakor meni g. 'Antikolesarjevič'. Če si pa slučajno kaj raztrga, se umakne hitro v prvo hišo in si tam zašije – če zna. Previdnejše biciklistinje nosijo potrebne reči vedno seboj.*«⁷²

Da bi kolesarile dame kar s priročnim šivalnim priborom, ne vem, vemo pa, da se Kolesarica sicer »kolikor toliko strinja« o posebni obleki za kolesarke, češ, »*za kolo treba posebne toalete.*« »*To pa vemo že tako prikrojiti, da nas ne ovira kar najmanj.*« Je pa Kolesarico očitno bolj motilo, da je sodil o ženski obleki in okusu moški, ki se ni spoznal na estetiko. Zato ji je bilo čisto udobno in lepo v obleki in je za Prešernom ponovila, da »le čevlje sodi naj kopitar«. ⁷³

Da bi ženska oblekla za na kolo kar najbolj praktične hlače, je bilo tedaj preveč predržno. Svet je bil tisti čas za Aškerca in sodobnike urejen in se je ravnal po ustaljenih normah. Nobeno naključje ni

bilo, zakaj ženska ni nosila hlač. Četudi je Louise Max (istega) leta 1898 zapisala, da ženska kolesarska »*prihodnost ni več v krilu, ampak v hlačah*«, ⁷⁴ hlače kot izključno moški simbol še niso padle.

Nepraktična krila so sprva vodila v ideje, da bi se ženske namesto dvokolesa raje oprijemale trokolesa, ⁷⁵ modela z enim sprednjim kolesom in dvema zadnjima, kjer je dama lažje (in bolj noge skrivajoča) vrtela pedala. Kolesarska manija je v fin de siècle prinašala na trg celo paletu različnih modelov in marsikateri se je zdel damam primernejši. Najbrž sta bila dva takšna tricikla, ⁷⁶ ki ju je imel v lasti *Laibacher Bicycle-Club* že v začetku devetdesetih let, namenjena prav ljubljanskim damam.

Končno pa se je vseeno prijel model ženskega dvokolesa, v glavnih značilnostih praktično takšnega, kot ga poznamo še danes. Prilagojen ženski model kolesa je dobil drugačno ogrodje, drugačno pozicijo sedeža, verižni prenos se je skril v posebno ohišje in zadnje kolo je postalo zaščiteno, da se ni med špice kolesa zamotala obleka. Navkljub velikemu pomenu adaptiranega kolesa, ki je za ženske postalo bolj praktično in enostavno, pa se vprašanje ženske mode nikakor ni umaknilo iz javnosti. Nasprotno, z vedno več privrženkami kolesarstvu se je po Evropi postopoma še bolj razširil dialog glede praktičnosti na eni in moralne korektnosti ženske obleke na drugi strani.

Pri nas so se bržkone uveljavili bolj konzervativni nemški nazori, ki so v evropskem merilu le počasi sledili »svobodnejšim« francoskim ali pa ameriškim trendom. Na zahodu so se namreč že uveljavljale celo hlače, med kolesarkami najbolj tipične so bile t. i. *bloomers*. ⁷⁷ Kot poroča sodobni nemški kolesarski priročnik, so bile posebej francoske kolesarke drznejše in so nekatere celo sprejemale hlače, ki so jih tedaj v nemškem jeziku – zelo pomenljivo – ločili od moških in jih poimenovali kar z novim izrazom – *Beinkleid*. Si-

⁷⁰ Aškerc, str. 59.

⁷¹ Kolesarica.

⁷² Fran G-č.

⁷³ Prav tam.

⁷⁴ Louise Max, *Damen-Radfahrsport als Reformator*, v: *Die Radlerin* 1898, str. 565.

⁷⁵ Pryor Dodge, *Faszination Fahrrad: Geschichte, Technik, Entwicklung*, Moby Dick Verlag, Kiel 2001, (dalje: Dodge), str. 128.

⁷⁶ *Mittheilungen des Laibacher Bicycle-Club*, 1. 1. 1893.

⁷⁷ »*Bloomers*« si po slikah sodeč najboljše predstavljamo, če pomislimo na orientalske »napihnjene« hlače (dimije), ki jih pogosto opazimo npr. na portretih osmanskih plemenašev.

cer pa je pariški modni duh zanesel v kolesarske modne smernice tudi nekaj za bolj konzervativne kroge sprejemljivejše mešanice med moško in žensko obleko.⁷⁸ Najbolj tipičen križanec je bilo hlačno krilo, ki je pri nas vsekakor prej dobilo več privržencev kot »Beinkleid«, »bloomers« ali pa tudi modne pumparice. Skoraj gotovo pa so pri spodnjem delu ženske garderobe še največ odmeva našla krila, ki so imela kolesarjenju prilagojene izreze in sisteme zapenjanja gumbov.

Ženska kolesarska moda⁷⁹ je ponujala več rešitev tudi v drugih kosih oblačil. Ženski »oklep« korzet je sprejel več blažjih in manj stiskajočih variant,⁸⁰ posebnost kolesark so bile posebne večfunkcijske bandaže,⁸¹ ki jih je kolesarka ovijala pod kolonom; tudi lažja obuvala iz mehkejših materialov so bila veliko bolj uporabna. Skratka, garderoba kolesark je težila k temu, da bi bila po eni strani čim lažja in udobnejša, po drugi strani pa seveda šik. Po slikah sodeč, je eleganco kolesarke še najbolj izražal skrbno izbrani klobuček mehkih linij ali pa preprostejša baretka, seveda po možnosti s kakšnim trakcem, ki je bil usklajen z obleko.

Zdi se, da se ne moremo kar tako znebiti občutka, da kolesarke ne bi pospešile globalnega dialoga o lahkotnejši ženski modi.

3. Manifestacija ženskega kolesarjenja

Društvena dejavnost

Žensko kolesarjenje se je poleg ločene individualne dejavnosti razvijalo tudi v okviru društvene dejavnosti. V teku institucionalizacije športa so bile ženske sprva izločene iz kolesarskih društev. Kar v splošnem gre povzeti ugotovitev Alojzije Štebi o ženskem vključevanju v javnost. Ženska se je »pojavi­la samo takrat, ko je bila pozvana, da sodeluje pri narodnih prireditvah, svečanstvih, glasbenih proslavah, itd. Bila je sodelavka po odredbah drugih, a ne delavka z delokrogom, katerega je zasnovala sama«.⁸² Tudi ko je svoj delokrog zasnovala, kot se je to zgodilo denimo leta 1901 v prvem *Ženskem telovadnem društvu*, naj bi le-to še vedno stalo le ob strani nacionalno usmerjenega *Sokola*.⁸³ Ženske so tako v društvih sodelovale v narodnem in družabnem smislu, kjer je ženska tvorila pomemben element.⁸⁴

Noben ples⁸⁵ – tako slovenskega kot nemškega kluba kolesarjev – zagotovo ni minil brez njihove aktivne udeležbe, kot tudi druge slavnostne pri-

reditve, kakršni so bili pogosti sprevedi v rože okinčanih koles ob posebnih priložnostih.⁸⁶ Gotovo pa je, da tudi kolesarski izleti niso minili brez njihove prisotnosti. Dama na kolesu je namreč v kolesarskih družbah vedno predstavljala »element poživljanja«.⁸⁷

O ženskem vključevanju v kolesarske klube lahko zaenkrat še največ razkrijejo viri v povezavi z nemškim *Laibacher Bicycle-Clubom*.

Dve dami naj bi nemški ljubljanski kolesarji v svojih vrstah imeli že leta 1889.⁸⁸ V klub so sprva vstopale le ženske, ki so bile v tesnem sorodstvu s člani kolesarskega kluba. V letu 1893 se to jasno vidi, ko se kot aktivna članica pojavi Josephine Achtschin, kot podporna članica pa Antonie Gratzy.⁸⁹ Uradno naj bi sicer klub sprejel ženske kot aktivne članice šele na izredni skupščini v letu 1896, toda tudi tedaj je za sprejemanje veljal princip sorodstva oziroma tesnih, dobrih zvez. V prvi vrsti so bile tako do članstva upravičene tiste ženske, katerih kakšen moški iz bližnjega sorodstva je že pripadal klubu (oče, mož ali brat), če pa bi hotela v klub vstopiti še kakšna druga ženska, so morale za to dati dovoljenje odboru kluba ženske članice kluba. Pravila so se ravnala po strogih angleških klubskih pravilih.⁹⁰

⁷⁸ Band, str. 305.

⁷⁹ Splošno o modi kolesark: Band, str. 303-310; Harrer, str. 112-119; Dodge, str. 122-130; Andrič, Gavrič, str. 182-185.

⁸⁰ Reformkorset, v: Die Radlerin, 1899, str. 174.

⁸¹ Die Radlerin, 1899, str. 207.

⁸² Alojzija Štebi, Aktivnost slovenske žene, v: Splošno žensko društvo, Ljubljana 1926, str. 161.

⁸³ Prav tam, str. 166. Glavni organizatoriki sta bili narodnjakinja Franja Tavčar in Josipina Kajzelj.

⁸⁴ Brez žensk najbrž ni bil izvezen noben društveni prapor. Po eni strani so gotovo veljale za okras narodno društvenih proslav, po drugi pa – četudi niso bile »okras« – jih ni bilo zanemarjati. Npr.: »Bil sem neutrudljiv plesavec; plesal sem posebno pri čitalniških plesih tudi z manj vabljivimi damami zato, da bi nam ostale zveste članice.« Josip Sernec, Spomini, Komisijska založba Tiskovne zadruge, Ljubljana 1927, str. 70.

⁸⁵ Na nekem plesu Kluba slovenskih biciklistov so ženske dajale zgled s plesi vse do 4. ure zjutraj. Laibacher Zeitung, 27. 1. 1890.

⁸⁶ Primer t. i. »Blumencorso« sta slovenski (glej: Laibacher Zeitung, 11. 9. 1893 in 4. 9. 1897; ob 10-letnici kluba so bile med kolesarji tudi 3 kolesarke) in nemški (glej: Laibacher Zeitung, 29. 7. 1895).

⁸⁷ Band, str. 304.

⁸⁸ Der Laibacher Bicycle-Klub 1885-1905: Gedenkschrift zur Feier seines zwanzigjährigen Bestandes, Laibach 1905, str. 10. Vseh članov je bilo tedaj 38.

⁸⁹ Mittheilungen des Laibacher Bicycle-Club, 1. 1. 1893. Kot dejavni članici se navajata tudi Luitgarde Zeschko in Miryam Stadler Edle von Wolfersgrün.

⁹⁰ Laibacher Zeitung, 21. 4. 1896.

Žensko članstvo je – navkljub strogim pristopnim pravilom – vztrajno raslo, tako da so v klubu ženske leta 1900 predstavljale kar tretjino aktivnega članstva; bilo jih je kar 33 od skupaj 101.⁹¹ Klub je imel tudi posebno žensko sobo.⁹² Tudi pozimi, ko je bila mrtva kolesarska sezona in sta se v klubu prvenstveno gojila petje in godba, so se ženske lahko učile, privajale in po malem kolesarile kar v klubski dvorani v Kolizeju. V sezono so tako zavrtele pedala bolj pripravljene in od pomladi do jeseni opravile zavidljivo kilometrino. Popisi iz klubske knjige kažejo, da je v letu naše časopisne polemike 21 kolesark v 1038 vožnjah prevozilo skupaj letno 26.791 km, največ je posameznica letno naredila 3917 km. Klubska »primadona« s skoraj 4000 prevoženimi km je bila gdč. Pini von Ruehling.⁹³

Okrog leta 1900 je v klubu opazen padec priljubljenosti kolesarjenja. Za leto 1899 tako beležita najdaljšo žensko letno kilometrino gospodični Terdina, vsaka naj bi prekolesarila nekaj manj kot 1350 km.⁹⁴ Splošen padec priljubljenosti kolesarjenja gre pripisati predvsem naraščajoči popularnosti tenisa, ki je ženske zelo hitro osvojil. Posebej imenitnejšim ljubljankam je tenis bolj ustrežal, tako po slogu gojenja tega športa kot po njegovi družabni lastnosti. Menim, da je tenis v skladu s sodobnim poudarjanjem blagodejnega gibanja po svežem zraku dejansko bolj ustrežal prenosu družabne salonske atmosfere iz zaprtih društvenih prostorov na prosto.

Žensko kolesarstvo se pri nas torej še ni zmoglo – navkljub razmeroma zadostni prisotnosti na terenu – otresti sence moškega društvenega kolesarstva. V štajerskem⁹⁵ Gradcu pa je tamkajšnjim meščankam in aristokratinjam to uspelo že leta 1893. *Grazer Damen-Bicycle-Club*⁹⁶ velja celo za najstarejšega v celinskem delu Evrope. Njegovo ustanovitev so pozdravili tudi v Ljubljani, kjer so Nemci že od vsega začetka gojili tesne stike s štajerskimi nemškimi klubi. Prvi ženski kolesarski klub so ob ustanovitvi pozdravili zato, ker jih je veselilo, da bo klub pomagal pri premagovanju predsodkov v povezavi z ženskim kolesarstvom.⁹⁷ Sami so jih v Ljubljani bržkone še kako čutili. Ena od značilnosti graškega ženskega kolesarskega kluba je bilo širjenje ženskega kolesarstva, toda le v smislu krepitve telesa in zdravja ženske. Odločno so se namreč članice društva usmerile proti ženskim kolesarskim tekmovanjem.⁹⁸ Raje so se ukvarjale z vprašanjem ženske kolesarske mode in se udeleževale javnih srečanj. Pet članic graškega kolesarskega društva je bilo tako prisotnih

tudi v Celju na društveni proslavi ob desetletnici tamkajšnjega nemškega kolesarskega društva leta 1896.⁹⁹ Prav gotovo so tudi tam s svojo kolesarsko »gracijo« vzbujale pozornost.

K društveni kolesarski dejavnosti pa gre dodati še to zanimivost – nadvse simbolično dejanje. Le nekaj mesecev potem, ko je Antikolesarjevič javno podal negativno mnenje o kolesarjenju nežnega spola, je na družinskem večeru 10. decembra 1898 orkester *Laibacher Bicycle-Cluba* ženskim kolesarkam na čast zaigral marš. Marš z odmevnim naslovom *Die Radlein sind da* je bil posvečen ženskemu odseku kluba, zložil pa ga je član kluba Josef Chladek. Marš v izvedbi 10-članskega klubskega orkestra je kolesarke tako prevzel, da so članice 21. decembra sklicale poseben klubski večer in na njem Chladku podarile zlato verižico za žepno uro z graviranim obeskom.¹⁰⁰

Zaključek

Dunajska borka za pravice žensk Rosa Mayreder je leta 1905 izjavila, da je kolo k emancipaciji ženske višjega družbenega sloja prispevalo več kot vsa prizadevanja ženskih gibanj skupaj.¹⁰¹ Njeno mnenje se morda po eni strani zdi pretirano, po drugi pa smo lahko spoznali, da je žensko kolesarstvo v smislu daljnosežnih družbenih sprememb vsaj nakazalo številne vzgibe večplastnega ženskega osamosvajanja. Žensko kolesarstvo

⁹¹ *Mittheilungen des Vorstandes LBC*, 1. 3. 1900. Leta 1897 naj bi bilo v Celovcu 300 kolesark. Glej: *Laibacher Zeitung*, 25. 6. 1897.

⁹² *Mittheilungen des Laibacher Bicycle-Club*, 1. 11. 1898.

⁹³ *Mittheilungen des Vorstandes LBC*, 1. 2. 1899. Isto leto je 80 mož v 3483 vožnjah prevozilo 106.187 km. Povprečno je torej moški član letno prevozil 1327 km, povprečna dolžina (moškega) izleta je bila 30,5 km. Ženska je letno povprečno prevozila 1275 km, povprečna dolžina ženskega izleta je bila 25,8 km.

⁹⁴ *Mittheilungen des Vorstandes LBC*, 1. 3. 1900.

⁹⁵ O primerih udeležnosti v športnih in telovadnih društvih na današnjem avstrijskem delu Štajerske glej: Barbara Mauritsch - Bein, *Die Anfänge des Frauensports in der Steiermark*, v: *Sport, Sinn & Wahn, Kulturabteilung des Amtes der Steiermärkischen Landesregierung*, Graz 1991, str. 218–221.

⁹⁶ O *Grazer Damen-Bicycle-Clubu* glej: Harrer, str. 110, 119.

⁹⁷ *Mittheilungen des Vorstandes LBC*, 1. 3. 1893.

⁹⁸ Prvo javno tekmovanje na območju tedanje Avstrije naj bi bilo v Badnu pri Dunaju leta 1893. Glej: Band, str. 304. Javnih ženskih kolesarskih tekmovanj (niti cestnih, niti na ljubljanskem velodromu) pri nas ni zaslediti.

⁹⁹ *Laibacher Zeitung*, 18. 8. 1896.

¹⁰⁰ *Mittheilungen des Vorstandes LBC*, 1. 1. 1899.

¹⁰¹ Po: Harrer, str. 122. Kasneje je bil ta trend prisoten tudi med delavkami. Dodge, str. 6.

je tako postalo na prehodu iz 19. v 20. stoletje eden od grešnih kozlov modernizacije. Skepsa – če že ne zavračanje, kakršen je bil Aškercov feljton – je izhajala iz ustaljenih norm meščanskega reda, kjer so bile funkcijsko definirane vloge obeh spolov. Ženske so z novimi dognanji družbe sicer spodbujali k telesnim aktivnostim, toda le, kolikor so te veljale za neškodljivo zabavo ali pa so žensko utrjevale v njeni zmožnosti rojevanja zdravih otrok. Brž ko je moški svet sprevidel, da s kakšno dejavnostjo spreminjajo svojo žensko naravo, jih je napadel. Meril, ki so se kazala ob pojavu ženskega kolesarjenja, družba še ni uravnovesila na nivo samoumevnosti, zato so ženske s kolesarjenjem spoznavale lepote in dobrote gibanja, obenem pa so se soočale tudi z vsemi križi sodobnih paradigem. Sčasoma je ženska tudi skozi kolesarjenje nakazovala spreminjanje svojih lepotnih idealov in izražala svojo fleksibilnejšo vlogo v družbi. Gledano z vidika družbe, sprememb žensko kolesarjenje (oziroma šport) nasploh ni toliko pogojevalo, kolikor je bilo njihov indikator. Individualno pa je kolesarjenje marsikateri ženski podarilo družbeno mobilnost, skozi katero je izražala svojo voljo.¹⁰² Aškercov feljton ni niti malo omajal Kolesarice v njeni kolesarski zagatosti:

*»Marsikaj bi Vam še povedala, a čas je tu...
družba čaka... moj 'konjiček' že rezgeta...*

*Zdravo!
Kolesarica.«*

Zusammenfassung

»SOLLEN DAMEN RADFAHREN?«

*Radfahrerinnen und der weibliche Körper an
der Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert*

Im Sommer 1898 veröffentlichte der bekannte slowenische Literat Anton Aškerc unter dem Pseudonym »Antikolesarjevič« in der Tageszeitung Slovenski narod seine Vorbehalte hinsichtlich des Radfahrens von Frauen. Auf sein Feuilleton voller moralischer, gesundheitlicher und ästhetischer Vorwürfe bekam Aškerc zwei scharfe Er widerungen einer anonymen Anhängerin und eines anonymen Anhängers des Frauenradfahrens. Durch eine Analyse dieser drei Schriften und unter Berücksichtigung anderer Feststellungen kann das Verhältnis zwischen der gleichzeitig aufkommenden Frauenemanzipation und dem Frauenradfahren (bzw. den weiblichen Körper- und Sportpraxen allgemein) sehr gut veranschaulicht werden. Im Sinne weitrei-

chender gesellschaftlicher Veränderungen gibt nämlich das Frauenradfahren Hinweise auf die zahlreichen Impulse der vielschichtigen Frauenemanzipation. Die Quellen zeigen, daß das Frauenradfahren an der Wende zum 20. Jahrhundert zu einem der Sündenböcke der Modernisierung wurde. Die Skepsis oder sogar Ablehnung, wie im Feuilleton von Aškerc, entsprang den etablierten Normen der bürgerlichen Ordnung, in der die Rollen beider Geschlechter funktionell definiert waren. Die Frauen wurden aufgrund neuer gesellschaftlicher Erkenntnisse zwar zu körperlichen Aktivitäten ermutigt, doch nur in dem Maße, in dem diese Aktivitäten als harmloses Vergnügen galten oder die Frau hinsichtlich der Gebärfähigkeit gesunder Kinder kräftigten. Sobald der Männerwelt schien, daß durch eine Aktivität die weibliche Natur in Gefahr ist, wurde sie sofort angegriffen. Die Maßstäbe, die sich beim Aufkommen des Frauenradfahrens zeigten, waren von der Gesellschaft noch nicht auf ein Niveau der Selbstverständlichkeit ausbalanciert. Daher lernten Frauen durch das Radfahren die Schönheiten und Wohltaten der Bewegung kennen, gleichzeitig aber wurden sie auch mit allen negativen Seiten zeitgenössischer Paradigmen konfrontiert. Im Laufe der Zeit brachten Frauen auch durch das Radfahren eine Veränderung ihrer Schönheitsideale und ihre flexiblere Rolle in der Gesellschaft zum Ausdruck. Das Frauenradfahren als populäres Massenphänomen an der Wende zum 20. Jahrhundert eröffnet so interessante Einblicke in die Rolle des weiblichen Körpers in einer Zeit der Modernisierung, als die Normen des Gesunden und Schönen Änderungen unterworfen waren. Diese Änderungen wurden – gesellschaftlich betrachtet – durch das Frauenradfahren bzw. den Frauensport nicht bedingt; letztere waren vielmehr ein Indikator für diese Veränderungen. Individuell betrachtet schenkte das Radfahren so mancher Frau gesellschaftliche Mobilität, mit der sie ihren Willen in der Öffentlichkeit zum Ausdruck bringen konnte.

¹⁰² Kolesarjenje je posameznici, kakršna je bila Zolajeva literarna oseba Marija, pomenilo celo žensko šolo za življenje. »Če bom imela kdaj hčerko, jo bom posadila za deset let na kolo, da se bo naučila, kako se je treba vesti v življenju ... /.../ Le poglejte odrasla dekleta, ki jih matere vzgajajo v krilih. Straše jih z vsako stvarjo, prepovedujejo jim sleherno pobudo, ne urijo jim ne zdrave presoje ne volje, tako da si niti čez cesto ne upajo od groze pred ovirami ... Pa mi posadite kakšno čisto mlado na kolo in jo spustite na cesto: morala bo odpreti oči, da bo zagledala kamen in se mu izognila, da bo na ovinku pravočasno zavila v pravo smer ...« Emile Zola, Pariz, Cankarjeva založba, Ljubljana 1954, str. 407.

Gorazd Stariha

PIJANI IN ZAPRAVLJIVI

*Preklicne zgodbe radovljiškega sodnega okraja iz
zadnjega desetletja avstro-ogrske monarhije*

O pijancih iz najnižjih slojev, ki so pustili sledi svojega bonvivanskega življenja večinoma v policijskih zapisnikih o kaljenju nočnega miru, je v arhivskih virih številčno največ »hvaležnih« zapiskov. Da pa ne bi vedno pisali samo o njih, si tokrat pogledajmo nekaj utrinkov iz sveta omame posestniškega sloja, kmetov, ki so bili vsled pijanosti vedno manj trdni. Glede manj premožnih je občina že preventivno skrbela za to, da se ji ne bi namnoževali reveži, za katere bi bila v skrajnem primeru prisiljena skrbeti, in sicer s preprečevanjem oz. oviranjem porok nepremožnih občanov.¹ Najteže je bilo seveda skrbeti za družine z otroki. Posameznike, ki niso bili za hlapce in deklet, oz. za strice in tete, so lahko ukrotili s tem, da so jih zaradi delomrznosti vtaknili v prisilne delavnice, če so bili seveda za delo sposobni. Berače pa so preganjali žandarji oz. občinski policaji (pri premožnejših občinah) in občine so jih »odgonskim potom« pošiljale v njihove domače kraje.

Za pijanske hlapce, deklet, vajence, pomočnike in družinske člane so morali poskrbeti (in so za njihove grehe odgovarjali) njihovi gospodarji, mojstri oz. posestniki. Če se je uspelo zapiti nekemu, ki je bil odvisen samo od dela svojih rok, je bil kmalu brez dela, s tem pa tudi brez (rednih) dohodkov za pijačo. Kar je potem še lahko

dobil tu in tam, ponavadi ni zadostovalo za kronično pijanost. Drugače pa je bilo s posestniki nepremičnin in tudi s posestniki izvennogavičnega, nekje zapisanega kapitala, ki jih je dobila pijanost v kremplje. Njim družba ni kar tako pustila, da bi sebe z družino vred, ali pa tudi samo sebe, nakopali občini na vrat. Za to je obstajal institut preklica. S preklicem so nekomu odvzeli poslovno sposobnost in mu postavili skrbnika nad glavo. Preklic je pred letom 1916 urejal *Obči državljanski zakonik* (ODZ), po tem letu pa *preklicni red*.²

ODZ ne govori natančneje, kdo je lahko na okrajnem sodišču predlagal posameznika za preklic, verjetno tisti, za katere bi danes rekli, da »so imeli pravni interes«. Torej tisti, ki jih je nekogaršnja pijanost neposredno zadevala. Največkrat je bilo to najožje sorodstvo, ki bi lahko zaradi zapravljenosti gospodarja pristalo na beraški palici, oz. županstvo, ki bi moralo prevzeti skrb za nekoga, ki bi vse zapil, to je, zapravlil. Lahko pa

¹ Več o tem v: Vlado Valenčič, *O ženitni svobodi in njenih omejitvah od fevdalizma do liberalizma*, *Zgodovinski časopis*, 1968/3–4.

² Sergij Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, Slovenska matica, 1996, str. 507: »Izven odz so nadalje uredili, na novo na primer postopek za preklic zaradi umobolnosti, zapravljenosti in narkomanstva (1916).«

je bil to tudi župnik, ki ga je skrbelo za moralo, ali pa tudi kakšen sicer gospodarsko neodvisen sorodnik, največkrat oče ali sin, ki bi ob morebitnem propadu sina ali očeta moral skrbeti za propadlega že iz moralnih razlogov, češ, kaj bodo pa ljudje rekli. Bistveno za doseg preklica je bilo dokazati zapravljljivost, saj naj bi nekdo s samim pijančenjem še ne ogrožal (bližnje) okolice. Če je npr. nekdo v pijanosti pretepal ženo, je za to lahko odgovarjal kazensko, a za preklic to še ni bilo dovolj. Po drugi strani pa je lahko nekdo drug trezen kvartopiril in je bil kaj hitro preklican (če ga je seveda kdo naznanil). Leta 1911 je tako radovljiško okrajno sodišče odgovorilo leškemu županstvu na nek njegov predlog za preklic: *»Izrečno pa se pripominja, da samo pijančevanje ne zadošča, da bi se koga stavilo pod skrbstvo zaradi zapravljljivosti; §. 273 o. d. z. določa namreč: Zapravljljivcem pa mora sodišče proglasiti tistega, o katerem postane po napravljenem naznanilu in po preiskavi, ki se je o tem izvršila, očitno, da trati svojo imovino na nerazsoden način, in izpostavlja sebe ali svojo obitelj po lahkomišljenih ali pod pogubnimi pogoji sklenjenih upnih pogodbah bodoči stiski.«*³

Po letu 1916 pa je preklicni red natančneje določal, kdo je lahko predlagatelj preklica:

»§ 25 - Preklic zaradi umobolnosti ali slaboumnosti se izreče na predlog ali uradoma, preklic zaradi zapravljljivosti, pijančevanja ali zaradi zlorabljanja živčnih strupov pa le na predlog.

§ 26 - (1) Predlagati preklic imajo pravico zakonski drug, dokler zakon ni ločen, nadalje osebe, ki so s tistim, ki ga je preklicati, v navzgornji ali navzdolnji vrsti v sorodu ali svaštvu ali v stranski vrsti do četrtega kolena v sorodu ali v drugem kolenu v svaštvu, nadalje nezakonski roditelji in otroci, ki živijo s tistim, ki ga je preklicati, v skupnem gospodarstvu, ter zakoniti zastopnik tistega, ki ga je preklicati.

(2) Preklic zaradi umobolnosti ali slaboumnosti, zaradi pijančevanja ali zlorabljanja živčnih strupov more vrhutega, ako terja to javni interes in zlasti ako je očitna nevarnost, da bi mogel bolnik biti nevaren drugim, predlagati državni pravdnik na zbornem sodišču prve stopnje, v čigar okolišju je pristojno sodišče.

(3) Preklic zaradi zapravljljivosti, pijančevanja ali zlorabljanja živčnih strupov more predlagati tudi predstojnik občine bivališča in domovinske občine ter predstojnik zveze, poklicane za pre-

skrbo ubožnih, ali sicer za oskrbo ubožnih poklicane javne organizacije.

*(4) Zoper osebo, ki je pod očetovsko oblastjo ali pod varstvom, ne more staviti predloga sorodnik ali kdor je z njo v svaštvu.«*⁴

V skladu s tem novim redom je tako radovljiško sodišče zavrnilo predlog za preklic, ki ga je podal župnik iz Srednje vasi: *»Predlog župnega urada, naj se prekliče..., se zavrne, ker župni uradi v ces. ukazu z dne 28. 6. 1916 d. z. št. 207 niso navedeni, da bi mogli predlagati preklic in ker gospod župnik ... tudi ni predstojnik nobene zveze, poklicane za preskrbo ubožnih ali sicer za oskrbo ubožnih poklicane javne organizacije. Predstojnik take zveze ali organizacije je namreč poklican predlagati preklic zapravljljivca.«*⁵

Preklic je bil torej strah in groza slehernega gruntarskega pijanca. Vsakemu v blaženi omami prebitem dnevu je sledil strah, da soproga tega ne bo izrabila za preklic in polastitev njegovega posestva. K sreči je bila patriarhalnost v stari Avstriji še dovolj močna, da ni kar tako nasedala na preklicne prijave žena, obratni smeri je bilo pač lažje verjeti. Sicer pa kar začnimo z ogledi primerov (iz zadnjega desetletja Avstro-Ogrske) v radovljiškem sodnem okraju.

»Njemu kuratorja ni treba, prej bi bil potreben za njo«⁶

Leta 1908, 23. 9., se je Johana M.⁷ zglasila na županstvu v Ribnem ter naznanila: *»Moj mož, Franc M., je začel tako grdo postopati z menoj, da ni meni in mojim otrokom več varno živeti pri njemu, on me pretepa, zmirja, da me more hudič vzeti z dušo in telesom, začel je prodajati mrvo od hiše, namerava prodati tudi živino, kar zasluži vse zapije in pride domu kakor bi bil obsejen, tako da mi ni več varno pri njem živeti.*

³ Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL), fond: Okrajno sodišče Radovljice (RAD 13), tehnična enota (t. e.) 710, arhivska enota (a. e.) 967, oznaka spisa: L 9/11.

⁴ Cesarski ukaz o preklicu z dne 28. 6. 1916, državni zakonik 1916, št. 207.

⁵ ZAL, RAD 13, t. e. 399, a. e. 459, spis L 23/16.

⁶ ZAL, RAD 13, t. e. 397, a. e. 454, spis L 15/08; t. e. 710, a. e. 967, spis L 24/11.

⁷ V originalnih besedilih so seveda priimki izpisani v celoti, vendar sem se pri navajanju omejil na začetnice priimkov, tudi kraji sami niso najbolj pomembni za zgodbo, dovolj so županstva. Če pa bi kdo v opisu le spoznal svoje ga dedka ali babico, pa se o tem lahko prepriča v arhivu, saj je gradivo glede starosti že dostopno vsakomur.

Udano prosim za pomoč, da bi se mojemu možu Francetu M. vzelo gospodarstvo, ter se dene pod varuha.«

Johana je bila stara 56 let, njen mož Franc 50 let, imela sta šest otrok, starih od 14 do 24 let. Za resničnost svoje izjave je navedla štiri priče. Po prijavi posameznika je namreč sodišče povprašalo za mnenje župana in župnika ter na zaslišanju pozvalo predlagane priče.

Vendar je že njena prva priča na zaslišanju na sodišču izjavila, da je njen sosed, Franc M., mizar po poklicu, najboljši delavec, kar jih pozna. Da pridno dela od ranega jutra do pozne večeri, da si je naredil iz hleva prav lepo hišo in spravil h kruhu štiri sinove, ki so vsi rokodelci in so ga mnogo stali, na dan pa da si služi dobre štiri krone. Da se je zadnje čase res parkrat napil, a da kdor pozna njegovo ženo, se temu pač ne čudi. Žena da mu nagaja, kjer mu le more, povrhu pa mu še jesti ne da – že večkrat naj bi prišel k priči, da naj mu dajo kaj jesti. V jezi da se potem katerikrat napije in razsaja. *»Temu je pa kriva samo žena,«* je zatrdila priča in dodala, da Johana tudi pri gospodarstvu ni kaj prida. Mož da mora skoraj vedno kravo molsti in opravljati, ona pa poseda: *»Franc M. torej ni nikak zapravljevec, temveč prav priden gospodar in ako mu žena doma postreže tako, kakor se spodobi, ne bode nikakega zadržka.*

Mrvo je res prodal, ker je je več pridelal, nego jo potrebuje za hrano, vrhu tega je bila mrva tako draga, da jo bode lahko za manjši denar kupil. Sedaj je prosil tudi hrano, ker ga je žena zjezila. Pripomniti pa moram, da on sploh z živino kupčuje, da ima po par mesecev kar po tri glave, potem pa spet nekaj časa nima nič.

Njemu kuratorja ni treba, prej bi bil potreben za njo.«

Druga priča je izjavila, da ji razmere pri M. -jevih niso posebno znane, ve pa, da se mož katerikrat napije in da se z ženo prepira. Da bi zapravljal, pa še ni slišala: *»Kadar je pijan, je pa res nadležen.«*

Tretja priča je dejala, da je Franc kdaj pa kdaj res pijan in v pijanosti jako siten in svoje ljudi od hiše podi. Včasih da mu žena res ne skuha, ker pravi, da ji ne da denarja in zato pač ne more kuhati. M. da je res dober delavec, ki pa se hitro naveliča in potem spet pije. Sosea je menila, da domačih razprtij ni kriva samo ona, ampak tudi on.

Četrti je videl Franca večkrat pijanega in takrat da je doma razsajal. Koliko je s pijančevanjem zapravljal, ni vedel, na gruntu pa da se ni videlo, da bi gospodarstvo zanemarjal. Ali mu je žena res nagajala, tudi ni vedel. Seveda da bi bilo bolje, če bi denar porabil za gospodarstvo, kot da ga je zapijal. Če bi mu bilo treba skrbnika, tudi ni vedel reči.

Johana je na zaslišanju na sodišču izjavila, da ga ni ovadila zaradi zapravlivosti, temveč samo zato, da bi ji dajal na mesec, kolikor potrebuje za živež. Povedala je, da jo tudi pretepa in da je bil zato že tri tedne zaprt: *»On namerava vse razprodati in me potem pustiti, jest pa, ki sem vedno bolna in nisem za delo sposobna, bi ne imela ob čem živeti.«* Rekla je, da mož kake štiri mesece res močno pije, vendar kot mizar dobro zasluži in zaradi tega gospodarstvo še ne nazaduje: *»Otrok imava šest, od teh so štirje rokodelci uže od hiše. Dva sta doma in ta dva zahajata večinoma v dnino in ravno kar si ta dva zaslužita, porabi se za naš, t. j. moj in teh dveh otrok preživež, ne morem pa s tega prerediti še moža.«*

Obdolženi mož Franc je izjavil, da se je priženil na posestvo veliko 1/3 grunta, vredno kakih 3000 kron, dolga pa da je za 1500 kron. Kot mizar da zasluži 3 krone na dan. Kake dva meseca pa da od tega zaslužka ženi res ni nič dal, ker mu je začela kljubovati in mu ni hotela več kuhati: *»Ona je začela kljubovati, čeprav je bilo takrat pri hiši še dovolj živeža, in nato sem se jest začel kljubovati in ji nisem dajal več denarja. Vsled tega sem pa res začel tudi nekoliko piti, ker me je vse skupaj jezilo.«*

Iz svojega zaslužka, je dejal, da je tega leta plačal 50 kron dolga in 30 kron obresti, drugo pa da je porabil zase, ker da je moral hoditi na hrano v gostilno. Ko je prevzel posestvo, je bilo dolga okrog 800 kron, prav toliko pa da je žena imela izgovorjene dote. Če bi se mu že postavilo skrbnika, za kar pa je menil, da ni potrebe, naj bi bil to sosed (prva priča; op. p.).

Sodišče je za mnenje povprašalo tudi županstvo v Ribnem. *»Sirotinski svet«* je po posvetovanju dognal, da Franc ni tako zapravljev, da bi potreboval skrbnika, da pa bo svet od tega dne dalje Franca natančno nadzoroval in poročal, če bi se pokazala potreba po skrbništvu.

Zgodba se je na sodišču nadaljevala čez tri leta, še prej pa poglejmo izjavo posestnika Jožefa J.,

izrečeno na prvem zaslišanju, 8. 10. 1908. Ta je namreč izjavil, da Franca pozna kakih 25 let, da je vedno rad pil, vendar da je bil priden in da je imel gospodarstvo v redu. Zadnje leto pa da je začel huje piti in sicer zato, ker da mu žena kljubuje, mu ne kuha in nima reda doma: »Po mojem mnenju še ni treba, da bi se mu gospodarstvo vzelo, ker je mogoče, da se je vdal pijančevanju res le vsled jeze nad ženo, s katero sta se pa v zadnjem času t. j. po zadnjem zasliševanju poravnala.«

Čez dobra tri leta, 16. 12. 1911, pa je taisti posestnik predlagal, da se Franca stavi pod skrbništvo. Franc da je začel na veliko prodajati posestvo in da je s tem denarjem tudi odpravil ženo, od katere se je dejansko ločil.

Sosed, prva priča iz prejšnjega zaslišanja, je tokrat izjavil, »da je bil do tekočega leta še kolikor toliko priden mizar in še nikakršen zapravljevec.« Potem pa da je začel prodajati posestvo, ne slabo, dobro, vendar da je denar zapil in zaigral: »Z ženo se nista nikdar prav dobro razumela, vedno sta se prepirala, tako da je slednjič ona odšla proč od hiše pred kakimi 14 dnevi. Kar se tiče njenega gospodinjstva pripomnim, da prav veliko ni nikdar delala, ker je bila vedno bolehnata. Nekoliko seveda tudi njo zadene krivda na propadanje gospodarstva.«

Žena Johana je izpovedala podobno kot drugi in poudarila: »Vedno me je pretepaval in podil iz hiše, tudi še takrat, ko so bili otroci majhni in bežati sem morala večkrat pred njim iz hiše. Pred kakim mesecem dni pa me je zapodil iz hiše in od takrat nisva več skupaj.«

Župnik tudi ni vedel o Francu povedati dobre besede, župan pa ne slabe. Franc C., ki ga je za pričo predlagal župan, je povedal: »Predvsem pripomnim, da je Franc M. bil in je dober oče in dober gospodar. Poskrbel je namreč iz dohodkov svojega malega posestva, da se je vseh 6 njegovih otrok izučilo v raznih rokodelstvih, da se jim zdaj vsem dobro godi. Ker se je z ženo razdvojil, je kupnino za (parte) in njivo porabil za to, da je ženi izplačal ločnino.«

Sedaj pa je zopet prodal nedl. Janezu J. ostanek svojega posestva prav dobro. Janez J. je celo veliko preveč obljubil in ravno radi tega je stari J. predlagal detje pod skrbstvo, misleč da pride s tem kupčija narazen; tako se v splošnem pri nas govori. Drugega vzroka za skrbstvo namreč

ni, ker smo vsi prepričani, da bo šla kupnina v hranilnico. Franc si hoče namreč za stara leta denar na stran deti, kar mu ni zameriti. Franc pije toliko, kakor drugi ljudje naših krajev; malo bolj pogosto se to sedaj že zgodi, to je res, ampak le radi tega, ker zaenkrat nima doma na svoje stara leta nobenega reda, ko se bo uredil s kupnino na domu, pa bo vse drugače. Franc je še sedaj priden gospodar in mizar. Vse kar je prodal, je dobro prodal. Kar porabi na pijači, dobi iz mizarstva. Igralec ni.«

Franceva izjava se je ujemala z gornjo: »Najprej sem prodal več parcel radi tega, da sem lahko ženi plačal kupnino po 2400 K, ki se je od mene ločila.«

Jaz imam 6 otrok, ki so že vsi pri svojem dobrem kruhu. Ostanek posestva sem prav drago prodal Janezu J. in baš radi tega me je Jože J. hotel spraviti pod kuratelo. Prodajam radi tega posestvo, ker mi ne kaže biti samemu na tem domu in mi obresti od glavnice v večji meri tečejo, kakor dohodki iz posestva...«

Sodišče je nazadnje predlog za skrbstvo zavrnilo: »Ta razprodaja lastnega posestva, na katerem je vzgojil in do kruha spravil vseh svojih 6 otrok, pa se nikakor ne more smatrati za v § 273 o.d.z. mišljeno nerazsodno tratenje imetka; nasprotno pokaže se kot pameten korak moža, ki je na svoja stara leta popolnoma sam in zapuščen ostal v svojem malem domu in ki ima prav, z tekočimi obrestmi kupnine in z zaslužkom iz mizarstva iti primernejše živeti v mesto (Franc je izjavil, da bo šel v Ljubljano za mizarja; op. p.), koder je že 16 let delal in boljše zaslužil kakor v K. Ker je osamljen Franc M. po ločitvi od žene moral hoditi na hrano v gostilno, ga je bilo seveda zadnje čase tudi pogosteje videti v gostilnah. Predležeče se tedaj nikakor ne gre za moža zapravljevalca, ampak za pridnega obrtnika in vzornega očeta. Vse to so podale poizvedbe.«

Na koncu je torej nasilna pijandura obveljala za »pridnega obrtnika in vzornega očeta«!

»Pretrdo ga ima žena, smela bi mu privoščiti kako veselje...«⁸

V naslednji zgodbi pa se je žena posestnica želela znebiti svojega moža kot kakšnega potepuškega lumpa. V aprilu leta 1910 se je namreč

⁸ ZAL, RAD 13, t. e. 398, a. e. 456, spisa L 16/10, 22/10; t. e. 399, a. e. 458, spis L 15/15.

prišla pritožiti na županstvo na Bled »vsled nernavnega življenja nj. moža Matija H.«:

»Podpisana sem se odločila, da spravim svojega moža v prisilno delavnico in prosim da bi županstvo v to privolilo in meni šlo na roko.

Moj mož pride vsaki dan dotol pijan domu meni vse kar se da razbije, nič ne dela in meni jemlje denar in tako dela posesti dannadan škodo; vse bo razprodal v kratkem.

Jaz sem proti temu brez moči in edina pomoč bi bila za obstoj kmetije, da se spravi Matija H. v prisilno delavnico.«

Žena Helena je bila stara 53 let, mož Matija 57, otrok nista imela.

Sledilo je zaslišanje na sodišču, kjer je žena povedala še, da mož pride do denarja s tem, »da mi proda na svojo roko jajca, moko, žito itd. Tudi če koga s konjem kam pelje, zgine denar v njegovem žepu.« Denar je sicer pred njim zaklepala, pa ji ga je še vseeno kaj zmaknil: »Če denarja nima, pridno pomaga delati pri gospodarstvu. Da do denarja pride, so največ sosedu krivi, ki od njega vse pokupijo.«

Njena prva priča je nato vedela povedati, da je »Matija H. res pijanec in vsak krajcar, katerega zasluži, zapravi za žganje ali vino... Če nima denarja, ženi pridno pomaga pri gospodarstvu.« Dodal je še, da pa ker Matija ni lastnik zemljišča, ne more spraviti sebe in svojcev na beraško palico.

Župnik je izjavil, da je »žena Helena, po domače 'Vovkovca', premožna, ima v hranilnici veliko stotakov, če ne celo tisočaka.« Žena da se je sicer primožila, vendar je že vsaj štirinajst let (kolikor je on župnik na Bledu) ona gospodariča. Verjetno je Matija popival in zapravljaj, da so mu že pred leti vzeli gospodarstvo, »sedaj pa zapravljati ne more, kajti pri hiši velja manj kakor kak hlapec, ne dobi za svoje delo nič denarja, kaj čuda, ako ga ženi skrivaj kaj vzame, in ta denar potem zapije. Vsaj je, kakor suženj; zgubil je čut moža.

Žena nima do moža posebne ljubezni, ki bi rad pil, ko bi imel kak krajcar. Pretrdo ga ima žena, smela bi mu privoščiti kako veselje, lahko bi mu dala kak krajcar, in morda bi bilo drugače. Žena veliko več denarja potrosi po veselnicah, kakor ga mož zapravi s pijačo (in naj ga je tudi

ženi vzel) in več zavozi po železnicah, kakor ga je imel mož v rokah zadnjih 14 let.«

Druga priča je izjavila, da Matija res pije, če dobi kak krajcar, vedno pa samo žganje. Če nima denarja, da tudi po dva mesca pridno dela, če dobi denar, je pa tudi po štirinajst dni skupaj pijan: »Ako žena z njim res kot s hlapcem ravna, mi ni znano. Res pa je, da se ona rada okoli vozi. Tako je bila letos s svakom v Trstu. Sicer je pa tudi ona pridna.

Da bi sebe in ženo Matija H. na beraško palico spravil, tega se o njem ne more reči, saj on ni gospodar, denarja pa tudi veliko v roke ne dobi.«

Z župnikovo izjavo se je ujemala tudi izjava naslednje priče, češ da je Matija, kadar je trezen, priden delavec, pije pa da tudi po cel teden: »Napije se tudi iz jeze, ker žena preveč okoli hodi in več sorodnikom obleko kupuje. To je tudi res, da ga smatra žena bolj za hlapca kakor za svojega moža.«

Zadnja priča žene Helene je izjavila podobno kot prejšnja, »s pristavkom, da je vsega kriv samo domač prepir in da bi bil H. gotovo drugačen, ako bi mu žena dala sem pa tja kak krajcar in ako bi bil sploh bolj samostojen. Tak gotovo ni, da bi mogel vse zapraviti. Tudi mu nihče toliko ne posodi, ker vsakdo ve, da ni on gospodar. Ako v hiši kaj razbije, se to zgodi iz jeze, ker ga žena večkrat vzame v roko in ga celo nabije, kakor se govori.«

Mož Matija pa je izjavil: »Ako pijem, storim to iz jeze, ker žena pred menoj vse zapira in celo kruha ne dobim. Sedaj pa že skoro tri tedne nisem pil in obljubim, da bom žganje pustil.

To ni res, da bi ženi denar kradel. Pred par leti sem ji sicer vzel 40 gold., storil pa tega nisem resno in bi ji ta denar tudi sam od sebe nazaj dal, ako bi mi ga ne vzel Anton H. v gostilni 'Pri lovcu' (žena je izjavila, da ji je vzel 100 gld, da pa so mu v gostilni vzeli 80 gld in ji denar vrnili; op. p.). Da bi doma pridno ne delal, pa ne more nihče tajiti, doma ne rabimo nikdar hlapca ali dninarjev, ker vse jaz naredim.

Žena naj bo bolj doma in drugače naj z menoj postopa, potem se bom tudi jaz spremenil.«

Po teh zaslišanjih so 22. 5. 1910 z okrajnega sodišča ženi sporočili, da se moža zaradi zapravljajanja ne da pod skrbstvo in da je ta sklep potrdilo deželno sodišče v Ljubljani. O prisilni delavnici

seveda ni bilo govora, saj je bil Matija mož posestnice in je ona morala skrbeti zanj (vsaj do meja kazenskih grehov).

Žena Helena pa se z odločitvijo sodišča ni strinjala in je 22. 10. 1910 ponovno zahtevala skrbstvo za moža, ker da zapravlja vse premičnine za pijačo. Tokrat je za zaslišanje navedla druge priče.

Prva priča, 74 let stari sosed, je dejal, da je Matija v treznem stanju priden delavec, ki da doma vse postori, da pa ga vidi tudi pijanega, vendar da zapravlja ne more, ker itak ničesar nima.

Podobno je izjavilo tudi sedem drugih prič, ki jih je sicer vse navedla Helena.

Blejski župnik je tokrat izjavil, da je o Matijevi zapravljenosti povprašal sosedu, ki da je dejal, da Matija ne more zapravlja, ker pač nima česa. Župnik je dodal tudi: *»O moji izjavi naj se nič ne poroča Heleni H., da ne bode, kakor v maju 1910, prihrumela name.«*

In še mož Matija: *»Jaz pridno delam in pijem pač le včasih, pa ne več kakor kak drug. Pri hiši vse sam delam in imam gospodarstvo v redu. Mislim, da mora to vsak potrditi, ki pozna naše razmere.«*

Žena mi ničesar ne da in imam denarja le to na razpolago, kar si sam zaslužim. Pa še od tega denarja mi dostikrat kaj vzame ponoči. Sploh si prav malo zaslužim, ker imam doma preveč dela.

Včasih zahteva žena, da tudi za kako gostjo kaj delam. Gostja sicer plača, denar pa vzame žena, čeravno sem le jaz trpel.

Pripeti se tudi, da se žena radi kake stvari razjezi in da mi potem celi teden nič ne skuha. Potem je jasno, da se tudi jaz jezim. Ker denarja nimam, si ne morem kupiti jedila in pijem žganje - potem sem pa pijan.

Zapravil do sedaj od hiše še nisem ničesar in posebno zanikam, da bi prodajal stvari, ki so last žene.

Žena hoče, da delam le doma ali po njenem naročilu in mi skrije obleko, če hočem iti kam v dnino.

Sodišče je nato 14. 12. 1910 sklenilo, da se Matija ne da pod skrbstvo: *»Matija H. nima nobe-*

nega premoženja in vže radi tega ne more biti nobenega govora o tem, da zapravlja H. svoje premoženje kakor ima to v mislih § 273 o. d. z. Sicer pa je Matija H. glasom izpovedb svedokov marljiv in varčen delavec, pri katerem nekateri slučajji pijanosti še ne morejo dati vzroka, da bi se stavljal pod skrbstvo.«

Vendar pa je Matija vendarle bil precej pijanske sorte in 26. 10. 1915 je blejsko županstvo pisalo okrajnemu sodišču, da bi Matija dali pod oskrbo: *»Imenovani je vsak dan pijan in dela že račune na po umrli ženi podedovano vsoto.«*

Izjavil se je, da mora vse zapiti, da ne bodo po njem (Briglni) to so njegovi sorodniki, ničesar podedovali.

Bati se je, ker je imenovani še trdnega zdravja, da pride kmalo občini na oskrbo.«

Tudi tokrat so sosedje pač vedeli povedati, da pije, če je trezen, pa da pridno dela.

Matija se je izgovarjal: *»Sem star 63 let. Ni res, da bi bil pijanec. Imam kilo in radi tega se včasih pripeti, da mi kako jedilo škoduje. Potem pa moram kake 2 dni ostati kar brez jedi in pijem takrat malo žganja; sicer pa ne pijem in pridno delam.«*

Ne branim se, da se mi postavi kurator. Zadovoljen bi bil s Franciško M. kot kuratorjem.«

Pri Franciški M., 32 let stari samski posestnici, je bil Matija namreč nastanjen že pred ženino smrtjo. Tam je tudi delal in ona je bila pripravljena prevzeti skrbstvo. Sosed je vedel povedati, da ima Matija tam dovolj dela, tako da nima časa delati drugod, da bi kaj zaslužil (in zapil). Denarja v roke pa da mu res ni dajati.

Tudi župnik se je ponovno negativno izrazil o njem, vendar pa je okrajno sodišče sklenilo (in deželno sodišče v Ljubljani potrdilo), da se Matija ne stavi pod skrbstvo, ker da se je že v prejšnjih dveh aktih (iz leta 1910) ugotovilo, da je Matija priden delavec, ki da se samo sempatja vda pijanosti. Poleg tega pa je imel po ženini zapuščini pri Franciški M. izgovorjeno dosmrtno stanovanje in oskrbo ter zapuščino 2000 K.

»Slednja pa je tudi danes še stara zapravljkva«⁹

Seveda je bilo že dovolj hudo, če se je pijači vdal eden od zakoncev, če pa sta bila zasvojena oba, je bilo še toliko hujše, posebno še za otroke.

Marca 1911 je županstvo na Lancovem naznanilo zakonca Andreja in Marijo (Ivano) P., da prodajata in zapravljata posestvo vsak na svojo roko, »vsled česar da trpi šest nedoraslih otrok (od enega do štirinajstega leta starosti, štirje so jima umrli) že sedaj na pomanjkanju živeža«.

Pozvane priče so za Andreja sicer vedele povedati, da pije, vendar so za to krivile njegovo ženo.

Tako je prvi za Andreja dejal, da ga ne more imenovati za zapravljkva, po drugi strani pa da njegovo posestvo ne napreduje in da je slabše, kot je bilo. Med tednom da ga ni videl pijanega, ob nedeljah pa da se pripeti, da se napije. Njegova žena pa da je malo vredna in da je bila radi tatvine že kaznovana. Rada hodi v gostilno, otroke pa pušča ponoči same doma.

Menil je, da bi bilo treba kaj ukreniti glede otrok, vendar pa da se je bati, da če bi Andreja dali pod skrbstvo, da bi bilo potem še slabše: »Dostikrat se namreč pripeti, da kurand potem vže vsled jeze manj dela kakor preje.«

Druga priča: »Andrej P. sicer dela, vendar posestvo ne napreduje. Glavni vzrok po mojem mnenju je žena, ki ne pazi dovolj na njega in mu nasprotno le škoduje, ker ni dovolj varčna. Andrej P. pije sem ter tje, vendar ne ravno preveč; žena pa pač hodi v gostilne, in celo tudi ponoči ...

Otroci so reveži, ker žena ne skrbi za to, da so vedno dobro preskrbljeni. Včasih imajo dovolj, včasih pa morajo lakoto trpeti, če ravno to ne bi bilo treba.« Vedel je tudi, da je bila žena že kaznovana zaradi kraje.

Martin P., Andrejev brat, je menil, da je za vse kriva njegova žena: »Andrej P. je moj brat. Žalibog je pijači vdan in pije večji del žganje. Vendar samo to še ne bi bil vzrok propada, če bi se njegova žena pobrigala za njega in za gospodarstvo.«

Andrej sam se ni zavzel samo zase, temveč tudi za ženo: »Jaz nisem zapravljevec in vsak dan delam. Pijači vdan tudi nisem in le sem ter tje spijem kak kozarec žganja.

Sodišče ugotavlja, da samo pijančevanje še ne zadošča za preklc (ZAL, RAD 13, t. e. 710, a. e. 967, del. št. L 9/11)

Tudi žena je delavna in ima dosti opraviti z otroci, za katere se primerno pobriga. Žena ne hodi v gostilne in je pridna.«

Žena Marija pa ni bila tako uvidevna do moža: »Jaz sem rojena 2. 2. 1875 kot nezakonska hči Mine N. in sem bila radi tatvine vže 3 krat kaznovana, in sicer že kot omožena ženska. To sem storila radi tega, ker me je mož zmerjal ter zahteval, naj mu dam jesti, naj dobim potem kjer hočem. Jaz delam in mi ne more nihče očitati, da bi postopala.« V gostilno, je rekla, da gre samo semtertja, vedno v moževi družbi.

Naslednji zaslišani sovaščan je bil v svoji izjavi kratek. Dejal je, da sta oba zakonca zanič, da pa je žena še slabša kot mož; pijači da sta vdana oba, žena pa še tatvini. Pod skrbstvo da bi morala oba.

Vendar pa deželno sodišče ni bilo takoj zadovoljno s predlogom okrajnega sodišča, da se zakonca

⁹ ZAL, RAD 13, t. e. 710, a. e. 967, spis L 7/11; t. e. 400, a. e. 465, spis L 17/22; t. e. 402, a. e. 473, spis L 3/30.

postavita pod skrbstvo in je zahtevalo še nadaljnje poizvedovanje. Med drugim je ponovilo nam že znano pravniško mnenje, da pijanost sama še ne pomeni (nujno) zapravljivosti: *»Die Trunksucht allein an sich selbst genügt nicht, um damit die Verschwendung darzutun. Deshalb ist es auch bezüglich der Johanna P. nötig zu ermitteln und festzustellen, ob sie überhaupt ein Vermögen besitzt und wie viel sie hievon bisher vertan hat.«*

Okrajno sodišče je opravilo še nekaj poizvedb in med drugim pridobilo daljšo ekspertno analizo sedemintridesetletnega lancovskega župana: *»Ivana P. mi je uže pred kakim mesecem dejala, da ona ne bo ničesar več delala; potem je odšla na Koroško, kakor se mi je pozneje pravilo, doma je pa od tistega časa ni več; le v nedeljo se je baje vrnila domov pogledat, in ne vem, ali je še doma ali ne.«*

Pred kakimi 4 dnevi mi je izjavil tudi Andrej P., da se ne dotakne nobenega dela več, zaradi prevelike sramote, katero mu je žena napravila s tem, da se je pečala z drugimi moškimi, in da najmanjši otrok tudi ni njegov; on pa hoče vse prodati in oditi nekam na Koroško, kamor se mu bo zdelo; svojih 5 otrok hoče vzeti s seboj, za najmlajšega se pa on nič ne briga, ker ni njegov; naj se napravi ž njim, kakor se hoče...

Uže dolga časa sem opazoval, da P.-vo posestvo peša, kar so mi pripovedovali tudi sosedje; ti so mi pravili, da dolgovi vedno rastejo, da se gozdje praznijo, in da denar nima nikakega teka; uže pred letom dni so otroci beračili, strgani in zanemarjeni so do skrajnosti, preživljajo jih skoro le drugi ljudje, od spomladi dalje pa niso doma dobili ničesar družega kakor le kak kruh. Dolgo sem zasledoval vzrok propadanja gospodarstva, pa ga nisem mogel zlepa zaslediti; končno sem dognal vendarle, da je glavni vzrok propadanja gospodarstva P.-va žena Ivana, ki je svoje dolžnosti zanemarjala, pila kar je mogla, se ni brigala niti za moža niti za otroke, in da si dobi za pijačo potrebni denar, segala celo po tuji imovini; vsako sredstvo ji je bilo dobro; ko je n. pr. lansko leto vas Brda skoraj pogorela, je hodila po Bohinju kot pogorelka prosjačit, četudi so Brda od Lipnice oddaljena približno 1 uro in ni bilo pri P. prav nikake škode; vlačila se je z drugimi moškimi in bila opetovano kaznovana, največ zaradi tatvine. To je na moža uplivalo zelo slabo, zlasti še, odkar je bil rojen najmlajši otrok prevzela sta ga žalost in obup, tudi sam se je udal pijači in zanemarjal gospodarstvo...«

Okrajno sodišče je s tem zbralo dovolj snovi za preklic obeh zakoncev, zgodbi pa lahko sledimo tudi še po razpadu Avstro-Ogrske.

V oktobru leta 1922 se je na sodišču zglasil Andrejev brat Martin, ki je imel skrbstvo nad njim, in dejal, da se je Andrej popolnoma popravil in da naj bi se skrbstvo odpravilo. Okoli dvanajst let da je že zaposlen v pivovarni Fischer v Beljaku, kjer je priden in trezen. Prihranke od zaslužka da je izročal njemu, on pa da je z njimi popraviljal njegovo hišo, ki je sedaj v dobrem stanju. Izjavil je, da zadnji dve leti že vodi gospodarstvo sam, in to v splošno zadovoljstvo. Ob času poljskih del da prihaja iz Beljaka, opravi potrebno, potem pa se vrne na službeno mesto: *»Pripomnim še, da se je Andreja P. svoječasno v več primerih dolžilo zapravljivosti, radi nerednosti, katere je zakrivila njegova žena Marija P. Slednja pa je tudi danes še stara zapravljuvka.«*

Že čez dober mesec pa se je brat Martin ponovno zglasil na sodišču: *»Preklicanec t. j. moj brat Andrej je že 12 ali 13 let stalno v Beljaku, kjer je zaposlen kot tesar pri turdki Fischer. Kako se sedaj obnaša pravzaprav niti sam ne vem. Sem prihaja vsako leto za kakih 14. dni.«*

Svoj predlog na dvig preklica umaknem in ga naj Andrej P. sam stavi, ako se misli vrniti in tukaj ostati.«

Do dviga preklica pa očitno ni prišlo, ker je šele marca leta 1930 prišla na sodišče prosit za dvig preklica nad možem žena Marija, ker da se je medtem temeljito poboljšal. Za priči pa je navedla dva soseda (Andrejevega brata ne).

Na sodišču so pripisali, da je predlagateljica radi zapravljivosti sama preklicana in da preklicanec biva že nad 10 let v *»Nemški Avstriji«*.

Še istega meseca je nato Marija predlog za dvig preklica dvignila, ker da bosta skupno z možem vložila nov, obrazložen predlog.

»Bil je svoj čas reden in dober človek, a ga je ona popolnoma pokvarila«¹⁰

Tudi v naslednji zgodbi sta se mož in žena medsebojno obtoževala pijanstva in se nazadnje razšla.

¹⁰ ZAL, RAD 13, t. e. 399, a. e. 458, spis L 19/15; t. e. 400, a. e. 465, spis L 7/22; t. e. 400, a. e. 466, spis L 9/23.

V začetku decembra 1915 je blejsko županstvo naznanilo okrajnemu sodišču: *»Podpisano županstvo naznanja, da Matevž Č., pismonoša in posestnik... in njegova žena tako slabo gospodarita, da se je upravičeno bati, da prideta v kratkem času ob vse premoženje. Oba sta vdana pijači in delata dolgove. On je prodal en gozd za baje 1000 K - a ima kakor se sliši - že zopet razven vknjiženih dolgov, mnogo manjših. Če se ne deneta pod skrbstvo, bo družina padla kmalo občini na skrb.*

Kljub temu, da ima Matevž Č. plačo kot pismonoša, da pomaga njena mati s prispevki in da imajo malo posestvo, preti katastrofa.«

Kot ponavadi so prijavi sledila zaslišanja na sodišču, kjer je Janez Č., 62-letni oče preklicnega kandidata, izjavil: *»Matevž Č. je moj sin in je bil, dokler je bil doma pri meni, priden in varčen. Pred 6 leti se je oženil in se je pozneje, mogoče pred kakimi 4 leti, udal pijači; pije vino in pivo. Da bi pil tudi žganje, nisem zapazil. Pije res preveč in se ga mora žali Bog imeti za pijanca... Franciška Č. tudi rada pije in se ne razume dosti na gospodarstvo. Matevž Č. je pismonoša in kot tak zasluži po 80 K na mesec. Za slučaj, da se ga stavi pod skrbstvo, bi glasom pravil to službo izgubil. On je danes izstavil mi izjavo, da sme žena od mesečne plače dobiti po 60 K na mesec.*

Z ozirom na okolnost, da posestvo Matevža Č. ne donese toliko, da bi se zakonska in 4 otroci iz dohodkov preživljali, bi bilo v škodo vseh, če Matevž Č. službo kot pismonoša izgubi. Ker je Matevž pripravljen izročiti posestvo svoji ženi in ker je - kakor omenjeno 60 K mesečno odstopil ženi - mogoče ne bo, če se vse to izvrši, potrebno njega staviti pod skrbstvo. Poizvedba glede žene se naj pa nadaljuje in, če treba, žena stavi pod skrbstvo.«

Tudi župnik je pomislil na Matevževo službo: *»Po mojih mislih sta oba lahkomisljena. Jaz bi priporočal, da se ne dasta pod skrbstvo, dasi sta oba premalo skrbna. Matevž Č. bi prišel potem še ob službo kot pismonoša ...«*

Sosedje so v glavnem vedeli povedati, da mož pije, žena tudi menda in da je slaba gospodinja, da se ne razumeta, da ga ona zmerja, on pa jo tepe.

Franciškina mati, 69-letna Marija S., se je zavzela za svojo hčer: *»Franciška Č. roj. S. je moja hči.*

Dokler je bila doma ni bila podvržena pijači in tudi za sedaj ne vem, če pije. Mož njen Matevž Č. pa je v resnici pijanec ...«

Marija Č., 37 let stara samska Matevževa sestra, pa je o bratu povedala: *»Matevž Č. je res pijači vdan. Mislim, da je kriva temu največ njegova žena. Koj po poroki še ni pil, ker je takrat tudi žena bolj gospodarila in imela red pri hiši. Potem pa je začela gospodarstvo zanemarjati in možu ni tako stregla, kakor bi morala. Mož je radi tega začel pohajati v gostilne in se privadil pijači.*

Frančiška Č. nima reda pri hiši. Ne skrbi, da je kosilo v pravem času kuhano, da je perilo oprano, da je živina opravljena i.t.d. Ona sploh ne zna z denarjem pametno ravnati in ne pazi dovolj na stvari.

V prejšnjem času je tudi pila pivo in se mi je dostikrat zdela pijana. V zadnjem času tega nisem več zapazila.«

Moža je obsodila tudi žena Franciška: *»Moj mož Matevž Č. je pijanec in je skoraj vsak dan pijan. Do sedaj je navadno svoj zaslužek sam porabil, ta mesec mi je pa dal 8 K za gospodarstvo...*

Jaz nisem pijanka in nisem vdana pjači, kot lahko potrdijo sosedi.«

Mož Matevž se je seveda branil: *»Nisem tak pijanec, kakršnega se me slika. Vendar sem pripravljen, da se zadeva tako reši kakor je to svetoval moj oče. Napravil sem pri g. notarju načrt izročilne pogodbe, s katero izročam posestvo ženi ... Pripravljen sem dalje, da se mesečno od mojega zaslužka znesek 60 K porabi za gospodarstvo ...«*

S tem predlogom se je naposled strinjala tudi žena Franciška, skrbnika pa je predlagal tast, ki je izjavil, da skrbstva sam ne more prevzeti.

Potem pa so januarja 1916 Matevža zaradi poverbe 975 K 20 h vrgli iz službe. Tast je nato menil, da še vedno ostanejo pri prejšnji rešitvi: *»Mislim namreč vedno, da bo tako bolje. Če je Matevž sedaj izgubil službo pri pošti, bo pa drugo dobil, ker sicer ne morejo shajati.«*

Zadevo so natančno razložili še zakoncema in Matevž je obljubil, da bo skušal dobiti kako službo ali kako delo.

In srečno so živeli do marca 1922, ko je Frančiška sodišču predlagala, da se skrbstvo nad njo odpravi: *»Faktično nisem še nikdar ničesar zapravila in je bilo skrbstvo le nekaka pretveza v kritje slabosti mojega moža, katerega bi se bilo imelo pravzaprav preklicati ...«*

Skrbnik je nato na zaslišanju povzel javno mnenje: *»Po mojem mnenju se Frančiška Č. še ni toliko poboljšala, da bi se moglo dvigniti skrbstvo. Jaz je sicer nisem videl nikoli pijane, dolže jo pa še vedno, da pije ...«* Po njegovem bi bilo dobro vprašati za mnenje še tasta, ki da jo bolje pozna.

Tast še vedno ni našel lepe besede za snaho: *»Po mojem mnenju Frančiške Č. še ni oprostiti skrbstva. Udana je še zmeraj pijači; sicer jo pijano nisem videl, sliši se pa, da še pije, če ima denar; vidi se to tudi na njej in jaz jo tako dobro poznam, da o tem sploh nimam nobenega dvoma.*

Tudi je sicer slaba gospodinja. V hiši ima nered in nesnago; če bi ne bilo moža doma, ki se briga za red in celo za osebno negovanje otrok, bi bilo še slabše.

Samostojnega gospodarstva ji za enkrat še ni zaupati, ker bi utegnila zopet zapravljati.

Mož je doma že od leta 1917. Izvršuje svojo kolarsko obrt, včasih pa tudi tesari pri tesarskih mojstrih. Sploh je varčen, priden in ne pije; če bi on ne zaslužil, bi se rodbina ne mogla preživeti. Po mojem mnenju bi bilo najboljšje, da bi mu žena izročila posestvo nazaj, ker bi potem še bolj z veseljem delal in tudi jaz bi mu rajši pomagal ...«

Županstvo je poslušalo tasta in je menilo, da se Frančiška ni poboljšala, da je slaba gospodinja itd.

Sodišče je zato Frančiškin predlog 19. 4. zavrnilo: *»Frančiška Č. utemeljuje svoj predlog s tem, da je postala štedljiva, varčna gospodinja in da so se dolgovi, ki so bremenili posestvo od časa, od kar se nahaja pod skrbstvom, popolnoma poplačali.*

Dolgovi so se sicer res poplačali in se je stanje njenega imetja znatno izboljšalo, toda to je bilo mogoče le vsled tega, ker se je nahajala pod skrbstvom. Če bi pa bila gospodarila sama, bi se to nedvomno ne bilo zgodilo ...«

Frančiška se je zoper sklep sodišča pritožila in devet prič (dve je predlagalo županstvo) je potr-

dilo, da ni pijanka, da je delovna, da pa pije in zapravlja mož. Poleg tega je 8. 7. prijavila sodišču, da je po materi dobila odpravnino (posestvo je prevzel Frančiškin svak) – 25 000 K in kravo.

Tokrat je sodišče Frančiški prisluhnilo in skrbstvo ukinilo: *»Kakor izhaja iz spisov L 19/15 je dal povod za preklic Frančiške Č. le njen mož Matej (Matevž; op. p.) Č., bivši pismonoša in posestnik na Bledu. On se je močno udal pijančevanju in zapravljanju, tako da je obstajala nevarnost gospodarskega propada. Ker pa je bil kot pismonoša v državni službi in bi imel njegov preklic za posledico izgubo službe, se ga je pripravilo le do tega, da je izročil posestvo svoji ženi Frančiški Č., katero se je stavilo obenem pod skrbstvo. Že v takratnem postopanju se pa o kaki zapravljenosti Frančiške Č. ni moglo ničesar dognati. Zaslišane priče so po večini izpovedovale, da so slišale le praviti, da je Č.-va pijači udana. Iz lastnega opazovanja tega ni mogla nobena priča potrditi. V splošnem so priče le navajale, da je Č.-va slaba gospodinja, da se na gospodarstvo ne razume, da nima nikakega reda pri hiši in podobno. Po vsebini preklicnega sklepa se je stavila pod skrbstvo iz razlogov, da je pijači udana, slaba gospodinja, ki sama svoje koristi ne more dovolj varovati, tako da se je za bati, da pride do premoženjskega propada.»*

Kakor so pokazale posledice tega preklica, se mora reči, da je bil preklicanki in njeni rodbini bolj v škodo kakor v korist. Vsa zemlja se je dala v zakup za dobo 6 let, s čemer je bila preklicanki odvzeta možnost, v časih največjega pomanjkanja živil pridelati si potrebnih poljskih pridelkov, zakupnina pa je bila, posebno za razmere zadnjih let, tako nizka, da se je kot dohodek niti upoštevati ne more.

Kakor ne preje, se tudi danes ni moglo dognati, da bi bila Č.-va udana pijači. Nasprotno je več prič potrdilo, da je popolnoma trezna, da je bilo pač v prejšnjih časih slišati, da rada pije, da se pa sedaj tudi teh govoric več ne sliši ...»

Dobro leto po tej pravični in razumevanja polni sodbi pa je 6. 10. 1923 Frančiško ponovno predlagala za preklic njena 77 let stara mati, Marija S: *»Frančiška Č., posestnica v G. je postala zopet tako zapravljiva, da obstaja nevarnost popolnega propada njenega posestva.*

Za delo se ne briga ..., živali nima nobene ..., pohištvo, ki ga je dobila od matere kot balo je razprodala ...

Ne morem sicer trditi, da bi bila pijanka, pač pa je skrita zapravljuvka ...

Obstoji nevarnost, da bo posestvo zapravila in družino, 5 otrok, 6tega pa pričakuje - pahnila v bedo in breme občini.

Z možem Matevžom Č. se ne razumeta, radi česar je slednji odšel od doma in biva nekje na Koroškem oziroma v Kranjski Gori ...

Pripomnim, da Č.-va najbrž ni popolnoma normalna, ker je tudi njena sestra - posestnica Marija S. na Rečici abnormalna ...»

Z mnenjem matere, ki ni bilo ravno najboljše za njeni hčeri, se je strinjal tudi Frančiškin tast, ki je dodal: *»Tudi njenega moža t. j. mojega sina ne morem pohvaliti. Bil je svoj čas reden in dober človek, a ga je ona popolnoma pokvarila, ker ni skrbela nikdar za pravi red pri hiši ...*

Pije rada, kupuje pa tudi druge nepotrebne reči kakor bonbone kakor otroci.«

Frančiška je obtožbe zanikala, med drugim je izjavila tudi: *»Bonbone sem res kupila, rabim jih za čaj, ker nimam sladkorja ...*

Z možem sva se res prepirala, ker je bil večkrat pijan, sedaj je zopet doma in ne pije več, obeča mi, da se bo poboljšal, ker ga je okrajno glavarstvo v Radovljici radi pijančevanja posvarilo.«

Predložila je tudi račune, za kaj vse je porabila denar.

Priče so ponovno potrdile, da se Frančiška pri petih otrocih trudi, kolikor se more, mož pa da pijančuje in se za družino ne briga.

Sodišče je tako 6. 2. 1924 predlog za Frančiškin ponovni preklic, ki ga je na prošnjo njene matere vložila njena sestra Ana, zavrnilo.

»Priznam, da rada popijem tu in tam kozarček žganja, pijanka pa nisem«¹¹

Če je prejšnji par še mogoče nekako vlekel zakonski voz, pa je spodnjega iz bohinjskega konca alkohol povsem uničil.

Sredi julija 1911 je žena Frančiška A. (stara 30 let) prišla s teto na sodnijo in prijavila moža. Že pred tremi leti ji je izročil posestvo, »vsled prizna-

nja, da ni zmožen za pametno gospodarstvo«, odkar pa da je po bratu podedoval posestvo, je zopet začel zelo pijančevati. Že več kot štiri leta da stalno pijančuje in zapravlja denar, grdo ravna z družino, jo pretepa.

Na zaslišanju je nato izjavo dopolnila: *»Ne morem ravno trditi, da bi bil moj mož preje posebno zapravljal, odkar mi je pa izročil posestvo, se je lotil pijače v večji meri; dela le prav malo ...«* Špirit (da ga je zalival z vodo) mu je morala kupovati žena, ponj je pošiljal tudi otroke: *»Ves dan leži doma pijan, zvečer pa prične preklinjati in razsajati, tako da je groza. Večkrat mene in otroka tudi pretepa; denar za špirit sem mu morala dajati jaz, odkar pa mu je umrl brat Anton, dela dolg že na Antonovi domačiji ...«*

Otroke sta imela štiri, stare od pet mesecev do deset let.

Njena teta je kot priča med drugim izjavila: *»Silno razgraja in govori tako, da dela javno pohujšanje. Že štiriletni otrok naziulje mater 'kurba jasna, hudičeva', kakor vedno sliši od očeta.«*

Tudi dve drugi priči sta izjavili, da je Martin velik pijanec in nesposoben za gospodarstvo.

Dvaintridesetletnega Martina je pijača pripeljala že skoraj povsem do konca, a je še kar zatrjeval: *»Prekuratorja ne potrebujem in tudi nočem; pijem pa res rad; za frušteek spijem navadno 1/4 litra špirta, t. j. pol litra žganja, za kosilo ga mora biti tudi toliko, za malco ga pa nič ne pijem, za večerjo ga imam pa tudi rad, če ga dobim. Delam res bolj malo, ker se mi veliko ne ljubi; je tudi prevroče, v senci se pa tudi tako prijetno počiva ... Res je tudi, da sem hotel Janezu A. polovico njegovega dolga odpustiti, če mi polovico takoj plača; brez denarja človek ne more biti, špirta nikdo ne da zastonj, zato sem rabil denar ... Tudi danes sem spil že par četrting, predno sem prišel k zaslišanju, storil sem to zato, ker sem bil onevoljen radi tega.*

Mislim, da me ni treba preklicati, če pa sodišče misli, da bo bolje, naj me pa prekličie.«

V kakšnem stanju je bil Martin na sodišču, kaže že njegov podpis, ki mu je bil pripisan komentar: *»Sklene se in podpiše s pristavkom, da cela vna-*

¹¹ ZAL, RAD 13, t. e. 710, a. e. 967, spis L 15/11; t. e. 401, a. e. 470, spis L 2/27; t. e. 402, a. e. 472, spis L 12/29; t. e. 711, a. e. 971, spis Os 11/34.

ga mura bihi' iudi' lalo, sa mako ga pa
mo' ne puzem, sa vesse' ga imau na
ludicad, oga vesse'. Telam res Bog' mako,
Ker vesse' velle' me ludi, p' ludi p'ceore,
v' zeme' se pa ludi lalo p' p' ludi lalo

Mămăi rădăpuniile ad breala Umbra sem
 vîră dobîl. ralo ker sem ^{danar} ra spiritul trebuia;
 eu rool sempa pradal ie ad porcoia,
 prieduo sem ca vîroil remi; ker ie fucii,
 da sem hotel faucem Dubin poloois rpe,
 govega dolga adpurvoti; sem poloois
 karta, placa; brei blenaya clovek ne
 mone bti; spiritul mikelone da ralyay;
 ralo sem kabilclenar, Arh pa ie hotel,
 da mî netai doli fustuni, ce mî preez
 placa. K mîcîi ie pîvîla fannat rema rassa,
 mî ie celo sloar pardela.

Tea: danoj sem. spil' re par ostel' n'it,
p'eduo sem p'ri'el' x rasli' bi, slo'it sem^{to} kato,
Ker sem bil p'eevo' en rachi' feya.

мисли, да ме ни иска превод, се
разводите мисъл, да во вожу, на име
на проксия.

e se in po a pino e per la via
 may or la cartina d'acqua, e la
 bolla d'acqua, e la bolla d'acqua.

Jelene se u poapiru i prebačom,
 da cela vrućost hartina Oba, i laski
 nepogodnosti obar, nepogodnosti
 i snovi prošle i neraslo poigrom
 pored, ali je Oba i alkoholiz, ka-
 mor ljudi i goruća nepogodnosti poapira
 u kazu, da se konus, raveda i ovoj a pi-
 samu; pretem se se prepočinje, da se

Martinov podpis po 'parih četrtnkah žganja'
(ZAL, RAD 13, t. e. 710, a. e. 967, del. št. L 15/11)

njost Martina A., zlasti njegov zabuhli obraz, njegov topi pijanski pogled in smrad po žganju kažejo, da je A. hud alkoholik, kakor tudi iz gorenjega njegovega podpisa izhaja, da se komaj zaveda svojega pisanja; pri tem se še pripominja, da se ga je pri podpisu parkrat opozarjalo na posamezne črke, pa je vedno dejal, da vže ve in da še ni gotov.»

Že 6. 8. 1911 je bil oklic preklica za Martina napisan. Kakšne starosti Martin ni doživel (umrl je čez tri leta¹²), je pa med tem kali svojega zla prenesel na ženo in februarja 1927 je sin Joško A. prosil na sodišču, da bi mater dali pod skrbstvo, ker da je *»mati zapravljiva in pijanka, zatoorej je skerb da nam popolnoma zapravi vso očetovo zapuščino.«*

Preklic za Frančiško je priporočalo tudi županstvo Srednje vasi, vendar do njega očitno še ni prišlo, ker je septembra 1929 z enakim predlogom pristopil brat Alojzij, star 24 let (brat Janez je bil rojen 1911, Jožef 1907, Ana 1901): *»Mati se je v času vojne začela udajati pijančevanju. Ta njena napaka postaja vedno hujša. Od lani naprej pije tako, da je malokedaj trezna. Zadnja dva meseca je redno vsak dan pijana in v takem stanju hodi po vasi in se krega z ljudmi.«*

Glede skrbništva je dejal: *»Brat Jožef bi za ta posel ne bil pripraven, ker kaže iste slabe lastnosti, kakor mati.«*

S sklepom z dne 6. 10. 1929 so ji nato postavili *»začasnega pomočnika«*, soseda, sledila pa so še zaslišanja, v katerih je ena od prič izjavila, da sta k pijančevanju nagnjena tudi sinova Jožef in Janez, sploh prvi.

Mama Franca je dejala: *»Priznam, da rada popijem tu in tam kozarček žganja, pijanka pa nisem. Kljub temu, da popijem sem in tja kaj žganja, delam vendar vsak dan. Dolgovi ne izvirajo iz mojega pijančevanja, ampak so največ posledica tega, ker sem morala delati posestvo pri majhnih otrocih s tujimi ljudmi in ker je bil moj pokojni mož pijanec.«* Sicer pa se je strinjala, da bi se ji za pomočnika imenoval sin Alojzij (že samostojni posestnik).

V decembru 1929 je nato sledil omejen preklic v smislu § 2, t. 2 preklicnega reda, maja 1935 pa so preklic ukinili, zato da je mati v dogovoru z ostalima bratoma (hčerke se ne omenja) lahko izročila posest sinu Janezu.

»Jaz sem bila res zadnji petek zopet pijana«¹³

Naslednja zgodba pa nam bo predstavila stisko ženske, ki je padla v nemilost tasta, potem ko je mož odražal na vojsko.

Marijo D. je 29. 8. 1915 na okrajnem sodišču predlagal za preklic tast Janez. Marija je nato v zagovoru na sodišču povedala, da je v zakon prinesla 1000 K dote, po očetu da je dedovala okrog 9000 kron in po stricu 3000 K. Od tega je možu dala 4600 K za nakup posestva, vrednega 11 000 K. Nadalje da mu je dala 2300 K za popravila, ko je pred petimi leti vse pogorelo in vrnila tastu denar, ki ga je posodil sinu (1400 K) in še 500 K za svinjak.

Glede predlaganega skrbstva pa je menila: *»Jaz nisem nič zapravila in ne potrebujem kuratorja. Zadnjič sem se samo popoldne napila, ker sem bila žalostna radi tega, ker ni bilo staršega sina doma. Sedaj pa obljubim, da ne bom več.«*

Tast je nato povedal, da dobiva Marija, odkar je šel mož na vojsko, 2 K podpore na dan, da pa prodaja govejo živino in prašiče. Boji se, da bi zapravila posestvo, zato naj jo dajo pod skrbstvo, on da je pripravljen prevzeti skrbništvo.

Marija D. je v ponovni zagovor navedla, da je možu za obnovo hiše po požaru dala 5000 K, kar je bilo zapisano pri notarju. Navedla je tudi več drugih reči, ki so se kupile in naredile z njenim denarjem, da pa tega niso zapisovali in podpisovali.

Tast ni odnehal in je 13. 10. ponovno zmanjševal Marijine denarne vloge v posestvo, vendar ni mogel zanikati, kar je plačevala, le dvomil je, da je bilo res toliko. Povedal je, da se je od zadnjega zaslišanja Marija spet opila, ponovil, da ima 2 K na dan podpore, vedno po pet, šest glav živine in konja ter kobilu, posestvo pa da ima 25–26 mernikov posetve, tako da tudi domačega pridelka ravno ne manjka. Ponovil je strah, da bi Marija zaradi pijanosti zapravila posestvo.

Marija se je istega dne zagovarjala: *»Jaz sem bila res zadnji petek zopet pijana, to pa radi tega, ker mi je bilo hudo, da se mi je deček skril,*

¹² ZAL, RAD 13, t. e. 215, a. e. 256.

¹³ ZAL, RAD 13, t. e. 399, a. e. 458, spis L 11/15; t. e. 400, a. e. 461, spis L 5/18.

ko sem peljala jabolka. Sin je namreč vedno pri očetu, Janezu D. (staremu očetu; op. p.) in ker mi je hudo, da ga nimam doma, sem se napila.

Jaz obljubim, da se ne bom nikoli več in da ne bom ničesar storila, v škodo otrok ali gospodarstva.«

Še istega dne jo je okrajno sodišče predlagalo deželnemu sodišču za skrbstvo zaradi zapravljalnosti, ker da je pijanosti vedno bolj vdana.

Marija pa se ni vdala kar tako in 7. 11. se je pritožila zoper sklep okrajnega sodišča z dne 25. 10., po potrditvi deželnega sodišča, da se ji za skrbnika postavi tasta Janeza D. Pooblastila je odvetnika Frana Koblerja iz Radovljice, ki je zapisal: »Po § 273 o. d. z. se sme le tisti dejati radi zapravljalnosti pod skrbstvo, o katerem je dokazano, da svoje premoženje na nepremišljen način zapravlja in sebe ali svojo družino z lahkomišljenimi in pogubnimi posojili izpostavlja bedi. Prav nobeden teh pogojev glede mene ni dognan.

Ce se objektivno prebere ves akt, se vidi, da se kakor rdeča nit vleče skozi celo preiskavo v enomer le izpovedba Janeza D., ki si je iz mržnje do mene utepel v glavo, da me mora spraviti pod kuratelo in me ponižati do dna. Ta gonja se je začela osobito od onega časa, kar sem glasom tusodnih spisov opr. št. U 272/15 tožila radi razžaljenja časti njegovo hčer mojo svakinjo Ano D. in v tisti pravdi prodrila. Vsak hip je pri sodišču z izmišljeno ali pretirano ovadbo da sem se zopet napila. Priznala sem tekom preiskave, da je bilo deloma to res. Storila pa sem to vedno le v žalosti, ker nimam nobene vesti od moža in pa ker me je moj sedanji kurator pri vsaki priliki žalil in mi grozil, da me spravi na Studenec ter mi odvzame otroke. Edinega sina je spraval v svojo hišo in otroka res tako prepariral, da otrok zbeži premenoj, kadar se mu približam. To pa je za mater največji udarec in najhujša boleost. V takem dušnem položaju sem res iskala tu in tam mamila v pijači, zapravila pa nisem ničesar. Naj se mi le dokaže koliko sem zapravila s pijačo ...« Temu je sledil natančen izkaz, za kaj vse je šel njen denar pri posestvu in koliko ga še ima (vsega skupaj nad 1000 gld lastnega).

»V ilustracijo, kako Janez D. postopa z menoj, naj navedem, da me je dne 3. novembra 1915 o priliki inventure vpričo sodnega komisarja kancelista Hribovšeka najprvo opsoval in me potem še tolkel ter mi grozil, da me spravi v norišnico na Studenec.

Dokaz: sodni kancelist g. Hribovšek.

Razumljivo je, da vspricho takemu početju in neimajoč nikjer zaslombe, pri zaslišanju vsled zbeganosti nisem mogla takoj točno navesti, kar se je od mene zahtevalo.

Predlagam, da se spisi predlože višji instanci v razsojo, katera naj mojemu rekurzu ugodi, napadani sklep razveljavi in izreče, da se predlog na postavitev pod skrbstvo radi zapravljalnosti glede mene zavrne.«

V ponovni poizvedbi, ki je sledila, je župan izjavil, da je bil dostikrat blizu njenega doma, parkrat tudi prav pri njej, da pa je nikdar ni videl pijane, vedno pri delu, vse je bilo snažno, ne more reči, da bi zapravljala. Tistega leta da je tudi kupil kakih sto kil sadja od nje in da mu ga je sama navozila na dom. Kaj da imata z Janezom D., ne ve, sodi pa, da sta si navzkriž zaradi pravde z njegovo hčerjo izpred nekaj mesecev.

Še dva soseda sta potrdila, da je Marija pridna in delavna, pijane je še nista videla, sta pa slišala, da se opija. Otroci da so bili videti snažni.

Na silvestrovo 1915 pa je nato višje deželno sodišče v Gradcu upoštevalo le pričevanje tasta in prič, ki jih je navedel on. Za priče, ki jih je v pritožbi navedla Marija, so rekli, da niso izpovedale nič bistveno novega glede očitane ji zapravljalnosti, še posebno pa da ne gre dvomiti v verodostojnost Janeza D. starejšega, ki da samo skrbi za gospodarske interese zaradi vojne že dolgo odsotnega sina. Zavrnitev ugovora je sklenilo z mislijo, ugotovitvijo, da pri že dalj časa prevladujočem pijanstvu njena obljuba, da se bo popboljšala, ne velja nič. Ker nima opore moža, pa da njena odločitev ne more biti trajnejša.

Marijo so torej postavili pod skrbstvo, prošnjo za razveljavljenje le-tega pa je pri okrajnem sodišču vložila šele, ko se je omehčal tast, 20. 3. 1918: »Kakor izhaja iz dotičnih spisov, se mi direktno zapravljanje premoženja utemeljeno sploh očitati ni moglo, pač pa da sem se večkrat opila in da v tem duševnem in telesnem položaju nisem opravljala moževega zemljišča tako, da bi se premoženju ne godila škoda. Iz spisov pa tudi sledi, da je sprožil celo zadevo moj tast Janez D. in da je imel takrat, kar danes sam priznava, neutemeljene predsodke proti meni.

Vsi vzroki pa, kateri so dovedli sodišča do izreka o skrbstvu, pa so že davno odpadli. Več nego dve leti delam pridno na moževem gruntu, ga skrbno obdelujem in vzgledno skrbim tudi za svoje otroke. Tudi od one dobe je preteklo že dve leti, kar sem iz obupa nad gonjo proti meni opila se. Trdno sem od tistega časa sklenila varovati se opojnih pijač in sem to tudi dosledna svojemu sklepu izvršila. Pokazala sem tedaj s svojim vedenjem, da za moja dejanja in nehanja ni treba skrbnika in nadzorstva in da se smem uvrstiti zopet med samopravne ljudi.

Pripomnim naj le, da smo doma kuhali žganje in da mi niti na misel ni prišlo lotiti se ga.»

Tokrat pa je na poizvedovanje sodišča župan pisal nekoliko čudno pismo (glede na svoje prvo mišljenje): »Na notrašnje poročilo se more toliko dati, v pojasnilo, da je Marija D. vedno za delo marljiva, - pač pa glede pijanstva ni več udana temu, ampak je le koristno če je pod nekakim nadzorstvom, da ne pozabi pre hitro na njene prejšnje strasti.«

Marijina nova skrbnika sta vedela povedati, da se od 2. 12. 1916 dalje ni več opila (ženski so torej šteli vsako pijanstvo!), čeravno ima pijačo pri hiši. Dve drugi priči sta izjavili, da je bila Marija zadnjič pijana leta 1916, dve drugi pa, da je sploh nikdar nista videli pijane, pač pa da sta o tem

samo slišali. Vse štiri pa so izjavile, da je bila vedno delavna in pridna.

Tudi 70-letni tast je izjavil: »Marija D. je dobra gospodinja in ima res vse v redu. Če res ni več pijači udana, potem bi jo moral tudi jaz le pohvaliti kot pridno in varčno gospodinjino ...«

Z blagoslovom starega sitneža je okrajno sodišče 12. 4. 1918 preklic za Marijo D. zaradi zapravljenosti razveljavilo.

Primeri, ki smo si jih ogledali, kažejo na miselnost dobe, da so moški pač lahko pili, kot je bilo to v navadi, ženske pa ne. Vsaj opijaniti se niso smele, medtem ko to ni bilo nič (zelo) posebnega za moške, zlasti konec tedna. Ženske so morale skrbeti za moške, jim kuhati, prati, biti dobre gospodinje. Seveda so morale tudi skrbeti za otroke; če je bilo drugače, je bila to že posebnost, ki jo je bilo treba poudariti. Ženske so nasploh veliko težje dokazovale moško »nadpovprečno« pijanost in zapravljenost kot moški žensko. Pri zasliševanjih prič se tudi kar naprej pojavljajo ugotovitve (in ne samo s strani moških), da so za pijanost moških krive ženske, ki da jih »jezijo« in so slabe gospodinje. V stari Avstriji je vladala pač še povsem moška miselnost, ki je krivila Evo, da je Adamu dala jabolko, on pa da si je iz njega skuhal žganje.

Za konec pa še malo statistike:

Predlagatelji preklica¹⁴

Leto	1908	1909	1910	1911	1912	1914	1915	1916	1917	1918	Skupaj
Zakonci	5	6	9	8	2	8	2	4	2	1	47
Županstvo	6	6	7	2	2	5	6	2	3	/	39
Sorodstvo	3	5	4	1	6	2	4	1	/	1	27
Zdravnik	1	6	1	2	2	4	4	3	3	1	27
Zdravnik (vojaška) ¹⁵	/	/	/	/	/	/	3	3	4	1	11
Otroci	3	/	/	4	/	1	/	/	1	/	9
Starši	2	/	1	3	2	1	/	/	/	/	9
Sosedje	2	/	/	2	/	1	/	2	1	/	8
Župnik	/	/	3	/	/	1	1	1	/	/	6
Neugotovljivo	/	1	1	/	/	/	/	1		2	5
Anonimno	/	/	/	1	/	/	/	1	/	/	2
Državni pravdnik	/	/	/	/	/	/	/	1	/	/	1
Skupaj	22	24	26	23	14	23	20	19	14	6	191

¹⁴ Za leto 1913 ni podatkov.

¹⁵ Vseh enajst primerov je iz let prve svetovne vojne, pri vseh gre za primere umobolnosti, ugotovljene v vojaških bolnišnicah (najverjetneje gre za posledice vojskovanja).

Vzrok predloga preklica¹⁶

Leto	1908		1909		1910		1911		1912		1914		1915		1916		1917		1918				
Spol	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M+Ž
Umobolnost	2	1	4	8	2	5	3	6	8	3	7	3	8	4	7	5	6	5	2	2	49	42	91
Pijanost	15	3	9	1	16	1	12	1	3	/	11	/	5	3	4	/	/	1	/	2	75	12	87
Zapravljivost	1	/	2	/	1	/	1	/	/	/	2	/	/	/	1	2	/	2	/	/	8	4	12
Odsotnost	/	/	/	/	1	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	1	0	1
Skupaj	18	4	15	9	20	6	16	7	11	3	20	3	13	7	12	7	6	8	2	4	133	58	191

Stan¹⁷

Leto	1908		1909		1910		1911		1912		1914		1915		1916		1917		1918				
Spol	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M+Ž
Poročeni	11	2	11	3	12	1	8	2	3	/	8	3	8	3	5	5	1	3	1	2	68	24	93
Samski	6	1	3	6	7	2	5	3	5	2	6	/	4	3	4	2	5	2	1	1	46	22	67
Vdovci	1	1	1	/	1	3	3	2	3	1	6	/	1	1	3	/	/	3	/	1	19	12	31
Skupaj	18	4	15	9	20	6	16	7	11	3	20	3	13	7	12	7	6	8	2	4	133	58	191

Preklic izvršen/završen¹⁸

Leto	1908		1909		1910		1911		1912		1914		1915		1916		1917		1918				
Spol	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M+Ž
Izvršen	13	4	7	6	12	5	5	5	7	3	12	2	8	6	7	3	6	5	/	1	77	40	117
Završen	5	/	7	3	7	1	11	2	4	/	6	1	5	1	5	4	/	3	2	3	52	18	70
Smrt predlaganega	/	/	1	/	1	/	/	/	/	/	2	/	/	/	/	/	/	/	/	/	4	/	4
skupaj	18	4	15	9	20	6	16	7	11	3	20	3	13	7	12	7	6	8	2	4	133	58	191

Iz statistike, narejene za radovljiški sodni okraj v zadnjem desetletju Avstro-Ogrske, lahko vidimo, da so bili predlagatelji preklica največkrat zakonci, potem občine in sorodniki. V vseh primerih, ko je opravilno nesposobnost ugotovil zdravnik, je šlo za umobolnost. Povsem specifični so primeri umobolnosti, ki jih je zakrivila svetovna vojna.

Pri vzrokih za preklic umobolnost rahlo vodi pred pijanostjo, kar pa bi se takoj obrnilo, če bi nekoliko špekulativno odšteli »vojaške« primere umobolnosti. Glede na spol so primeri umobolnosti razdeljeni približno na pol, pač pa možakarji krepko vodijo v pijanski vrstici. Pravzaprav je bilo pijanstvo lahko le povod za predložitev preklica, vzrok za preklic pa, kot že omenjeno, zapravljivost. Zapravljivost v naslednji vrstici pomeni »čisto« zapravljivost brez pijanstva, ki je lahko izvirala iz bolezenskega pravedanja, lahko-miselnosti, kvartopirstva ...

Predlaganci za preklic, obeh spolov, so bili največkrat poročeni, oz. vdovci, kar je seveda pričakovati, saj so bili posestniki in so si lahko privoščili poročanje (v nasprotju z njihovimi revnejšimi sogrešniki, katerih zgodbe so se večino-

ma končevale v policijskih zapisnikih, če ni šlo za kazenske zadeve).

Preklic ni bil nekaj samoumevnega, kar se vidi tudi iz tega, da je bilo preklicanih 57,8 % predlaganih moških in 68,9 % žensk, od vseh predlaganih pa 61,2 %. Da preklici žensk vodijo za dobrih deset odstotkov, je verjetno posledica dejstva, da so bile ženske za preklic največkrat predlagane zaradi umobolnosti. Očitno je bilo to manj sporno kot možko pijančevanje. Moški tudi vodijo z 69,6 % glede vseh predlogov za preklic, kar pa je lahko razumeti, saj so bili seveda oni večinoma posestniki, torej tisti, ki so lahko povzročali škodo.

Da je bil preklic nekaj zelo redkega, nam pove tudi podatek, da je bilo vseh preklicnih zadev v zadnjih desetih letih Avstro-Ogrske v povprečju komaj za 1,26 % prebivalstva celega radovljiškega okraja (približno polovica zaradi umobolnosti).¹⁹ Pri tem pa je potrebno upoštevati, da je pri eni osebi lahko šlo tudi za več zadev (delovod-

¹⁶ Za leto 1913 ni podatkov.

¹⁷ Za leto 1913 ni podatkov.

¹⁸ Za leto 1913 ni podatkov.

¹⁹ Po štetju iz leta 1910 je bilo v radovljiškem sodnem okraju 21.237 prebivalcev (*Allgemeines Verzeichnis der Ortsge*

nih številke), kar pomeni, da so se zahteve po preklicu in kasneje po ukinitvi preklica ponavljale. Predlagati nekoga za preklic zaradi pijanske zapravlivosti gotovo ni bila vsakdanja stvar. Malo zgodb je prišlo do sodišča. Redkokatera ženska je v svojem obupu zmogla toliko moči, da je na tak način zaprosila oblast za pomoč. Značilno za dobo je bilo razmišljanje, ki ga lahko povzamemo iz izjave žene pijanca in zapravljevca, ki ga je ona že bila predlagala za skrbstvo. Vendar preklic nato ni bil izveden, mož pa se je posledično samo še bolj znašal nad njo. Ponovna prijava čez dve leti je bila anonimna (in mož je bil preklican), žena pa je na zaslišanju (leta 1911) izjavila: »Jakob S. je moj mož, naj bo slab ali dober, je do smrti moj; jaz nočem o njem nič govoriti, saj so gotovo uže druge priče kaj povedale, če so vedele kaj slabega čez njega; pri sodnji ga pa tako tudi poznajo; če ga bolj serjem, grši je, gršega moža imam; sicer je pa zdaj zopet priden, ne pije in se doma dobro obeta.«²⁰

Zusammenfassung

BETRUNKEN UND VERSCHWENDERISCH
*Widerrufsangelegenheiten im Gerichtsbezirk
Radolfjica aus dem letzten Jahrzehnt der öster-
reichisch-ungarischen Monarchie*

Trunkenheit und die damit eng verbundene Verschwendungssucht waren immer ein gesellschaftliches Problem, wurden doch diejenigen, die ihr ganzes Vermögen verschwendet hatten und nicht mehr arbeitsfähig waren, von ihren Mitmenschen abhängig bzw. mußten von den Gemeinden versorgt werden. In der im Beitrag behandelten Periode, im letzten Jahrzehnt Österreich-Ungarns, sorgten die Gemeinden schon präventiv dafür, daß die Zahl der Armen, die sie im Notfall versorgen mußten, nicht zunahm, indem sie nämlich die Heirat mittelloser Gemeindeglieder ver- bzw. behinderten. Am schwierigsten war es natürlich, für Familien mit Kindern zu sorgen. Einzelpersonen, die nicht für Knechte und Mägde bzw. Onkel und Tanten geeignet waren, konnten dadurch gebändigt werden, daß man sie wegen „Arbeitsscheue“ in Zwangsarbeitsanstalten steckte (wenn sie arbeitsfähig waren). Bettler wurden von der Gendarmerie bzw. in vermögenderen Gemeinden von der Gemeindepolizei verfolgt und in ihre Heimatgemeinden abgeschoben.

Für trunksüchtige Knechte, Mägde, Lehrlinge, Gehilfen und Familienmitglieder mußten ihre

Dienstherren, Lehrmeister bzw. Besitzer sorgen (und für ihre Sünden geradestehen). Wenn sich jemand, der nur von der Arbeit seiner Hände abhängig war, dem Trunk ergab, war er bald ohne Arbeit, damit aber auch ohne (regelmäßige) Einkünfte für das Trinken. Was derjenige dann noch hie und da bekam reichte meist nicht für eine chronische Trunksucht. Anders war es mit Besitzern von Liegenschaften oder anderem Kapital, die der Trunksucht anheim fielen. Bei ihnen ließ es die Gesellschaft nicht ohne Weiteres zu, daß sie selbst (oder mit ihren Familien) den Gemeinden zur Last fielen. Für diese Fälle existierte der Widerruf, mit dem jemandem seine Geschäftsfähigkeit genommen und ihm ein Vormund bestellt wurde. Vor dem Jahr 1916 wurde der Widerruf durch das Allgemeine Bürgerliche Gesetzbuch geregelt, danach durch das Widerrufsrecht.

Meist schlug den Widerruf eines trunksüchtigen Besitzers entweder die engste Verwandtschaft vor, da sie wegen dessen Verschwendungssucht nicht am Bettelstab enden wollte, oder die Bürgermeisterei, die für jemanden, der alles vertrank bzw. verschwendete, hätte sorgen müssen. Um einen Widerruf zu erreichen, war der Beweis der Verschwendungssucht wesentlich, da mit Trunksucht allein jemand seine (nähere) Umgebung angeblich noch nicht gefährdete. Wenn zum Beispiel jemand betrunken seine Frau schlug, konnte er dafür strafrechtlich zur Verantwortung gezogen werden, aber das reichte für einen Widerruf noch nicht aus. Auf der anderen Seite konnte jemand nüchtern Karten spielen und recht schnell widerrufen werden (wenn ihn natürlich jemand anzeigte).

Der Widerruf einer Person mußte beim Bezirksgericht beantragt werden, das daraufhin ein Verfahren zur Feststellung der Grundlagen für einen Widerruf begann. Dabei entstanden interessante Protokolle der Befragungen verschiedener Zeugen (Verwandte, Nachbarn, Bürgermeister, Pfarrer und andere). In diesen Protokollen spiegelt sich die Ansicht jener Zeit, daß Männer eben trinken dürfen, wie dies üblich war, Frauen aber nicht. Zumindest durften Frauen nicht betrunken werden, was hingegen bei Männern an Wochenenden nichts (wirklich) Besonderes war. Frauen sollten für ihre Männer sorgen, für

meinden und Ortschaften Österreichs nach den Ergebnissen der Volkszählung vom 31. Dezember 1910, Dunaj, 1915).

²⁰ ZAL, RAD 13, t. e. 710, a. e. 967, spis L 18/11.

sie kochen, waschen und gute Hausfrauen sein. Natürlich mußten sie auch für die Kinder sorgen (wenn dies nicht der Fall war, wurde diese Besonderheit eigens hervorgehoben). Es war für Frauen viel schwieriger, eine „überdurchschnittliche“ Trunk- und Verschwendungssucht der Männer zu beweisen als umgekehrt. In den Zeugenbefragungen trifft man – nicht nur von Seiten der Männer – oft die Behauptung, daß an der Trunksucht der Männer die Frauen schuld seien, da sie die Männer „ärgern“ und schlechte Hausfrauen sind.

Dennoch war ein Widerruf etwas sehr Seltenes. Darauf verweisen auch Daten aus dem Gerichtsbezirk Radovljica, wo in den letzten zehn Jahren

der österreichisch-ungarischen Monarchie Widerrufsangelegenheiten durchschnittlich nur 1,26 Prozent der Bevölkerung betrafen (davon rund die Hälfte wegen Geisteskrankheit). Dabei muß auch berücksichtigt werden, daß sie mehrmals ein- und dieselbe Person betreffen konnten (aufgrund sich wiederholender Forderungen nach einem Widerruf bzw. nach Aufhebung eines Widerrufs). Es war sicher keine alltägliche Angelegenheit, den Widerruf einer Person wegen trunksüchtiger Verschwendungssucht zu beantragen. Nur wenige solche Fälle landeten vor Gericht. Und nur wenige Frauen fanden in ihrer Verzweiflung so viel Kraft, daß sie auf diesem Weg Hilfe bei den Behörden suchten.

Janez Cvirn

»ŽUPNIK JE REKEL, DA BI BILO TREBA ŽENSKÉ ZAPEČATITI«

Vpliv prve svetovne vojne na ločitve zakonov

Ko se je vojak 26. pešpolka Franc Čede 13. septembra 1916 iz Maribora odpravil proti domu, je bil najsrečnejši človek na svetu. Na vlaku so mu misli uhajale proti rodnim Založam. Kaj zato, če je na tirolski fronti skoraj pol leta doživljal najhujše grozote! Kaj potem, če ga je na začetku julija zadela italijanska krogla in so se zdravniki v Innsbrucku in Kremsu dodobra namučili, da so ga za silo zakrpali. Samo da bo čim prej stopil na zemljo, ki jo je pred vojno z veliko ljubeznijo obdeloval. Samo da bo lahko čimprej objel svojo ženo in otroke.

Od šestega novembra 1915, ko ga je le par ur pred odhodom na tirolsko fronto obiskala v Mariboru, je bil z ženo Nežo v stikih le preko pisem. Otrok ni videl vse od srede oktobra 1915, ko se je moral po tritedenskem dopustu vrniti v svojo enoto. Takrat je tudi zadnjič občutil radosti zakonskega življenja. Oh, kako je hrepenel po svoji dragi ženi! In je želel z njo čim prej ponoviti to, kar sta nazadnje počela daljnega 8. oktobra 1915, v času, ko je bil na zasluženem dopustu.

Toda ko se je proti večeru pojavil na domačih vratih, je doživel pravi šok. Njegova ljubljena Neža, ki mu je bila na fronti in v vojni bolnišnici ves čas v mislih, je bila v blagoslovljenem stanju. Skoraj ga je kap, ko mu je s solzami v očeh povedala, da se je na tihi petek (7. aprila 1916) za-

pletla v ljubezensko razmerje z njegovim bratom Martinom. A ko mu je skrušeno priznala, da je njeno »spolno razmerje« z Martinom trajalo vse »do zadnjih dni« (do 6. septembra 1916), ga je od jeze skoraj razgnalo. Ženo je nemudoma pognal od doma (z otroki je poiskala zavetje pri svoji materi v Sv. Juriju ob Taboru) in je začel snovati »maščevanje«.

Še pred vrnitvijo v svojo enoto (v Mariboru se je moral zglasiti 17. oktobra 1916) je na Okrajnem sodišču na Vranskem zoper oba prešuštnika podal kazensko ovadbo. Vranski okrajni sodnik se je podvzival in že 22. novembra 1916 je Nežo in Martina obsodil zaradi prestopka po §§ 501 in (samo Martina) 502 kazenskega zakonika.¹ Toda

¹ § 501 KZ se je glasil: »Nečistost med brati in sestrami pravimi ali po poli, z zakonskimi drugi starišev, otrok ali bratov in sester je kakor prestopok kazniti z zaporom enega do treh mesecev, kateri naj se po okoliščinah poostri. – Tisti, ki se v preiskavi za zapeljivca spoznajo, naj se obsojujejo v hud zapor od enega do treh mesecev. Po dokončani kazni je treba iz uradske dolžnosti poskrbeti, da krivci skupaj ne ostanejo, temuč se eden od drugega ločijo.« § 502 KZ pa je določal: »Oženjena ali omožena oseba, ki prešeštvo doprinese, kakor tudi ne- oženjena ali neomožena oseba, s katero se prešeštva, je kriva prestopka, in se kaznuje z zaporom od enega do šestih mesecev, ženo pa je takrat huje kaznovati, če zamore iz doprinesenega prešeštva vstati dvomba, ali je sledeči porod zakonsk ali ne.« Prim. Zbirka avstrijskih zakonov v slovenskem jeziku, Ljubljana 1889, str. 181–182.

prešušnikoma je odmeril dokaj milo kazen. Neži je prisodil deset in Martinu 16 dni zapor, kar je bilo manj od najnižje v kazenskem zakonu predvidene kazni.

Razsodba vranskega okrajnega sodišča Franca Čedeta ni v celoti zadovoljila. Pred celjskim okrožnim sodiščem je vložil še zahtevek za ločitev svojega zakona z Nežo. Ko pa je še pred zaključkom ločitvene pravde Neža povila otroka (9. januarja 1917), ki so ga dan kasneje ob krstu avtomatsko »pripisali« Francu, čeprav očetovstva ni nikoli priznal (*»baš zato je župnik Franc Zdolšek pustil v krstni knjigi predal 'zakonski – nezakonski' začasno prost«*), je v zakonitem roku pred celjskim okrožnim sodiščem podal še zahtevek za ugotavljanje (ne)zakonskega rojstva, v katerem je uradno spodbijal očetovstvo.

Sodni dvor celjskega okrožnega sodišča ni imel pretežkega dela. Na podlagi uradnih dokumentov poveljstva c. kr. streškega polka št. 26 in rekonvalescenčnega oddelka istega polka iz Maribora ter županstva Polzela so sodniki z lahkoto ugotovili, da so navedbe tožnika verodostojne. Nobenega dvoma ni bilo, da je bil Franc Čede v času, ko je žena zanosila, na tirolski fronti, zato pač ni mogel biti oče 9. januarja 1917 rojenega Antona. Ker je tožnikove navedbe brez ugovaranja potrdila tudi nesrečna Neža, je skrbniku za zagovor zakonskega rojstva dr. Alojziju Gregorinu na obravnavi zmanjkalo manevrskega prostora. Zato je sodni zbor celjskega okrožnega sodišča 14. maja 1917 z lahkoto razsodil, da je 9. januarja 1917 rojeni Anton nezakonski otrok Neže Čede. Razsodba Okrožnega sodišča Celje je – enako kot razsodba okrajnega sodišča Vransko – veljala za direkten dokaz pri uveljavljanju ločitve zakona iz izključne krivde žene.²

Spremembe spolne morale

Franca Čedeta je doletela usoda mnogih mož, ki so jih med vojno poklicali na branik domovine. Tudi on je moral z grenkobo spoznati, kako je množični odhod moških na fronto bistveno spremenil nekdanjo spolno moralo, ki je spolnost dopuščala le v svetem zakonu. Na lastni koži je občutil, kako malo so žene vojakov upoštevale stališča priznanih zdravnikov, ki so – kot npr. dr. F. Derganc v knjižici *Spolna nevarnost – sugestivno trdili, da spolna vzdržnost »pospešuje zdravje, daljša življenje, krepí živce in telo, večja užitek in veselje življenja«*.³

Mnoge žene, ki so po vpoklicu svojih mož nadomestile ostale same, so se prej ali slej zapletle v ljubezensko razmerje. Povečala se je raba kondomov, ki niso bili le zaščitno sredstvo pred nalezljivimi spolnimi boleznimi, ampak tudi zaščita pred neželjeno zanositvijo. *»Vojna je bistveno prispevala k temu, da se je razširilo poznavanje tehnik preventivnega občevarja, tako pri moških kot pri ženskah.«*⁴ Leta 1915 je po Ljubljani krožil naslednji dovtip: *»Dr. Krajec kot fizik revirdiral lekarno, pa pride deček kupit 'tif'. – »Kakšen 'tif'? Morebiti perservatif?« – »Da, tisto!«* Mu dajo z naročilom, naj pridejo drugič ata sami kupit. *»Saj ni za ata, je za mamo, ata so že 6 mesecev v vojski.«*⁵ Že po letu vojne vihre je število rojstev povsod opazno upadlo, hkrati pa se je povečalo število splavov, ki so sicer bili kazensko sankcionirani. Na Dunaju je število žensk, ki so po mazaško opravljenem splavu morale poiskati pomoč zdravnika, naraslo za štirikrat. Če so leta 1913 v glavnem mestu zabeležili 1,3 splava na tisoč prebivalcev, so jih leta 1915 že 4 in leto kasneje 5,3.⁶ Kljub povečani rabi kondomov in porastu splavov pa so mnoge ženske vseeno zanosile. Že julija 1915 je bilo v Šiški kar 60 delavk tobačne tovarne nosečih od nastanjanec. *»V Cerknici zelo nadležni napram učiteljicam. Jjim ponujajo za eno noč 500 K.«*⁷ *»V Ribnici oznanil župnik, naj se oglase oženjene ženske, ki pričakujejo nezakonske otroke (od trenarjev), da bodo dobile podporo. Jih je prišlo 30 in so bile ozmerjane.«*⁸

Kot drugod po Avstriji in tudi v Nemčiji so se zelo razpasle ljubezenske afere med domačinami in vojnimi ujetniki,⁹ čeprav je bila »ujetniška ljubezen« za žensko lahko še posebej neprijetna.¹⁰ Če lahko verjamemo navedbam Frana Milčinskega, so bili med Slovenkami še posebej priljubljeni ruski vojni ujetniki. *»Na Koroškem nore ženske za Rusi. Ena je šla vprašat župnika, kako bi se mogla z Rusom poročiti. Župnik rekel,*

² Zgodovinski arhiv Celje (ZAC), Okrožno sodišče Celje, a. š. 367, Cg I 9/17.

³ Prim. ocena Derganceve knjige, v: Čas, 1916, str. 280.

⁴ Sittengeschichte des Ersten Weltkrieges, Hrg. von Magnus Hirschfeld und Andreas Gaspar, Berlin 1929, str. 102.

⁵ Fran Milčinski, Dnevnik 1914–1920, Ljubljana 2000, str. 92.

⁶ Sittengeschichte des Ersten Weltkrieges, str. 102.

⁷ Milčinski, str. 122.

⁸ Milčinski, str. 171.

⁹ Prim. Sittengeschichte des Ersten Weltkrieges, str. 114–117.

¹⁰ V zadnjem letu vojne so npr. v Innsbrucku ustanovili posebno združenje, ki se je poimenovalo »Klofutna liga« (Ohrfeigen-Liga). Naloga njenih članov in članic je bila, da so dekleta in žene, ki so se spustile v ljubezensko razmerje s kakšnim vojnimi ujetnikom, ustrahovali v javnosti. Prim. Sittengeschichte des Ersten Weltkrieges, str. 116.

Vir vseh fotografij v prispevku: *Sittengeschichte des Ersten Weltkrieges*, Hrg. von Magnus Hirschfeld und Andreas Gaspary, Berlin 1929.

da bi bilo treba ženske zapečatiti.«¹¹ »Birkova in njena dekla sta obe povili otroka; oče isti Rus, ki so ga potem prestavili v drugi kraj. Odkraja je Birkova tajila, da je oče Rus, zdaj ne več. Dekla je pa šla služiti h Kmeču.«¹² »Dr. Groharjeva pravila, da k nji prišlo dekle, da jo preišče. Dr. Gr.: 'Gospodična, ne morem vam drugega povedati – v drugem stanu ste' – Na to gospodična: 'O ti prekleti Rus!«¹³

Čeprav so oblasti in cerkev od žen vojakov zahtevale brezpogojno zakonsko zvestobo, je zakonolom postal množični fenomen. Nekatere so poskušale rešiti čast in zakon na ta način, da so odhitele na obisk k svojemu možu, četudi je bil že na fronti. »Hamperlova pravila, da je neka ženska ob odsotnosti moža na srbskem bojišču prišla v drugi stan; želela si je k možu, da dobi dete očeta, pa je niso pustili. Obrnila se je na škofa, mu vse povedala in on je izposloval, da je šla za 14 dni do moža.«¹⁴ Pri diskretnem reševanju takšnih primerov pa ni »pomagal« le ljubljanski škof Jeglič (čeprav je bil – kot kažejo njegovi dnevniki – po izbruhu vojne iz dneva v dan bolj zgrožen nad vsesplošnim moralnim propadom), ampak tudi nekateri visoki častniki, denimo celo slavni Svetozar Boroevič: »Ena oficirska dama, ki ima moža v Pulju, je prišla v odsotnosti moževi v drugi stan. Da reši otroku očeta, se je hotela peljati k možu, pa navzlic odkriti obrazložitvi ni dobila dovoljenja, dokler si ga ni izposlovala od Boroeviča.«¹⁵

Toda velika večina žena takšnega ali podobnega »manevra« ni mogla izvesti. Lahko so zgolj čakale in upale, da njihovi možje ob vrnitvi domov ne bodo reagirali prestrogo, ko bodo izvedeli, da so v odsotnosti postali očetje. Nekatere je ženinovo prešuštvo močno prizadelo: »Župan Podboj pravil, da si je v Planini nastanjen vojak po dolgem času izprosil dopust, da gre domov. Se hitro vrnil, bil ves pobit – ženo je bil našel v drugem stanu – in se slednjič obesil.«¹⁶ Spet drugi so reagirali kot Franc Čede: ženo so pognali od doma in so se nemudoma ločili. Očitno pa se jih je z ženinim spodrsrljajem veliko tudi sprijaznilo.

Povojni skok ločitev

Število ločitev (in razvez)¹⁷ je bilo od preloma stoletja v stalnem porastu. Naraščanje je bilo prisotno v vseh cislajtanskih deželah, čeprav so bile med njimi velikanske razlike. Najbolj opazno je bilo v velikih mestih, še zlasti na Dunaju. V sodnem okolišu Višjega deželnega sodišča Dunaj se je »zgodilo« kar 40 % vseh razvez in med 50 in 60 % vseh ločitev v Cislajtitaniji.¹⁸ Število ločitev (in razvez) je relativno hitro naraščalo tudi na Štajerskem, Tirolskem in v Bukovini, na drugi strani pa so bile npr. v Dalmaciji ločitve (razveze) zakonov ves čas izjemno redke.

Območje	Absolutno število ločitev po deželah			
	1900	1910	1911	1912
Dunaj	585	982	1061	1126
Preostala Sp. Avstrija	80	154	180	189
Zg. Avstrija	40	91	67	96
Salzburg	24	29	41	28
Štajerska	136	220	252	264
Koroška	20	48	49	41
Kranjska	20	21	22	26
Tirolska	28	63	77	80
Vorarlberg	3	11	9	4
Primorska	63	82	112	91
Češka	251	559	613	660
Moravska	89	211	226	223
Šlezija	25	63	57	44
Zahodna Galicija	25	50	61	83
Vzhodna Galicija	64	66	40	69
Bukovina	42	150	194	197
Dalmacija	9	11	7	16
Skupaj	1504	2811	3068	3237

¹¹ Milčinski, str. 166.

¹² Milčinski, str. 332.

¹³ Milčinski, str. 166.

¹⁴ Milčinski, str. 147.

¹⁵ Milčinski, str. 258.

¹⁶ Milčinski, str. 179.

Območje	Število ločitev na 100.000 prebivalcev po deželah			
	1900	1910	1911	1912
Dunaj	34,4	48,3	51,6	53,7
Preostala Sp. Avstrija	5,7	10,3	11,9	12,6
Zg. Avstrija	4,9	10,7	7,8	11,1
Salzburg	12,5	13,5	18,9	12,8
Štajerska	10,0	15,2	17,4	18,1
Koroška	5,4	12,1	12,3	10,2
Kranjska	3,9	4,0	4,2	4,9
Tirolska	3,3	6,7	8,1	8,3
Vorarlberg	2,3	7,6	6,1	2,7
Primorska	8,3	9,2	12,4	9,9
Češka	4,0	8,3	9,0	9,7
Moravska	3,7	8,0	8,6	8,4
Šlezija	3,7	8,3	7,5	5,7
Zahodna Galicija	1,0	1,9	2,3	3,0
Vzhodna Galicija	1,3	1,2	0,7	1,3
Bukovina	5,8	18,8	24,1	24,2
Dalmacija	1,5	1,7	1,1	2,4
Skupaj	5,8	9,8	10,7	11,2

Gibanje ločitev po deželah¹⁹

Od dežel, v katerih so živeli Slovenci, je število ločitev in razvez najhitreje naraščalo na Koroškem, kjer se je v letih 1900–1912 več kot podvojilo. V osrednji slovenski deželi, na Kranjskem, statistika ni zabeležila omembe vrednih sprememb. Po številu ločitev na 100.000 prebivalcev je Kranjska le za malenkost presegala Dalmacijo, Galicijo in Vorarlberg. Bistveno hitreje je število ločitev naraščalo na Primorskem in Štajerskem, pri čemer se zdi, da je na Primorskem večji del ločitev (razvez) zakonov odpadel na Trst, na Štajerskem pa na nemški del dežele.

Na podlagi gibanja števila zahtev za ločitev (razvezo), ki so jih v letih 1900–1914 vložili na Okrožnem sodišču v Celju (od leta 1898 je njegov sodni okoliš pokrival približno polovico

Spodnje Štajerske),²⁰ lahko sklepamo, da je bilo gibanje ločitev na Spodnjem Štajerskem bližje kranjskemu kot štajerskemu povprečju.

Leto	Število zahtev za ločitev oz. razvezo (po sodnem vpisniku) ²¹
1900	7
1901	10 + 2*
1902	14
1903	10 + 1*
1904	14 + 1*
1905	16
1906	22
1907	22 + 2*
1908	17
1909	15 + 1**
1910	22
1911	28
1912	18
1913	22
1914	24 + 1

* = razveljavitev katoliškega zakona;

** = razveza nekatoliškega zakona

Po izbruhu prve svetovne vojne je število ločitev začelo upadati. Kot lahko sklepamo iz gibanja zahtevkov za ločitev pred Okrožnim sodiščem Celje, se je v letih 1915–17 število zahtevkov več kot prepolovilo, toda že v letu 1918 se je spet približalo stanju ob izbruhu vojne.²² Leta 1919 pa je se število zahtevkov (in tudi dejanskih ločitev) v primerjavi s stanjem pred vojno skoraj potrojilo.

¹⁷ Za razliko od zakonov »nekatoliških kristjanov« (protestantov in pravoslavcev) in Judov, ki so bili razvezljivi, je po §111 ODZ za katolike veljalo kanonsko načelo nerazvezljivosti zakona. »Vez veljavnega zakona se more med katoliškima osebama samo s smrtjo enega zakonskega družeta razdreti. Ravno tako nerazrešljiva je vez zakona, če je le ena stran že ob času sklenjenega zakona katoliške vere bila.« Katoliški zakonci so se lahko ločili le od postelje in mize (divortium aut separatio a thoro et mensa).

¹⁸ Waltraud Heindl, *Aspekte der Ehescheidung in Wien um 1900. Grenzen und Möglichkeiten der Erforschung des Problems*, v: *Mittheilungen des Österreichischen Staatsschreibers* 33, 1980, str. 221.

¹⁹ Österreichische Justiz-Statistik. Ein Handbuch für die Justizverwaltung, Hrg. von der k. k. Statistischen Zentralkommission. Erster Jahrgang 1910, Wien 1913, str. 88; Zweite Jahrgang 1912, Wien 1915; str. 183.

²⁰ Koliko vloženih zahtev za ločitev je dobilo sodni epilog, nisem mogel ugotoviti. Zdi pa se, da so bili spravi poskusi pred sodiščem uspešni najmanj v tretjini primerov.

²¹ Zgodovinski arhiv Celje (ZAC), Okrožno sodišče Celje, a. š. 354; vpisniki za leta 1900–1914.

²² Tudi drugod po Evropi je število ločitev začelo naraščati leta 1918. V Berlinu so zgolj v štirih mesecih leta 1918 zabeležili 700 primerov ločitev. Prim. Sittengeschichte des Ersten Weltkrieges, str. 96.

lo. Podoben skok ločitev so leta 1919 zabeležili tudi na Dunaju.²³

Leto	Število zahtev za ločitev (po sodnem vpisniku)	Število ohranjenih ločitvenih spisov
1914	24 + 1*	
1915	10	
1916	13	
1917	11	
1918	21 + 1**	7
1919	60	27
1920	15	6

* = razveljavitev katoliškega zakona;

** = razveza nekatoliškega zakona

Vzporedno z rastjo števila zahtevkov za ločitev je leta 1919 približno za trikrat naraslo tudi število zahtevkov, v katerih so možje spodbijali očetovstvo, tj. zakonskost rojstva otroka, ki ga je bila porodila njihova žena. Takšni primeri so bili sicer običajni že pred vojno, toda bili so relativno redki. Obe ohranjeni zahtevi iz leta 1912 sta npr. vložila delavca, ki sta odšla s trebuhom za kruhom v Ameriko oz. Nemčijo, v njuni odsotnosti pa je žena zanosila z drugim. V ohranjenih primerih iz leta 1919 pa gre v glavnem za zahteve mož, ki se po koncu vojne, po vrnitvi s fronte ali iz vojnega ujetništva, niso hoteli sprijazniti z dejstvom, da so v odsotnosti postali zakonski očetje otroka – čeprav so bili v kritičnem času zaploditve otroka na fronti, v bolnišnici ali vojnem ujetništvu.

Leto	Število primerov
1911	5
1912	2
1913	0
1914	3
1915	2
1916	3
1917	3
1918	4
1919	14

Število ohranjenih primerov spodbijanja zakonskega rojstva

Iz navedenih podatkov bi lahko sklepali, da je bilo povečano število ločitev leta 1919 kot tudi drugod po Evropi direktna posledica prešuštva žena. Toda na podlagi ohranjenih ločitvenih spisov Okrožnega sodišča Celje te sicer privlačne teze ne moremo povsem potrditi. Nasprotno. Večino, skoraj dve tretjini zahtev za ločitev so na sodišče namreč naslovile ženske.²⁴ Poleg tega je bilo med razlogi za ločitev prešuštvo kot glavni

razlog relativno redko. Od sedmih ohranjenih ločitvenih spisov iz leta 1918 je bilo prešuštvo žene (v odsotnosti moža, ki je bil pri vojaki) le v enem primeru razlog za ločitev zakona.²⁵ Od 27 ohranjenih spisov iz leta 1919 pa so bili takšni primeri le trije, medtem ko je bilo eno ugotovljeno prešuštvo žene povsem »navadno«.

Prešuštvo je bilo že pred prvo svetovno vojno le redko edini razlog za ločitev. V letih 1898–1905 se je na Dunaju zaradi prešuštva kot glavnega razlo-

²³ *Sittengeschichte des Ersten Weltkrieges*, str. 100.

²⁴ Tudi na Dunaju so v letih 1898–1905 kar 68 % tožb za ločitev vložile ženske. Prim. Waltraud Heindl, *Aspekte der Ehescheidung in Wien um 1900*, str. 231.

²⁵ V tem primeru sodišče ni upoštevalo »obrambe« obtoženke Jožefe Požlep, češ da je tudi njen mož (že pred vojno) zagrešil zakonolom. Za sodnike je bilo odločilno njeno priznanje, da je moža Andreja »prevarala« v času, ko je bil na fronti. »Prelom zakona tvori po § 109 o. d. z. važen vzrok, iz katerega se more na ločitev zakona spoznati. V predležem slučaju se sicer zakonolomstvo ni ugotovilo v kazenskem postopanju, vendar pa zamore to storiti tudi civilni sodnik, posebno na podlagi priznanja toženke.« ZAC, Okrožno sodišče Celje, a. š. 367, Cg I 77/18.

ga ločilo (razvezalo) približno 21 % zakonov, pri čemer so bili v 62 % primerov za prešuštvo krivi možje.²⁶ Sicer je res, da so ga pogostejše od žensk kot glavni razlog ločitve navajali moški (ženske so ga očitno dojemale kot »kavalirski delikt« in so bile do njega bolj tolerantne),²⁷ toda absolutno število ločitev zaradi prešuštva žena ni bilo veliko. Ohranjeni ločitveni spisi Okrožnega sodišča Celje kažejo, da prešuštvo kot glavni razlog tudi po vojni pri ločitvah ni igralo opaznejše vloge. Kot kažejo številni zahtevki za ugotavljanje (ne)zakonskih rojstev, so v teku vojne mnoge žene sicer res pozabile na zakonsko zvestobo, toda le redki možje so – kot Franc Čede – zoper ženo sprožili kazenski postopek in nato vložili še zahtevo za ločitev. Zdi se, da se je večina »prevaranih« mož zadovoljila s tem, da so po sodni poti izpodbijali očetovstvo. To je bilo za kmete, ki so bili med ločenci v veliki večini, pomembno zaradi vprašanja dedovanja.

Leto	Meščan	Kmet	Delavec	Obrtnik	Ostalo
1918	2	3	2		
1919	2	14	4	2	5*

* Od tega 2 brez navedbe poklica, 1 nameščenec, 1 orožnik in 1 sprevodnik na železnici.

Razlogi za ločitev

Če si od blizu ogledamo ohranjene ločitvene spise za leti 1918/19, lahko ugotovimo, da so pri ločitvah veliko bolj kot prešuštvo prevladovali drugi razlogi.

Leto	Nepremagljiva zopernost	Hudobna zapustitev	Zakonolom		Nasilje, zmerjanje	Ostalo	Sporazum
			ženske	moški			
1918	1**	2	1		1		1+
1919		1	4	2	12		7+

** = razveza nekatoliškega zakona; + brez navedbe razlogov

Razveza zakona tovarnarja Karla in Katarine Kurka,²⁸ ki sta se poročila leta 1901 v Pulju po evangeličanskem obredu,²⁹ je bila posledica »nepremagljive zopernosti«. Hudobna zapustitev, ki je bila razlog ločitve treh zakonov, je bila kar dvakrat povezana s prešuštvom, enkrat pa je bila posledica šestletne zaporne kazni, na katero je bil obsojen mož. V veliki večini primerov (1919) sta bila kot glavna razloga ločitve navedena fizično in psihično nasilje (*»prehudo ravnanje z družetom«*) ter ponavljajoče se žalitve, ki sta bila skoraj v vseh primerih navedena skupaj. Seveda pa so se ob glavnem razlogu v ločitvenem postopku običajno pojavljali še drugi v § 109 ODZ naštet

razlogi za ločitev od postelje in mize, ki bi lahko vsak zase predstavljali razlog za ločitev.³⁰ Sodišče je pri razsodbi upoštevalo le tiste, ki jih je s pomočjo prič ali izvedencev nedvomno dokazalo. Toda tudi iz »nedokazanih« navedb zakoncev lahko sklepamo, da so tako ženske kot moški sodnike poskušali prepričati, kako je bil njihov zakon že od samega začetka nevzdržen – in to iz več razlogov.³¹

»Prehudo ravnanje z družetom« kot glavni razlog ločitev se je kazalo v številnih oblikah. Grožnje s tepežem in celo s smrtjo so bile očitno več kot običajne. Še najbolj mila je bila grožnja Antona Cerjaka, ki je ženi Elizabeti – celo na spravnem poskusu pred okrajnim sodiščem v Brežicah – zažugal: *»Ti eno prismolim, da boš vidla!«*³² Bolj odločna je bila Marija Rozman, ki je svojemu možu večkrat grozila, *»da ga bode ubila, če pa ne bo storila tega sama, da si najame človeka v to«*.³³ Nekega večera je svoje grožnje podkrepila s pomočjo svojega brata in njegovega prijatelja,

²⁶ Heindl, *Aspekte der Ehescheidung in Wien um 1900*, str. 239.

²⁷ Prim. Waltraud Heindl, *Ehebruch und Strafrecht. Zur bürgerlichen Moral in Österreich um 1900*, v: *Das ewige Klischee. Zum Rollenbild und Selbstverständnis bei Männern und Frauen*, Wien-Köln-Graz 1981, str. 168.

²⁸ ZAC, Okrožno sodišče Celje, a. š. 367, Cg I 14/18.

²⁹ Za »nekatoliške kristjane« je Obči državljanski zakonik (ODZ) v § 115 določal naslednje pogoje razveze: »Če se je zakonski družje zakrivil s prešestvom ali kakim hudodelstvom, za ktero je bil obsojen nar manj v petletno ječo; ako je družeta svojega iz hudobije zapustil, in se, če je kraj njegovega prebivališča neznan, na javni poklic sodnije v enem letu ni prikazal; življenju ali zdravju nevarne zasede; ponavljano prehudo ravnanje; nepremagljiva zopernost, zavoljo ktere oba zakonska za razvezo zakona prosita; vendar se v zadnjem primerljaju razveza zakona ne sme berž dovoliti, ampak popred se mora ločitev od mize in postelje in po okoljščinah tudi večkrat poskusiti. Sicer je v vsih tih primerljajih po ravno tistih predpisih ravnati, ki so za preiskovanje in presojo neveljavnega zakona dani.«

³⁰ § 109 ODZ je našteval naslednje razloge za ločitev od mize in postelje: »Če je bil toženc prešestva ali kakega hudodelstva kriv izrečen; ako je tožečega zakonskega družeta iz hudobije zapustil, ali razuzdano živel, zavoljo česar znamenit del premoženja tožečega zakonskega družeta ali dobre nravi (šege) rodovine v nevarnost pridejo; daleč življenju ali zdravju nevarne zasede (zalazbe); prehudo ravnanje z družetom, ali po razmeri oseb, sila občutljive, ponavljane žalitve; stanovitne, zavolj nalezljivosti nevarne telesne slabosti.«

³¹ Terezija Knez je v tožbi za ločitev od svojega moža Martina, s katerim je bila poročena od leta 1889 (!), kratko in jedrnatno navedla: »Odkar sva poročena, nisva živela srečno. Mož je pijanec, zapravljivec in nasilnež«. ZAC, Okrožno sodišče Celje, a. š. 369, Cg I 24/19.

³² ZAC, Okrožno sodišče Celje, a. š. 368, Cg I 388/19.

³³ ZAC, Okrožno sodišče Celje, a. š. 368, Cg I 72/19.

ki sta – seveda pod vplivom maliganov – začela ubogega Antona grobo izzivati; pozivala sta ga, naj pride iz sobe, da »imata nož in samokres, da ga bodeta 'zrezala', naj se pobere«. ³⁴

Seveda večina zakoncev ni ostala le pri besedah. V večini zaradi nasilja (a tudi drugih razlogov) razvezanih zakonov so bili pretepi med zakoncema nekaj povsem običajnega. Zlasti moške so brutalno uveljavljali svoj prav in vlogo »glave družine«. Anton Strašek, ki je – kljub starosti 73 let – svojo veliko mlajšo ženo Marijo redno pretepal, enkrat celo z bikovko »po goli zadnjici«, ni bil nikakršna izjema. ³⁵ A tudi žene mozem niso ostale dolžne. Ko se je Mariji Rozman, sicer stalni tarči svojega Franceta, nekega lepega dne »strgalo«, se je v hlevu nadenj spravila z »žežljem« (grebljico). *»Ko ji je pa žeželj izvil, je toženka zagrabila na mizi ležeči nož in zamahnila po tožniku. Tožnik se je sunku izognil in odvzel toženki nož s pomočjo toženkinega brata.«* ³⁶ Bolj odločna je bila Marija Jug, ki je svojega veliko starejšega moža Janeza tako obdelala z grabljami, da je moral revež poiskati celo zdravniško pomoč. ³⁷

Če so pri tepežu zakonci uporabljali najrazličnejše kmečko orodje (kot rečeno, je velika večina ločencev prihajala iz kmečkih vrst), se pri zmerjanju niso obkladali le z nazivi za živalske vrste, ki so jih redili v lastnih hlevih. Označevanje zakonskih tovarišev s »kuzla, prasica, krava, cucek« itd. je bilo sicer res pogosto, toda v rabi so bile tudi druge, bolj sočne psovke, kot npr. »kurba, grda čelust, gnila crka, stara klafeta, poginjena baba, grda hudičeva stara baba, rujavka, f-damani ded, grdi ded, zapravljivec, potepuh in lenuh«. Marija Rozman je svojega Franca zmerjala tudi s »prokletim kurvišem«, saj je menila, da se je k »vojakom le vsilil, da se je tam kurval«. ³⁸ Seveda ji Franc ni ostal dolžan. Zmerjal jo je z »ruska kurba«, ker naj bi se v času njegove odsotnosti »vlačila ali kurbala z nekim Rusom«. ³⁹ Marija Jug je svojega Janeza zmerjala: »prokleti Rus, črn vrag, požeruh, zapravljivec, proklet klepinar, prokleti stavec«. ⁴⁰ On ji je odgovarjal s »prekleta kurba, gnoj gnili, vtraglovka, krava«. Pri zmerjanju s kravo je bil izjemno natančen, saj je ženine lastnosti primerjal »z lastnostmi krave, ki je brez vimen in brez vsacega haska«. ⁴¹ Anton Strašek pa je svojo Marijo običajno »zmirjal za vlačugo, kradljivko, kurbo, hudiča, proketo babo, ter jo naganjal od hiše«. ⁴²

Anton Cerjak je svojo soprogo – poleg običajnih zmerljivk »kuzla« in »kurba« – obkladal tudi z

izvirno oznako: »hrvaška banda«, kar je bilo verjetno posledica njenega nacionalnega izvora. ⁴³ Psovke na nacionalni bazi pa sta ves čas prakticirala tudi ugledni tovarnar češkega rodu Karl Kurka in njegova italijanska soproga Karolina, roj. Baldini. Podjetni Karl, ki je po službi v avstro-ogrske armadi v Trziču (Monfalcone) osnoval kemično tovarno in na hitro obogatel (leta 1915 je tovarno »preselil« na Polzelo), je svojo »nervozno« ženo najraje zmerjal z »umazana Tržačanka«, medtem ko ga je Karolina obkladala s »češki trotel« in »umazani Čeh«; govorila mu je, da ima »slovansko srce« in ga psovala s »porco di sciavo«. ⁴⁴ Nacionalna nasprotja so bila

³⁴ ZAC, Okrožno sodišče Celje, a. š. 368, Cg I 72/19.

³⁵ ZAC, Okrožno sodišče Celje, a. š. 367, Cg I 127/18.

³⁶ ZAC, Okrožno sodišče Celje, a. š. 368, Cg I 72/19.

³⁷ ZAC, Okrožno sodišče Celje, a. š. 369, Cg I 321/19.

³⁸ ZAC, Okrožno sodišče Celje, a. š. 368, Cg I 72/19.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ ZAC, Okrožno sodišče Celje, a. š. 369, Cg I 321/19.

⁴¹ Ibidem.

⁴² ZAC, Okrožno sodišče Celje, a. š. 367, Cg I 127/18.

⁴³ ZAC, Okrožno sodišče Celje, a. š. 368, Cg I 388/19.

⁴⁴ ZAC, Okrožno sodišče Celje, a. š. 367, Cg I 14/18.

očitno močno prisotna tudi v zakonu Ivana in Ivane Frischkovitz iz Zidanega Mosta, saj se je ob (tretjem) uspešnem poskusu sprave Ivana morala med drugim obvezati, da bo izpopolnila svoje znanje slovenskega jezika, da se bo s soprogom »izenačila v slovenskem mišljenju«, bo v bodoče opustila »vsako simpatiziranje z italijanizmom« in se odrekla vsaki »tozadevni« zvezi in vplivu »svojega doma v Trstu«; obljubiti je morala celo to, da bo prekinila stike s svojo starejšo sestro v Trstu »z ozirom na njeno ital. mišljenje«. ⁴⁵

Pri obkladanju s psokami so včasih sodelovali tudi otroci. Marija Rozman je svoja otroka naučila, da sta zmerjala očeta. Med zakonskimi prepiri sta se redoma postavila na stran matere in mu govorila, »da ni njun oče, naj se pobere od hiše, da ga ne potrebujejo doma, da so lahko brez nje-ga.« »Ko je srečal nekoč sina s toženko, je vprašal tožnik sina, kam da gre. Toženka pa je rekla, naj odgovori: 'hodi v rit', kar je sin storil.« ⁴⁶

Med očitki, s katerimi so se zakonci obkladali v teku ločitvene pravde, se je velikokrat (pač zato, ker so med ločenci prevladovali kmetje) pojavil očitek o domnevno slabem gospodarjenju ene-ga izmed zakoncev. Tako je npr. Franc Rozman o svoji ženi trdil, da v času, ko je bil na fronti, »ni dobro gospodarila, posestvo ni zboljšala, mar-več ga poslabšala. Med vojno je imela dohodkov blizu 50.000 K, okrog 40.000 samo na vinu, pa

je sedaj še vedno 15.000 K vknjiženega dolga«. ⁴⁷ Sodni dvor je poskušal prepričati, da je povrh vsega s skupnim premoženjem ravnala »zahrbtno«. Leta 1918 naj bi svojemu očetu posodila 12.000 K, da si kupi zemljišče, »ne da bi kaj o tem njemu povedala«. ⁴⁸ Seveda je Marija Rozman nasprotno trdila, da je slab gospodar njen mož, saj da ga hoče občina dati »pod sodno oskrbo«. ⁴⁹

Žene so velikokrat poskušale dokazati, da mož ni skrbel za družino. Elizabeta Cerjak je npr. trdila, da se njen Anton ni brigal niti za »prehra-no rodbine«. Kot je povedala, naj bi bila »večkrat brez vsakih sredstev, tako da ni mogla pripraviti tožniku in otrokom običajna kosila«. ⁵⁰ Može pa so nasprotno pogosto trdili, da se žena ni »briga-gala zanje«. Anton Cerjak je povedal, da ga žena »popolnoma zanemarija, ne daje mu v redu hra-ne; opetovano se pripeti, da pride od kakega dela domu in ne dobi jesti. Za zajuterk dobiva včasih tako hrano kot svinje«. ⁵¹

Franc Rozman je med drugim trdil, da že v času dopusta, zlasti pa po vrnitvi s fronte oktobra 1918, žena ni hotela več skrbeti zanj. V času del v vinogradu naj bi žena delavcem dajala piti vino, njemu pa le vodo. ⁵² »Decembra 1918 ali ja-nuarja 1919 je bil tožnik [Franc Rozman] bolan, pa se ni za njega popolnoma nič brigala, pač pa izrazila željo, če bi le krepnil.« ⁵³

V več ločitvenih primerih so bili za poslabša-nje odnosov med zakoncema, ki so privedli do ločitve, »krivi« tudi starši ali otroci iz prvega zakona. Marija Rozman se očitno ni mogla sprijazniti z moževo materjo, ki je kot preužitkarica živela pri nji. V času Franceve »odsotnosti v vojni« se je začela Marija »prepirati z njegovo materjo radi dajatve vžitka, vsled česar ga je njegova mati sodnijsko uveljavljala«. Iztoženi užitek ji ni hotela dati niti po pravnomočni sodbi. »Da bi se vžitkarice iznebila, je toženka najela fante, ki so metali kamenje v vžitkaričino sobo. Tudi je za vžitkarico določeno stanovanje tako zanemari-la, da je zdaj brez oken, da voda skozi teče in da ni mogoče tam stanovati.« Ko se je postavil v

⁴⁵ ZAC, Okrožno sodišče Celje, a. š. 369, Cg I 243/19.

⁴⁶ ZAC, Okrožno sodišče Celje, a. š. 368, Cg I 72/19.

⁴⁷ ZAC, Okrožno sodišče Celje, a. š. 368, Cg I 72/19.

⁴⁸ ZAC, Okrožno sodišče Celje, a. š. 368, Cg I 72/19.

⁴⁹ ZAC, Okrožno sodišče Celje, a. š. 368, Cg I 72/19.

⁵⁰ ZAC, Okrožno sodišče Celje, a. š. 370, Cg I 388/19.

⁵¹ ZAC, Okrožno sodišče Celje, a. š. 368, Cg I 72/19.

⁵² ZAC, Okrožno sodišče Celje, a. š. 368, Cg I 72/19.

⁵³ ZAC, Okrožno sodišče Celje, a. š. 368, Cg I 72/19.

bran matere, mu je očitala, »da ni njen mož, da se briga le za mater«. ⁵⁴

V zakonu Jurija in Neže Novak pa je bila kamen spotike 10-letna pastorka (hči Jurijeve prve žene) Terezija Trobentar, ki je Neža »ni mogla trpeti pri hiši«. Ni ji hotela »dajati jesti in ji tudi ne prati, temveč je odločno zahtevala, da mora dati tožnik tega otroka v stran«. Ker Jurij tega »zaradi nežne mladosti otrokove ni mogel storiti«, saj ni »imel nikogar, ki bi za dekletce skrbel«, je njun zakon postal pravi pekel. Nič ni pomagalo zagotovilo, da bo »dal pastorko iz hiše, kakor hitro dorase in ne bo več navezana na tujo pomoč«. Po »16-mesečnem skupnem življenju« (gre za edini zakon, ki je bil sklenjen med vojno) je Neža Jurija »iz hudobije zapustila in odšla nazaj k svoji materi v Stojno selo ...«. ⁵⁵

Nekateri zakonci so v svojih ločitvenih zahtevah navajali tudi »odrekanje zakonske dolžnosti«. Katarina Kurka naj bi tako redko ugodila spolni sli svojega moža Karla, da je bil revež prisiljen skakati čez plot. Seveda je Katarina na sodišču povedala, da ima njen mož nenormalen spolni apetit. ⁵⁶

Neredko so bili ločitveni razlogi povezani s pijanstvom in razuzdanostjo enega izmed zakoncev. Tako je npr. sodišče v primeru ločitve zakoncev Čuk, ki jo je zahtevala žena, nedvoumno ugotovilo: »Toženec ves svoj zaslužek zapravi in proda vse, kar dobi, ter sega povrh rad po tujem imetju, vsled česar je bil kaznovan n. pr. pri okr. sodišču v Idriji in se je nahajal tudi v ljubljanski prisilni delavnici. Sploh živi razuzdano in nima nobenega pravega bivališča ter se potepa po svetu popolnoma razcapan in zanemarjen ter je bolan na nalezljivi bolezni (syphilis)«. ⁵⁷ Zlasti v zakonih, kjer je bil mož precej starejši od svoje žene, pa je pomembno vlogo za razpad zakona igralo tudi ljubosumje.

V večini primerov je seveda šlo za preplet cele kopice razlogov, ki so bili marsikdaj direktno povezani z večletnim ločenim življenjem zakoncev v času prve svetovne vojne. Takšen je bil primer ločitve zakona Antona in Ane Anderluh. ⁵⁸

»Ti imaš za nič tiča, mi pride komaj do pol«

Ana Anderluh, ki je na začetku leta 1919 vložila tožbo zoper moža Antona zaradi nasilja, je pred sodnim zborom povedala, da »njuno zakonsko

življenje ni bilo nikdar prav srečno«, da pa je po moževi vrnitvi od vojakov »postalo naravnost neznosno«. Po vrnitvi iz vojske se ni hotel brigati za »skupno gospodarstvo«, ni hotel delati (razen neracionalnega sekanja lesa v hosti, »da bo kmalu gola«), ampak je le popival »v svoji gorci«. Anton naj bi ji nenehno grozil s smrtjo, zaradi česar je morala večkrat pobegniti od doma in prenočiti pri znancih. »Po zimi 1918 na 1919 nekoč jo je v kuhinji pretepel in jo vrgel v tla brez vsega posebnega povoda.« Sploh pa naj bi njo »in njene otroke iz prvega zakona« črtel, odnašal »pridelke drugam, največ sestri Mariji Kos, ki stanuje

⁵⁴ ZAC, Okrožno sodišče Celje, a. š. 368, Cg I 72/19. O razprtijah med taščami in snahami zgovorno priča tudi primer Ivana in Ivane Frischkovitz iz Zidanega Mosta. Ob uspešnem poskusu sprave se je morala Ivana med drugim obvezati, »da bo za naprej spoštovala tožnikovo mater« in jo brezpogojno ubogala, da bo do nje odkritosrčna in jo bo imela za svojo vzgojiteljico. Prim. ZAC, Okrožno sodišče Celje, a. š. 369, Cg I 243/19.

⁵⁵ ZAC, Okrožno sodišče Celje, a. š. 367, Cg I 51/18.

⁵⁶ ZAC, Okrožno sodišče Celje, a. š. 367, Cg I 14/18.

⁵⁷ ZAC, Okrožno sodišče Celje, a. š. 367, Cg I 80/18.

⁵⁸ ZAC, Okrožno sodišče Celje, a. š. 369, Cg I 180/19.

pod isto streho in pri kateri največ biva«, o njej pa po vasi govoril, »da je ne mara, ker ima tako veliko spolovilo, da bi ga moral s tremi mlinskimi vrečami zamašiti«. Očitno so razlogi za Antonove očitke in grdo ravnanje z ženo tičali v dejstvu, da je Ana v času, ko je bil na fronti, imela ljubezensko razmerje z nekim Janezom Lesnikom in večkrat popivala z vojaki.

Na začetku leta 1919 je Ana vložila »tožbo na ločitev zakona, pa je v nadi, da se bo [mož] spametoval, tožbo zopet umaknila, ker je sodnik zakonskima pri spravnih poskusih priporočal, naj se pobotata in sprijaznita«. Pri tretjem spravnem poskusu 7. februarja 1919 sta se Ana in Anton res pobotala. Anton je ženi obljubil, da ji »ne bo več oponašal« ljubezenskega razmerja z Janezom Lesnikom in je pred sodnikom zatrdil: »Če boš v orngi, potem si bova dobra.«

Toda sprava med zakoncema Anderluh ni trajala dolgo. Zmerjanje in grožnje s smrtjo so spet postajale vse pogostejše, dokler ni poleti 1919 – po incidentu, ko je morala zaradi moževega nasilja z otrokoma sredi noči pobegniti od doma – spet počilo. V drugem zahtevku za ločitev je Ana spet poudarila, da je njen Anton slab gospodar in da se je zlasti po prihodu iz vojske vdal pijači ter postal izjemno nasilen. Seveda je Anton Anine navedbe o nasilnem obnašanju odločno zanikal. Sicer je priznal, da je res »ustrahoval« ženo otroka, toda zgolj zato, ker sta se do njega obnašala predrzno, na ženo pa da je dvignil roko v samoobrambi. Tudi Anine navedbe o grožnjah s smrtjo je odločno zanikal. Je pa sodnikom povedal, da njegova žena trosi po vasi najgrše laži o njunem zakonskem življenju. Sosedom naj bi govorila, da njen mož ni »ne tič ne miš in da ž njim v zakonu nikakor ni zadovoljna, ker ji ne zadostuje. Take stvari je govorila pred svojimi otroki in delala pohujšanje«.

Anton je sodnike spet poskušal prepričati, da tiči glavni razlog za zaostritev odnosov med zakoncema v ženinem zakonolomu v času, ko je bil na fronti. Ana naj bi še 7. januarja 1919 svojemu ljubimcu, vojaku Janezu Lesniku, pisala »zaljubljeno pismo«. »Ko je bil namreč toženec v vojni, je imela tožnica pri sebi vojaka Janeza Lesnik[a], s katerim je živela kakor v zakonu. Bila sta si tako domača, da sta se pustila motiti celo od otrokov in tujih ljudi, mesto da bi zaklenila vrata. Otroci so pripovedovali o tem zgodbe po celi vasi. Vse to je tožnica tožencu samemu priznala. Sploh je dobival ta vojak od tožiteljice mnogo pisem, iz

katerih je izhajalo, da ima tožnica ž njim razmerje. Ta pisma je razdeljeval različnim ljudem v Šmarskem okraju, ter so seveda ljudje čitali ta pisma. Iz istih izhaja, da je vabila tožnica svojega ljubčka na skupno posestvo tožnice in toženca, in sicer še tedaj, ko je bil toženec po koncu vojne že doma. Pisma so se sicer zgubila, vendar je pa mnogo ljudi, ki so ista brali. Isti Janez Lesnik je tudi sam pripovedoval raznim ljudem o tem razmerju, ter je osobito pravil, da je on tožnice že sit, ker mu ne da miru, in ker sili vedno v njega.«

Po zaslišanju prič so sodniki Okrožnega sodišča sklenili, da je del Aninih navedb privlečenih za lase. »Da bi toženec v času po 7. 2. 1919 odnašal pridelke od doma, pijančeval in zapravljaj, ali gospodarstvo zanemarjal, /.../ ni po nobenih dokazih potrjeno«. Toda na drugi strani so nedvoumno ugotovili, da je Anton ženo res zmerjal s psovko »ferdamana baba«, ji (v pijanem stanju) večkrat grozil s smrtjo in celo javno razglašal, da »ima tako pizdo, da [jo] s tremi solnimi žaklji zadela ...«.

Antonovi prekrški so bili za sodišče več kot zadosten razlog za ločitev od postelje in mize, kot jih je predpisoval § 109 občega državlanskega zakonika. Toda sodni dvor krivde za ločitev ni pripisal zgolj Antonu, ampak tudi tožnici. Čeprav Antonovih navedb, češ da je tožnica imela »ljubavno razmerje« z vojakom Janezom Lesnikom ni upošteval (ker se je slednje pač zgodilo pred uspešnim poskusom sprave ob prvi ločitveni tožbi), so se mu različne žaljivke, s katerimi je Ana obkladala svojega moža, očitno zdele povsem nesprejemljive. Še zlasti njen od prič potrjeni očitek: »Ti imaš za nič tiča, mi pride komaj do pol; nisi ne ded ne baba«.

Zusammenfassung

„DER PFARRER SAGTE, DASS MAN DIE
RAUEN VERSIEGELN MÜSSTE“

*Der Einfluß des Ersten Weltkrieges auf
Ehescheidungen*

Der massenhafte Abgang der Männer an die Front veränderte die einstigen sexuellen Normen und moralischen Werte grundlegend. Viele Frauen, die nach der Einberufung ihrer Ehemänner plötzlich allein blieben, verstrickten sich früher oder später in Liebesbeziehungen, auch mit Flüchtlingen und Kriegsgefangenen. Russische Kriegsgefangene waren bei den Sloweninnen

besonders beliebt. Wie Fran Milčinski in seinem Kriegstagebuch vermerkte, waren die Frauen insbesondere in Kärnten buchstäblich verrückt nach ihnen. „Eine ging den Pfarrer fragen, wie sie einen Russen heiraten könnte. Der Pfarrer sagte, daß man die Frauen versiegeln müßte.“ Der Verbrauch von Kondomen, die nicht nur Schutz vor ansteckenden Geschlechtskrankheiten, sondern auch vor unerwünschter Schwangerschaft boten, nahm zu. Die Zahl der Geburten fiel überall spürbar. Gleichzeitig wuchs die Zahl der Abtreibungen, die allerdings strafrechtlich verfolgt wurden. Trotzdem wurden viele Frauen schwanger. Und warteten voller Furcht auf die Reaktion ihrer Ehemänner, wenn diese auf Urlaub kamen oder endgültig von der Front bzw. aus der Kriegsgefangenschaft nach Hause zurückkehrten.

Ehebruch war während des Ersten Weltkrieges sehr verbreitet. Das beweist auch die Zunahme der Ansuchen, mit denen betrogene Ehemänner nach dem Krieg vor Gerichten ihre Vaterschaft anfochten. Doch der spürbare Anstieg von Ehescheidungen im Jahr 1919 war keine direkte Folge des Ehebruchs der Frauen. Vor dem Cillier Kreisgericht brachten 1919 gleich 60 Ehegatten eine Scheidungsklage ein – fast dreimal so viele wie im Jahr 1914. Doch in den 27 erhaltenen Scheidungsakten war Ehebruch der Frau in der Zeit, wo ihr Mann an der Front war, nur in drei Fällen der Hauptgrund für die Scheidung. Unter den Gründen überwogen – wie auch vor dem Krieg – Gewalt, wiederholte Herabwürdigungen und böswilliges Verlassen.

Tina Bahovec

»POMOČNICA NAJ JE MOŽU NE SAMO V DRUŽINI, MARVEČ TUDI V VEČJEM, NARODNEM ŽIVLJENJU«

Podobe koroških Slovenk in Slovencev v medvojnem času

Tako slovensko kot tudi avstrijsko zgodovino-pisje pri obravnavi koroške zgodovine posveča ženskam in povezavam med spolom in narodnostjo¹ le malo pozornosti. In to kljub dejstvu, da sta koroška slovenska politika in ideologija odražali razmerja med spoloma ter vplivali nanje in da je bilo društveno, družbeno in ekonomsko življenje manjšine na mnogovrstne, bolj ali manj odkrite načine spolno obeleženo.

Prispevek, osredotočen na čas med svetovnima vojnama, lahko samo oriše problematiko. Ukvarja se s predstavami o vlogi in karakterju, pripisanih ženskemu in moškemu spolu, z vprašanjem javnega in zasebnega prostora, odmerjenega spoloma, s pomenom spola v nacionalni ideologiji ter z odrazom spolnih razmerij v družbenem in političnem delovanju. Prikaže, kako status nacionalne manjšine ter posebnosti politične orientacije in socialne strukture koroške slovenske manjšine vplivajo na spolna razmerja. Upošteva tudi vpliv katolicizma in cerkve na naziranja o ženskah in moških, ki je na slovenskem Koroškem posebno zaznaven, saj je duhovščina dolgo (so)oblikovala in vodila narodno gibanje, ki je bilo do druge svetovne vojne katoliško-konservativno obeleženo. Glavni vir prispevka je časopis *Koroški Slovenec*, glasilo Političnega in gospodarskega društva za Slovence na Koroškem – osrednje manjšinske

organizacije, v kateri so delovali skoraj izključno moški. Časopis odraža predvsem idealne podobe in normativne predstave, zrcali pa tudi aktualna družbena dogajanja in krize.

Člani »slovenske narodne družine«

Koncept družine je prenesen na koncept naroda in družbe. Narod velja za družino po jeziku in krvi sorodnih, družina pa za celico naroda in države in jo je zato potrebno ščititi in podpirati. Mati je srce in steber družine in s tem tudi naroda. Predstave o značaju in vlogah moškega in ženskega spola v družini in v narodu so si podobne in vplivajo ena na drugo. Poleg družinskih in nacionalnih vezi igra religiozna povezava pomembno vlogo in tudi cerkveno občestvo se primerja z družinskim.

Ljudstvo je v besedah Koroškega Slovenca »družina tisočerihi na tvoji zemlji, ki govorijo tvojo besedo, nosijo poteze tvojega obraza, ki so ti tudi notranje sorodni po sličnem mišljenju in čustvovanju«. ² Narod je »ljubezen do bližnjega v velikem. Narodna zavest je zapovedana lju-

¹ Prim. mdr. Nira Yuval-Davis, *Gender & Nation* (London-Thousand Oaks-New Delhi 1997).

² *Koroški Slovenec*, 30. 6. 1937, str. 3–4.

bezen do bratov in sester, podprta in olajšana po narodni govorici, narodni domovini in eni usodi. Zato je ustvarjena družina z očetom, materjo, otrokom in družinskim domom, da nam je lažja zapoved o ljubezni. Zato je ustvarjen narod s stanovi in eno govorico, da izpolnujemo tem lažje zapoved ljubezni v velikem. /.../ Tudi za narod velja, kar veli božja zapoved za družinico: naj človek ne loči, kar je združil Bog!³ Narod vidimo »kakor družino v njegovem očetovskem, materinskem in otroškem elementu« in govorimo »o krvnem in duševnem sorodstvu njegovih udov«. »Materija naroda so poleg grunta – zibeli, mladi naraščaj. V številu rojstev se izraža narodova življenjska sila.« Varujmo grunt in zibel z ljubeznijo, s katero kmet bdi nad svojim posestvom, in »z neizmerno požrtvovalnostjo, s katero obdaja mati svojega otroka!⁴

Družina je »prvo naravno občestvo med ljudmi«, narod je »drugo, večje naravno občestvo«.⁵ Narod živi v družinah, nad družinami pa sta zakona narodne časti in pravice. Vsaka družina je »nujno v službi svojega naroda, dobri ali slabi, in množi ali manjša narodno čast in narodno pravico. Zdrava, dobra družina – zdrav, dober narod. Bolna, umirajoča, slaba družina – bolan, umirajoč, slab narod«.⁶ Družina je »življenjska celica človeštva, naroda, države in cerkve«.⁷ Vzorne družine so »steber države« in »bodočnost ljudstva«. »S propadanjem družine je padalo marsikatero ljudstvo in izginilo iz površja zemlje.«⁸ Družina je »majhna država, sladka država, iz katere smo izšli, v katero smo vsikdar pristojni s pravo državljansko pravico«. V majhni državi družine je »oče ministrski predsednik, otroci so podaniki, mati vodi notranje zadeve, a je zraven ministrica za vero, pravosodje, prosveto in zdravje«. Družina »drži vse stebre države. Mati sama jih drži tri. Mati božja drži tri vogle velike božje cerkve. Tako je ta velika bogočloveška država ena sama velika družina, kjer je oče Bog, mati je Marija, a podaniki vse človeštvo in nebeščanstvo. Vprav zato ima majhna družina veliko dostojanstvo, ker je edinica – celica – ogromne božje občine«.⁹

»Mati je temelj družine in naroda«

Naloge, pripisane ženskam, so v različnih ideologijah podobne: ženske naj bodo predvsem matere in žene, vzgojiteljice in gospodinje. Ta vloga žensk se utemeljuje biološko, s prirojeno »naravo«, ali pa transcendentalno, kot božja volja – dejansko pa se take predstave družbeno-ideo-

loško konstruirajo in reproducirajo. Nacionalna naloga žensk obsega predvsem skrb za rojstvo zadostnega števila otrok ter primerno vzgojo letih, na (koroškem) Slovenskem s posebnim poudarkom na ohranjanju vere.¹⁰ Seveda ni dovolj biti mati in gospodinja, marveč je potrebno biti dobra, versko in narodno zavedna mati in gospodinja, ki se zgleduje po Materi Božji in vdano prenaša trpljenje. In če je delo mater in gospodinj že neplačano, pa mu je zagotovljeno vsaj plačilo v obliki poveličevanja žensk kot rešiteljic družin in naroda in sploh celega človeštva.

Koroški Slovenec v številnih člankih slika idealizirane in stereotipizirane podobe mater in žen ter skuša dekleta in ženske poučiti o vsebini, obsegu in pomenu njihovih »dolžnosti«. Kot sredstva propagiranja »pravega« koncepta spola uporablja graje in prepovedi, pohvale in kategorične moralne zahteve ali pa vzore žensk iz zgodovine, religije in literature – npr. Miklovo Zalo, ki velja za personifikacijo koroške Slovenke – saj je v vseh dekletih »nekaj Zalinega«¹¹ – in za »svetel vzor slovenske narodne zvestobe«.¹²

»V domačem krogu, v sredi družine, vse prav uravnati in razdeliti, vse skrbno porabiti in prav obrniti, hraniti red, priprostost in ljubkost, to je delo, ki zahteva največ žrtev, največ potrpežljivosti, največ zatajevanja in za to delo je vstvarjeno žensko srce. To je dar, ki ga je prejelo ženstvo od Stvarnika samega. Mati je duša hiši, duša družini, središče domačega življenja.«¹³ Gospodinja in mati je »resnična braniteljica doma in ohranjevalka blagostanja, vere in naroda«.¹⁴ Tam, kjer znajo ceniti domače družinsko

³ ts., *Zapoved ljubezni*. V: Koroški Slovenec, 18. 9. 1935, str. 2.

⁴ Koroški Slovenec, 29. 1. 1941, str. 3.

⁵ Koroški Slovenec, 24. 5. 1939, str. 1.

⁶ Koroški Slovenec, 13. 9. 1939, str. 2–3.

⁷ Koroški Slovenec, 28. 6. 1933, str. 2.

⁸ Zapisnik Slovenskega prosvetnega društva (dalje: SPD) Bilka Bilčovs, *Materinski dan* 13. VIII. 1931, Slovenski znanstveni inštitut (dalje: SZI). Prim. Koroški Slovenec, 6. 5. 1931, str. 3.

⁹ Koroški Slovenec, 2. 11. 1932, str. 3.

¹⁰ Prim. Mojca Ramšak, »Mati, Bog, domovina« ali o vzgoji otrok. V: *Koledar Mohorjeve družbe v Celovcu za navadno leto 1999 (Celovec-Ljubljana-Dunaj 1998)* str. 89–93, tu 89–91.

¹¹ Koroški Slovenec, 12. 3. 1929, str. 3.

¹² M. H. [Milka Hartman], *Slovenka, bodi verna, socialna in narodna!* V: Koroški Slovenec, 5. 4. 1939, priloga.

¹³ Koroški Slovenec, 25. 4. 1928, str. 3 (članek brez naslova v rubriki »Ženski vestnik« je podpisan z »Mati«).

¹⁴ *Podjunčanka, Dekle – mati*. V: Koroški Slovenec, 9. 5. 1934, str. 3–4.

življenje, kjer kaže gospodinja smisel za dobro in varčno gospodinjstvo, kjer vodi pametno in premišljeno kuhinjsko politiko – tam je ljudstvo najbolj vzbujeno in se z veseljem udeležuje verskega življenja in kulturnega delovanja, tam se dela dobra politika v občini in stranki, tam uspevajo domače posojilnice in se z veseljem prebira Koroški Slovenec.¹⁵ Da žena temelje treh voglov domačije podpira, ta stari pregovor velja tudi za veliko slovensko domačijo vsega naroda in za vse delo človeštva. Brez resnega sodelovanja žena »ne bomo dočakali lepših dni«. Žene in dekleta bodo s svojim lepim značajem in dovršeno osebnostjo »ozdravljale bolno človeštvo, reševale, vzgajale in obnavljale ga«.¹⁶

Matere so zadolžene za ohranitev in predajo nacionalne kulture in vere, predvsem pa materinega jezika, enega od domnevno glavnih objektivnih kriterijev nacionalne pripadnosti. Posebno poudarjanje mater kot učiteljic jezika je povezano z dejstvom, da se slovenski otroci v koroških šolah – tudi če so veljale za utrakvistične, torej dvojezične – niso v zadostni meri naučili slovenščine. Poleg znanja je pomembno tudi spoštovanje jezika, saj je na Koroškem nemškonacionalna ideologija rada omalovaževala slovenščino, ki je tradicionalno veljala za znak pripadnosti nižjim slojem. »Matere! Bodite danes ve Slovenke! Bolj kot mi ostali ste zrle rast duha in srca v vaših malih, ob prvih otroških besedah ste čutile ono veliko in vzvišeno, ki bolj kot kri in sorodstvo povezuje nas vse v eno narodno družino. To je domača, slovenska beseda, učeča in ljubeča, trpeča in se radujoča, slovenska beseda v molitvi in v pesmi, v knjigi in v vsem življenju. Ta beseda je zlata posoda narodnega, občestvenega duha, dana nam je od Stvarnika zato, da ob njej rastemo in živimo ne posamni poedinci, marveč v družini in stanu, v narodni družini tisočerih. Učite nas, svoje otroke, da jo bomo znali končno vendar izgovarjati s spoštovanjem, da jo bomo ljubili in gojili plemenitega duha, katerega nositeljica je. Zato, matere, bodite narodne, slovenske, bodite posebno svojim malim in najmanjšim dobre vzgojiteljice in učiteljice.«¹⁷ Mamice in sestre naj v zimskih večerih v krogu družine z lepo slovensko knjigo izobražujejo in razveseljujejo mlada srčeca, saj bo vtis družinskih večerov s slovensko besedo in milo slovensko pesmijo ostal v otroških dušah neizbrisljiv.¹⁸ Matere naj »vlijejo mlademu slovenskemu rodu na Koroškem ljubezen do pesmi in petja«.¹⁹ »Krščanska slovenska mati! Tvoja dolžnost je, da svoje otroke naučiš slovenskega jezika! In

nauči jih tudi ta jezik ljubiti, spoštovati in mu zvestobo ohraniti!«²⁰

Po priključitvi Avstrije k Nemčiji marca 1938, ko je nacionalsocialistični režim izpodrinjal rabo slovenščine, germaniziral šole in vrtce ter oviral društveno delovanje, se je vloga mater in družin za ohranitev narodne substance še povečala. Zato Koroški Slovenec okrepi svoje roteče pozive, pri čemer nove razmere sicer zahtevajo nove oblike delovanja, ki pa v glavnem ne presegajo tradicionalnih ženskih okvirov. »Naš čas in položaj vpijeta že sama po velikih, močnih Slovenkah. Da bi bile vse materinske osamelemu in zapuščenemu ljudstvu, da bi bile vrtnarice v mladih, danes usihajočih gredah, da bi bile čuvarice tisočletne zakladnice slovenske kulture, da bi bile končno zdravnice in duhovnice ljudstva, ki se ga polašča nova nezavednost! Koroška Slovenka, kakršno bi hoteli imeti mali in veliki otroci: Naj bi v sebi ohranjala podobo prave žene, bila bitje srca, močne volje, udanosti v trpljenju in gorju, globoke in iskrene vernosti. Tako bo še znanaprej skriti življenjski motor naših družin, osrčje skromnih slovenskih vasic, duša vsega slovenskega ljudstva. Nevidna žrtvenica bo venomer darovala sebe v službi svetih vzorov. Nosila nam bo mir, ljubezen, prijaznost, veder pogled v bodočnost, vero v pravico. Slekoprej bi ne vedeli kam z revolucionarkami, sebičnicami, izdajalkami ženske biti, nevednicami, brezbožnicami.« Družina naj ostane »kraljestvo slovenskih deklet, žena in mater«, družina naj bo »prva slovenska šola, čitalnica, koncertna dvorana in oder. V vlogi vzgojiteljice in učiteljice bo Slovenka še zavestnejše in še požrtvovalnejše ko doslej mladi in najmlajši rod učila svetega spoštovanja matrne govorice, bratom in sestricam bo posredovala dobrine slovenske kulture, očeta in mater bo bodrila v vedri slovenski zavednosti. Učila bo slovenski rod slovensko moliti, misliti, govoriti in peti. V našem položaju je zavedna družinska narodna vzgoja dvakrat nujna in potrebna in Slovenka se ji ne bo smela in hotela odtegniti.«²¹ Slovenska koroška žena »bo tudi v sedanjem času postavila 'celega moža', naša

¹⁵ Koroški Slovenec, 16. 10. 1929, str. 3–4.

¹⁶ Koroški Slovenec, 12. 4. 1933, str. 3–4.

¹⁷ Koroški Slovenec, 8. 5. 1935, str. 1.

¹⁸ Koroški Slovenec, 13. 12. 1933, str. 3–4.

¹⁹ Mati, Dragocena mamičina dota. V: Koroški Slovenec, 1. 3. 1933, str. 3–4.

²⁰ -i., Nekaj za materinski dan. V: Koroški Slovenec, 5. 5. 1937, str. 3.

²¹ Koroški Slovenec, 1. 5. 1940, str. 1.

*družina, naša vas in naš narod so pri njej v dobrem zavetju».*²²

Tudi na prireditvah so Slovenke opozarjali na njihove povečane narodne dolžnosti pod nacističnim režimom. Na »Dnevu slovenske žene« je seni 1938 je govornik Slovenske prosvetne zveze »izpovedal misel« prireditve v takihle besedah: Lojalni napram državi in legalni v narodnem delu terjamo »revolucijo slovenskih src«. Braniti moramo slovenskega duha in njegovo dragoceno posodo, slovensko materno govorico. »*Če zanjo ni prostora v javnem življenju in niti več v ljudskem šolstvu, tem častnejše bodi njeno mesto v družini in narodu. V tem velikem stremljenju priteče slovenski ženi posebna naloga. Ojekljenela v žrtvi, vsa narodna in materinska mora odslej v še večji meri posredovati rastoči mladini sveto dediščino slovenske govorice! Močna in velika v trpljenju bo vlivala sinovom, možem in očetom vedno novega poguma in nove pobude pri delu za ohranitev slovenske narodnosti. /.../ Zravnanja naj zavestno nosi narodovo bol in gorje, da bo njegova soodrešenica.*»²³ Na tečaju Slovenske prosvetne zveze konec leta 1940 so se zbrale zastopnice ženstva, med njimi številne matere, in nanizale dragocene pobude za dobro vzgojo otroka: »*Mati, ti mu položi v usta besedo: Slovenec sem! Slovenska mati me je rodila! Ljudje Slovenci so okoli mene. Slovenski je svet, v katerem živim! Slovenska je prošnja, ki jo molim k Vsemogočnemu! Slovenska je pesem, ki tako prijetno udarja ob moje uho! Slovenska je govorica, katere se poslužujem! Slovenski narod je, katere mu hočem posvetiti svoje sile in moči!*»²⁴

»Svet pomiluje neverno ženo in prezira ženo, ki se ogiba žrtvi, trpljenju«

Idealna žena-mati mora voditi krščansko življenje, gojiti in ohranjati vero, v tem smislu vzgajati potomce, moliti za družino in narod in se zgledovati po materi vseh mater – Mariji. Med vrline ženskega krščanstva spada tudi trpljenje, ena osrednjih odlik vsake prave (koroške) slovenske ženske. Vse te podobe se vklaplajo in stapljajo s podobami slovenskega naroda kot »Marijinega naroda« in »naroda trpina«, kjer je slovenska domovina dojeta kot cankarjanska mati, ki je izkoriščana, pasivna, trpeča, v usodo vdana.²⁵

»*Pravzor matere, na katerega se naj ozira vsaka mati, je božja mati. Zgled božje družine v Nazaretu naj posnema vsaka družina, ki hoče biti*

srečna.« V rokah mater je »*v veliki meri srečna ali nesrečna bodočnost naroda. Zaprite vrata vsem modernim zmotam, ki vam hočejo vzeti vaše dostojanstvo! Poslušajte glas matere Cerkve, živite in vzgajajte otroke v njenem duhu!*«²⁶ Pred dva tisoč leti je ena sama žena prinesla odrešenje vsemu svetu. Zgodovina pripoveduje o drugih ženah, ki so znale reševati svoj rod, ko sta odpovedala moški razum in moška sila. Po pravici svet pomiluje neverno ženo in prezira ženo, ki se ogiba žrtvi, trpljenju. Le resnično verna žena zamore biti materinska, socialna, pravična in tudi narodna. Svet in predvsem žena ne razume več trpeče in ljubeče Matere pod križem, kako naj potem razume Njega, ki je visel na njem?²⁷ Vse trpljenje, ki je »*v tisočletju šlo preko naših tal, skozi naše družine in vasi in preko našega slovenskega naroda, nosila je koncem konca naša žena. V trpljenju se razodeva vsa silovita življenjska moč naše žene, v njem je žena nenadkriljiva in nedomestljiva.*«²⁸ Če bi slovenska žena kdaj zbežala »*izpred križa in trpljenja*«, potem se razkropijo družinice, zrušijo domovi, propadejo kmetije in pogine narod.²⁹

Na tem mestu velja omeniti Marijine družbe, »plemstvo vsake župnije«³⁰ in »*armad/o/, ki junaško stoji na braniku za svetinje krščanstva in naroda*«. ³¹ Namen in bistvo družb je bilo »*gojiti med svojimi udi prav posebno ljubezen in pobožnost do Marije*« ter »*ude napeljevati, da s pomočjo Marije zgledno živé in si prizadevajo za popolnost krščanskega življenja*«. Dekliške Marijine družbe so imele še poseben namen, »*dekleta v nevarnih letih mladosti pod varstvom Marijinim ohraniti na poti nedolžnosti in pobožnosti*«. ³² Marijine družbe so bile torej kot pomembna kontrolna instanca vere, morale in čednosti deklet soudeležene pri ohranjanju cerkvenih predstav o ženskah. Angela Breitenker, rojena 1909 v Vogrčah, se spominja: »*Marijine društvenice smo opravile veliko dobrih del in smo se veliko tudi naučile. Živele pa smo pod*

²² Koroški Slovenec, 22. 11. 1939, str. 3–4.

²³ Koroški Slovenec, 9. 11. 1938, str. 2.

²⁴ ro., Spet: Naša mladina! V: Koroški Slovenec, 15. 1. 1941, str. 2–3.

²⁵ Tomo Virk, Mati, Domovina, Bog? V: Literatura 34 (1994) str. 76–79, tu 77.

²⁶ Koroški Slovenec, 6. 5. 1931, str. 3.

²⁷ Koroški Slovenec, 2. 12. 1936, str. 1.

²⁸ Koroški Slovenec, 1. 11. 1939, str. 3.

²⁹ Koroški Slovenec, 1. 12. 1937, str. 3.

³⁰ Koroški Slovenec, 16. 7. 1924, str. 4.

³¹ Koroški Slovenec, 27. 12. 1922, str. 3.

³² Pravila dekliške Marijine družbe, Archiv der Diözese Gurk, Alte Pfarrakten, Feistritz i. G., V Kongregationen.

strogo kontrolo in ostrimi pravili. Na dekleta sta nenehno pazila gospod župnik in podpredsednica, ki sta nas po vsakem sestanku spremljala domov, da ne bi kam šle. Vsaka nepravilnost je bila hudo kaznovana. /.../ Plesati nisi smel, je bil greh. Tudi če si šel na ohcet, si moral za dovoljenje prositi gospoda župnika. Na plesu v gostilno seveda nismo smeli. Ko sem se nekoč na poti k studentu za hip ustavila in se dvakrat zavrtela, zame ni bilo opravičila. Gospodu me je povedala podpredsednica, in že naslednji dan sem morala k spovedi. Za devet mesecev sem bila izključena iz Marijine družbe. Celo na koru mi ni bilo dovoljeno prepevati.«³³

»Beseda o nevarnosti bele smrti!«

Koroški Slovenec pogosto slika nevarnosti, ki pretijo, če bi se ženske oddaljile od svoje »narave« in se uprle zahtevi, da so v prvi vrsti matere in žene. Če je družina (v svoji tradicionalni patriarhalni obliki) celica vsega (narodnega) življenja in je mati srce te družine, potem emancipacija žensk in sprememba razmerij v družini in med spoloma ne ogroža samo »ženske narave« in patriarhalne ureditve, temveč tudi obstoj naroda. Taka razmišljanja se prepletajo s kritiko kontracepcije in splava, pogubnih vplivov moderne dobe in mestnega življenja, zasledimo pa tudi evgenične ideje.

»Bolj nego možu je moderna doba s svojimi zmotnimi nazori in zablodami škodila ženi: žena našega časa vedno bolj izgublja svojo naravno, od Boga dano podobo.« Dekle in žena »nima več smisla za svojo najbolj naravno in najbolj sveto dolžnost: za materinstvo«. Žena »sili ven iz družine in bi rada posnemala moške v nastopanju, službah, občevanju, v mišljenju in hotenju. Dekle postaja vedno bolj fant, zato izginja njena ljubkost, njena rahločutnost in nežnost, njena skritost in vernost«. Ob »izmaliceni in pokvarjeni ženi je začel trpeti fant in mož, trpi danes družina in družba, najbolj pa žena sama. Do naših skritih vasic v gorah je že segla ta strašna moderna kuga.«³⁴ Žena, ki ji je »zabranjen njen zvišeni materinski poklic«, utrpi največjo škodo: »Živčne bolezni, razdražljivost, migrena in še druge bolezni modernih dam so le zunanji in vidni izraz duševne bolezni.«³⁵ Sicer je »nedvomno« mnogo žena, ki se zaradi gospodarske in socialne stiske »morajo odpovedati svojemu najsvetejšemu poklicu«. A še več je žena, ki jim je gospodarska stiska »zaželjeni povod, da posegajo v skrivnost življenja in ga zamorijo«. Predvsem

v tako imenovanih boljših krogih otroku ne privoščijo prostora, »ker se mati ne da motiti v svoji komodnosti. To je sodobna rak-rana ženskega sveta predvsem v mestih, a tudi že v večjih vaseh na deželi.«³⁶ Bela smrt se širi na deželo, danes so družine s številnimi otroci tudi tu že postale redke. »Omejevanje rojstev je najhujša rana sedanjega časa.« Katoliška Cerkev je od nekdanj poudarjala, da je prvi poglobitni namen zakonske zveze otrok. »A dandanes se smatra otrok le kot breme, ponujajo na vseh koncih in krajih z usiljivo reklamo razna sredstva, ki zabranjujejo otroka. /.../ Protinaravni zločin preprečevanja rojstev in uničevanja komaj rojenega življenja hočejo znanstveno utemeljevati.« Težke gospodarske in socialne razmere, prenizki dohodki, zahteva po stanu primernem življenju »in še sto drugih izgovorov služi modernim zakonom kot zagovor za zločin nad življenjem. /.../ Širi se bela kuga, narodi umirajo v svojo nenravnosti.«³⁷

Koroški Slovenci so »v številu nazadovanja rojstev med Slovenci v prvi vrsti«. Razpasla se je »nevarna bolezen, ki razjeda narod v njegovi korenini. /.../ Samo par desetletij še in dospeli bi do takozvanega sistema dveh otrok, ob katerem mora vsako ljudstvo po preteku par stoletij brezpogojno izumreti in dati prostor bolj zdravemu in odpornemu narodu.«³⁸ Med narodi sveta se bije »najostrejši boj za košček božje zemlje, boj ne na vojnih poljanah in v strelskih jarkih, marveč boj v – družini«. Borbo ljudstev »za lepši prostor na soncu bodo nedvomno izvojevali narodi, ki štejejo največ zdravega, nepokvarjenega kmečkega ljudstva, največ življensko čvrstih in svežih članov«. Koroški Slovenci so »del onega plemena, kateremu zbog notranjega zdravja nekoč pripade bodočnost«. Ker pa Slovenci na Koroškem živijo »na najskečajnejši severni meji ob mejah nemške zemlje«, je treba »podvojene pozornosti, da se med nami, v naših družinah ne udomači bacil bele smrti. Le preradi poslušamo besede o udobnosti in uživanju, le presilen je vpliv mestnega življenja. Da bi nas ta vpliv našel vsikdar odporne in zdrave!« Narodnostni boj na Koroškem »ne bo izvojevan z orožjem ali

³³ Marija Makarovič (ur.), *Tako smo živeli. Življenjepisi koroških Slovencev*, 2 (Celovec 1994), str. 34.

³⁴ v. f., *Naloga našega dekleta*. V: *Koroški Slovenec*, 28. 10. 1936, str. 3–4.

³⁵ K. f., *Pismo v decembru*. V: *Koroški Slovenec*, 4. 12. 1935, str. 2–3.

³⁶ R., *Žena – mati*. V: *Koroški Slovenec*, 16. 8. 1933, str. 4.

³⁷ K. f., *Pismo v decembru*. V: *Koroški Slovenec*, 4. 12. 1935, str. 2–3.

³⁸ *Koroški Slovenec*, 5. 5. 1937, str. 1.

diplomacijo kje na fronti ali pri zelenih mizah, marveč v sleherni naši družini».³⁹

Poleti 1938 Koroški Slovenec propagira »skrb za dedno zdravo potomstvo«. Avtor opozori, da vede o rasni ali plemenski higieni segajo že v čas pred prvo svetovno vojno – seveda pa je čas objave povezan z nacionalsocialističnim prevzemom oblasti v Avstriji. Pomen teh ved za Slovence povzame takole: »Tudi za nas Slovence so Mendelova odkritja zelo važna. Tudi mi ne smemo ostati brezbržni nasproti dognanjem in zahtevam eugenike, saj ravno maloštevilni narodi potrebujejo čim večji odstotek telesno in duševno zdravega naraščaja, saj za maloštevilne narode vsako naraščanje števila manjvrednih ter telesno in duševno bolnih nujno vodi k propadanju in slabi narodovo odporno silo. Tudi pri nas je veliko število dedno obremenjenih in duševno bolnih, katere število bo treba zmanjšati; na drugi strani pa so razsejane lepe telesne in duševne lastnosti in vrline, ki jih bo treba razmnožiti. Slovenski fant in dekle, ki se mislita poročiti, prav gotovo želita, da bi imela zdravo in sposobno potomstvo; prav gotovo z grozo mislita na razne njima znane primere duševno bolnih ali sicer manj vrednih otrok, ter prosita Boga, da bi ne imela takega potomstva. Pomagaj si sam, in Bog ti bo pomagal, velja tudi v te primeru. /.../ Zato si izberita, slovenski fant in mladenka, zakonskega druga iz rodovine, v kateri ni in ni bilo dednih bolezni, predvsem ne duševnih, pa tudi ne bolezenskih nagnjenj!»⁴⁰

»V proslavo in prospeh zakonskega materinstva«

1926. je občni zbor Slovenske krščansko-socialne zveze za Koroško z ozirom na »veliki pomen matere za družine in nič manj tudi za društveno življenje« soglasno sklenil, »da naj, kakor drugod po vsej Sloveniji, tako tudi naša društva letos enkrat prirede v proslavo in prospeh zakonskega materinstva takozv. materinski dan«.⁴¹ Materinski dan »nas opominja naj spoštujemo poklic in dostojanstvo matere, za matere pa naj bo dan veselja, da naj jim novega poguma da vršijo svoj veliki mnogokrat mučeniški poklic«.⁴² Koroški Slovenec je obširno poročal o praznovanjih in praznik izkoristil za razmišljanja o materinstvu. Tudi društva so odmerila materinskemu dnevu pomembno vlogo ne samo kot zahvalo mamicam, ampak so ta dan izkoristila tudi za propagiranje predstav »pravega«, versko in narodno obeleženega materinstva.

Kot primer naj služi praznovanje materinskega dneva 30. 10. 1927 v Bilčovsu: »Že na predvečer je bilo opaziti, da bo za našo faro prihodnji dan slovesen. Lepo okinčana cerkev ter napis iz cvetlic nad vrati 'Pozdrav materam' je bil dokaz, da hočemo prihodnji dan naše matere prav posebno počastiti. In res cerkvena kakor tudi izven cerkvena prireditev sta izpadli nad vse sijajno. Številni pristop mater in mladine k obhajilni mizi je pričal, da gori v srcih naših mater živa vera v Kristusa Kralja in da se one zavedajo, da le pri njem zamorejo dobiti moči in opore za njih težavni poklic. Dal Bog, da se ta živa vera našim materam tudi ohrani, kajti le matere bodo vzgojile mladino, ki bo zvesta Bogu in rodu.« Na popoldanskem zborovanju so nastopila »dekleta z svojimi lepimi deklamacijami in en fant«. Nato so društveni predsednik Janko Ogris, poslanec Starc, župnik iz Sveč in domač župnik »navdušeno« govorili materam. Prireditev je »preveval duh, kako se naj mati zaveda velikih dolžnosti in odgovornosti, ki z imenom 'Mati' legajo na njo. Največja odgovornost zadene matere pri vzgoji, da postaja mladina čimdalje bolj lahko-miselna, da postaja versko mlačna in da se izneveri narodu. Mati naj nam vzgoji trdne značaje, dobre kristjane in zavedne Slovence. Ona naj že v mlada srca vcepi ponos biti kristjan in Slovenec. Po zborovanju so se vse matere vesele in navdušene razšle«.⁴³

Materinske dneve so praznovali tudi drugod s podobnimi vsebinami,⁴⁴ vprašanje nacionalnega obeležja praznika pa se na Koroškem zaostri po »anšlusu« 1938, ko tretji rajh tudi glede ideologije materinstva zahteva nacionalno-organizatorično ekskluzivnost. 1939. se Koroški Slovenec glede materinskega dneva obrne na slovenske koroške matere, češ: Država bo odlikovala »zaslužne matere s prav okusnim križcem ter jim na ta način izrekla svoje priznanje. Kako naj bi odlikovala

³⁹ Koroški Slovenec, 18. 4. 1934, str. 2.

⁴⁰ Dr. V. Meršol, Skrb za dedno zdravo potomstvo. V: Koroški Slovenec, 10. 8. 1938, str. 3. Prim. ostale dele Meršolovega članka, prav tam, 20. 7. 1938, str. 3–4; 27. 7. 1938, str. 3–4; 3. 8. 1938, str. 3–4.

⁴¹ Koroški Slovenec, 14. 4. 1926, str. 3.

⁴² Zapisnik SPD Bilka Bilčovs, Materinski dan, 13. VIII. 1931, SZI.

⁴³ Zapisnik SPD Bilka Bilčovs, Materinski dan (30. 10. 1927), SZI. Prim. Koroški Slovenec, 9. 11. 1927, str. 4.

⁴⁴ Prim. Produkt Muttertag. Zur rituellen Inszenierung eines Festtages. Begleitbuch zur Ausstellung: Produkt Muttertag – Zur rituellen Inszenierung eines Festtages, 6. April bis 4. Juni 2001, Österreichisches Museum für Volkskunde, Wien (Kataloge des Österreichischen Museums für Volkskunde 78, Wien 2001).

svoje matere slovenska narodna organizacija, ki ne more poklanjati križcev in nima bogastva za nagrade?» Vendar bi zaslužile matere priznanje, saj so nam nekoč dale vojvode in župane, Jarnika, Majarja, Einspielerja in vrsto ostalih velikih slovenskih mož. »Vendar bi zaslužile odlikovanje naše matere, ki že stoletja hrabro kot levine branijo naše narodne svetinje. Nenavadno, a nujno naj se našim junakinjam oddolžimo: s prošnjo! Matere! Ostanite nam junakinje v boju za svetinje naše materne besede in slovenske narodne zavesti! /.../ Vam izročamo mali, ubogi, prestrašeni morda bojazljivi rod, da ga sprejmete v svoje materinsko okrilje, v svojo materinsko zaščito. Naj bo, slovenske matere, ves naš slovenski rod na Koroškem, samo eno: Vaš otrok! Od Vas naj se še naprej uči, kar je tako zelo materinsko – svetega, nezlomljivega idealizma, železne zvestobe svojemu narodu in Bogu!»⁴⁵ 1940 oblasti prepovedo materinske proslave slovenskih kulturnih društev, nakar Slovenska prosvetna zveza skuša posredovati.⁴⁶ A kljub temu ostane prepoved v veljavi, kar je deželni glavar »objasnil tako, da je bil letošnji materinski dan v Nemčiji 19. majnika in da je materinske proslave izvedla organizacija NS-Frauenschaft».⁴⁷

»Mati – Domovina – Bog«

Predvsem ob priliki materinskega dneva Koroški Slovenec propagira »eno tistih slovenskih sintagem, ki so bile v preteklosti kanonizirane in v kontekstu nacionalne mitologije postavljene v skoraj liturgičen repertoar».⁴⁸ Mati – Domovina – Bog. Vsem trem elementom (označenim tudi kot rodna mati, mati zemlja, mati Cerkev ipd.) časopis pripisuje materinske lastnosti nesebičnih in potrpežljivih darovalk in ohranjevalk življenja, seveda pa tudi zahteva absolutno zvestobo vsem tem »materam«. Izvajanja manjšinskega glasila tudi pri obravnavi te tematike ilustrirajo pomen »ženskega principa« v slovenski nacionalni identiteti.⁴⁹

V članku »Nazaj k materi!« Koroški Slovenec razglablja kar o štirih materah – materi roditeljici, materi domovini, materi zemlji ter materi Cerkvi. Rodna mati »v svojem svetem poklicu« nosi rodu »kos nebes«. Mati domovina je domovina »rodnih mater in narodnega ljudstva«. Je žalostna vdova in zapuščena od toliko svojih otrok, ki tavajo s tujo besedo na jeziku po tej zemlji. »Izdajamo te, če se sramujemo tvojih ličnih cerkvic /.../, tvoje slovenske melodije in mile slovenske besede, tvojih s potom in žulji prežetih njiv

in travnikov«. Mati zemlja je molčala, ko so jo za bore groše prodajali sinovi in iskali kruha v predmestjih in preko oceana. Prenaša storjeno krivico in polna ljubezni daje še naprej »solnca in dežja, vigradi in jeseni, kruha in mesa in sadja in obleke«. Mati Cerkev v svojem materinstvu veže nebo z zemljo, doji in vzgaja mladi rod, blagoslovlja in posvečuje, »zvestejša od rodnih mater, lepša od domovine in modrejša od blagoslovljene zemlje!»⁵⁰

1933 časopis navede tri svetla znamenja rešitve v dnevih propadanja in umiranja, razkrajajočih se gospodarstev in propadajočih narodov: rodno mater, zemljo in Cerkev. Rodna mati »v neprestanem delu, pritrgovanju in vedni žrtvi« daruje »na oltarju svete družinske zavesti«. Ta mati je »angelj miru in ljubezni«, a če bo burja sovraštva hotela seči po njenem svetišču družine, bo »odločno in hrabro kot levinja branila svojo in našo čast in jo otela iz razvalin in podrtije propadajočih ljudstev v novo, lepše življenje«. Zemlja, »mati slovenskega ljudstva«, varuje rod pred presenečenji in razočaranji in je »skrbna in ljubeča mati« vsakemu, ki jo obdaja s spoštovanjem in ljubeznijo. Cerkev je mati »vsega človeštva po vsem svetu«, učiteljica vseh narodov. K njej in njenemu življenjskemu nauku »vodijo vsa človeška pota, četudi po ovinkih in razočaranjih raznih fašizmov in komunizmov, gnilih demokracij in krivičnih diktatur».⁵¹

Za materinski dan 1934 Koroški Slovenec zopet razglablja o treh materah – rodni materi, materi zemlji in materi Cerkvi – in poziva rodne matere, naj se učijo »od vzorov materinske skrivnosti, od zemlje in Cerkve«. Zemlja naj bo prvi vzor materinstva – ona živi ves človeški rod, je usmiljena, postreže bolnim na duši in telesu, molče prenaša klevete in izdajo, s »posebno skrbjo varuje svoj rod in ga ohranja plemenitega in zdravega«. Cerkev naj bo drugi vzor materinstva, kajti njena prva ustvarjajoča sila je ljubezen. Je učiteljica rodov, mati vsega človeštva, malih in velikih narodov, vsa materinska kot posoda božjega življenja. »Ob teh vzorih, mati, se navdušuj še ti za vzvišenost materinstva, za lepoto in ljube-

⁴⁵ Koroški Slovenec, 17. 5. 1939, str. 1.

⁴⁶ Koroški Slovenec, 29. 5. 1940, str. 3.

⁴⁷ Koroški Slovenec, 5. 6. 1940, str. 3.

⁴⁸ Virk (kot op. 25), str. 76.

⁴⁹ Prim. Alenka Puhar, Slovenski avtoportret 1918–1991, Ljubljana 1992, predussem str. 10–11.

⁵⁰ Koroški Slovenec, 4. 5. 1932, str. 3–4.

⁵¹ Koroški Slovenec, 3. 5. 1933, str. 1.

zen, za usmiljenje in potrpežljivost, za zvestobo in modrost! Navdušuj se predvsem za bistvo naroda: otroka. Da ga boš hranila in gojila s pravo materinsko skrbjo, /.../ z najčistejšo materinsko ljubeznijo, ki v boli in veselju vrši najvišjo službo – ne sebi, le Bogu in narodu.«⁵²

1940 Koroški Slovenec razloži pomen »velike trilogije« Mati – Domovina – Bog za slovenstvo. Pravi, da ima vsak narod posebno poslanstvo, da na svoj način odraža božjo stvarniško lepoto in ljubezen. Zgodovinar, ki bo hotel naslikati obraz slovenskega naroda, se ne bo smel omejiti na statistike in podatke, temveč bo moral pronikniti globlje v duhovne vire naroda. Prava in objektivna je le tista narodna zgodovina, ki motri narodni razvoj v luči vodilnih načel in idej, ki so lastne vsakemu narodu. In kaj so pri Slovencih te idejne podlage? Stvar je »tako jasna, samoumevna, da bi na to vprašanje znal odgovarjati že količkaj zbujen otrok. Vsak, kdor je po duši in krvi Slovenec, nosi v sebi, zavestno ali nezavestno, sledečo trilogijo: Mati – Domovina – Bog«. Prešibak dokaz, razlaga Koroški Slovenec, bi bilo sklicevanje na Cankarjevo izpoved, da so Mati, Domovina in Bog njegove največje vrednote – čeprav smemo trditi, da je govoril narod po svojem glasniku in z omenjeno trilogijo objavil »nekak zakon ali počelo svojega bitja«. Treba da je torej širšega dokaza – in če listamo po revijah in časnikih, posebno po koroškem slovenskem tedniku, ali ne udarja na uho vedno isti refren Mati, Domovina, Bog? Trilogija pomeni vsebino in polnost našega bitja. Blagoslov kličemo nad one, ki to svetišče puščajo nedotaknjeno in čislano, prekletstvo nad one, ki ga oskrunjajo. Mati, Domovina, Bog – to ni od včeraj, ampak ima tisočletno tradicijo. Teh svetinj nihče ni vnesel od zunaj v slovensko ljudstvo, marveč so kos skrivnostnega postanka, rasti in osamozaveščanja naroda. Zasluga posameznikov je jasna formulacija, a misel in ideja je od nekdaj skrita kot kal rasti in življenja v narodu. »Slomšek je pojmoval družinsko, narodno in religiozno življenje nedeljeno, kot povezano enoto.« Ni čudno, »da obsojamo – zdi se, da prav po tej Slomškovi tradiciji – narodno odpadništvo z moralo četrte božje zapovedi in da vzporejamo zvestobo do družine (matere), naroda (domovine), in Cerkve (Boga)«. Prepričani smo, da ne more biti kdo dober sin naroda in Cerkve, če sinovski odnosi do matere in družine niso urejeni. Človek, ki od trilogije odkruši en sam pojem, je zrušil še ostala dva. Ni druge izbire, kot da reče vsemu da ali vsemu ne – in v slednjem primeru postane »nekak izrodek, oro-

DRUŽINSKE VEČERNICE

Naslovnica Družinskih večernic (1940)

pan vseh vrlin in dostojanstva, človek, ki se nam smili in gnusi obenem.«⁵³

Ne preseneča, da 1940 kot zadnja publikacija Slovenske prosvetne zveze pred napadom Nemčije na Jugoslavijo aprila 1941 in po razbitju vseh koroških slovenskih organizacij izidejo *Družinske večernice*, ki že s svojo naslovnico »Mati Domovina Bog«, še bolj pa s svojo vsebino – v poglavjih »Družina«, »Kmet in zemlja«, »Narod«, »Bog« – podajo tako rekoč sintezo koroške slovenske nacionalne ideologije in vloge spolov v le-tej.⁵⁴

⁵² Koroški Slovenec, 9. 5. 1934, str. 1.

⁵³ Janko, Mati – Domovina – Bog. Naša velika trilogija. V: Koroški Slovenec, 7. 8. 1940, str. 3.

⁵⁴ Slovenska prosvetna zveza (izd.), Družinske večernice 1940. – Poglavje »Družina« obsega predvsem članke in literarne prispevke, ki povečujejo matere. Zanimivo je, da vsebuje tudi odlomke članka Lee Faturjeve iz zbornika Slovenska žena (Ljubljana 1926), ki je izšel ob 25-letnici Splošnega ženskega društva v Ljubljani. Izvirni naslov članka »Trpljenje slovenske žene v turškem času« je v Večernicah spremenjen v »Trpljenje in junaštvo slovenske žene«.

»Kljub nespornim prednostim koroške Slovenke pa so ji lastne še druge uprav ženske lastnosti«

V članku »Koroška Slovenka« časopis izriše sledečo podobo imenovane: *»Nikjer ni sužnja možu in družini, marveč uprav duhovito čuva svoje dostojanstvo napram svetu, možu in otrokom. Pri tem ji je odvratna ona emancipiranost, ki je lastna naprimer Amerikankam ali Angležinjam. Duhovno in duševno je nenavadno razgibana in se uspešno meri s svojo zdravo razsodnostjo in pretehtano, a nepriučeno besedo s premnogim moškim. V gospodinjstvu, v oskrbi svojcev z vsakdanjimi potrebščinami, v pripravi prijetnega, domačega ognjišča tekmuje domala z Nemko, ki slovi s svojim, moderno vodenim gospodinjstvom. /.../ Najsilnejša pa je naša žena v duhovnosti. Kar je med nami vere, kar je v nas otroškega zaupanja v vsedobrega Očeta, kolikor ima naš rod one svete pokorščine, ki je dika vsakega katoliškega ljudstva, to imamo od naše žene. Kljub nespornim prednostim koroške Slovenke pa so ji lastne še druge uprav ženske lastnosti. Svojemu možu je zvesta žena in življenjska tovarišica, svojim otrokom ljubeča mati. Velika je v trpljenju in potrpljenju.«*⁵⁵

Koroška Slovenka je predvsem kmečka ženska.⁵⁶ Njene številne obveznosti do družine in domačije, za katere naj bo čimbolj izučena, obsegajo poleg gospodinjkega in regenerativnega dela tudi kmečko gospodarjenje – torej dvojne in trojne obremenitve! Koroška Slovenka naj tudi ostane kmečka ženska, ki ne beži v mesto ali tujino, saj velja kmečki stan za steber slovenstva na Koroškem. Žena je v kmetijstvu *»sotrudnica svojega moža mnogo bolj, kakor v vseh drugih poklicih. Žena dela na polju, v hlevu, v kuhinji, hodi na trg prodajat in kupovat in ko mož udobno kadi svojo pipo, ima še vedno polne roke dela«*.⁵⁷ Kmečki ljudje naj ostanejo kolikor mogoče doma in naj ne iščejo kruha v mestu, zato pa mora kmetija več nesti in tudi žena pomagati, da se več prisluži. Zaslužiti se da v vrtu; več je treba izkupiti iz kuretine in jajc. Kmetica in kmečka hčer morata posvečati vso skrb hlevu, ki ga ne smeta prepuščati tuji dekli. Svinjereja je *»tudi stvar, za katero je več ali manj skrb izročena ženskam«*. *»Dekleta seve ne gredo rade v nesnažni svinjski hlev. Kmečka hči se gnojišča ne sme plašiti, saj se ga tudi zdravnik ne sme. Zdaj si pri delu in delovne obleke nikogar ni teba biti sram. Ob nedeljah se zopet praznično oblečeš.«* *»Prva ženska skrb tudi v kmečki hiši je seveda prehrana ljudi.*

Če bo hrana dobra, bodo tudi ljudje zdravi in voljni«. Kmetica in kmečke hčere naj znajo dobro kuhati, pa tudi varčevati s hrano. Ko kdo zbolí, naj bi vsaka mati in kmečka hčer vedela, kako je treba pomagati, saj zdravnik ni vedno pri roki ali pa je predrag. Zato je treba, da žene in dekleta na kmetih rade berejo in se zanimajo za zdravilna zelišča. Mati in hčere morajo tudi kaj vedeti o živinozdravilstvu in živinoreji. Velepomembno je, da mati zna za otroke preproste stvari urezati in sešiti. Tudi bolniška postrežba je skrb matere. *»Prvo je seve, da zna mati moliti in vzdržati red v hiši; ona mora krotiti fante, ona voditi dekleta in v naših razmerah naj bo skrb za rodoljublje tudi materina naloga. Ko bi imeli prav veliko vzornih mater in kmečkih deklet, ali ne verjame, da bi v kratkem bilo življenje na kmetih vse drugačno? Ljudje bi bili srečni doma in bi več ne želeli naprej v dvomljivo tujino.«*⁵⁸ Žensko odgovornost za ohranitev kmečkega življenja in stanu Koroški Slovenec naglasi tudi v članku, povzetem po ljubljanskem Slovencu. Pravi, da je kriza kmečkega gospodarstva *»v precejšnji meri kriza našega kmečkega ženstva«*. Kmet je priraščen na svojo zemljo, a tudi navezan na svojo ženo. Če bo ona zapustila grudo, ji bo sledil. *»Kmečki fant bo zapustil polje in grudo in bo sledil dekletu v mesto. Če gledate po mestih mrzlično zidanje novih stanovanj, ali ni zadnje gibalno temu volja žene? In če gledate, kako propadajo kmetije in razpadajo gospodarstva, ali ni volja žene, pred katero se hotenje moža, kakor uči izkušnja, redno izkaže za brezmočno?«* Dekleta hočejo biti žene orožnikov, železničarjev, tovarniških delavcev, rudarjev, kmetov pa ne. Kmečki fant vedno težje dobi deklo, ki bi se hotelo z ljubeznijo oprijeti kmečkega življenja.⁵⁹

Tudi oblačenje je področje, kjer ima koroška Slovenka kot simbolična upodobitev kmečko-tradicionalnega ter nacionalnega (narodne nošle) žitja in bitja važno vlogo. Obleka koroške Slovenke naj ustreza versko-moralnim standardom in čuva poštenje žensk in naj bo *»preprosta, skromna«*, pokriva naj se *»s častiljivo ruto, voli nekričeče barve svojim krilom, sramežljivo skriva svojo lepoto«*.⁶⁰ *»Nравnostni propad se kaže posebno v lahkomišelnih, često nesramnih*

⁵⁵ Koroški Slovenec, 1. 11. 1939, str. 3.

⁵⁶ Prim. Irena Destovnik, Moč šibkih. Ženske v času kmečkega gospodarjenja (Klagenfurt/Celovec 2002).

⁵⁷ Koroški Slovenec, 13. 1. 1926, str. 3.

⁵⁸ Koroški Slovenec, 14. 10. 1925, str. 3–4.

⁵⁹ Koroški Slovenec, 25. 9. 1929, str. 3.

⁶⁰ Koroški Slovenec, 1. 11. 1939, str. 3.

obleki. Da se noša spremeni, morajo pomagati tudi moški! Naj odklanjajo lahkomišelnost oblečena dekleta, naj jih ne jemljejo v zakon! Zlasti bi se morale dostojno oblačiti omožene žene, ki bi se ne smele neovirano podajati modi. Današnja lahkomišelnost ženska obleka je dokaz, da smo zašli že daleč v nenravnost.«⁶¹ Druga od desetih »zapovedi za žene in matere« se glasi: »Ne oblači se moderno, boljši je dober glas kot srebrni pas. Zakonski ženi se nikomur ni treba dopasti kakor svojemu možu.«⁶² Slovenska kmečka dekleta, ugotavlja avtor članka, »preveč gledajo po modi in premalo mislijo na kmetijstvo in gospodinstvo. Zelo mnogo je takih. Kratko krilo je slabo znamenje za slovensko kmetijsko dekle.«⁶³ »Korošice, vaš najlepši znak ljubezni do domačije je še vedno spoštovana, hadrca' ali peča!«,⁶⁴ zagotavlja pisec in meni, da so s smrtjo Marije Š. dekleta izgubila »lep zgled ljubezni do domače narodne noše. Ko je bila rajna še toliko pri moči, da je še mogla v cerkev, si jo pač zmiraj videl v lepi kmetijski noši v rokavcih in židano hadrco čez rame. Vsi smo jo z veseljem gledali. Toda sedaj naj ona v miru počiva. Dekleta naj si pa njo vzamejo za vzgled in naj spoštujejo domačo nošo. Saj bi tudi fantje za njimi rajši gledali, kot pa tako, ko tičijo v mestnih cotah.«⁶⁵

Kot vidimo iz zadnjega primera, lahko lik idealne koroške Slovenke razberemo tudi iz osmrtnic, ki dokaj stereotipno hvalijo družinske, verske in nacionalne vrline žensk: »pridna in marljiva gospodinja ter vzor prave slovenske matere«,⁶⁶ »spoštovana in vzorna gospodinja, zavedna, krščanska mati«, ki je svoje otroke »vzgojila v narodnem in verskem duhu«, »pravi biser koroške narodne matere in žene«,⁶⁷ ni samo »zvesto ljubila svojega moža in svoje nedolžne otročiče, ampak tudi nad vse spoštovala svojo vero in svoj ljubljani slovenski materni jezik«. Ob pogrebu vrle gospodinje in matere trinajstih otrok je župnik nasproti »sedanjemu omehkuženemu času« slavil rajno »tudi kot junaško mater, ki je v hudih časih in v ubožtvu rodila in vzgojila 13 otrok. Moderne kratkokrile damice pa se ne upajo roditi več ...! In vse otroke je vzgojila v vneto narodnem duhu. Katera 'moderna' je danes še tako junaška? Vso moč pa je našla v globoki svoji veri, v zaupanju na Boga, v molitvi. Posnemajmo jo!«⁶⁹ Povsod da je poudarjala krščansko in slovensko prepričanje, bila »velik trn v peti našim nemčurjem kot narodna Slovenka«, a kot »vneta kristjanka in dobra žena pač nikdar ni žalovala zavoljo nemčurskih napadov, katere je morala prestati sama, njen mož, sin in njeni

hčerki od strani nemških nasilnežev«. Ne omenjamo rajne, poudarja pisec, »vsled dobrih lastnosti, temveč trpljenja, ki ga je morala prestati vsled narodnosti. Njeno preganjanje nam je priča, da je bila zavedna Slovenka«. »Bila je kinč fare, krasen zgled za neporočene, polna dobrih del in čednosti. /.../ Pri svojih 67. letih je mogla rajna o sebi reči, da je izpolnjevala geslo, ki bi imelo biti vodilo za vse ljudi: Z zelenim venčkom devištva ali pred poročni oltar ali v grob.«⁷²

»Možje korenjaki in fantje v spomladanski rasti«

Tudi delovanje in podoba moškega spola sta bili podvrženi spolno specifičnim normam in idealiziranim predstavam. V skladu s prevladujočim dihotomičnim konceptom spolov so »moške« lastnosti in naloge nasprotne »ženskim«, po drugi strani pa se tudi komplementarno dopolnjujejo: moški kot bitja hladnega računarskega razuma – ženske kot bitja srca in ljubezni, moški kot akterji javnega, ženske kot duše domačega itd. Seveda nekatere zahteve – biti versko in narodno zaveden in delovati v dobro manjšine – veljajo za oba spola, a poleg tega obstaja vrsta spolno specifičnih diferenciacij, od značajskih potez preko telesnih značilnosti do področij udejstvovanja.

Poziv »Fantje koroški, auf biks!« uvodoma naslika »narobe svet« spolov, da bi fantom tem bolj jasno predočil njihove dolžnosti: »Veste, v mestih primanjkuje fantov in mož, zato tam nosijo dekleta bubikopf in prave hlače, matere so milostljive in debatirajo o politiki in kinu. Če je na vsakem voglu kar par gostiln, težnja po komodnem življenju vedno večja in vsaka zabava 'fragwürdig', ni niti čuda. Zato v mestih ni fantov od fare, krepkih postav in zagorelih lic, marveč blede obrazi in pritikave postave!« Ali je kaj fantovstva v gostilni, pri pijanih obrazih in hripavi pesmi, v grdi kletvici in vinskem pretepu, v kvantah, neslogi in prepiru? Seveda ne: fantovstvo je, »če

⁶¹ Koroški Slovenec, 23. 9. 1925, str. 4.

⁶² Koroški Slovenec, 4. 4. 1928, str. 4.

⁶³ Koroški Slovenec, 13. 1. 1926, str. 3.

⁶⁴ Koroški Slovenec, 29. 5. 1929, str. 3.

⁶⁵ Koroški Slovenec, 30. 11. 1921, str. 4.

⁶⁶ Koroški Slovenec, 15. 11. 1922, str. 3.

⁶⁷ Koroški Slovenec, 21. 4. 1926, str. 3.

⁶⁸ Koroški Slovenec, 26. 7. 1922, str. 4.

⁶⁹ Koroški Slovenec, 27. 7. 1927, str. 3.

⁷⁰ Koroški Slovenec, 30. 4. 1924, str. 2.

⁷¹ Koroški Slovenec, 4. 2. 1925, str. 3.

⁷² Koroški Slovenec, 24. 4. 1929, str. 3.

znaš pogledati vsak čas odkrito v oči, če se držiš svoje mere in ne mere drugih ali volje gostilničarja». Fantovstvo je odločnost, samostojnost, brzdanje in odkritost. Najhujša narodna grobokopa sta pijača in nemorala. Slovenski narod na Koroškem bo umrl, ko »nam bo gostilna ljubša od društva, pijana beseda prijetnejša kot trezen pogovor, ko nam bo cerkev zadnja briga. Fantje, pozor! To je v naših rokah!«⁷³

V rokah fantov je torej dobršen del družbene in nacionalne dobrobiti, vključno s kontrolo deklet: *»Li veste, fantje po Zili in Rožu in Podjuni, da je tudi vam izročena čast naših vasi, ugled vašega domačega duhovnika, čast vaših vaških deklet, vera vaših očetov in mater, dobra rast vaših najmlajših bratov in sestic? Li vam ni mar /.../, če se tepta čast vaše vasi, zavaja vaša dekleta v sramoto, pusti vašega duhovnika osamljenega v njegovi ljubezni in skrbi za dobrobit župnije, pozablja najmlajših vaše vasi, da zaman iščejo lepe domače besede in resnega opomina dobrih vzgojiteljic! Ne pozabite, da pade senca vaše sramote tudi na vas! /.../ Na svoj način lahko sodelujete z duhovnikom in učiteljem, z gospodarjem in očetom, z gospodinjo in z materjo, tudi v vaših rokah so vaška dekleta in najmlajši vaški rod.«⁷⁴*

Če naj se ženski spol zgleduje po Mariji, pa naj bodo fantje požrtvovalni in nesebični »apostoli« narodnega – predvsem društvenega – delovanja. Ob prazniku apostolov Petra in Pavla Koroški Slovenec zapiše: *»Praznik apostolov je praznik močnega fantovstva. Fantovstvo je apostolstvo. Biti apostol pa pomeni: pozabiti nase, živeti le ideji. Sebi živijo le slabiči, majhni sebični značaji. Pravi mladenič in fant dela in gori le poslanstvu, ki ga je spoznal za svojega: dvigati miselnost naši mladini, dajati društvu življenje, razgibanost, širiti in ohraniti v narodu bogopoln, kulturno-tvoren nemir. /.../ Še veliko nam manjka, da postanemo apostoli, ki bi v mladostnem idealizmu, požrtvovalnosti in nesebičnosti služili veliki narodni ideji. /.../ Kakor oni mladenič v evangeliju, ki je ponudil Gospodu svoj kruh in svoje ribe, četudi je imel malo, in množice so bile nasičene, tako darujmo tudi mi, fantje, vse naše moči in naše veselje, samega sebe našemu društvu in molimo, da Gospod ta naš skromen dar blagoslovi, da obrodi stoteren sad.«⁷⁵*

Katere druge značajske in telesne poteze prištajajo »pravemu« fantu? Fantje so »ponosni, pogumni in se radi ponašajo s tem, da jih ni strah

in da se ničesar ne bojijo.«⁷⁶ Kmečki fant se je »vedno rad postavil z drznostjo, močjo in spretnostjo telesa«, saj je spreten kolesar, navdušuje ga smučanje, po vaseh se ukvarja z lahko in tudi težko atletiko, npr. rokoborbo, ki da je »prav lep sport, ko se ruva mož z možem, kateri bo močnejši in spretnjši.«⁷⁷ 1939, pod vplivom nacistične ideologije, Koroški Slovenec športu poleg cilja »zdrav duh v zdravem telesu« pripiše tudi nalogo, zajamčiti narodu zdravo potomstvo in s tem varno bodočnost. Na teh temeljih naj se vzgaja mladina, pri tem pa »je treba razlikovati med fantom in dekletom. Fant mora postati mož in žena mora ostati ženska in ne sme čez meje, ki jih je začrtala narava. Ako je mož borben in delaven, ako noč in dan dela in ustvarja, ali če kot turist ali športnik kuje in izpelje najdrznejše in najnapornejše načrte, tedaj ne izgublja na svoji močnatosti, temveč se moškemu idealu približuje. Delo, ustvarjanje, borba in podjetnost so njegovo področje. Nasprotno pa velja za ženo: ako usmeri vse svoje mišljenje in stremljenje po vzoru moža, če ogromno dela, študira ali se vadi v težkem športu, izgubi na ženskosti. To velja v enaki meri tudi za težka poljska ali tovarniška dela. Mož in zlasti žena morata vedeti, da je od njih odvisna vrednost potomstva, da sta za to vrednost odgovorna, ker je le – ta odvisna od njunega življenja, njunih duhovnih ter telesnih sposobnosti.«⁷⁸

Moški kot očetje niso povsem odvezani dolžnosti skrbeti za naraščaj, predvsem za njegovo narodno zavednost. Razni pozivi k vzgoji otrok v narodnem duhu se obračajo ne samo na matere, ampak na starše.⁷⁹ Osmrtnice hvalijo, če je pokojni vsem svojim otrokom »usadil v srce ljubezen do svojega rodu in naše lepe slovenske zemlje.«⁸⁰ Poleg materinskega dneva zasledimo praznovanja očetovega dneva, s katerim naj se pokaže hvalenost za skrb in požrtvovalnost očeta.⁸¹ Očetje pa domnevno vzgajajo na specifično »moški« način, ki se precej razlikuje od »ženske« materinske vloge. Oče in sin sta »medsebojno redkobesedna, ne ljubita čustvenih izlivov« in si »nerada izkazujejo vidno ljubezen«. Ob materi je sinovom lahko,

⁷³ Koroški Slovenec, 3. 4. 1929, str. 3.

⁷⁴ Koroški Slovenec, 21. 9. 1932, str. 3.

⁷⁵ Koroški Slovenec, 28. 6. 1933, str. 3.

⁷⁶ A. H., Mladina, spoštuj stare! V: Koroški Slovenec, 21. 2. 1940, str. 4.

⁷⁷ k., O športu. V: Koroški Slovenec, 25. 9. 1935, str. 3.

⁷⁸ Koroški Slovenec, 23. 8. 1939, str. 3.

⁷⁹ Prim. npr. Koroški Slovenec, 9. 11. 1927, str. 1.

⁸⁰ Koroški Slovenec, 15. 3. 1922, str. 3.

njena roka »mehko vodi« mladega sinka, dobro je z njo žalovati, brezskrbno se da z njo deliti vero in molitev. Oče je »iz druge kovine. Nerač govori svojim in nerač na široko razlaga. Ne kaže rad v besedi svoje ljubezni in kakor nalašč pušča otroka, da se čuti osamelega in zapuščenega«. Oče se nerač razigra, ne zna žalovati niti se iz srca veseliti. Mati sprejema življenje, kakršno je, »z mehkim, udanim srcem in tako ga posreduje svojim.« Oče je »človek razuma. Življenja hoče z razsodnostjo mojstriti«. Redko govori oče o narodu in narodnem boju, a z dejanjem in življenjem dokazuje, da je sprejel ne samo borbo za družinski obstoj, temveč tudi boj za kulturno pravico naroda. Brez besed uvaja sina v dejavno narodno ljubezen. Sinu, ki bi mu hotel v zahvalo za bogat življenjski nauk hvaležno poljubiti roko, bi oče »odmaknil roko. Ne ljubi čustvenosti, ker bi ga spravila kvečjemu v zadrego«. Še svoje največje modrosti oče ne bo odel v besede, marveč jo bo razodel v častiljivem molku: »Sin, ostani mi zvest, ohrani zvestobo mojim vzorom!«⁸² Narodna vzgoja kot del očetovske vzgoje je posebno pomembna v dobi nacionalne ogroženosti. Tako Koroški Slovenec 1940 objavi članek »Moj dar domu na oltar!«, v katerem oče izjavlja: »Najlepši dar poklonim svojemu narodu, če mu vzgojim svojega sina v zavednega Slovenca in svojo hčerko v zavedno Slovenko. /.../ Svoj narod ljubim z iskrenim srcem. Najbolj ga ljubim, če zanj vzgajam svoje otroke. Svojemu narodu hočem služiti do zadnjega dneva. Najbolje mu služim, če mu s svojimi otroci poklonim žive člane njegove družine in pridne delavce njegovega doma.«⁸³

Poglavje naj zaključí zanimiv članek »Ko bom jaz nevesto iskal!«, ki z vidika fanta opiše idealno podobo koroške slovenske neveste – narodno in versko zavednega domačega kmečkega dekleta. Članek, objavljen v rubriki *Ženski vestnik*, dekletom daje vzpodbudo, da stremijo za to idealizirano podobo, saj tako povečajo svoje »šanse« na »poročnem trgu«, moškim pa dodeli moč kontrole nad žensko podobo, saj lahko moški odstopanje od ideala kaznujejo s tem, da takih žensk ne poročijo: »Prišel bo čas za me in moje prijateljice, ko bomo neveste iskali. Pa bi rad povedal našim dekletom, kje bomo barali in kaj bomo jemali. Naj nam ne zamerijo potem, če bomo to gledali v stran in tam hiteli mimo, krivda ne bo naša. Mi bomo izbirčni in bomo zbrali dekleta, ki bodo nam všeč.« Neveste ne bomo iskali v tujini, med Nemci ali še dlje, marveč »v naših treh dolinah«. Neveste bodo Slovenke. Ne bodo govorile »besede iz knjig«, njihova beseda bo »domača«, v njej

ne bo »nemških kletvic in pozdravov«, »nemških priveskov in frazic«. »Ni nam za dekleta, ki so se klatile po tujih mestih. Pa če so tudi v tujini iskale kruha: mi jih nočemo. Tudi doma je bilo kruha in mleka, vam je bilo treba v svetu iskati pogače?« Neveste bodo verne, njihov Bog bo »Bog starih slovenskih družin, ki je vodil očete in matere v trpljenju in veselju iz roda v rod«. »Najmanj pa se nam hoče deklet, ki hodijo po naših strminah v mehkih čevljičkih, svilenih nogavicah, ozkih kiklah, ki nosijo na glavi lejtre z grmovjem ali obrnjene kravje zvonce.« Stokrat ljubša bodo dekleta »v lesenih cokljah, v grobih jankah, belih rokavcih«, najmilejša pa tista, ki bodo imela na glavi »črni fcanetelj«. Ni nam za neveste, »ki bodo prinesle seboj težke milijone«, potem pa bodo »sedele na zofi in pile kofé, ki ga bomo kuhali mi. Pa bomo prej zbrali pridna dekleta, ki bodo trdne gospodinje in dobre matere. Ali zahtevamo veliko od vas, dekleta?«⁸⁴

»Kot v vsem življenju, ima žena in dekle tudi v prosveti posebno nalogo«

V delovanju koroških slovenskih prosvetnih društev, ki je bilo narodnopolitično zelo pomembno in v skladu s politično orientacijo manjšine konservativno, so se zrcalila in oblikovala spolna razmerja. Socializacija v društvih je potekala v tradicionalnih okvirih in je pripomogla k ohranitvi tradicionalnih razmer in delitvi vlog med spoloma. Ker so spoloma pripisovali različne značajske poteze, potrebe in naloge, so jim tudi nudili spolno specifične oblike in vsebine delovanja. Društva so bila organizirana po spolu in starosti, imela so torej krožke oz. odseke za ženske, dekleta in fante. Prizadevanja Slovenske krščansko-socialne zveze za Koroško, pritegniti ženski spol, ki so se začela v letih pred prvo svetovno vojno, so se med vojnami nadaljevala v okviru ženske in dekliske zveze.⁸⁵

Zaradi domnevnih »naravnih« razlik med spoloma – fant si želi nastopa na odru, se veseli

⁸¹ Koroški Slovenec, 13. 4. 1927, str. 5. Prim. Koroški Slovenec, 15. 6. 1927, str. 1–2.

⁸² -ko, Očetov spomenik. V: Koroški Slovenec, 10. 7. 1940, str. 3.

⁸³ Oče, Moj dar domu na oltar! V: Koroški Slovenec, 18. 9. 1940, str. 3.

⁸⁴ Koroški Slovenec, 14. 10. 1925, str. 4.

⁸⁵ Prim. mdr. Avguštin Malle, Politika je zavirala kulturno delovanje. Osrednja slovenska kulturna organizacija med prvo in drugo svetovno vojno. V: Človek ne živi samo od kruha, Celovec 1983, str. 27–51, tu 29–31, 40, 47–48.

glasne pesmi v zboru, glasna je njegova izpoved in polna korajže njegova kretnja,⁸⁶ medtem ko se dekleta nerada meri v tekmi, je bolj cagava na odru in jo šumeče prireditve ne zgrabijo – ima ženski spol tudi v prosveti posebne naloge: »*Tiho in skrivno hoče vršiti dekleta tudi prosvetno delo. Mali dekliški krožki s petjem in govori, prikorjenimi dekliškemu svetu, skrita rast ob lepi knjigi, notranja rast iz dekliške stanovske organizacije – to je veliko njihovega sveta. Dekletu in ženi je pridržano podrobno delo v prosveti. Širjenje dobrega tiska, briga za male in najmlajše, prosveta po družinah, to in še mnogo več so področja deklet-prosvetašinj.*«⁸⁷ Kljub taki diferenciaciji vlog pa naj po izbruhu druge svetovne vojne ženski spol »*po sili razmer*« razširi svoje prosvetno delovanje, češ, mnogo slovenskih mož in fantov je v vojaški službi in lažje jim bo, »*da vedo, kako so njihove sestre, neveste, žene in matere prevzele nase poleg gospodarskega bremena še breme narodne prosvete*«. ⁸⁸ Poziv Prosvetne zveze 1940 posebno kliče žene in dekleta, »*naj s podvojenim trudom odtehtajo odsotnost očetov, mož in sinov. Uprav naši vojaki /.../ imajo pravico, da se jim njihova domovina oddolži s svojim prosvetnim trudom in jim ob povratku pripravi toplo, domače, slovensko ognjišče.*«⁸⁹

1928. leta Koroški Slovenec kritizira, da z dekleti društva »*nekoliko mačehovsko delajo*«. »*Njim, ki bodo nekoč naše gospodinje, in vzgajale naš mladi rod*«, naj posvetijo društva vsaj par sestankov na leto s sporedom, namenjenim samo dekletom. »*Bolj bodo vzljubile svojo dekliško čast, bolj se poglobila v misel vzgojiteljice in gospodinje. V rokah naših deklet je usoda našega ljudstva prihodnje dobe. Zato na vsak način več pažnje posvečene njim*«. ⁹⁰ Pomembno, a seveda tipično »žensko področje« društvenega delovanja so bili kuharski tečaji, ki so imeli poleg strokovnega izobraževanja tudi nalogo utrjevanja narodnosti, saj se na njih dekleta »*učijo čitati in pisati slovensko, učijo se deklamacij in lepe govorice v pismeni slovenščini; iz njihovih vrst izhajajo naše najboljše igralka na podeželskih odrih in predvsem naše zavedne gospodinje*«. ⁹¹ Toda usmeritev tečajev ni bila povsem nesporna, saj so nekateri funkcionarji kritizirali, češ da tečaji demoralizirajo dekleta, ker jih izvajajo v gostilnah, da zaključne prireditve »*nimajo nič kmečkega na sebi*« itd. ⁹² Predvsem pa so slovenski gospodinjski tečaji izzivali nasprotovanje nemške strani, ki je segalo od prirejanja konkurenčnih tečajev do policijskih kontrol in fizičnih napadov.

V tridesetih letih dekliška zveza, ki jo vodi Milka Hartmanova, »*idealna jugoslovanska apostolka na Koroškem*«, sicer »*nima nobenega denarja v svoji blagajni*«, a vseeno obstaja kakih 30 odsekov, ki prirejajo tudi mesečne sestanke in manjše gledališke nastope. ⁹³ Zveza prireja tudi dekliške dneve, ki naj sooblikujejo mlade koroške Slovenke v smislu idealne narodno-verske podobe. Dekliški dan 1933 v Selah je bil »*velik praznik Gospoda naših src, da bo dal še zanaprej življenje in rasti v skrivnostnem ženskem svetu*«. Po dekliški službi božji je voditelj govoril »*o delovanju Stvarnika sv. Duha v ženi od početka sveta do danes, da so zaznale za veliki pomen močne žene in matere v življenju narodov. Tedaj so si zaželele, da bi postale tudi one velike žene in voditeljice svojega naroda*«. Pri slovesu je voditeljica dejala: »*Pojdimo z našega tabora nazaj v domove kot sejalkke ljubezni, dobrote in miru, kot nositeljice sončnega veselja in sreče, kot zveste delavke na domači grudi*«. Dekliški dan naj bo »*vsem dekletom širom domovine v dramilo in pobuda, da zberejo raztresene ude sleherne naše fare in se pridružijo armadi mladih bojevnic za najvišje ideale. /.../ Čas zahteva žrtvenic, žen-junakinj. Iz teh dekliških vrst naj se rodijo!*«⁹⁴

Tudi fantom so nudili stanovska srečanja, kot je bil fantovski dan leta 1933 v Velinji vesi. Nočno grmenje topičev naznani prihod fantovskega dneva, na katerem se zbere »*četa do dvesto fantov*«, »*sami korenjaki zagorelih lic in trdih, žuljavih pesti*«. Stanovska pridiga na fantovski službi božji poziva fante, da napovedo »*boj napuhu razuma, želji mesa in brezduhovnosti življenja!*« Popoldne sledita pesem in igra, izbrani »*kot nalašč za fantovski dan, pesem v svoji fantovski melodiji, igra v svojih prizorih, ki kažejo vpliv pokvarjene tovarišije in moč očetovske ljubezni*«. ⁹⁵ Fant-

⁸⁶ Koroški Slovenec, 22. 11. 1939, str. 3–4.

⁸⁷ Koroški Slovenec, 11. 3. 1936, str. 3.

⁸⁸ Koroški Slovenec, 1. 5. 1940, str. 1.

⁸⁹ Osrednji prosvetni odbor, Poziv Slovenske prosvetne zveze v novo prosvetno sezono: Slovenci in Slovenke! V: Koroški Slovenec, 25. 9. 1940, str. 3.

⁹⁰ Koroški Slovenec, 26. 12. 1928, str. 3.

⁹¹ Seja S.K.S.Z. za Koroško 3. novembra 1932, Arhiv Inštituta za narodnostna vprašanja, 18, manjšinski institut, fasc. 146 - Slovenska Koroška.

⁹² Prav tam.

⁹³ Koroška, april 1935, Arhiv Inštituta za narodnostna vprašanja, 18, manjšinski institut, fasc. 146 - Slovenska Koroška. – K Hartmanovi prim. mdr. Marija Makarovič (ur.), Milka Hartman, Celovec 2004.

⁹⁴ T. L., To je naša mladina. V: Koroški Slovenec, 21. 7. 1933, str. 3–4.

⁹⁵ Prav tam.

Prot

T. Častno članico društva

je odbor v svoji seji dne 1. XI. 1922.

enoglasno imenoval tajnikovo namestnico

Marijo Ogris, imenočeno Novak.

Imenova je bila neretna in požrtvovalna delarka
kobi. društva, tu tudi v splošnem mnogo storila za
narodno prebujenje v občinah Bilčovs in Lytesca.

Prevela se je v St. Tomaž na Celovcu.

Ža narod svoj mnogo si tukaj storila.

Vaj v pokojna mila, bi prečla ti bila.

Valentin Kropivnik

Janka Ogris

Občni odbor dne 11. 3. 1923 je zgornje imenovanje
enoglasno odobril.

Janka Ogris
podpis.

Imenovanje Marije Ogris za častno članico SPD Bilka

je so se izobraževali tudi na voditeljskih tečajih ter na sestankih krajevnih društev. Tako je npr. mladeniški odsek Slovenskega prosvetnega društva *Bilka* v Bilčovsu, ustanovljen avgusta 1924, do aprila 1925 priredil 14 sestankov, na katerih se je razpravljalo »o namenu in važnosti organizacije, da se zbirajo fantje v pošteni družbi, uzbodbujajo se k poštenosti, jih pripraviti za bodočnost, da bi kaj znali, ker sedajna doba zmeraj več zahteva, uzgojiti za bodočnost dobrih značajnih voditeljev. Podučevalo se je tudi petje, istotako tudi nemščina, katera je sedajnim razmeram neobhodno potrebna«. Društveni predsednik je opozarjal, naj pristopijo k odseku vsi fantje, ki so pošteni in jim je resnost življenja kaj pri srcu.⁹⁶

Zapisnik bilčovskega društva nudi tudi vpogled v delovanje ženskega odseka: »Obravnava specifično ženske zadeve, stvari, ki zanimajo predvsem ženske. Sem spadajo zlasti razne gospodinjske reči. List *'Slovenka'* je naročen v 2 izvod/ih/.«⁹⁷ Odsek je organiziral kuharske tečaje in praznovanja materinskega dneva, se ukvarjal z dobrodelnostjo (zbiranje prostovoljnih prispevkov za reveže, sirotišnice itd.) in bil zadolžen za krašenje cerkve ali odra za razne prireditve in slavnosti. Poročilo o delovanju v letu 1924 med drugim navede, da je imel odsek šest sestankov, na katerih se je govorilo »o potrebi in namenu ženskih dr/u/št/ev/, o vzgoji, gospodinjstvu, verski in umski izobrazbi, glavni namen pa je ljudstvo preroditi u duhu vere. Današnji svet ni več tak kakor je bil pred 30 ali 50timi leti, zahteva naprednosti, sedanjí čas zahteva, da žena tudi kaj ve o svetu, o naravi.«⁹⁸ Na ženskem shodu leta 1923 je Valentin Podgorc »podal zbranemu ženstvu jasno sliko o važnem pomenu gospodinjstva v gospodarstvu. Razlagal /je/ važnost gospodinje pri hiši, pri vzgoji otrok, pri gojitvi krščanske misli med ljudstvom.«⁹⁹ Društveni predsednik pa je na zborovanju 1925 govoril o ženskem odseku in pomenu ženske izobrazbe: »... kot gospodinja, Mati, naj bi se zavedale svojega poklica, ki potrebuje veliko resnega razuma in vsestranske izobrazbe. Kjer so dobre matere so tudi dobre družine in iz takih družin bo tudi izšel vzoren narod.«¹⁰⁰ Kot zanimivost še omenimo, da je bila leta 1922 Marija Ogris – tajnikova namestnica, »požrtvovalna društvena delavka, vrla pevka in igralka ter glava ženskega odseka«, ki je »tudi v splošnem mnogo storila za narodno probujenje« v občinah Bilčovs in Zg. Vesca – so glasno imenovana za prvo častno članico društva.¹⁰¹

»Vse na volišče!«

Meja med spoloma, ki je ženski pripisovala privatno, moškemu pa javno sfero, je bila zarisana dokaj ostro, češ, ženi ni »prirojeno, da bi nastopala na zunaj in se posvetovala v občinskih zbornicah, da bi vodila vaško in farno soseščino in da bi v prvi fronti vodila borbo za pravo naroda in narodne besede.«¹⁰² Možu je »pridržano ustvarjanje. V gospodarstvu in prosveti, v veri in v vsem družabnem življenju zapoveduje in vodi mož. In žena, dekle? Pomočnica naj je možu ne samo v družini, marveč tudi v večjem, narodnem življenju.«¹⁰³

Toda čeprav javno, predvsem politično delovanje ni veljalo za »žensko« področje udejstvovanja, so ženske vendarle igrale pomembno vlogo: Za razliko od svojih rojakinj v matični Sloveniji so koroške Slovenke po prvi svetovni vojni kot vse ženske v Avstriji imele pravico voliti – in s tem seveda tudi dolžnost, nacionalno »pravilno« voliti. To je bil tudi eden od razlogov, da se je organizaciji in izobrazbi žensk začelo posvečati več pozornosti. Že v eni svojih prvih številčk spomladi 1921 Koroški Slovenec opozori, da je »žensko vprašanje« z novo ustavo, ki daje ženskam volilno pravico, stopilo »hipoma v ospredje«. Zato se bodo morale tudi žene in dekleta bolj zanimati za gospodarska in socialna vprašanja, kar pa zahteva organizacijo ženskih društev.¹⁰⁴

Serijski člankov »Slovenke iz Roža«, ki se 1922 ukvarja z javnim političnim, narodnim in društvenim delovanjem žensk, ni zanimiva samo zaradi vsebine, v kateri se prepletajo tradicionalni in napredni elementi, ampak tudi zato, ker je eden redkih primerov, da o teh vprašanjih govori ženska. »Slovenka iz Roža« poziva dekleta in žene, naj se vse spojijo »v veliko armado, ki bo imela nalogo dvigniti naš rod iz propalosti« in vzgojiti slovensko ljudstvo na Koroškem »v

⁹⁶ Zapisnik SPD Bilka Bilčovs, Občni zbor 5. aprila 1925, SZI.

⁹⁷ Zapisnik SPD Bilčovs, Odborova seja 25./III. 1920, SZI.

⁹⁸ Zapisnik SPD Bilka Bilčovs, Občni zbor 5. aprila 1925, SZI.

⁹⁹ Zapisnik SPD Bilka Bilčovs, Ženski shod (29. 4. 1923), SZI.

¹⁰⁰ Zapisnik SPD Bilka Bilčovs, Zborovanje pri Pomoču (8. 3. 1925), SZI.

¹⁰¹ Zapisnik SPD Bilka Bilčovs, Odborova seja, dne 1. 11. 1922, SZI.

¹⁰² TO., Zaključna beseda o družinski vzgoji. V: Koroški Slovenec, 19. 7. 1939, str. 3–4.

¹⁰³ Koroški Slovenec, 11. 3. 1936, str. 3.

¹⁰⁴ Koroški Slovenec, 20. 4. 1921, str. 1.

značajan, zaveden in veren rod«, saj je ženskam »izročena vzgoja narodnega naraščaja«. ¹⁰⁵ Toda delovanje žensk izven doma vzbuja nasprotovanja: »Pogosto se slišijo med narodom glasovi, ki dajejo izraza nevolji, ako bi kdo omenil, da je tudi ženska poklicana sodelovati pri povzdigi narodne zavesti, morale itd. Doma naj delajo in skrbe za gospodinjstvo, drugo jih nič ne briga in ali naj si še te skrbi naprtijo, ko imajo domačih dovolj. Res je, drage sestre, da ste /.../ doma močno zaposlene – ali vsaj mislite tako – in ravno to nam škoduje, ker se brigamo samo za dom.« Duševno obzorje da je potem omejeno le na najbližjo okolico, ker »se brigamo samo za dom in ne tudi za duševno in srčno naobrazbo, ki je podlaga za naš kulturni napredek. Stopati moramo tudi me v isti vrsti z moškimi v vedno napredujočo kulturo«. Avtorica opozori na dosežene politične pravice žensk, kot glavno nalogo pa vendarle podčrta tradicionalno materinsko-vzgojno funkcijo: Bili so časi, ko je bila ženska »samo sužnja«, v družini ni veljala mnogo in tudi država jo je tem manj upoštevala. A ti časi so minili in položaj ženske se je »izdatno zboljšal. Zdaj nismo več sužnje moških, ampak stojimo z njimi v isti vrsti, imamo aktivno in pasivno volilno pravico, pravico do javnih služb, sodelovanja in soodločanja v državni upravi. Toda to še ni vse. Ženi – materi – je poverjena še veliko važnejša naloga« – materinstvo in vzgoja otrok in mladine. »Dobra, poštena, verna in narodno zavedna mati bo svoje otroke dobro vzgojila in čim več bomo imeli takih mater, tem značajnejši bo narod.« ¹⁰⁶ V naslednjem članku »Slovenka iz Roža« pove »nekaj svojih misli, kako postanemo dobre vzgojevalke naroda«. ¹⁰⁷ Serijo prispevkov pa zaključí s ponovnim pozivom k narodnemu delovanju žensk, češ, časi, ko so bile »ženske v javnem življenju popolnoma brezpravne«, pripadajo preteklosti. »Izrek, da je ženska samo za dom in otroke, ne velja več, ona spada tudi v javno življenje, tudi v njenih rokah leži v veliki meri boljša bodočnost našega zaslužnjega in poteptanega dela velikega jugoslovanskega naroda.« Sedaj, ko so ženske »z moškimi popolnoma enakopravne«, jim pravice nalagajo tudi dolžnosti – ženske so »dolžne narodu: ga voditi, delati zanj, ga dramiti in zanj tudi marsikaj žrtvovati«. ¹⁰⁸

V borbi za volilne glasove se je Koroška slovenska stranka večkrat obračala izrecno na ženske, navajala argumente, ki naj bi posebno nagovorili volivke (družina, vera ipd.), ter skušala ženske pridobiti tudi kot aktivne propagatorke za

slovensko stranko. Trdili so, da se bo le Koroška slovenska stranka »se /.../ držala starega reda in skrbela za mir v družini, za svetost zakona in za jezik naših pradedov!« ¹⁰⁹ Pred občinskimi volitvami 1921 je Koroški Slovenec rotíl žene in dekleta in jih pozival: »Vse na volišče!«, poudarjal pa je pomen politične zastopanosti: »Če nimamo mož in žena, ki bodo zastopali nas in naše interese, smo prodani na milost in nemilost ljudem, katerih edini cilj je, da slovenski živelj na Koroškem čimpreje iztrebijo.« ¹¹⁰ Kljub omembi žena kot narodnih zastopnic je potrebno opozoriti, da je bila slaba zastopanost manjšine v političnih organih še slabša glede na zastopanost po spolu – po dosedanjih podatkih v medvojnem času ni bilo slovenskih poslank ali odbornic niti na deželni niti na občinski ravni. Poziv k deželnim in državnozborskim volitvam 1921 je opominjal žene in dekleta: »Ali veste, kako ste točne in kako se Vam mudi, kadar Vas čaka kofe! Bodite točne tudi dne 19. junija in ne pozabite, oddati glasovnice za 'Koroško slovensko stranko'.« ¹¹¹ Pred deželnimi in državnozborskimi volitvami 1923 so posebno pozivali »slovenske žene in dekleta, da se z vso vnemo primete agitacije, da bodo 21. oktobra izvoljeni res pravi krščanski zastopniki, ki se bodo tudi krepko potegovali za naše verske pravice«. ¹¹² Rotili so slovenske volivce, naj se »vsi kot en mož« postavijo za Koroško slovensko stranko s tem, da ji dajo svoj glas. »Zlasti pa tudi ve, slovenske žene in slovenska dekleta! Na vas gleda naša stranka s ponosom in zaupanjem, ker smo prepričani, da se ji vselej odzovete kadar vas kliče v boj za pravice našega vernega, teptanega slovenskega ljudstva. Gotovi smo, da boste tudi tokrat sledile pozivu naše stranke, ki se glasi: Idite in spravite v nedeljo 21. oktobra vse može in žene, fante in dekleta na volišče ter glasujte vsi za Koroško slovensko stranko!« ¹¹³ Pred

¹⁰⁵ Slovenka iz Roža, Dekleta, žene – strnimo naše vrste! V: Koroški Slovenec, 5. 7. 1922, str. 2.

¹⁰⁶ Slovenka iz Roža, Koroške Slovenke kvišku! V: Koroški Slovenec, 19. 7. 1922, str. 1–2.

¹⁰⁷ Slovenka iz Roža, Koroškim Slovenkam! V: Koroški Slovenec, 23. 8. 1922, str. 4.

¹⁰⁸ Slovenka iz Roža, Koroškim Slovenkam! V: Koroški Slovenec, 22. 11. 1922, str. 3–4.

¹⁰⁹ Koroški Slovenec, 20. 4. 1927, str. 3.

¹¹⁰ Koroški Slovenec, 27. 4. 1921, str. 2.

¹¹¹ Koroški Slovenec, 8. 6. 1921, str. 3. Poziv moškemu spolu pa se je glasil: »Možje in fantje! Ali se še spominjate, kako točno ste bili vsi na svojem mestu, ko so Vas l. 1914 poklicali k vojakom? Bodite tako točni tudi dne 19. junija, saj Vas kliče na volišče Vaša 'Koroška slovenska stranka'.« Koroški Slovenec, 15. 6. 1921, str. 4.

¹¹² Koroški Slovenec, 26. 9. 1923, str. 1.

¹¹³ Koroški Slovenec, 20. 10. 1923, str. 2.

občinskimi volitvami 1924 je »tovarniški delavec« opominjal koroške Slovence in Slovenke, da ni potrebno samo oddati glasovnice za stranko, »ampak vsak in vsaka naj se potrudi po svojih močeh tudi poagitirati za njo. Idite od vasi do vasi, od hiše do hiše, od osebe do osebe, označite evangelij Koroške slovenske stranke, ki je edina prava domača stranka! Možje in žene, mladeniči in dekleta, vsi na delo! Naša sveta dolžnost je, da poiščemo in pripeljemo vse naše v temi in zmoti tavajoče brate in sestre, dne 6. aprila pod okrilje naše matere Koroške slovenske stranke!«¹¹⁴ Velja omeniti še osmrtnico za šiviljo iz Bilčovsa, ki hvali njeno volilno odločitev za slovensko stranko: »Vselej kadar nas je dolžnost klicala na volišče, se je rajna rada odzvala temu klicu, da je tako oddala svoj glas naši stranki. Dasi je bilo njeno življenje tiho in mirno in je vsled tega bila malo upoštevana, vendar zasluži, da že zaradi izpolnitve njene volilne dolžnosti, odmerimo majhen kotic v ,Kor./oškem/ Slov./ encu/’ nej v spomin.«¹¹⁵

ŽENE IN DEKLETA! Ali veste, kako ste točne in kako se Vam mudi, kadar Vas čaka kofe! Bodite tako točne tudi dne 19. junija in ne pozabite, oddati glasovnici za „Koroško slovensko stranko“.

MOŽJE IN FANTJE! Ali se še spominjate, kako točno ste bili vsi na svojem mestu, ko so Vas l. 1914 poklicali k vojakom? Bodite tako točni tudi dne 19. junija, saj Vas kliče na volišče Vaša „Koroška slovenska stranka“.

Volilni poziv možem in fantom

Volilni poziv ženam in dekletom

Kritika drugih svetovno-političnih nazorov oz. strank je obsegala tudi kritiko njihovega odnosa do žensk in družine. Posebno negativno so bili prikazani socialdemokrati in komunisti, za konservativno-katoliško Koroško slovensko stranko glavni svetovnonazorski nasprotniki, pa tudi politični konkurenti. Komunizem je bil označen kot nauk, »da je vse, poljedelski in industrijski pridelki, da, celo ženske in otroci skupna državna last.«¹¹⁶ V komunističnem duhu vzgojen mladi rod v Rusiji ne pozna več družine, ne matere, ne očeta; vagabundira naokrog, raztrgan prosi kruha, se privaja na tatvine in vlome.¹¹⁷ Socialna demokracija »zahteva razporoko ali ločitev za-

kona. Socialist Bebel proglašja v svoji knjigi, *Die Frau’ sploh prosto ljubezen, tj. nečistost in prešestovanje kot čednost*«. ¹¹⁸ Socialna demokracija je veljala tudi za najhujšo nasprotnico katoliške vere – in če ženske ne stoje na braniku vere preti velika nevarnost, proti kateri je potrebna boljša zaščita in organizacija žensk. V članku »Pozor na ženske in dekleta« Koroški Slovenec ugotavlja, da je ženska bolj kakor mož privezana na dom in jo zato dom tudi bolj varuje kakor fanta, ki mora na delo v svet. »Zato bi človek mislil, da se bo bolje držala tega, kar jo je dom učil – vere, npravnosti, narodne šege.« A velemesta so domove razdrila, »odprla pa vsa vrata, skozi katera žena ne bi smela«. Treba je spoznati, kako so razmere že kritične, »kako postane brezverstvo nevarno, kadar prodre v družino, v družino pa prodre z materjo, z žensko«. Kot dokaz za pretečo nevarnost časopis med drugim navaja število članic socialdemokratske stranke, delež ženskih glasov za stranko ter delovanje socialnih demokratov, odkar so na oblasti na Dunaju. Sredstev, ki se jih nasprotnik poslužuje – tečajev za izobrazbo funkcionark in govornic, ženskih shodov, ženskih prilog časnikom itd. –, naj se poslužuje tudi manjšina. Resno se je potrebno vprašati, ali se je »vse zgodilo, kar je bilo potrebno, da naše ženske in dekleta zlasti v industrijskih krajih varujemo te povodni?«¹¹⁹

Če pojmuje to zadnje vprašanje nekoliko širše, bi lahko kot zaključek tega kalejdoskopskega pregleda ugotovili, da so koroško slovensko manjšinsko glasilo, politika in društva vsekakor delovali predvsem v smeri, ki naj bi dekleta in ženske obvarovala od »povodni« emancipacije, jih pa tem bolj vpregla v delo za družino, narod in Boga.

¹¹⁴ Tovarniški delavec, *Pripravimo se!* V: Koroški Slovenec, 26. 3. 1924, str. 3.

¹¹⁵ Koroški Slovenec, 2. 2. 1927, str. 4.

¹¹⁶ Koroški Slovenec, 15. 3. 1922, str. 2.

¹¹⁷ Koroški Slovenec, 8. 5. 1935, str. 1.

¹¹⁸ Koroški Slovenec, 17. 10. 1923, str. 1.

¹¹⁹ Koroški Slovenec, 15. 7. 1925, str. 4.

Zusammenfassung

**„SIE SOLL DEM MANN NICHT NUR IN DER
FAMILIE, SONDERN AUCH IM GRÖßEREN,
NATIONALEN LEBEN EINE HELFERIN SEIN“**
*Das Bild der Kärntner Sloweninnen und Slowe-
nen in der Zwischenkriegszeit*

Der Beitrag befaßt sich mit den vielfältigen Wechselwirkungen zwischen Geschlecht und Nation am Beispiel der Kärntner slowenischen Minderheit. Der Koroški Slovenec, das zentrale Publikationsorgan der Minderheit (1921–1941), propagierte konservative Geschlechterbilder sowie eine auf den Eckpfeilern „Mutter – Heimat – Gott“ basierende Nationalideologie. Der Einfluß der Kirche auf das Geschlechterverhältnis war durch die Vormachtstellung des Klerus als politische und geistige Elite mitbedingt.

Das Volk wurde als Familie jener verstanden, die die gleiche Sprache sprechen. Die Familie galt als Keimzelle des Volkes, die Frau wiederum als Herz der Familie. Natürlich sollten beide Geschlechter Volk und Gott dienen, wobei es aber geschlechtsspezifische Rollenbilder und Aufgabenzuteilungen gab. Die ideale Hausfrau und Mutter, aufopferungsvoll und leidensfähig, sollte für zahlreichen Nachwuchs sorgen und diesem die slowenische Sprache und Kultur sowie religiöse Werte vermitteln. Die nationalerhaltende Rolle der Mütter – aber auch der Väter – wurde

unter dem minderheitenfeindlichen NS-Regime besonders hervorgehoben.

Im Vereinswesen wurden dem weiblichen und männlichen Geschlecht separate Wirkungsbereiche und Organisationsformen zugewiesen (Jünglings-, Mädchen- und Frauensektionen der Bildungsvereine). Den Mädchen und Frauen wurden vor allem Koch- und Haushaltungskurse sowie Muttertagsfeiern angeboten, die sie auf ihre Pflichten einschwören und zur Ausübung dieser Pflichten ausbilden sollten. Damit trug auch das Vereinswesen zur Konservierung bestehender Geschlechterrollen bei.

Im politischen Leben versuchte man Frauen – teils mit geschlechtsspezifischen Argumentationen – als Unterstützerinnen und Wählerinnen für die Kärntner slowenische Partei zu gewinnen. Andererseits gab es unter den gewählten politischen Vertretern der Minderheit keine Frauen, weder auf Landes- noch auf Gemeindeebene.

Zusammenfassend kann festgestellt werden, daß Publikationen und Organisationen der Minderheit eine traditionelle Geschlechterordnung propagierten, da sie befürchteten, daß eine Emanzipation der Frauen nicht nur die „weibliche Natur“ und das Wohl der Familien, sondern auch das Bestehen der Minderheit gefährden würde.

Andrej Studen

»NE BO JE NIK DAR VEČ NAZAJ«

*Umor pri Celju ali prispevek k temni strani zgodovine
možazeljnih žensk*

Celih dvajset let po veliki svetovni vojni se v Celju in njegovi okolici ni zgodil niti en umor. Šele jeseni leta 1938 je javnost najprej močno vznemiril umor krošnjarja Matevža Tratnika v Levcu, kmalu zatem pa se je zgodilo še eno grozodejstvo. Komaj se je razburjenje prebivalstva zaradi prvega umora nekoliko poleglo, je namreč kot strela z jasnega med ljudi udarila vest o novem zverinskem umoru, ki se je zgodil v Čretu pri Celju.¹ Hlapca veletrgovca Ravnikarja in industrialca Westna sta zgodaj zjutraj na praznik vseh svetih na mestno pokopališče v Čretu peljala vence. Na poti je njuno pozornost pritegnil ženski dežnik, ki je ležal ob cesti, zato sta ustavila in se malo razgledala naokrog. Kakih sto metrov od Westnovega zasebnega mosta čez Voglajno sta v grmovju našla še ženski čevlji, nato pa z grozo opazila žensko truplo. O strašni najdbi sta takoj obvestila celjsko policijo in orožništvo v Štorah. Celjski policijski agenti in stražniki ter štorski orožniki so kmalu prispeli in ugotovili, da je postala neznana ženska žrtev morilca, ki ji je zadrnil vrat z zeleno vrvico, prišito na zelen jopič umorjenke. Neznanka rdečkastih las je imela poleg zelene jopiča na sebi še kostum iz modrega sukna, rdeč pulover, roza polsvileno kombinežo, rjave nogavice, par še novih čevljev Peko ter žepni robec z začetnico I ali J.² Bila je precej debela in visoka okrog 170 cm ter stara nekaj čez 40 let,

roke pa je imela dokaj hrapave od dela. Iz ust ji je silila strjena kri. Truplo je bilo že otrplo.³ Proti poldnevu si je kraj skrivnostnega zločina ogledala tudi uradna komisija in izrazila domnevo, da gre za roparski umor. Sodni izvedenec dr. Marjan Bregant je izrazil mnenje, da je smrt nastopila zaradi zadušitve, »in sicer najverjetneje tako, da je storilec zagrabil z eno roko precej debelo vrvico na zeleni jopici, jo zadrnil, oz. zasukal in z drugo roko še tiščal na vrat.« Dr. Bregant je domneval, da je bila »vrvica na zeleni suknji zato dovolj močna« in da »lisa preko tilnika izhaja brez dvoma od te vrvice. Oba odtiska pod desnim čeljustnim kotom na vratu sta po svoji legi in obliki brez dvoma prstna odtiska.«⁴

Potem ko so si izvedenci ogledali prizorišče zločina, so truplo prepeljali v mrtvašnico na pokopališču na Teharjah. Orožniki so ga fotografirali, ogledalo pa si ga je tudi mnogo ljudi, a nihče

¹ Nova doba, 4. 11. 1938.

² Zgodovinski arhiv Celje: Okrožno sodišče Celje, KZP 69-5/38, Jurij Zabukošek (dalje: ZAC: KZP 695/38). Poročilo štorskega žandarmerijskega komandirja Franca Mekinde. V virih se poleg verzije Zabukošek velikokrat pojavlja tudi Georg Sabukošek ali Jurij Zabukovšek. V tekstu smo jih poenotili, uporabljamo ime Jurij Zabukošek.

³ Nova doba, 4. 11. 1938.

⁴ ZAC: KZP 695/38. Zapisnik o ogledu in zaslišanju izvedencev.

ni mogel prepoznati umorjenke. Orožništvo v Štorah, na čigar območju je bilo najdeno truplo, je takoj uvedlo obširno preiskavo, da bi ugotovilo identiteto umorjenke in našlo sled za zverinskim morilcem.⁵ Obdukcija, ki jo je v sredo, 2. novembra ob 11., izvršil dr. Bregant, je pokazala, da je nesrečnica izdihnila zaradi zadušitve v noči s ponedeljka na torek. Tisto noč so se na kraju zločina menda slišali kriki. Jerica Šmalc, kuharica pri Blažu Sodinu, posestniku bližnje hiše v Bukovžlaku št. 2, je povedala, da je šla okrog 21.30 k vodnjaku po vodo. V smeri, kjer so našli truplo umorjenke, je slišala *»neko vpitje in jamranje. Ker je baje že večkrat slišala v smeri proti Celju kaj tacega, si je mislila, da je kakšen ljubavni par«*.⁶ Kasneje, ko so jo ponovno zaslišali kot pričo, je k temu še dodala, *»da je bilo slišati le en krik in se mi je najprej zdel kot da se je kaka žival zadrla. Glas je bil precej visok.«*⁷

Truplo umorjenke si je ogledalo mnogo ljudi, med njimi tudi Matilda Drozg, natakaraica v gostilni Amerika na Spodnji Hudinji pri Celju, ki je po obleki in dežniku prepoznala v umorjenki žensko, ki je bila v ponedeljek od 19.30 do 19.45 z neznanim, okrog 45 do 50 let starim, kmečko oblečenim moškim v gostilni. Moški je bil *»srednje postave in precej močan, bolj temnega obraza, temnih navzgor zasukanih malih brk, lasje so mu bili pri ušesih že nekoliko osiveli. Oblečen je bil v bolj temno obleko, hlače so bile jahalne, imel je dokolenice. Na telovniku je imel na debelo verižico obešeno žepno uro. Razen te ure je imel v zadnjem hlačnem žepu še drugo uro, na katero je vsako-toliko pogledal«*.⁸ Menda je govoril dolensko narečje. Zase in za svojo spremljevalko je naročil po eno krvavico, a je naročeno jed kmalu zopet odpovedal. Oba sta kmalu zapustila gostilno, ne da bi kaj jedla in pila. Natakaraica je še dodala, da sta se ji oba zdela nekam zamišljena. Neznanka je imela pri sebi tudi ročno torbico, ki je pozneje pri njenem truplu niso več našli. Umorjenka je imela na zgornji čeljusti protezo. Njene identitete pa navkljub izpovedi natakaraice in nasploh intenzivnemu poizvedovanju še vedno niso mogli ugotoviti.⁹

Med prebivalstvom so se seveda začele širiti najraznovrstnejše govorice o umorjenki, ki pa so bile sprva vse brez podlage in zgolj plod domišljije. Štorskim orožnikom je med drugim prišlo na uho, da naj bi bila žrtev roparskega morilca kak teden prej izpuščena iz preiskovalnega zaporu okrožnega sodišča v Celju. *»V sredo dopoldne sta dva orožnika iz Štor pokazala fotografije umor-*

jenke jetniškim paznikom /.../, ki so takoj spoznali v umorjenki 49-letno posestnikovo ženo Nežo Vrbovškovo, ki je bila doma v Zibiki in poročena v Ratanjski vasi pri Rogatcu. Vrbovškova je bila v preiskovalnem zaporu, ker je bila osumljena, da je hotela zastrupiti svojega moža.« Preiskava je bila pozneje ustavljena, Vrbovškovo pa so izpustili. Na podlagi teh podatkov sta se dva orožnika iz Štor seveda takoj podala v okolico Rogatca, k 66-letnemu možu umorjenke, Francu Vrbovšku, ter po zaslišanju izvedela naslednje podrobnosti:

*»Franc Vrbovšek se je poročil z umorjenko letos 17. julija. Seznanil ju je bil nek trgovski potnik. Neža Vrbovškova je prinesla s seboj 10 000 din dote in je možu obljubila, da bo skrbela zanj kakor za svojega očeta. Kmalu pa so se začeli med zakoncema hudi prepiri in prišlo je tudi do dejanskih spopadov, tako da je moral stari in slabotni mož večkrat bežati pred ženo in se zakleniti v sobo. Zakonca sta živela skupaj samo 10 dni. Žena je bila osumljena, da je hotela svojega moža dvakrat zastrupiti. Zato so jo aretirali in oddali v preiskovalni zapor okrožnega sodišča v Celju, kjer je ostala šest tednov, nakar so jo izpustili. Dne 25. oktobra je vložila pri nekem odvetniku v Celju tožbo za ločitev zakona. Neža Vrbovškova se je vrnila iz preiskovalnega zaporu v Ratanjsko vas, a ni šla k svojemu možu, marveč k nekemu sosedu. Kmalu pa je zopet izginila iz Ratanjske vasi. Njen mož pravi, da je vzela s seboj 10 000 din, ki so bili njena last. Mož je tudi izpovedal, da je imela pokojna mnogo prijateljev in znancev. Franca Vrbovška sta orožnika odvedla v Celje, kamor so se pripeljali v četrtek z vlakom ob 19.25. Orožnika sta odšla z Vrbovškom takoj v gostilno Amerika na Sp. Hudinji in ga konfrontirala s tamkajšnjo natakaraico, ki pa je izjavila, da Vrbovšek ni oni mož, ki je bil večer pred umorom z Vrbovškovo v gostilni Amerika. Verjetno je, da je imela Neža Vrbovškova omenjenih 10 000 din v svoji ročni torbici in da jo je morilec oropal, ker ročne torbice niso več našli pri umorjenki.«*¹⁰

⁵ Slovenski narod, 2. 11. 1938; Jutro, 3. 11. 1938; Nova doba, 4. 11. 1938.

⁶ ZAC: KZP 695/38. Poročilo komandirja žandarmerijske stanice Štore Franca Mekinde državnemu tožilstvu v Celju.

⁷ ZAC: KZP 695/38. Zaslišanje Jerice Šmalc na okrožnem sodišču v Celju, 18. 11. 1938.

⁸ ZAC: KZP 695/38. Zaslišanje Matilde Drozg na okrožnem sodišču v Celju, 18. 11. 1938.

⁹ Slovenski narod, 3. 11. 1938; Jutro, 3. 11. 1938; Nova doba, 4. 11. 1938.

¹⁰ Nova doba, 4. 11. 1938.

Zadeva je bila torej še vedno zelo zagonetna in orožništvo se je trudilo, da čimprej izsledi morilca.

Neža Vrbovšek živi!

Ko je že vse kazalo, da je identiteta umorjenke ugotovljena, je prišlo v petek, 4. novembra, v zvezi s preiskavo umora v Čretu pri Celju do senzacionalnega preobrata. Čeprav so tako pazniki okrožnega sodišča kot tudi Franc Vrbovšek na fotografiji, ki so jo posneli v mrtvašnici na Teharjah, prepoznali Nežo Vrbovškovo, se je izkazalo, da je šlo za pomoto, ki pa da je »razumljiva, ker je obraz umorjenke seveda spačen«. ¹¹ V petek ob 11.15 se je namreč v pisarni odvetnika g. dr. Ernesta Kalana v Celju na njegovo veliko začudenje pojavila »umorjena« Neža Vrbovšek. Odvetnik Kalan je zastopal Vrbovškovo glede delitve premoženja, glede tožbe za ločitev zakona pa si je medtem premislila in je ni vložila. Povedala mu je, da je za prihodnje dni dobila poziv na sresko sodišče v Rogatcu zaradi obdolžitve po § 140 kazenskega zakonika in da potrebuje njegov pravni nasvet, obenem pa je vsa vzhicena pribila, da je malo prej izvedela, da jo imajo za umorjenko in da je bila zaradi tega seveda silno presenečena.

Odvetnik dr. Kalan ni niti za trenutek okleval, temveč je takoj telefonično obvestil orožništvo v Štorah, da je Vrbovškova živa. Umor je postal s tem še bolj skrivnosten. Oblasti so morale ponovno napeti vse sile, da bi ugotovile pravo identiteto umorjenke in da bi našle sled za grozovitim morilcem. Tudi ljudje so govorili samo še o tem, kdo neki je umorjenka, ki so jo v četrtek pokopali na teharskem pokopališču. ¹²

Razkritje identitete umorjenke in aretacija morilca

Povsem naravno je, da je morala biti Vrbovškova, potem ko so jo razglasili za umorjeno, hudo osupla in šokirana. Le kdo ne bi bil? No, morda si je že čez pičlih nekaj dni od šoka vsaj nekoliko opomogla, saj je orožnikom končno uspelo pojasniti strahoten roparski umor in razkriti identiteto dejanske umorjenke. Negotovost v javnosti, češ, kdo je umorjenka in kdo morilec, je končno izpuhtela. Na dan so priplavale mnoge podrobnosti o umorjenki in njenem morilcu.

V torek, 1. novembra, se je v gostilni Juteršek na Ljubečni pojavil okrog 50 let stari zlatarski pomočnik Jurij Zabukošek v družbi Apolonije

Sovinc, posestnice v Žepini 8 pri Škofji vasi, pri kateri je že nekaj časa stanoval in s katero je imel »ljubavne razmere«. Med popivanjem je »v tej gostilni prišlo v javnost, da Zabukošek razpolaga z večjo vsoto denarja, kar je bilo ljudstvu vsekakor zagonetka. Znano jim je bilo namreč že od popreje, da Zabukošek navadno ni imel veliko denarja«. Ljudem je bilo tudi znano, da Zabukošek, ki se je rad pohvalil, da je bil dolgo v Franciji, šele od septembra dela pri zlatarju Mihi Korenu v Trbovljah in da mu njegov zaslužek »vsekakor ni donasal toliko, da bi razsipal z denarjem«. ¹³

Zabukošek se seveda ni zavedal, da je socialna kontrola v manjših skupnostih velika in da ni tako razpršena in porazgubljena kot v večjih mestnih središčih. Ni se zavedal, da se je njegovo hvalisanje, češ da razpolaga z večjo vsoto denarja, tamkajšnjim domačinom zdelo na moč sumljivo. Ni se zavedal, da je s tem storil usodno napako, saj so se govorice o njegovi nenadni obogatitvi dokaj hitro razširile. Med drugim so prišle na uho tudi t. i. »zaupnikom«, ki so svoje podatke posredovali orožnikom v Štorah, ti pa so 6. novembra začeli iskati Zabukoška. Najprej so izvedeli, da se je Zabukošek s Sovinčevo 5. novembra odpeljal v smeri proti Ljubljani, »zato se je odredilo strogo nadzorstvo o njih povratku«. Oba sta se vrnila 7. novembra 1938 popoldne, »o čemur je bila tudi tukajšnja stanica obveščena. Dne 8. novembra je bila odrejena patrola za izvršitev hišne in osebne preiskave in za zaslišanje obeh o izvoru denarja. Ker je Zabukošek najbrže v zli slutnji istega dne že zgodaj zjutraj odšel od doma, se je njegovo vrnitev strogo nadziralo. Ko se je okoli 13. ure vrnil na dom Sovinčeve, se ga je takoj začelo zasliševati.« ¹⁴

Zabukošek si je izmišljeval razne zgodbe in se zapletal v vedno večja protislovja. Med preiskavo so orožniki ugotovili, da je umorjenka 42-letna služkinja Ivanka Zakrajšek iz Milanovega vrha pri Prezidu v čabrskem okraju, rojena na Vrhniki pri Starem trgu. ¹⁵ Zbrali so podatke, da je Zabukošek 31. oktobra okoli 23. ure k Sovinčevi prinesel »eno žensko ročno torbico, eno pokromano žensko zapestno uro, eno manjšo ročno denarnico, en krznen ovrtnik (lisico) in

¹¹ Slovenski narod, 5. 11. 1938.

¹² Nova doba, 4. 11. 1938; Jutro, 5. 11. 1938; Slovenski narod, 5. 11. 1938.

¹³ ZAC: KZP 695/38. Poročilo o aretaciji Jurija Zabukoška z dne 10. novembra 1938.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Slovenec, 10. 11. 1938.

večjo vsoto denarja. Sovinčevi je baje zatrjeval, da se je povrnil iz Francije in da so prineseni predmeti njegova last kot zapuščina po njegovi umrli ženi, katera je umrla pred osmimi leti na Francoskem. Sovinčevi je obljubil, da bode njene dolgove poplačal in da bode dal popraviti njena gospodarska poslopja in napraviti nov kozolec. Ugotovili so tudi, da je bil osumljenec skupaj s Sovinčevo na izletu na Brezjah, kjer sta bila pri spovedi in obhajilu, na povratku v Celje pa sta najprej izstopila v Ljubljani, kjer je Zabukošek dvignil dva kovčka umorjene Ivanke Zakrajšek. Tudi za ta dva kovčka, ki sta jih 7. novembra prinesla domov, je menda Sovinčevi zatrjeval, da sta zapuščina njegove umrle žene. Ko so Zabukošku pokazali fotografijo umorjenke, se je »začel po vsem telesu mrzlično tresti, postal je bled in ni hotel več odgovarjati na stavljenja mu vprašanja. Iz tega se je sklepalo, da je on morilec«. Ko so ga vklenili in hoteli odgnati, je nenadoma padel v nezavest. »Očitno je bilo, da je zavžil neki strup, kar je verjetno bilo že takoj pri zasačenju. S silo se mu je vlivalo mleko, kar je povzročilo kmalu bruhanje. Poklicalo se je tudi reševalno postajo v Celju, ki ga je odpeljala v javno bolnico, kjer so mu izpraznili in izprali želodec.«¹⁶ Zabukošek si je kmalu opomogel. Čez noč je ostal v bolnici, ob postelji pa ga je stražil orožnik.¹⁷

Orožniki so kmalu po neprijetnem pripetljaju z aretirancem izvršili temeljito hišno preiskavo pri Sovinčevi. Po omarah so našli »slededečo žensko obleko: 7 bluz, 3 gornja krila, 5 celih oblek, 2 jutranji halji, 1 spodnje krilo, 2 nočni srajci, 1 hlače, 3 srajce, 1 rujava ročna torbica, 5 naglavnih rut, 2 ruti za okoli vratu pod plaščem, 1 par štrikanih rokavic, 3 pasovi k oblekam iz blaga in 2 iz usnja, 1 oprsni, 1 krznen ovratnik (lisica), 1 triko srajca, 1 kombineža, 1 žepni robček, 1 plašč, 1 klobuk, 1 par čevljev, 1 par sandal in 1 par nočnih copat.« Pri drugi hišni preiskavi pa so v kleti našli v krompir zakopano kovinsko škatlo s 6500 din v gotovini. »Med najdeno obleko je bil tudi zelen štrikan pas, ki spada k puloverju, ki ga je umorjena Zakrajšek Ivanka imela na sebi. V žepih osumljenčeve obleke se je našlo večje število raznih slik od Zakrajškove in razna korespondenca, iz katere je bilo razvidno, da je Zabukošek Jurij morilec Zakrajškove. Ker se je pri njem našlo tudi razno drugo korespondenco, iz katere je razvidno, da je Zabukošek lovil ženske z inserati v časopisih, obstoji sum, da Zakrajšek Ivanka ni bila prva žrtev. Ta sum vzbuja zlasti sledeče dejstvo: Zabukošek je iskal z inserati zlasti ženske z denarjem.«¹⁸

Ivanka Zakrajšek

Žandarmerijski narednik Franc Mekinda je v poročilu o aretaciji zaradi »razbojniškega umora« zapisal, da je aretiranec umor premišljeno načrtoval in si domišljjal, da ga ne bodo nikoli izsledili oziroma identificirali žrtev. »Za umor si je izbral dobro mu poznani samotni kraj. Na kraj umora jo je vodil on sam po neobljudenih poteh /.../ in storilec je bil prepričan, da bode njegovo zločinsko delo ostalo neodkrito.«

V sredo, 9. novembra, je orožniška patrulja gnala vklenjenega Zabukoška skozi mesto na kraj zločina. »Pred odhodom se mu je naročilo, naj gre točno po isti poti, kakor je hodil z Zakrajškovo. Patrola je bila tiha. Vodil je patrolo točno po označeni poti in ko je prišel na točen kraj umora je rekel: Tukaj je bilo!«¹⁹

Jurij Zabukošek je bil istega dne ob 11. oddan v zapore okrožnega sodišča v Celju. V četrtek, 10. novembra, so zaradi namernega prikrivanja ukradenih stvari in denarja umorjenke aretirali in oddali v zapore okrožnega sodišča v Celju

¹⁶ ZAC: KZP 695/38. Poročilo o aretaciji Jurija Zabukoška z dne 10. novembra 1938.

¹⁷ Nova doba, 11. 11. 1938.

¹⁸ ZAC: KZP 695/38. Poročilo o aretaciji Jurija Zabukoška z dne 10. novembra 1938.

¹⁹ Ibidem.

tudi Zabukoškovo priležnico Apolonijo Sovinc.²⁰ Sovinčeva je vztrajno zatrjevala, da ni vedela ničesar o njegovih zločinskih podvigih. »Bila sem le žrtev brezvestnega zločinca in na celi stvari nisem popolnoma nič prizadeta, ampak popolnoma nedolžna.«²¹

Naklepno iskanje nevest potom oglasa

Jurij Zabukošek je bil rojen 23. aprila 1886 v Dramljah. V mladosti se je pri zlatarju Pacchiaffu v Celju izučil za zlatarja in slikarja. Leta 1909 se je izselil v Nemčijo. Čez nekaj let se je vrnil in se udeležil svetovne vojne, po vojni pa je zopet odpotoval v Nemčijo, nazadnje pa je bil v Franciji, od koder se je vrnil marca 1938. Dejal je, da živi njegova žena v Nemčiji. Zadnje mesece je bil zaposlen pri zlatarskem mojstru Mihi Korenu v Trbovljah. »Ker ni bil stalno zaposlen, mu je dajal Koren samo 100 din mesečno ter hrano in stanovanje. Pred umorom je izmaknil Korenu 800 din vreden trenchcoat plašč /.../, zanimal pa se je tudi za Korenove premoženjske razmere. Očividno je hotel Korena okraستي ali pa morda celo umoriti in oropati. Zabukošek je živel pred leti v Nemčiji. Tam je predsedel zaradi nekega zločina dve leti v ječi, nakar so ga izgnali iz Nemčije. Ni izključeno, da je bil tudi v Franciji zaradi kakega zločina v ječi in da so ga potem izgnali tudi iz Francije.«²² V letu 1938 se je seznanil s posestnico Apolonijo Sovinc v Žepini in z njo navezal stike. Ko ji je predlagal, da bi se poročila, ga je zavrnila, češ da nima denarja. Zabukošek ji je nato dejal, da bo dobil denar iz Francije. Takrat je začel premišljevat, kako bi se dokopal do denarja in se odločil, da pride do njega na zločinski način.²³

Zamislil si je, da bo zvabil v past možaželjno žensko z dovolj velikimi prihranki, ki jih bo prinesla v namišljeni srečni zakon kot doto. Ta zločinska metoda iskanja nevest seveda ni bila nič novega in se je za mnoge ženske, ki so čakale na svojega princa na belem konju, lahko končala nadvse žalostno. Goljufivi, a sladkobesedno lažnivi bodoči »ženin«, najpogosteje z lažnim imenom, ki mu je mnogo možaželnih žensk seveda naivno nasledilo, jim je v večini primerov pobral vse njihove prihranke, nato pa izginil kot kafra. Nekateri, nič hudega sluteče ženske, pa je doletela še bolj tragična usoda in so končale na onem svetu. Pred Zabukoškom si je kot morilec, ki je iskal neveste s pomočjo ženitnih oglasov, denimo, ustvaril velesloves že »ris v človeški podobi«, »krvolok in hudodelec najsurovejše vrste«,

glasoviti morilec Hugon Šenk, ki je moril svoje neveste zlasti v letu 1883 in končal na vešalih 22. aprila 1884, torej skorajda natanko dve leti pred Zabukoškovim rojstvom, toda zgodbe o njem še dolga desetletja niso utonile v pozabo.²⁴

Morilcu nevest Hugonu Šenku so kasneje sledili še mnogi drugi »Šenki«. Tudi Jurij Zabukošek, ki seveda še zdaleč ni (bil) tako znan kot dunajski Jack Razparač Šenk, se je odločil, da se bo do denarja dokopal na Šenkov način, torej s pomočjo ženitnega oglasa. Sklenil je, da se bo nič hudega sluteče »neveste« s primernimi prihranki odkrižal z zahrbtnim umorom. V ta namen je 25. septembra 1938 v *Jutru* objavil naslednji ženitni oglas:

»50leten vdovec elektromonter iz Francije z lastno hišo išče pridno ženo z nekaj dote. Ponudbe na podružnico Jutra Trbovlje pod 'Francija'.«²⁵

Obtoženec je kasneje na zaslišanju priznal, da je po objavi oglasa prejel vsaj 12 pisnih ponudb. Med predmeti obtoženca so našli tudi seznam žensk, ki so se oglasile na inserat v *Jutru*, in so ga uporabili pri nadaljnjih poizvedovanjih. Poleg pokojne služkinje Ivanke Zakrajšek iz Rajhenburga (danes Brestanica) je obtoženec prejel pismene ponudbe še od služkinje Albine Dermota iz Ljubljane, bandažistke Matilde Fric iz Celja, Malke Vrešak iz Celja, Vide Bevc (psevdonim Jožef Gorišek) iz Stične, kuharice Pepce Mavrič iz Ljubljane, Francesche Tomsich iz Trsta, služkinje Micike Lanišek iz Ljubljane, služkinje Agneze Ajdovnik iz Zagreba in Ane Košar iz Celja.²⁶ Iz povedanega je razvidno, da so v želji za lepšim življenjem iskale primerno partijo predvsem služkinje.²⁷ Kot izvemo iz kasnejših poizvedovalnih

²⁰ ZAC: KZP 695/38. Poročilo o aretaciji Apolonije Sovinc z dne 10. novembra 1938.

²¹ ZAC: KZP 695/38. Zaslišanje Apolonije Sovinc na okrožnem sodišču v Celju, 5. 12. 1938. Obtožnica zoper Jurija Zabukoška na okrožnem sodišču v Celju, 13. 4. 1939.

²² Nova doba, 11. 11. 1938. Glej tudi poročila v: Slovenski narod, 9. in 10. 11. 1938; Jutro, 10. 11. 1938; Slovenec, 10. 11. 1938.

²³ Ibidem.

²⁴ Več o tem: Dunajski Jack Razparač. Morilec Hugon Šenk in njegova pomagača, v: Andrej Studen, Rabljev zamah, K zgodovini kriminala in kaznovanja na Slovenskem od 16. do začetka 21. stoletja, Ljubljana 2004.

²⁵ Jutro, 25. 9. 1938.

²⁶ ZAC: KZP 695/38. Obtožnica zoper Jurija Zabukoška na okrožnem sodišču v Celju, 13. 4. 1939, in številni poizvedovalni spisi.

²⁷ Za vse navedene namreč iz poizvedovalnih spisov ne moremo ugotoviti njihovega poklica. O napornem vsakdanjiku služkinj in njihovih sanjah, da bi se omožile, glej: Andrej Studen, Stanovati v Ljubljani, Ljubljana 1995, str.

spisov, se je na Zabukoškovem seznamu znašla tudi postrežnica Anica Cimerman iz Ljubljane, dobra prijateljica pokojne Ivanke Zakrajšek, ki pa je na zaslišanju na ljubljanski policiji izjavila, »da je prišel Zabukošek do njenega naslova najbrže potom Zakrajšekove« in odločno zanikala, »da bi bila ona na ženitovanjski oglas poslala kakšno ponudbo«.²⁸

Zabukošek je po prijetju priznal, da se je ženskam, ki so se oglašile na njegov ženitni oglas, predstavljal kot »imovit« človek, ki ima dvonadstropno hišo v Franciji z desetimi sobami, da je vdovec, elektromonter, da ne pije, da ne igra, samo malo kadi. Izjavil je, da se je delal premožnega le zaradi tega, »ker sem hotel imeti ženo, ki ima nekaj premoženja. Iskal sem tako ženo radi tega, ker vem, da revne ženske ne znajo gospodinjiti.« Odločno pa je seveda zanikal, da bi »iskal ženske, ki imajo denar, z namenom, da bi si prilastil njihovo premoženje in jih nato spravil s poti«.²⁹

Velika večina žensk, ki so se oglašile na Zabukoškov inserat v *Jutru*, je njegova pisma zažgala, nekatere pa niso prejele njegovega odgovora. Na podlagi njegove »evidence« so vse možaželjne ženske tudi zaslišali. Ko se je v pismu Matildi Fric iz Celja ponujal kot snubec, se je, denimo, hvalil, »da ima v Franciji enonadstropno hišo z 10 stanovanji, ter da je v Parizu zaposlen pri tamkajšnjem tramvaju, kot konduktar. Omenil ji je tudi v pismu, da jo pride v kratkem času na njen dom obiskat. Dne 22. oktobra 1938 je Zabukošek obiskal Fricovo na njenem stanovanju v Celju ter jo vabil, da gre z njim v Francijo. /.../ Zanimal se je tudi za gmotno stanje Fricove. Ker pa mu je slednja povedala, da nima večje vsote denarja, je to nekako porazno vplivalo na njega in je tudi opustil nadaljnje prigovarjanje, da bi šla Fricova z njim in se poročila.«³⁰ Fricova je takoj, ko je slišala, da je Zabukošek morilec, pismo zažgala.

Zanimiva je tudi izpoved Agneze Ajdovnik, služkinje v Zagrebu. Na tamkajšnji policijski upravi je 3. marca 1939 povedala, da jo je njena teta Ana Košar iz Celja obvestila, da se je spoznala z nekim Jurijem Zabukoškom, da se ji zdi imovit mož, da išče ženo in da naj pride k njej v Celje, da ji bo uredila sestanek z njim. »Ona je svojoj tetki odgovorila, da ne reflektira na čovjeka, koji putem novina traži ženu i da neće doći u Celje. Oko 10 dana nakon toga najednóć ju je posjetio kod njenog službodavca jedan muškarac, koji joj se predstavio kao Zabukošek Juraj te joj je pripovjedao, da ima u Francuskoj svoju

kuću, da želi tamo otvoriti gostionu, pa kako gostionu sam ne može voditi, da si traži družicu, t. j. ženu, a za nju, da je čuo kroz njenu tetku, pa je radi toga došao k njoj. Rekao joj je, da je ona kao stvorena za njega, pa joj je odmah ponudio ženidbu, ali je ona ponudu odbila. Tom zgodom pokazivao joj je neke razglednice iz Francuske, t. j. onog grada, u kome on posjeduje navodno kuću. Kako se taj grad u Francuskoj zvao, sada se više ne sjeća ...«³¹

Zabukoškovo zanimanje je pritegnila tudi služkinja Albina Dermota, ki je na njegov ženitni oglas pod šifro Francija poslala »ponudbo, češ, da ima Din 20 000 – prihrankov. Na ponudbo je dobila odgovor, da naj mu sporoči, kje bi se sestala, ker bo moral on že 1. novembra 1938 odpotovati nazaj v Francijo, kjer ima dvonadstropno hišo in stalno službo. Dermota Albina mu je na dotično pismo odgovorila, da naj pride v Ljubljano in da se bodeta kje na cesti sestala. Na omenjeno pismo je Zabukošek odgovoril Dermotovi, da se na cesti ne bo sestajal, temveč naj mu pove ime kakšne kavarne, ker v gostilno ne gre, ker ne pije in ne igra. V dotičnem pismu je Zabukošek pisal Dermotovi, da bo imela pri njemu služkinjo ter da se ji bo zelo dobro godilo. Dermotova je nato pisala Zabukošku, da naj takoj pride v Ljubljano na njen naslov in da se bodeta potem že vse podrobnosti pogovorila. Zabukošek je Dermotovi odpisal, da ne more takoj priti v Ljubljano in da se bo ob prvi priliki pri njej oglašil. Tudi v dotičnem pismu je Dermotovi opisoval, da jo bo peljal po raznih velikih mestih in da bo veliko sveta poleg njega videla. Dermotova je potem na Zabukoška čakala, ker ga ni bilo, mu je pa pisala zopet eno pismo, na katero ni dobila nobenega odgovora. Par dni pozneje je pa čitala v časopisu, da je Zabukošek umoril svojo ljubico Zakrajšek Ivano. Dermotova zatrjuje, da je njegova pisma nekaj časa potem še hranila, končno je pa ista sežgala.«³²

158–159. Dodajmo še, da so se tudi na ženitne ponudbe omenjenega glasovitega morilca Hugona Šenka javljale služkinje s prihranki.

²⁸ ZAC: KZP 695/38. Zapisnik zaslišanja Anice Cimerman na upravi policije v Ljubljani z dne 4. 3. 1938 v zvezi s poizvedbami glede roparskega morilca Zabukoška.

²⁹ ZAC: KZP 695/38. Zaslišanje Jurija Zabukoška z dne 15. decembra 1938.

³⁰ ZAC: KZP 695/38. Zaslišanje Fric Matilde na okrožnem sodišču v Celju, 19. 11. 1938.

³¹ ZAC: KZP 695/38. Zaslišanje Agneze Ajdovnik na policijski upravi v Zagrebu, 3. 3. 1939.

³² ZAC: KZP 695/38. Zapisnik zaslišanja Albine Dermota na upravi policije v Ljubljani z dne 4. 3. 1939 v zvezi s poizvedbami glede roparskega morilca Zabukoška.

Trbovlje 28. IX. 38

Lenjena gospodična:

Tako prijazno & velikim veseljem sprejel in bi jako veselilo se z vami utegneno pogovoriti, dajte mi hitro naznaniti kje se pogovorima (Kamraj) Jaz sem 53 let elektram. delam v Tolmarijskem mestno službo & 60 letim bom pensioniran tudi imam 2 hoke bice 2 x 5 sob moja žena je mirno pridno gospa jaz ne pijem in ne igram samo malo kardin prouim dahte naglo ka do Mr. moram tam & službi biti

Sprostanjam
Vai Georg Zabukošek Trbovlje I Loke 88

Pismo Jurija Zabukovška Ivanki Zakrajšek.

Rada bi se možila

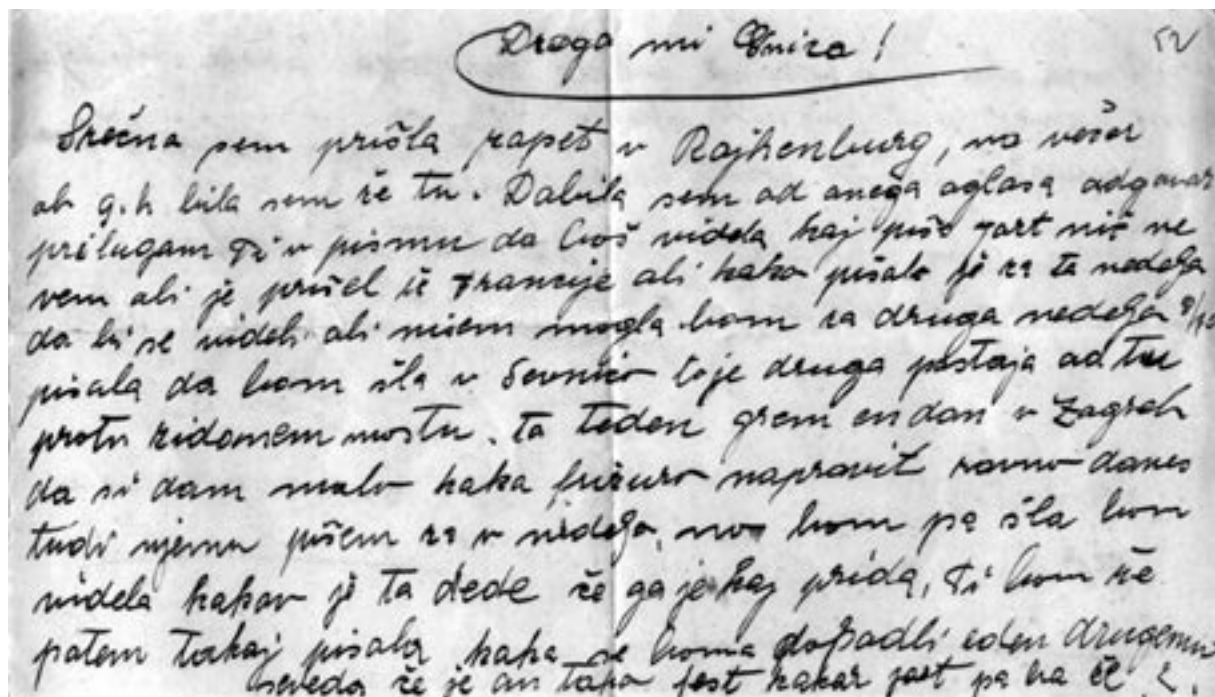
Iz odgovorov na poizvedovalnih zaslišanjih je razvidno, da je Zabukošek vsem vpletenim »nevestam« nadvse ugodno prikazoval svoje premoženjske razmere, češ da potrebuje samo dobro gospodinjno, v prvi vrsti pa se je seveda zanimal za denar. Njegovim izmišljotinam o sanjski hiši v Franciji je naivno nasledla tudi nesrečna, začasno brezposelna služkinja Ivanka Zakrajšek. Njena zaupna prijateljica Anica Potokar, soproga železniškega uradnika, bivša natakara v gostilni Černe na Rimski cesti v Ljubljani, kjer je Zakrajškova delala »kot služkinja in je pomagala v kuhinji«, je na zaslišanju na ljubljanski policiji povedala, da jo je Zakrajškova obiskala konec septembra 1938 in da je med pogovorom tarnala, češ da je osamljena in zapuščena in da bi se rada poročila, če bi našla primerne moškega. »V šali in resnici mi je rekla, naj ji preskrbim moža. Jaz sem se pošalila z njo rekoč, saj je v časopisih dovolj ženitbenih ponudb. Zakrajšek je nato odgovorila, da to ni slaba ideja in je takoj pogledala v dnevnik Jutro od istega dne, ki ji je bil pri meni na razpolago. Kmalu je našla oglas nekega 52 let starega elektromonterja iz Trbovelj, ki si želi pridno in pošteno ženo z nekaj dote. Na željo Zakrajškove sva nato sestavili pismeno ponudbo na oglas. Pri odhodu je Zakrajškova pismo s

ponudbo vzela s seboj na Rakek. Prihodnji dan, v ponedeljek, je pa prišla k meni na dom njena svakinja iz Rakeka in mi prinesla od Zakrajškove en listič v kuverti, s katerim me je prosila za šifro in številko oglasa, ker sva midve v nedeljo na to pozabili. Jaz sem svakinji povedala, zakaj gre, dasiravno je Zakrajšek mene prosila naj povem svakinji, da gre za neko službo.«³³ Anica Potokar je tudi na ponovnem zaslišanju v začetku marca 1939 na upravi policije v Ljubljani poudarila, da je Zakrajškova prišla k njej v nedeljo, 25. septembra 1938, in »tožila, da bi rada imela svoj dom, da bi se takoj poročila, če bi mogla dobiti kakega moškega«.³⁴

Potokarjeva je nadaljevala, da se je Zakrajškova v sredo, 28. septembra, zopet ogasila pri njej v Ljubljani. Z avtom jo je pripeljal brat Ivan, avtoprevoznik na Rakeku. Skupaj so naredili izlet v Moste, kjer so šli na sprehod. »Med tem je Zakrajškova pri meni pustila manjši ovoj, v katerem je bilo baje 15 000 din gotovine, ker mi je še brat svetoval, naj dobro zaklenem vrata, da ne bo kdo vzel denarja, ki ga ima njegova sestra v za-

³³ ZAC: KZP 695/38. Zaslihanje Anice Potokar, 11. 11. 1938.

³⁴ ZAC: KZP 695/38. Zapisnik zaslihanja Anice Potokar na upravi policije v Ljubljani z dne 4. 3. 1939 v zvezi s poizvedbami glede roparskega morilca Zabukoška.

Del pisma Ivanke Zakrajšek prijateljici Anici potokar.

vojčku.« Po povratku z izleta je vzela Zakrajškova svoj zavoj, nato pa jo je brat zapeljal na glavni kolodvor, odkoder se je odpeljala v Rajhenburg, kjer je že tri mesece živela pri svoji sestri, ki je bila poročena s posestnikom in žagarjem Martinom Kozoletom.

Potokarjeva je nadaljevala, da je čez nekaj časa prejela od Zakrajškove pismo, ki je bilo datirano s 30. septembrom, temu pismu pa je bilo priloženo tudi pismo nekega Georga Zabukoška, ki se je odzval na njeno ponudbo na oglas v *Jutru*. Potokarjeva svoji prijateljici na pismo ni odgovorila. Iz Zabukoškovega pisma je bilo razvidno, da jo vabi na sestanek v Sevnico, kjer sta se sestala drugo nedeljo v oktobru. Ivanka je Anici Potokar v pismu sporočila, da nestrpno čaka sestanka, da bo šla prej »en dan v Zagreb da si dam malo kaka frizuro napraviti, ravno danes tudi njemu pišem za v nedeljo, no bom pa šla, bom videla, kakav je ta dede, če ga je kaj prida /.../ in kako se bova dopadla eden drugemu.«³⁵

Dne 24. oktobra popoldne je Potokarjevo nekoliko presenetil obisk Zakrajškove. Povedala ji je, da je prišla v Ljubljano skupaj z zaročencem Jurijem Zabukoškom, ki je po poklicu monter in posestnik v Franciji ter da ima stalno službo pri električni cestni železnici. Zaročenec naj bi odšel na francoski konzulat, kjer naj bi uredil vse potrebno za potovanje v Francijo.³⁶ Zakrajškova

je Potokarjevi povedala, da imata namen odpotovati v Francijo v najkrajšem času. Pokazala ji je tudi »neko razglednico, na kateri je bilo več hiš. Ena izmed hiš je bila zaznamovana s križcem kot lastnina Zabukoška.«³⁷

Zakrajškova je svoji zaupni prijateljici povedala, »da je bila ob prvem sestanku, katerega je imela pred 14 dnevi v Sevnici, zelo razočarana, ker istega sploh ni bilo na sestanku. Pozneje je pa dobila od Zabukoška zopet eno pismo, v katerem se je opravičeval, da radi bolezni ni mogel priti v nedeljo na sestanek in da bo zato prihodnjo nedeljo gotovo prišel v Sevnico v že dogovorjeno gostilno. Po izjavi Potokarjeve, je pokojna zopet drugo nedeljo odšla v Sevnico, kjer je čakala na Zabukoška. Potokarjeva je povedala, da je njej Zakrajšek Ivanka izjavila, da je bila tudi pri drugem sestanku nad snidenjem preseščena, to pa zato, ker si je svojega izvoljenca v duhu predstavljala kot boljšega gospoda. Ko ga je zagledala, je pa videla, da je star, izživiljen in zelo slabo oblečen ter je kar dvomila, da bi bilo

³⁵ ZAC: KZP 695/38. Pismo Zakrajškove Anici Potokar z dne 30. 9. 1938.

³⁶ S francoskega konzulata so kasneje ob poizvedovanjih sporočili, da niso imeli na ime Ivanka Zakrajšek oz. Jurij Zabukošek nobenih zahtevkov za vizo. ZAC: KZP 695/38. Pismo francoskega konzula z dne 1. 3. 1939.

³⁷ ZAC: KZP 695/38. Zaslišanje Anice Potokar na upravi policije v Ljubljani, 11. 11. 1938.

vse to resnica, kar ji je pisaril, da ima v Franciji dvonadstropno hišo. Iz tega razloga se je pokojna proti Potokarjevi navedeni dan izrazila, da nima do Zabukošek Jurija nikake simpatije, še manj pa ljubezen ter da ga bo poročila samo zato, da bo samostojna gospodinja.»³⁸ Na zaslišanju na okrožnem sodišču v Ljubljani je Anica Potokar k tej zgodbi še pripomnila, da ji je Ivanka rekla, »da ženini ni posebno lep, da pa upa, da se ga bo že privadila. /.../ Dejala je, da ji je ženini omenjal, da se mu jako dopade, ko je tako korajžna, da si upa z njim v Francijo, česar marsikatera ne bi storila. Omenil ji je tudi, da je prejel 12 odgovorov na oglas.«³⁹

Ivanka je prijateljici še zaupala, da bosta z izvoljencem prenočila v gostilni Stari tišler v Koldvorski ulici.

Izpoved Ivankine nečakinje

Devetnajstletna Ivanka Šilc, šiviljska pomočnica na Vrhniki pri Ložu, je sredi septembra prišla na počitnice v Rajhenburg k svoji teti Frančiški Kozole. Tam je srečala tudi rajnko Ivanko Zakrajšek, ki je bila prav tako njena teta in je pri sestri Frančiški pomagala pri gospodinjskih delih, v glavnem pa je kuhala. Ivanka je na zaslišanju na sreskem sodišču v Ložu, dne 23. novembra 1938, povedala, da je za pokojno Ivanko trikrat nesla pismo na pošto, in sicer na naslov: »Gregor Sabukošek, Loke 88, Trbovlje«. »Ko sem tedaj teto vprašala, kdo da je ta Sabukošek, mi je ona odvrnila, da ne bo ničesar popreje povedala, dokler ne bo šlo zares.« Ivanka Šilc je povedala, da je obdolženec 23. oktobra 1938 prišel na obisk v Rajhenburg in da ga ji je teta predstavila »kot svojega ženina. Obdolženec je omenjenega večera prenočil v Rajhenburgu v gostilni pri Jerički. Še isti večer mi je teta Ivanka pokazala razglednico, na kateri je bilo več hiš naslikanih, ena med temi je bila zaznamovana s križcem in teta mi je pojasnila, češ, da je to njegova hiša /.../ in da ima obdolženec v nadstropju stranke, spodaj pa da sam stanuje. Pokojna teta je povedala svoji sestri Frančiški Kozole, da je obdolženec vdovec, nisem pa slišala, da se je on sam predstavil kot vdovec. Naslednjega dne, to je 24. 10. 1938 ob pol 11. uri zjutraj, sta se odpeljala pokojna Ivanka in obdolženec proti Ljubljani.« Teta mi je povedala, da jo je obdolženec spremljal do Ljubljane, nato pa se je sama podala v svojo domovinsko občino Stari trg pri Ložu po dokumente, ki so bili potrebni, da bi dobila potni list za Francijo. »Obdolženec je, kot mi je to pokojna Ivanka povedala, slednjo

naučil, kako naj zahteva svoje dokumente od občine Stari trg, češ, s kakšno motivacijo. Pojasnil ji je, da mora povedati na občini, da dokumente rabi zaradi tega, ker se pripravlja na neko božjo pot v Francijo in da bo na ta način z lahkoto prišla do potrebnih dokumentov.« Nečakinja pokojne Zakrajškove je povedala, da se je teta vrnila v Rajhenburg »brez vsakih dokumentov. Vprašala sem jo, kako to, da ni dobila dokumente, mi je ista potem pojasnila, da so jo pri pristojni občini natančno spraševali o tem, kakšna božja pot je, s kakšno družbo gre v Francijo in kdo da izlet prirejuje.«⁴⁰

Kot je povedala Ivanka Šilc, so na občini pokojni teti pojasnili, da bi lahko dobila dokumente šele v roku dveh mesecev. Na podlagi kasnejših poizvedb izvemo, da je preprosta in nepodučena pokojnica 25. oktobra na občinskem uradu v Starem trgu »izposlovala izdajo domovnice v svrhu izdaje potnega lista za potovanje v Francijo«, potnega lista pa ni mogla »izposlovati, ker ji je bilo rečeno, da mora predhodno predložiti potrdilo delodajalca o dovolj zasiguranem služku svojega zaročenca.«⁴¹ Nesrečna Ivanka je na občinskem uradu vendarle povedala, da se namerava v Francijo poročiti. Seveda se ji ni niti sanjalo, da tudi njenemu zaročencu Zabukošku na sreskem načelstvu v Celju nikakor niso hoteli vidirati »potni list za potovanje v inozemstvo, ker ni imel predpisanih dokumentov odnosno potrdila, da se sme naseliti v Franciji«, pa čeprav je slednji vložil prošnjo »za podaljšanje in vidiranje potnega lista za potovanje v Francijo navodno k svoji družini« že 18. februarja 1938.⁴²

Ivanka Šilc je zasliševalcu, sodnemu pristavu Petroviću, nato povedala, da se je Zabukošek v soboto, 29. oktobra 1938, »nepričakovano pojavil v Rajhenburgu in zahteval od pokojne Ivanke naj se brž 'spaka' in spravi, ker da 4. novembra mora nastopiti službo v Parizu. Ob tej priliki je prinesel s seboj en precej velik prazen kovček, v katerega naj si spravi najpotrebnejšo obleko, sicer itak ne potrebuje veliko stvari, ker v Franciji

³⁸ ZAC: KZP 695/38. Zapisnik zaslišanja Anice Potokar na upravi policije v Ljubljani z dne 4. 3. 1939 v zvezi s poizvedbami glede roparskega morila Zabukoška.

³⁹ ZAC: KZP 695/38. Zaslišanje Anice Potokar na okrožnem sodišču v Ljubljani, 25. 11. 1938.

⁴⁰ ZAC: KZP 695/38. Zaslišanje nečakinje Ivanke Šilc na sreskem sodišču v Ložu z dne 23. 11. 1938.

⁴¹ ZAC: KZP 695/38. Dopis občinskega urada v Starem trgu z dne 27. 2. 1939.

⁴² ZAC: KZP 695/38. Dopis sreskega načelstva v Celju z dne 28. 2. 1939.

je vse poceni. Pokojna Ivanka mu je odvrnila, da se ne more vse tako hitro 'spakati' za v Francijo /.../ in se z obdolžencem še kregala, češ, da ne more tako hitro v Francijo odpotovati, kajti poleg tega ni sama ni verjela, da bo dobila putnice na francoskem konzulatu v Ljubljani. Pa tudi Kozoletova ji je odsvetovala in celo branila, da gre tako nenadoma v Francijo. Kajti tudi ona ni verjela, da bodo mogli dobiti v takem času potrebne potne liste. Ob tej priliki, da se morata takoj zgodaj zjutraj odpeljati, češ, da bosta oba skupaj šla na konzulat radi potrebnih dokumentov. Pokojna Ivanka nikakor ni pristala na to, da bi se še ponoči odpeljali v Ljubljano kot je to zahteval obdolženec, ampak je zahtevala, da naj počaka do zjutraj in da se bosta z jutranjim vlakom, ki gre okoli šeste ure, odpeljala, vendar ni nič pomagalo in je obdolženec s svojo zahtevo zmagal tako, da sta se pokojna Ivanka in obdolženec že 30. oktobra 1938 ob pol 1. uri zjutraj odpeljala v Ljubljano. Pokojno Ivanko in obdolženca sva spremila s stricem na postajo.⁴³

Ivankina nečakinja se je istega dne, torej v nedeljo, 30. oktobra, vračala proti domu in se ob 18. uri na ljubljanskem kolodvoru še zadnjič srečala s pokojno teto in obdolžencem. Teta ji je povedala, da sta bila »popoldne v Kranju, ker jima je bilo v Ljubljani dolgčas. Ob tej priliki mi je bila pokojna Ivanka povedala, da sta na francoskem konzulatu dobila vse potrebne dokumente in da se bosta naslednjega dne, 31. 10. dopoldne odpeljala v Francijo. Jaz sem pa to vse mislila, da je res in smo se tedaj na postaji ponovno poslovili in jima zaželela srečno pot.«⁴⁴

Mlada nečakinja je še pripomnila, da je obdolženec njeni teti venomer obljubljal, da bo imela v Franciji služkinjo, o samem srečanju v Ljubljani pa je z razglednico obvestila tudi teto Franciško Kozole v Rajhenburgu in ji sporočila, da sta Ivanka in obdolženec dobila vse potrebno na francoskem konzulatu v Ljubljani.⁴⁵

Pripoved sestre in svaka

Že izpovedi Ivankine zaupne prijateljice Anice Potokar in njene nečakinje Ivanke Šilc dovolj zgovorno izpričujeta trmasto odločenost umorjenke, da bi se rada omožila, da bi rada šla »na svoje«, da bi postala samostojna gospodinja. Čustvene vezi pri tem niso igrale nobene vloge. Ivanka je bila nad »dedetom«, ko ga je prvič zagledala, celo razočarana, saj ni izpolnil njenih sanj o idealnem moškem. Kljub temu se je dvain-

štiridesetletnica odločila za avanturo z moškim, ki ga sploh ni dobro poznala in do katerega ni gojila posebnih simpatij, a ji je v primerjavi s svetom, kjer se je prebijala s težkim garanjem, obljubljal lagodno življenje v Franciji, pravo Indijo Koromandijo. Obljubljal ji je, da bo postala gospa, ki bo imela dosti oblek in »da bo lahko hodila v sami svili«,⁴⁶ stregla pa ji bo njena lastna služkinja. To pa je bila sladkobna pesem, ki so jo seveda še posebej radi poslušale ženske, ki so služile kot služkinje.

Zakonca Martin in Franciška Kozole, pri katerih je nesrečna Ivanka pred umorom stanovala, nista bila nad bodočim ženinom prav nič navdušena. Martin se je z Zabukoškom prvič srečal v Ivančevi gostilni v Rajhenburgu. »Prisedel sem in prišel v razgovor s svakinjinim ženinom. Pravil je, da je v službi na Francoskem in sicer v Elzass-Lotringen pri tramvaju. Pripovedoval je, da se dobro pozna z ravnateljem, s katerim se vozita. Pokazal je sliko, to je dopisnico, na kateri je imel zaznamovano enonadstropno hišo s križcem in je zatrjeval, da je ta hiša njegova last. Jaz sem ga pri tem njegovem pripovedovanju prekinil in sem ga vprašal, kako se mislita ženiti z mojo svakinjo. Rekel je, da je že vse gotovo, samo svakinja mora dobiti krstni list, domovnico in samski list. Nato sem mu jaz oporekal, češ, da tako ne bo šlo, ker mora imeti svakinja za prehod skozi mejo najmanj tudi potrdilo davčne uprave, da so davki plačani, npravstveno spričevalo, potrdilo od sodišča itd. On mi ni dal veljati, nakar me je svakinja pod mizo butala z nogo, češ, naj pustim njemu veljati, kar sem tudi storil. Iz gostilne smo se podali na moje stanovanje in sta se svakinja ter neznanec tamkaj dalje razgovarjala. Ker je bilo že pozno, sem pregovoril neznanca, da je prenočil v Rajhenburgu v gostilni Jeriček /.../ Drugega jutra sta se s svakinjo odpravila in sicer je rekla svakinja, da gre v domovno občino Rakek, da si preskrbi osebne listine. Vprašala me je še pred odhodom, naj ji povem svoje mnenje. Jaz pa ji nisem hotel ničesar prigovarjati in jo tudi odgovarjati, ampak sem ji rekel, naj stori kakor hoče.«⁴⁷

⁴³ ZAC: KZP 695/38. Zaslišanje nečakinje Ivanke Šilc na sreškem sodišču v Ložu z dne 23. 11. 1938.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ ZAC: KZP 695/38. Zaslišanje Anice Potokar na okrožnem sodišču v Ljubljani, 25. 11. 1938.

⁴⁷ ZAC: KZP 695/38. Zaslišanje Martina Kozoleta na sreškem sodišču v Sevnici z dne 25. 11. 1938.

Ko se je Ivanka vrnila v Rajhenburg, je tudi Martinu Kozoletu povedala, da ni dobila potrebnih listin za potovanje v Francijo in mu rekla, da je imel prav. O tem je tudi znova pisala ženinu, svaka Martina pa je vnovič vprašala, kaj si misli o njenem ženinu. Ta ji je odkrito rekel: »*Jaz tega človeka ne bi ženil.*« Dejal ji je, da bi se – če bi bil na njenem mestu – raje poročil s Francem Jugom iz Stolovnika, ki ji ga je sam toplo priporočil. Mož je namreč iskal ženo, ki bi mu pomagala na kmetiji, kjer je redil 7 glav živine. Kozole se je spominjal, da je svakinja ob tem predlogu začela tožiti, »*da je na kmetiji trpljenje*«, nakar ji je zopet rekel, da naj stori, kakor hoče.⁴⁸

Tudi 29. oktobra, ko se je Zabukošek spet ne- napovedano pojavil v Rajhenburgu ter priganjal Zakrajškovo, da naj se hitro »spaka«, češ da se mudi, ker naj bi nastopil službo v Franciji že 4. novembra 1938, sta zakonca Kozole odločno nasprotovala njenemu odhodu. Sprva je bila proti »odhodu ponoči« tudi sama Zakrajškova, dvomila pa je tudi, da bosta za odhod v Francijo dobila potrebne listine. Toda, ko ji je pretkani Zabukošek prisegal, da dobro pozna uradnike na francoskem konzulatu in da bosta listine zagotovo dobila, se je končno vdala in se po polnoči odpeljala s svojim bodočim ženinom v Ljubljano. Martinu Kozoletu je neprijeten vtis in zle slutnje vzbudila že ta vožnja s »ponočnim vlakom« proti Ljubljani. Nenavadno se mu je namreč zdelo, »*da ni Zabukošek kupil svakinji kot nevesti voznega listka do Ljubljane. Izjavil je, da ima sam že listek in da poseduje le franke, ki jih bo zamenjal v Ljubljani. Nato se je svakinja obrnila name s vprašanjem, če imam jaz drobiža, ker ga ona nima in da noče denarja vlačiti iz nedrja. Dal sem ji 100 din bankovec, s katerim si je kupila vozni listek do Ljubljane. Že to se mi je čudno zdelo, a sem kar molčal.*«⁴⁹

Kozoletu se je zdelo nadvse nenavadno tudi to, da naj bi zaletava in trmoglava Ivanka in njen ženin dobila na francoskem konzulatu vse potrebne listine za pot v Francijo na nedeljo in da naj bi že naslednji dan odpotovala, o čemer ga je obvestila nečakinja Ivanka Šilc. Še posebej čudno pa se mu je zdelo, da je čez »*par dni dobil dopisnico iz Brezij, na kateri pošilja Zabukošek v nemškem jeziku pozdrave in končno pristavlja 'na svidenje'. To mi zopet ni šlo v razum, a nisem vedel, kaj če biti na stvari. Nato smo na to zadevo pozabili in čakali poročila iz Francije ali iz vožnje. Čez kakšnih 14 dni, odnosno nekaj dni manj, pa so me ljudje opozorili na vesti v časo-*

pisih in sem seveda takoj dobil prepričanje, da je umorjena res prava moja svakinja.«⁵⁰

Martin Kozole se je nato razgovoril še o prihrankih pokojne svakinje in izjavil, da je morala imeti ob odhodu vsaj 15 ali 16 tisoč gotovine. Pribil je še, da je lažnivi Zabukošek trdil, da ima v hiši »*vse potrebno za kompletno gospodinjstvo, tako zlasti posteljnino in razno posodje /.../ in svakinji tozadevno ni treba ničesar vzeti s sabo. /.../ Jaz sem ga celo vprašal, koliko od prilike mora vzeti svakinja denarja s sabo in če mogoče vsega, ker ga ima nekaj še neizterjanega. Zabukošek pa je odvrnil, da bo že treba precej denarja vzeti sabo, ker ji bo izročil v Franciji polovico svoje hiše. Iz vsega sledi, da je koval osumljenec Zabukošek dolge tedne načrt na opisane prevare, potem ko- ji je spravil svakinjo v zмотo in v nesrečo.*«

Ivankina sestra Frančiška Kozole, posestnica in trgovka v Rajhenburgu, je na zaslišanju razkrila, da je imela njena sestra v času, ko je pri njih stanovala, vedno »*kakšno skrivno korespondenco*«, da je »*vedno nekaj pisarila*« in da jo je zavoljo tega »*okregala in ji vedno metala pod nos, da hoče zopet nekaj takega ustvariti, kakor si je skoro napravila v Liškem selu. Že prej, kakor je prišla k meni, je potom časopisnih vesti stopila v stike z nekim moškim v Liškem selu pri Plitvičkih jezerih in je že bila na njegovem domu. Moja sestra Kraševac Kristina je pa zvedela pri neki poštarici, da tega moškega nič prida ni ter je to pisala sestri Ivanki, ki jo je ubogala in ga je zapustila ter prišla k meni. Nato mi je začela praviti sestra, da se je spoznala z nekim možem, ki je prišel iz Francije. Povedala je, da je dobila zvezo z njim po neki Anici iz Ljubljane, ki je bila njena prijateljica. /.../ Za ženina mi je povedala, da je 'fest' človek, da pa že ima malo sivih las. Jaz sem ji zopet in ponovno odgovarjala, naj se ne spušča v negotove zadeve in se naj rajši priženi na Jugovo posestvo v Stolovniku.*«⁵¹

Frančiška Kozole je še povedala, da se ji sestrin ženin »*že na prvi pogled ni dopadel, ker je umikal svoj pogled in vedno skrival svoj obraz*« ter dodala, da je bila »*zelo huda na sestro, zakaj uganja same skrivne stvari in naj se pazi, da se ne bo zaletela*«. Podobno kot mož Martin je tudi Frančiška neprestano pregovarjala sestro, naj se

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ ZAC: KZP 695/38. Zaslišanje Frančiške Kozole na sreškem sodišču v Sevnici z dne 25. 11. 1938.

nikar ne odpravi z Zabukoškom v Francijo, a ni nič zaleglo. Ko je sestro prepričevala, da v nedeljo ob 9. uri na konzulatu pač ne bosta nič opravila, ji je sestra »odurnila, da ima on opravka le s francoskim konzulatom, kjer pozna uradnike. Tik pred odhodom sem sestri Ivanki izjavila, naj mi odpusti, če je bilo kaj med nama in sem končno pristavila, da bo itak prišla nazaj. Na te moje besede se je oglasil osumljenec Zabukošek s svojo izjavo: 'Ne bo je nikdar več nazaj', pri čemur je svoje besede potrdil tudi z gesto svoje desnice. /.../ Iz vsega je sklepati, da je osumljenec z opisanimi prevarami nastavljal sestri Ivanki le past, v katero se je ujela, da jo je lahko umoril.«⁵²

Neslutene zadnje ure Ivanke Zakrajšek

V nedeljo, 30. oktobra 1938, sta Zabukošek in njegova »nevesta« prišla v gostilno Lončar v Ljubljani. Po kosilu sta se odpravila na izlet v Kranj, od koder sta se vrnila pozno popoldne. Zvečer se je Ivanka na ljubljanskem kolodvoru še zadnjič srečala s svojo nečakinjo, se od nje poslovila in še pristavila, da sta z »ženinom« dobila vse potrebne dokumente za pot v Francijo. Z obtožencem se je nato vrnila v gostilno Lončar, kjer sta prenočila. Zabukošek je Zakrajškovo predstavil kot svojo ženo, »še naslednjega dne pa je uslužbenki pojasnil pravi dejanski stan in svojo namero, da mislita v Francijo«.⁵³

V ponedeljek je Zakrajškova okrog 9. ure odšla k frizerju in se proti poldnevu vrnila v gostilno. Uslužbenki je omenila, da Zabukošek še ni uspel dobiti vseh dokumentov za odhod v Francijo in da se še isti dan nameravata odpeljati v Celje po njegovo prtljago.

Naivna Ivanka je bila očitno tako trdno odločena, da se omoži, da se ni veliko spraševala, zakaj sta se z »ženinom« odpeljala v Ljubljano z vso njeno prtljago, hranilno knjižico in prihranki v gotovini, »ženin« pa je pustil svojo prtljago doma. Nič se ji tudi ni zdelo sumljivo, da ji Zabukošek, ki se ji je sicer predstavljal kot imovit mož, ni plačal niti voznega listka do Ljubljane. Sladkobesednežu je tudi slepo verjela, da bo uredil vse potrebno za pot v Francijo.

Sleparski Jurij ji je poleg tega, da mora domov po prtljago, na usodni ponedeljek očitno natvezil, da je na francoskem konzulatu vse urejeno in da za pot v Francijo ni več nobenih ovir. Pred odhodom v Celje je slovesno naročil pelinkovec,

»od katerega je vzel 2 dcl s seboj v steklenici, ki si jo je sposodil v gostilni. Zakrajškova je pustila pred svojim odhodom iz gostilne vso prtljago v shrambi v gostilni, s seboj je vzela le hranilno knjižico in gotovino«.⁵⁴

Kdaj in s katerim vlakom sta obtoženec in umorjenka prispela v Celje, orožniki in kriminalisti niso uspeli natančno ugotoviti. Na eni strani so se lahko opirali na pričevanje natakarike Matilde Drozg, češ da sta bila oba pred umorom v gostilni Amerika. Potemtakem naj bi prispela v Celje nekaj po 18. uri. Toda potem, ko so orožniki Zabukoška vklenjenega gnali na kraj zločina, jih je ta vodil po povsem drugi poti, za katero se je zdelo, da mu je dobro znana, in ne mimo gostilne Amerika. Zato so nekateri menili, da sta v Celje prispela šele z osebnim vlakom ob pol devetih zvečer.⁵⁵ Kakorkoli že, Zabukošek je umor ves čas naklepal, četudi je kasneje trdil, »da je misel, da bi se končno iznebil Zakrajškove, dozorela v njem šele v Celju, ko sta stala ob Voglajni«.⁵⁶

Ivanka Zakrajšek je gotovo izdihnila še pred 23. uro, saj se je Zabukošek okoli navedene ure že prikazal v Žepini. Bil je »izvanredno dobre volje«. Pri Apoloniji Sovinc je bila na obisku tridesetletna delavka Julka Jezernik, ki je Sovinčevi »pomagala plesti vence za na grob njenega prvega moža«. Jezernikova je na zaslišanju na državnem tožilstvu v Celju povedala, da je Sovinčeva pričakovala Zabukoška že v nedeljo zvečer in da ji je na vprašanje, zakaj ni prišel že takrat, odgovoril: »Seveda popreje nisem prišel, ko si mi rekla, da če ne prinesem nič, da ne smem več priti. Zato se nisem upal prej priti. Sedaj pa sem prinesel.«⁵⁷

Jezernikova se je spomnila, da je Zabukošek ves nasmejan dal Sovinčevi »eno črno žensko ročno torbico, eno žensko zapestno uro in krznen ovratnik (lisico). Iz žepa je potegnil cel sveženj bankovcev, med katerimi sem opazila tudi

⁵² Ibidem.

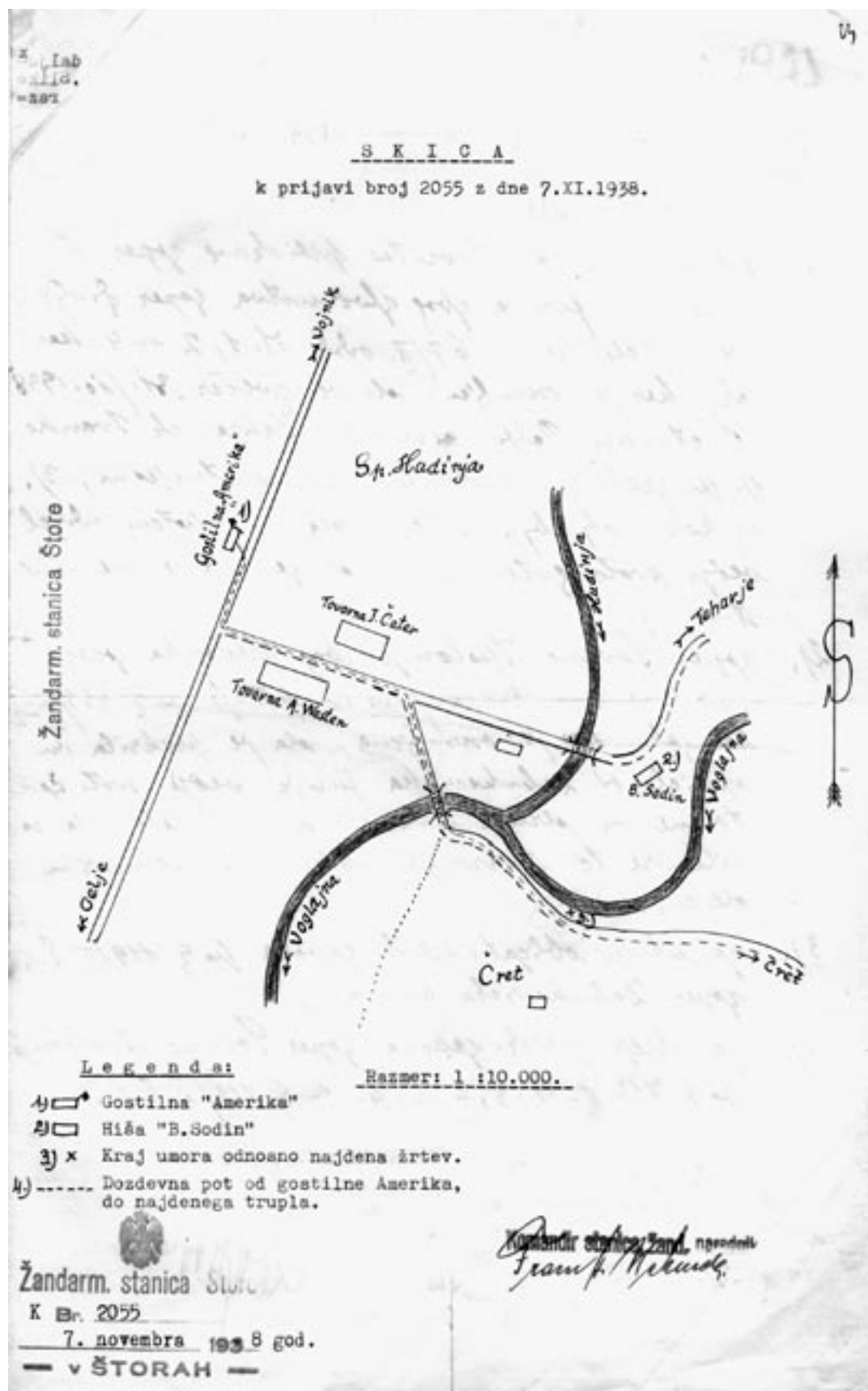
⁵³ ZAC: KZP 695/38. Obtožnica zoper Jurija Zabukoška na okrožnem sodišču v Celju, 13. 4. 1939.

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ Zabukošek je na zaslišanju trdil, da še nikoli ni bil v gostilni Amerika in da je v Celje prišel z večernim vlakom. Ob soočenju z natakarike Matildo Drozg pa je ta povedala, da je »zelo podoben onemu moškemu, ki je bil 31. 10. 1938 v gostilni, samo oblečen je bil drugače, prav gotovo pa je bilo to pred 8. uro zvečer, ker je tedaj se jima naročilo, naj se umakneta iz sobe radi esperantistov«. – ZAC: KZP 695/38. Zaslišanje Jurija Zabukoška z dne 18. 11. 1938.

⁵⁶ Slovenski narod, 13. 4. 1939.

⁵⁷ ZAC: KZP 695/38. Zaslišanje Julke Jezernik z dne 30. 11. 1938 zaradi domnevnega poskusa umora.

Skica kraja zločina.

tisočake. Jaz sem jih hvalila, da so sedaj srečni, ker imajo toliko denarja. Sovinčeva je bila zelo zadovoljna in je rekla, da je denarja več kakor 50. Mislila je najbrže 50 tisočakov. Zabukošek in Sovinčeva sta me nagovorila, da sem šla v Ljubčno iskati 5 litrov vina. Ko sem vino prinesla, sem tudi jaz popivala v njih družbi do okoli ene ure, potem pa sem odšla domov spati. Naslednji dan, t. j. dne 1. novembra okoli 8. ure sem zopet prišla k Sovinčevim. Sovinčeva in Zabukošek sta bila v kuhinji. Sovinčeva je bila dobre volje kakor običajno, Zabukošek pa je bil slabe volje, bil je videti zelo nervozen. Hodil je po kuhinji gor in dol. Najbrže si je položaj z mojo prisotnostjo prejšnji večer dobro premislil, pa mu ni bilo všeč, da sem jaz videla, kaj je prinesel in kaj je dal Sovinčevi. Kmalu po mojem prihodu so mi nalili v emailiran lonček vročega mleka, ter so mi ga ponudili naj pijem. Zabukošek me je nervozno silil naj mleko popijem. Ko sem lonček ponesla k ustom v nameri, da pijem, sem ovohala v mleku nekakšen čuden smrad. Odložila sem lonček na mizo z izgovorom, da ga popijem pozneje, ko bode bolj hladno. Zabukošek je radi tega postal še bolj nervozen in me je priganjal naj popijem. Jaz sem imela neke čudne slutnje, zato sem iskala priliko kako bi odšla ali mleko kam izlila. Ker je v kuhinji bolj temno, tla pa so tlakovana z opeko in od zemlje precej zamazana, sem izrabila priliko neopazovanja, ter sem polovico mleka izlila pod mizo, polovico pa sem postavila nazaj. Ko me je Zabukošek še kar silil naj izpijem, sem mu zatrjevala, da bodem pozneje popila, ko bode popolnoma hladno. Z izgovorom sem odšla domov.⁵⁸

Zabukošek je torej Jezernikovo domnevno hotel zastrupiti. Komandir štorskih orožnikov Franc Mekinda je k temu zapisniku pripomnil, da so razen ostanka strupa, ki ga je imel grozovitež ob aretaciji pri sebi, pri hišni preiskavi našli med njegovimi stvarmi »še eno škatlico z večjo množino enakega strupa. Ko se je ta najdeni strup dal povohati Jezernik Julki, je izjavila, da ima isti duh kakor ga je imelo mleko«. Žandarmerijski narednik Mekinda je zato sklepal, »da je Zabukošek po treznem premišljevanju prišel do zaključka, da bi ga Jezernik Julka lahko izdala in je smatral za potrebno, da jo kot zelo važno pričo usmrti ter ji je v ta namen tudi dal strupa v mleko«.⁵⁹

Zabukošku seveda niso mogli dokazati, da se je hotel z zastrupljenim mlekom znebiti neprijetne priče. Ko so ga seznanili s pričevanjem

Julke Jezernik, je vse njene navedbe in obtožbe odločno zanimal.⁶⁰ A tudi če bi mu Jezernikovo uspelo odstraniti, je, kot rečeno, že 1. novembra storil napako, ko je vzbudil precej pozornosti s popivanjem in hvalisanjem v gostilni Juteršek na Ljubčni. Še posebno sumljiv se je zdel mizar-skemu pomočniku Ivanu Černiču, svaku Julke Jezernikove, ki ga je že dlje časa opazoval. Kot »zaupnik« orožnikov je o Zabukoškovi čudežni obogatitvi čez noč najprej obvestil orožniško postajo v Vojniku, ker pa tamkajšnji orožniki niso ničesar ukrenili, je o zadevi obvestil štorskega žandarmerijskega komandirja Mekindo.⁶¹ Štorski orožniki pa so šli takoj na lov za razbojniškim morilcem in ga, kot smo že opisali, kmalu izsledili in spravili za rešetke.

Ljubosumnež s kriminalno preteklostjo

Številna poizvedovanja so razkrila še prenekatero podrobnost iz življenja glasovitega morilca Zabukoška. Njegova ljubezen do sodno ločene in do vratu zadolžene Apolonije Sovinc, s katero se je na vsak način hotel poročiti, je bila velika. Nanjo je bil bolešno ljubosumen in ni trpel, da bi se okrog nje sukali drugi moški. V nekem pismu ji, denimo, piše: »Lončka veš jas tako affer-sihtig na tebe ker ti tudi lažeš kaj si meni oblu-bla da neboš nikdar s drugim prekalila da rajše umreš! Zakaj pa potlej k Ožeku hodiš in Henči hodi k tebi ponoči /.../ Jas sem si zdaj naprej vzel če še kaj tacega zvem se bom pred teboj Življenje vzel in ti me boš mela seboj zapomni si! Kaj jas moram zavolj tebe prestati in si kaj takega za-sluzim, jas ne morem nič jesti tako me martraš ti neusmiljena. Zakaj mi to delaš? /.../«⁶² Na koncu

⁵⁸ Ibidem.

⁵⁹ Ibidem.

⁶⁰ ZAC: KZP 695/38. Zaslisanje Jurija Zabukoška z dne 7. 12. 1938.

⁶¹ ZAC: KZP 695/38. Obtožnica zoper Jurija Zabukoška na okrožnem sodišču v Celju, 13. 4. 1939. Ivan Černič je bil mizarški pomočnik brez stalnega zaslužka in je z družino živel v veliki bedi. Že pred umorom se je s sva-kinjo Julko Jezernik dostikrat pogovarjal o Sovinčevi in njenem tujcu. Sovinčeva se je vsepovsod hvalila z njego-vim bogastvom, on pa je neprestano domneval, da gre za kakšnega ponarejevalca denarja. Zavoljo tega, ker je bil po umoru Zakrajskove »on tisti, ki je orožnike pripravil do tega, da so šli po Zabukoška in ker jih je on spravil na sled morilcu«, je upal, da je s tem »zadovoljil oblasti« in da mu bo državno tožilstvo izplačalo primerno nagrado. – ZAC: KZP 695/38. Pismo Ivana Černiča iz Vojnika z dne 30. 1. 1939 in zapisnik zaslisanja Ivana Černiča na okrožnem sodišču v Celju z dne 9. 2. 1939.

⁶² ZAC: KZP 695/38. Pismo Jurija Zabukoška Apoloniji So-vinc z Jesenic, 27. 9. 1938.

pisma pa ji je položil na srce še naslednje okorne stihne polpismenega nesrečnega zaljubljenca:

»Nezabi me

kadar enkrat bom zaspal,
zaspal kot mrtvi spi,
zapomni se dasem te ljubil,
domojih zadnih Dni.

Nepozableni Georg, Na svidenje.«⁶³

Dvainštiridesetletna Apolonija je s svojim »ljubim Jurčekom« sicer živela »na koruznem zakonu« in ljudje so na veliko govorili, da je »sodno poročena s Francozom«, ⁶⁴ toda pravi poroki je nasprotovala, češ da nima denarja, ki bi ga prinesel v zakon in jo /seveda/ izkopal iz dolgov.

Podobno kot Jurček, ki jo je v pisemih venomer »gorko iz celega srca poljubljal in na svoje srce pritiskal«, ⁶⁵ je tudi Lončka izlivala na papir izpovedi ljubezni, čeprav ji je ves čas »delal velike skrbi« in ga je mnogokrat »zastonj tako težko čakala«. Sčasoma jo je vedno bolj motila njegova bolesta ljubosumnost in ga je rotala, da naj si jo končno izbije iz glave, da naj ji končno neha »metati dedce naprej«, ker ji ti dedci samo pomagajo pri delu na kmetiji in da mu bo zvesta do groba. Še enkrat poudari, da so govorice o dedcih izmišljotina in da naj jim ne verjame, ter mu zakliče: »Se ti si mi preveč.« Potem ga v pismu še poljubi in pozdravi ter zaključi s preprosto tolažilno ljubezensko pesmico:

»Nanebu zvezdice miglajo
naj Ti Tvoje srce obsijajo.
Lunca jasno mi sveti
Naj Ti Tvoje srce razvedri.«⁶⁶

Poleg tega, da sta se Zabukošek in Sovinčeva večkrat pričkala zaradi drugih dedcev, pa mu je ona kar nekajkrat očitala tudi, kje je denar, ki ji ga obljublja, da jo bo rešil dolgov. On ji je zagotavljal, da bo enkrat že prišel denar k hiši in da ne »lumpa in zapravlja«, kot mu venomer očita. Lončka je bila zaradi Jurijevega slabega finančnega stanja sploh večkrat slabe volje in se je nanj včasih tudi preglasno hudovala.

Njen Jurček ji je navkljub očitkom vedno želel vse dobro, da bi ostala zdrava, vesela in predvsem »milo zvesta«, da mu olajša njegovo težko srce. V primeru »bolezni« slabe volje, ko ga je, denimo, »ko mu je hlače peglala /.../ tako temno

pogledala, da je sofort vedel, kaj to pomeni«, ji je svetoval, da naj si natakne na prst zlat prstan, ki ji ga je podaril in pravi: »Veš to je čisto zlato, potegne bolezen von, samo pazi daga ne izgubiš. Ali ti je že kaj boljše zelo?«⁶⁷

Zabukošek se je na vsak način hotel oženiti s Sovinčev, toda brez prvega pogoja, torej denarja, s katerim bi poplačal njene dolgove, ga je ta, kot rečeno, neprestano zavračala. Bala se je celo, da jo bo v njeni nesreči osleparil, toda on ji je zagotavljal, »da še nisem nobenega Človeka na Svetu kaj žaliga storil in posebno tebi ljubo Srčice«. ⁶⁸

Propadajoča kmetija in neizprosni dolgovi, ki so bremenili posest, so bili torej poglavitni vzrok, da si je Sovinčeva za tretjega moža želela dovolj premožnega človeka, ki bi jo rešil hudega bremena in ki bi tudi sicer znal poprijeti za delo na kmetiji. Zabukošek seveda ne bi bil to, kar je bil, če ne bi lagal tudi svoji »ljubi ljubeznivi Lončki«. Tvezil ji je o velikih vsotah gotovine, ki da jih mora spraviti iz Francije v Jugoslavijo. Izmišljal si je, da je vdovec, čeprav je njegova »nesrečno poročena« žena Paulina Zabukošek, rojena Fock (poročila sta se leta 1911), še vedno živela v mestu Pforzheim v nemškem rajhu. ⁶⁹ Apoloniji je dejansko zaupal samo to, da ima v tujini otroke, ki »jim bom lepo dobro Mamo prinesel«. ⁷⁰ Tudi Apolonija je na poznejšem zaslišanju povedala, da ji je neprestano zatrjeval, da ima 70 000 din ali frankov (tega ni natančno vedela) prihrankov in da ji bo ta denar zaupal, če ga bo vzdrževala do smrti. Od nje naj bi tudi zahteval, da gre z njim v Francijo, češ da mora tam služiti še 5 let, da bo imel pravico do pokojnine. »Ves ta čas naj bi jaz njemu gospodinjala.«⁷¹

V »ljubavni zvezi« Zabukošek – Sovinc je bilo pomanjkanje denarja temeljna ovira na poti v

⁶³ Ibidem.

⁶⁴ ZAC: KZP 695/38. Pismo Apolonije Sovinc Juriju Zabukošku, nedatirano.

⁶⁵ ZAC: KZP 695/38. Pismo Jurija Zabukoška Apoloniji Sovinc iz Trbovelj, 21. 6. 1938.

⁶⁶ ZAC: KZP 695/38. Pismo Apolonije Sovinc Juriju Zabukošku, 30. 9. 1938.

⁶⁷ ZAC: KZP 695/38. Pismo Jurija Zabukoška Apoloniji Sovinc iz Trbovelj, 21. 6. 1938.

⁶⁸ ZAC: KZP 695/38. Pismo Jurija Zabukoška Apoloniji Sovinc z Jesenic, 18. 10. 1938.

⁶⁹ ZAC: KZP 695/38. Dopis občinskega sodišča (Amtsgericht) v Pforzheimu z dne 29. 3. 1939.

⁷⁰ ZAC: KZP 695/38. Pismo Jurija Zabukoška Apoloniji Sovinc z Jesenic, 27. 9. 1938.

⁷¹ ZAC: KZP 695/38. Zaslihanje Apolonije Sovinc na okrožnem sodišču v Celju, 11. 11. 1938.

srečni zakon. In ravno denar je bil tudi glavni motiv za zločin, ki ga je naklepno izvršil Zabukošek. Vse je skrbno »pretuhtal«, ljubi Apoloniji pa je v oktobru 1938 oznanil: *»Zdaj bo enkrat konec, to že čutim v moji glavi /.../ Veš Lončka, meni tudi Srce trepeče ker semi bo posrečilo, poglej si Ti moja, poprej pač nikar nimam pravice do tebe, kaj ne?«*⁷²

Apolonija Sovinc, ki so jo aretirali zaradi prikrivanja ukradenih stvari, je na zaslišanju povedala, da je Zabukoška spoznala okoli božiča leta 1937. Medtem ko mu je ona tarnala o dolgovih, ki jo težijo, ji je Zabukošek pravil, da je ravnokar prišel iz Francije in kako da se da tam bajno zaslužiti. Vabil jo je, da naj gre z njim v Francijo in da naj s sabo vzame tudi svoje otroke. Pravil ji je, da ima sam dva nepreskrbljena otroka in da rabi pošteno gospodinjo. Zagotavljal ji je, da bo njenim otrokom preskrbel delo in da bodo dobro zaslužili, ona pa da bo lahko gospodinja, ki ji bo dajal 1800 frankov plače na mesec in bo imela še deklo. Apoloniji je dejal, da je prišel nazaj v Jugoslavijo, da si bo uredil neke dokumente. Ponudil se ji je, da bi stanoval kar v njeni hiši in da ji bo dobro plačal. Rekel ji je, da so mu zaradi dokumentov rekli, da mora počakati 14 dni, toda *»zadeva z njegovimi dokumenti se je čedalje bolj zavlačevala in se je vedno izgovarjal, da brez dokumentov ne more nikamor, ne skozi Italijo, ne skozi Nemčijo. Šel je v tem času tudi stran od mene in je bil nekaj časa zaposlen pri Korenu v Trbovljah ter se je potem zopet vrnil k meni. Končno sva se dogovorila, da bo on meni posodil svoj denar, da se rešim dolgov in da bom šla v Francijo z njim in da se bova tam lahko civilno poročila ako bom ga toliko spoznala, da bom videla, da ga lahko poročim.«*⁷³

Sovinčeva je neprestano vztrajala, da ni vedela, da so stvari, ki jih je prinesel Zabukošek k njej domov, last Zakrajškove. Trdila je, da je mislila, da jih je prinesel iz Francije, čudno se ji je zdelo le to, *»da bi imel on stvari svoje žene toliko časa shranjene, vkljub temu sem mu pa verjela. Tudi se mi je čudno zdelo, da bi nosila njegova pokojna žena kombineže, ker se mi zdi, da pred 8 leti se še niso nosile ženske kombineže. Tudi je bila lisica videti še precej nova in dobro ohranjena. Mislila sem, da najbrže njegovi otroci pazijo na materine stvari in da vsled tega še vse stvari so tako dobro ohranjene. V domnevi, da je bil Zabukošek res v Franciji, me je potrdila tudi brzojavka, ki jo je poslal iz Trbovelj, v kateri mi naroča naj držim vse v redu, dokler on ne pride.*

*Vsled tega sem sklepala, da bo imel on dnar na razpolago, da mi bo moje dolgove plačal, kakor mi je to opetovano obljubil.«*⁷⁴

Apolonija je med hišno preiskavo *»v naglici in zmešanosti«* preiskovalcem pozabila izročiti nekatere stvari, ki jih je k hiši prinesel Zabukošek, čeprav je prisegala, da je to nameravala storiti. Ni se spomnila tudi na denar, *»posebno radi tega, ker sem bila mnenja, da je denar že odnesel s seboj. Zabukošek je namreč dejal istega dne, ko je bil aretiran, da gre v Novo cerkev radi nakupa krave in prašiča. Bila sem tedaj prepričana, da denarja ni več v kleti. Na hranilno knjižico se pa nisem spomnila, odnosno sploh nisem vedela, da jo je Zabukošek spravil.«*⁷⁵

Apolonija, ki je skupaj z morilcem skrila denar v krompir v kleti, pa tudi ni vedela, da je v njeni hiši prenočeval mož z bogato kriminalno preteklostjo. Čeprav je Jurij Zabukošek na zaslišanjih prikrival, da je že bil kdaj obsojen zaradi kriminalnega dejanja, pa so poizvedovanja celjskega okrožnega sodišča kmalu naslikala povsem drugačno sliko o morilcu Ivanke Zakrajškove.

Zabukošek je zabredel v kriminalne vode že leta 1909, ko so ga na deželni kazenski sodišči na Dunaju zaradi javnega nasilja z izsiljevanjem obsodili na 4 mesece težke ječe, poostrene z dvodnevni postom na mesec.⁷⁶ Roki pravice se je takrat izognil z begom v mesto Pforzheim v Nemčiji, kjer je bil do svetovne vojne zaposlen *»kot zlatar in cerkveni slikar pri tvrdki brata Hessa«*.⁷⁷ Med svetovno vojno je bil vojak na ruski in soški fronti, po vojni pa se je zopet vrnil v Pforzheim in nastopil službo pri tvrdki bratov Wolf. V tamkajšnjem kazenskem registru je bil zabeležen kar šestkrat. Poleg manjših kazni, kot so prikrivanje, žalitev ali nedovoljena posest orožja, je bil leta 1927 obsojen zaradi poskusa posilstva na 2 leti zapor in 3 leta izgube častnih pravic, julija 1934 pa ga je deželni kriminalni policijski urad v Karlsruheju zaradi predkaznovanja obsodil na

⁷² ZAC: KZP 695/38. Pismo Jurija Zabukoška Apoloniji Sovinc z Jesenic, 18. 10. 1938.

⁷³ ZAC: KZP 695/38. Zaslišanje Apolonije Sovinc na okrožnem sodišču v Celju, 12. 11. 1938.

⁷⁴ ZAC: KZP 695/38. Zaslišanje Apolonije Sovinc na okrožnem sodišču v Celju, 24. 11. 1938.

⁷⁵ Ibidem.

⁷⁶ ZAC: KZP 695/38. Obsežno in podrobno poročilo deželnega sodišča za kazenske zadeve na Dunaju z dne 9. 3. 1939.

⁷⁷ ZAC: KZP 695/38. Zaslišanje Jurija Zabukoška z dne 17. 11. 1938.

Umorjena Ivanka Zakrajšek.

izgon iz države.⁷⁸ Na sodnem procesu o poskusu posilstva so na dan priplavali še trije moralni prekrški spolne zlorabe deklet iz let 1919, 1925 in 1926, vendar zanje ni bil obsojen.⁷⁹

Poleg navedenih kriminalnih dejanj naj bi Zabukošek pred odhodom iz Avstrije leta 1909 v tržaški okolici menda umoril nekega orožnika, toda to ovadbo je označil za »prazne izmišljotine«.⁸⁰ Umora orožnika mu kljub poizvedovanjem niso mogli pripisati.⁸¹ Po izgonu iz Nemčije⁸² je odšel v Francijo, v Strasbourg. Ko mu je potekel vizum za bivanje v Franciji, se je vrnil v Jugoslavijo.

»Zastrupil sem jo, ker mi je smrdela«

Obdolženi Zabukošek je že na prvem zaslišanju dne 10. novembra 1938 priznal, da je umoril Ivanko Zakrajšek. Povedal je, da sta z Zakrajškovo v Ljubljani prenočila in imela tudi spolne odnose. »Od pokojne Zakrajškove je pa odhajal tak smrad, da nisem mogel z njo več biti skupaj. Ona je bila pa zelo strastna, tako da ji nisem mogel nikdar zadostiti. Tudi ko sva prišla v Celje in šla na moj dom, me je po poti poljubovala in že hotela sredi poti spolno občevati z menoj. Ker pa meni ni bilo za občevanje in ona pa ni odnehala, sem se odločil, da se jo znebim. Imela sva s seboj nekaj pelinkovca, ki sva ga skupaj pila. V njen del sem pa stresel nekaj arzena, nakar se je kmalu zgrudila nezavestna na tla. Ko je Zakrajškova obležala na tleh, sem jo pustil tam na tleh, s seboj sem pa vzel njeno torbico, v kateri je imela uro in nekaj drobnarij. To torbico je namreč že poprej meni dala v roke in sem jo potem kar s seboj vzel. Zakrajškova mi je poprej tudi že dala 10 000 din, kolikor so znašali njeni prihranki, s prošnjo, da jih naj shranim. /.../ Arzen sem imel že od poprej, ker ga imam vedno. Potrebujem ga namreč pri

⁷⁸ ZAC: KZP 695/38. Poročilo Državnega pravosodnega ministrstva v Berlinu z dne 23. 2. 1939 – kazenski register za inozemce.

⁷⁹ ZAC: KZP 695/38. Poročilo občinskega sodišča (Amtsgericht) v Pforzheimu z dne 29. 3. 1939.

⁸⁰ ZAC: KZP 695/38. Zaslišanje Jurija Zabukoška z dne 7. 12. 1938.

⁸¹ Domnevni umor orožnika sta prijavila Ivan in Neža Belaj. Slednji je Zabukošek v letu 1909 zapustil nezaželenega otroka in želela je, da bi se »Zabukošku predložilo, da je mene pred svojim odhodu iz Avstrije popolnoma uničil«. – ZAC: KZP 695/38. Zaslišanje prič Ivana in Neže Belaj na okrožnem sodišču v Celju, 13. 12. 1938.

⁸² Na zaslišanju je navajal, da so ga izgnali zato, ker svojim sinovom ni pustil, da bi se politično udejstvovali v narodno socialističnih organizacijah. – ZAC: KZP 695/38. Zaslišanje Jurija Zabukoška z dne 17. 11. 1938.

svojem delu kot zlatar in tudi kot pleskar /.../ in ker ga pri svojem delu pravzaprav vedno malo porabim, sem ga imel še precej, vsaj toliko, da je zadostovalo za usmrnitev Zakrajškove.»⁸³

Zabukošek je tudi naslednji dan vztrajal, da je Zakrajškovo zastrupil, ne pa tudi zadavil.⁸⁴ O Zakrajškovi je povedal, da mu »ni bilo veliko za njo. Ker sem pač videl, da ona le sili za menoj in da se hoče na vsak način poročiti, sem se udal v svojo usodo, in sem bil pripravljen jo vzeti s seboj«. Ponovno je poudaril, da si je »docela premislil šele, ko sem v Ljubljani z njo prenočil in sem tedaj čutil že prej omenjeni smrad, ki je bil naravnost neznosen. Ker se je nisem mogel znebiti, sem se hotel vrniti v Celje z izgovorom, da moram iti še po svoj kovček v Celje. Zakrajškova pa ni hotela počakati v Ljubljani, ampak je hotela na vsak način iti z menoj v Celje«. Zabukošek je še enkrat poudaril, da je na mestu zločina ob Voglajni »zahtevala občevanje, meni se pa je to uprlo ravno radi tega, ker sem čutil vedno tak smrad od nje. Ker je silila vame, sem si končno zmislil mojega strupa in sem ga vlil v pelinkovec, ki ga je ona nato izpila. Ko je Zakrajškova pelinkovec s trupom izpila, se je čez par minut zvrnila in je padla po tleh ter je bila takoj mrtva«.⁸⁵

Na naslednjem zaslišanju je Zabukošek povedal, da se mu je »zares mudilo v Francijo in sicer radi tega, ker bi imel tam dosti dela, ki bi ga moral dovršiti do Božiča. Z Zakrajškovo sva bila že poprej dogovorjena, da greva koncem oktobra v Francijo in sicer sva se tako dogovorila ob priliki mojega prvega obiska v Rajhenburgu. Po umoru sem pa ostal v Jugoslaviji radi tega, ker sam nisem hotel potovati v Francijo, ampak sem nameraval čakati toliko časa tukaj, da bi Sovinčeva vse uredila, da bi šla z menoj v Francijo. Rabil sem namreč eno gospodinjo in ker Zakrajškove ni bilo več med živimi, sem potem čakal na Sovinčevo. Vztrajam tudi danes pri tem, da sem Zakrajškovo spraval v stran le radi tega, ker je izšel od nje, kadar je bila slečena, tako neznosen smrad in se je nisem mogel znebiti drugače.«⁸⁶

Sredi decembra 1938 je Zabukošek začel »zanikati vsako krivdo« in zatrjeval sledeče: »To, da sem zastrupil Zakrajškovo, se je zgodilo le po nesreči. Dal sem ji takrat le nekaj malega in sem imel namen, da bi ji postalo slabo, zato ker je silila vame, da bi spolno občeval z njo. Jaz namreč nisem pričakoval, da bo tako hitro umrla od strupa, bil sem prepričan, da ji bo samo slabo in me potem pusti pri miru.«⁸⁷

Skratka. Zabukošek je trdil, da Zakrajškove ni imel namen usmrtiti, »drugače se je pa sploh niti dotaknil ni, zlasti pa ne z vrvico ali roko«. Svojo zgodbo je venomer zapletal in spreminjal, češ da je Zakrajškova »dobila potni list pri glavarstvu v Ljubljani in bi lahko odpotovala, ker mu je pa že prejšnji večer pokazala hranilno knjižico, za katero on ni mogel najti uporabe v inozemstvu, sta se odločila na njegov nasvet, da jo odstopita Sovinc Apoloniji, ki bi si lahko s tem poravnala svoje dolgove ter sta v to surho potovala v Celje z večernim vlakom, ker sta onega ob pol dveh zamudila, češ da se ni Zakrajškova pravočasno vrnila od frizerja.« Ko ga je v Čretu ob Voglajni objemala in silila v spolno občevanje, pa je »on to odklonil, ker mu tak način občevanja ni prijal in ker je bil že od prejšnje noči utrujen – opazil je zjutraj celo kri v vodi. Ona je pa nato zahtevala, da ji da piti pelinkovca, ki ga je nosil on in od katerega je že malo preje pila. V namenu, da bi ji njene želje po občevanju odpravil in da bi ji postalo nekoliko slabo, je navodno segel po arzen, ki ga je imel v telovniku ter ga vrgel v pelinkovec v velikosti koruznega zrna, predno ji je dal piti. Ona se je pa po zavžitju tega pelinkovca takoj stresla in zgrudila na tla, ne da bi še kaj zakričala ali dala sicer kak znak življenja od sebe. Njega je pa tedaj prevzela taka groza, da je ves preplašen takoj odhitel, namesto, da bi ji priskočil na pomoč. Odnesele je s seboj le torbico z njenim denarjem, katero mu je pa že ona v Ljubljani dala v njegovo aktovko. Njenega denarja ni on prav nič potrošil zase, niti za Sovinčevo, ker je imel za to svoj denar, ki ga je prejel od svoje sestre malo pred tem in sicer znesek 1500 din.«⁸⁸

Zavoljo tega, ker je Zabukošek neprestano izjavljal, da je Zakrajškovo zastrupil z arsenom, ni je pa zadavil, se je preiskava usmerila še v ugotavljanje pravega vzroka smrti. Ob prvi obdukciji trupla je komisija ugotovila, da je bila umorjenka zadavljena. Zadušitvi v prid so govorile značilne notranje krvavitve, kot tudi zunanji odtisi tujega nasilja spredaj na vratu in na tilniku. Sodna iz-

⁸³ ZAC: KZP 695/38. Zaslišanje Jurija Zabukoška z dne 10. 11. 1938.

⁸⁴ ZAC: KZP 695/38. Zaslišanje Jurija Zabukoška z dne 11. 11. 1938.

⁸⁵ ZAC: KZP 695/38. Zaslišanje Jurija Zabukoška z dne 17. 11. 1938.

⁸⁶ ZAC: KZP 695/38. Zaslišanje Jurija Zabukoška z dne 18. 11. 1938.

⁸⁷ ZAC: KZP 695/38. Zaslišanje Jurija Zabukoška z dne 15. 12. 1938.

⁸⁸ ZAC: KZP 695/38. Obtožnica zoper Jurija Zabukoška na okrožnem sodišču v Celju, 13. 4. 1939.

vedenca, dr. Pinterič in dr. Bregant, pa sta kasneje glede na Zabukoškove izjave dopuščala tudi možnost, da je bila žrtev zastrupljena. 19. novembra 1938 so zato izvedli ekshumacijo trupla Ivankе Zakrajšek in ga ponovno raztelesili, vzorce še dokaj ohranjenih ledvic, vranice, jeter ter želodca in njegove vsebine pa so poslali v pregled *Medicinsko-kemičnemu inštitutu univerzitetne klinike* v Zagrebu.⁸⁹ Na toksikološki pregled v Zagreb so hkrati poslali tudi strup, ki ga je imel pri sebi Zabukošek in ki so ga našli pri hišni preiskavi. V drogeriji *Sanitas* v Celju so namreč ugotovili, da gre za ciankalij.⁹⁰ Zato se je zastavljalo vprašanje, ali je umorjenka pred smrtjo zaužila ciankalij ali pa arzen, kot je trdil obdolženec.

Na kemijskem oddelku *Higijenskog zavoda* v Zagrebu je toksikološka preiskava strupa, ki so ga pri hišni preiskavi našli v pločevinasti škatlici za vazelin, pokazala, da gre za zelo močan strup cian-natrij. Poleg škatlice so preiskali še v papir zavito belo snov, za katero se je izkazalo, da je natrijev karbonat ali soda. Pri preiskavi organov ekshumiranega trupla pa niso ugotovili niti prisotnosti ciankalija, kot tudi ne arzena.⁹¹

Primarij v banovinski bolnici v Celju, dr. Franc Steinfelser, je na glavni sodni razpravi proti morilcu Zabukošku dne 13. aprila 1939 poudaril, da vsi »objektivni znaki tujega mehničnega nasilja«, ki so jih ugotovili pri prvi obdukciji telesa umorjenke, kažejo, »da je bila davljena z vrstico in z roko. Osebito krvavenje v sluznico kaže na to, da je pritisk pri davljenju bil precej močan. /.../ Objektivni vzrok je zadušenje radi davljenja.«⁹²

Poleg strangulacije pa sodni izvedenec dr. Steinfelser ni izključil zastrupitve. Povedal je, da že »1/4 do 1/3 grama, t. j. približno polovica aspirinove tablete ciankalija zadostuje, da privede do smrti. Smrt nastopi že tekom prve minute po zaužitju. Seveda je odvisno to od starosti strupa. Pri starejšem strupu nekoliko kasneje, vsekakor pa v 5 do 15 minutah. Vzrok smrti s ciankalijem je ravno tako zadušenje, ker učinkuje ta strup v možganih na središče za dihanje. /.../ Davljenje je brezdvoma, če je bil zaužit ciankalij, le še pospešilo zadušenje. Kar se tiče strupa arzenika, je treba pripomniti, da smrt ne nastopi takoj, zlasti pa ne, če gre samo za manjše količine kot npr. koruzno zrno. Smrt nastopi šele v 2 do 4 dneh ali še tudi kasneje, odvisno od telesne konstitucije. Kemična preiskava na arzenik je dandanes 100% sigurna, bodisi v pozitivnem kakor tudi v

negativnem smislu. Arzenik, četudi bi bil zaužit v majhni količini, bi ga bilo pri obdukciji zaslediti. V drobovju, želodcu, črevesih se da arzenik dokazati tudi še po letih in to s popolno sigurnostjo.«⁹³ Primarij dr. Steinfelser je na posebno vprašanje branilca še povedal, da bi ponovna obdukcija kot tudi kemična preiskava trupla umorjenke gotovo pokazali prisotnost arzena, če bi bil ta prisoten. »Dognati zastrupljenje s ciankalijem pa je nemogoče. Ciankalij se namreč takoj razkroji, oluži in vsled tega ni najti sledov v telesu. Pripomnim, da je to identično, ciannatrij in ciankalij, ker gre za ciannatrijeve soli.«⁹⁴

Podobno mnenje kot dr. Steinfelser sta podala tudi druga izvedenca, zdravnik dr. Perko in kemik dr. Jeločnik. Vsi trije so se strinjali, da je žrtev najprej zaužila ciankalij, zaradi česar bi gotovo nastopila smrt, toda obtoženec ji je na oni svet pomagal še z davljenjem.

Enotna kazen – smrt z obešanjem

Jurij Zabukošek je na glavni razpravi pred petčlanskim senatom okrožnega sodišča v Celju priznal, da je Zakrajškovo sicer zastrupil, vendar, da je ni hotel umoriti in da je tudi ni zadavil. Zagoval se je, da je »smrt Zakrajškove nastopila le vsled nesrečnega naključja«, da jo je hotel samo »nekoliko obrzdati v njeni spolni strasti.«⁹⁵ Pri-

⁸⁹ ZAC: KZP 695/38. Prošnja Medicinsko-kemičnemu inštitutu univerzitetne klinike v Zagrebu, da v interesu preiskave umora toksikološko pregleda organe pokojne Zakrajškove z dne 23. 11. 1938.

⁹⁰ ZAC: KZP 695/38. Poročilo komandirja žandarmerijske stanice v Štorah Franca Mekinde celjskemu preiskovalnemu sodniku z dne 30. 11. 1938. Ciankalij je v svojem pričanju omenil tudi Zabukoškov sodelavec, zlatarski vajenec pri Mihaelu Korenu, Ivan Zavolovšek, ki je dejal: »Oni teden predno je Zabukošek od Korena odšel mi je rekel, da naj mu prinesem strup ciankalij, katerega se v naši delavnici rabi. Jaz sem mu v resnici prinesel steklenico iz omare, v kateri hranimo steklenice z različnimi kemikalijami. Rekel mi je, da bo iz ciankalija napravil zmes za uničevanje podgan.« – ZAC: KZP 695/38. Zaslišanje Ivana Zavolovška na okrajnem sodišču v Laškem, 3. 12. 1938. Tudi zlatar Miha Koren je povedal, da ima »vedno ciankalij na zalogi« in da je obtoženec lahko prišel do nje, »kadar namreč jaz pripravljam snov za pozlačevanje. /.../ Ciankalij hranim v pločevinasti škatli, da se ne izje, če je na suhem.« – ZAC: KZP 695/38. Zapisnik glavne razprave na okrožnem sodišču v Celju, 13. 4. 1939.

⁹¹ ZAC: KZP 695/38. Poročilo kemijskega oddelka Higijenskog zavoda v Zagrebu z dne 4. 1. 1939.

⁹² ZAC: KZP 695/38. Zapisnik glavne razprave na okrožnem sodišču v Celju, 13. 4. 1939.

⁹³ Ibidem.

⁹⁴ Ibidem.

⁹⁵ ZAC: KZP 695/38. Obtožnica zoper Jurija Zabukoška na okrožnem sodišču v Celju, 13. 4. 1939.

gal je, da je z Zakrajškovo res imel namen odpotovati v Francijo, češ da mu je »zelo ugajala, ker je bila videti poštena in odkritosrčna, da pa je šele v Ljubljani ob priliki prvega prenočevanja z njo, ko je prišlo med njima do spolnega občevarja, spoznal, da je zelo strastna in da prihaja od nje takrat neznosen smrad, vendar on radi tega ni odstopil od svoje namere«. ⁹⁶

Ker mrtvi molčijo, je bilo seveda povsem naravno, da je Zabukošek vso krivdo pripisoval vsiljivi Zakrajškovi. Zakrajškova naj bi mu namreč zaupala, da shrani na varno ves njen denar, hranilno knjižico in druge stvari. In če ne bi tako silila vanj, bi bila še vedno med živimi. Podobno kot za Zakrajškovo, je tudi za druge možaželjne ženske, s katerimi je navezal stike in se jim lažno predstavljal kot imovit mož, ki potrebuje v Franciji pridno ženo in gospodinjo, trdil, da jih ni nameraval premamiti v past in se polakomniti njihovega denarja. Zanimal je torej, da bi se kdajkoli zanimal za njihov denar.

Tožilstvo je seveda Zabukošku dokazalo, da ni imel z možaželnimi ženskami, ki so se oglasile na njegov oglas v *Jutru*, nobenih resnih namenov, temveč ga je zanimal samo njihov denar. Nekatere so imele srečo in so ušle njegovim krempljem. Nesrečna in precej naivna Ivanka Zakrajšek pa se je zaradi neizmerne želje, da bi se omožila in odšla »na svoje«, žal zapletla v njegovo smrtonosno mrežo. Čeprav do obtoženca ni gojila posebnih ljubezenskih čustev, mu je vendarle »popolnoma zaupala«. Tožilstvo je nato izpostavilo njegovo izjavo, »da mu zanjo ni bilo veliko« in zaključilo, da z umorjeno ni imel resnega namena in da se je hotel polakomniti le njenega denarja, nje pa se iznebiti. ⁹⁷ Za povsem nemoralne je označilo tudi njegove obljube, da se bosta v Franciji poročila in mu očitalo, da ni bil še niti formalno ločen od svoje žene, ki jo je skupaj z otroki pustil v Nemčiji. Zoper moralo pa se je pregrešil zlasti s svojo »ljubavno zvezo« z Apolonijo Sovinc, s katero sta živela »kot mož in žena«. ⁹⁸ Tudi njej je lažno slikal svoje razmere in ji obljubljal vse mogoče, še zlasti, da jo bo rešil dolgov. Tožilstvo je označilo za čisto laž tudi njegovo reakcijo na izjave Sovinceve preiskovalnemu sodniku, češ da jo je samo zapeljal in izkoriščal. Trdil je namreč, da je za njo vseskozi odplačeval dolgove. ⁹⁹

Sodišče je na podlagi številnih zbranih dokazov menilo, »da je obtoženec naklepno usmrtil Zakrajškovo s pomočjo zavidanega strupa ciankalija in davljenja in to po dobro v naprej pre-

mišljenem načrtu, v nameri, da bi se polakomnil njenega premoženja in z njim pomagal sebi in Sovincevi. Gre tedaj za naklepno izvršeno usmrtitev po zrelem preudarku s strupom in davljenjem, storjeno iz koristoljublja.« ¹⁰⁰ Zakon je za zločin zoper življenje in telo zahteval smrtno kazen ali dosmrtno ječo. Obtožencu so poleg tega tudi dokazali, da je svojemu delodajalcu Mihaelu Korenu ukradel trenchcoat plašč v vrednosti 800 din, za kar je bila zagrožena kazen s strogim zaporom do enega leta. Ker je bil naklepni umor Zakrajškove izvršen iz nečastnih nagibov (koristoljublja), je sodišče Zabukošku izreklo najstrožjo, torej smrtno kazen. Zato ker je okradel svojega gospodarja, mu je odredilo še en mesec strogega zapora, nato pa mu izreklo enotno kazen – smrt z obešanjem. ¹⁰¹

Jurij Zabukošek je 10. maja 1939 na *Stol sedmorice*, oddelek B kot kasacijsko sodišče v Zagrebu vložil revizijo in priziv zaradi odmerjene kazni, ¹⁰² državni tožilec pa je že 4. maja 1939 zahteval revizijo sodbe, ker kazensko sodišče poleg smrtne kazni ni izreklo tudi trajne izgube častnih pravic. ¹⁰³ *Stol sedmorice*, oddelek B v Zagrebu, je v začetku junija na okrožno sodišče v Celju poslal

⁹⁶ Ibidem.

⁹⁷ Ibidem.

⁹⁸ Zagovornik Jurija Zabukoška, odvetnik dr. Milan Orožen, je na podlagi obtožnice in spisov ugotovil, da se je obtoženi »tudi v seksualnem obziru pregrešil zoper moralo« in »ker so bili ti pregreški v tesni zvezi z zločinom« predlagal, da se javnost izključi iz glavne obravnave »iz razlogov morale in koristi javnega reda«. Svoj predlog je utemeljil takole: »Sodno je znano, da se takih razprav udeležujejo tudi razni sumljivi tipi, ki črpajo iz popisa dejanja in s tem dopolnjujejo svoje znanje.« – ZAC: KZP 695/38. Predlog zagovornika dr. Orožna okrožnemu sodišču v Celju, da se pri glavni razpravi izključi javnost, 11. 4. 1939.

⁹⁹ Ponovno zaslišanje Jurija Zabukoška z navedbo priče Cecilije Bračič, služkinje pri Jutru na Ljubečni, ki naj bi potrdila njegove izjave, 17. 2. 1939.

¹⁰⁰ ZAC: KZP 695/38. Izrek sodbe v obtožnici zoper Jurija Zabukoška na okrožnem sodišču v Celju, 13. 4. 1939.

¹⁰¹ Ibidem. Iz posvetovalnega zapisnika petčlanskega senata o kazenski zadevi zoper Jurija Zabukoška na okrožnem sodišču v Celju z dne 13. 4. 1939, ki mu je predsedoval predsednik okrožnega sodišča g. dr. Fran Vidovič, kot sodniki okrožnega sodišča pa so prisostvovali še dr. Josip Dolničar, Franc Brečko, Jakob Božič in dr. Franc Farkaš, je razvidno, da so že pred razpravo soglasno sprejeli sklep o delni izključitvi javnosti zaradi moralnih ozirov. Obtoženca so tudi soglasno spoznali za krivega, za smrtno kazen pa so se izrekli vsi razen Jakoba Božiča, ki je glasoval za dosmrtno ječo in kot olajševalno okoliščino navajal pokvarjenost obtoženca zaradi slabih socialnih razmer.

¹⁰² ZAC: KZP 695/38. Revizija in priziv proti izrečeni sodbi zoper Jurija Zabukoška, 10. 5. 1939.

¹⁰³ ZAC: KZP 695/38. Revizija državnega tožilca z dne 4. 5. 1939.

razsodbo, v kateri je zavrnil pritožbo Jurija Zabukoška. Na javni razpravi se je odločalo tudi o reviziji državnega tožilca in na kasacijski razpravi dne 4. julija 1939 so Zabukoška obsodili tudi na trajno izgubo častnih pravic.¹⁰⁴

Dr. Milan Orožen, branilec Jurija Zabukoška, je 11. julija 1939 vložil prošnjo za omilitev kazni še na pravosodno ministrstvo v Beogradu, toda tudi pravosodni minister dr. Marković je v dopisu z dne 29. avgusta 1939 odredil, da morajo morilca Zabukoška obesiti.¹⁰⁵

S tem je temačen izsek zgodbe o možaželjnih ženskah dobil svoj epilog. V torek, 12. septembra, ob 16. uri popoldne je v razpravni dvorani okrožnega sodišča v Celju petčlanski sodni senat Zabukošku naznanil, da bo smrtna kazen izvršena v sredo, 13. septembra, ob 6. zjutraj. Zabukoška je preiskal jetniški zdravnik dr. Flajs in ugotovil, da se smrtna kazen lahko izvrši. Zabukošek je izjavil, »da je vse priobčitive razumel in da se čuti še vedno nedolžnega«.¹⁰⁶ Vztrajno je odklanjal tudi duhovnika.

Precej lapidaren zapisnik o usmrčitvi Zabukoška na dvorišču jetnišnice v Prešernovi ulici št. 10 je sodni pripravnik Branko Potočnik strnil takole:

»Ob 6h se privede iz celice obsojeni Zabukošek Jurij. Po ugotovitvi identitete se obsojencu priobči, da se bo nad njim izvršila smrtna kazen v smislu tusodne sodbe št. V. Kzp 695/38 z dne 13. IV. 1939 potrjene s sodbo Stola sedmorice, odd. B št. Kre 150/39 z dne 6. VI. 1939 in v smislu določbe ministrstva pravde z dne 29. VIII. 1939 Br. 74 551.

Nato se obsojenca izroči izvršilcu smrtne kazni Dragotinu Hartu. Krvnik stopi na pripravljeno stopnico, ovije obsojencu vrv okoli vrata, pomagač ga dvigne, spodmakne stolicu in krvnik pričvrsti vrv na vijak vešal in mu pokrije obraz. V tem trenutku ga potegne krvnikov pomagač krepko k tlom. Vidno je v prvem trenutku nekaj drhtljajev na telesu, nakar je isto mirno obviselo. Po 16. (šestnajstih) minutah ugotovi sodni zdravnik nastop smrti.

K izvršitvi so bile pripuščene le osebe, ki po § 417 s.k.p. smejo prisostvovati. Po od zdravnika ugotovljeni smrti je prisotni duhovnik opravil pogrebne molitve. Pol ure po nastopu smrti se truplo vzame z vešal in izroči mestnemu pogrebniemu zavodu v svrhu pokopa. Končano ob 6.46 h.«¹⁰⁷

Zusammenfassung

„NIEMALS WIEDER KEHRT SIE ZURÜCK“
Ein Mord bei Celje oder ein Beitrag zur dunklen Seite der Geschichte von mannsüchtigen Frauen

Ganze zwanzig Jahre nach dem großen Weltkrieg geschah in Celje und Umgebung kein einziger Mord. Daher beunruhigte im Herbst 1938 der bestialische Raubmord am zweiundvierzigjährigen Dienstmädchen Ivanka Zakrajšek in Čret bei Celje die Öffentlichkeit sehr. Der grauenhafte Meuchelmörder Jurij Zabukošek wurde bald gefaßt. Im April 1939 wurde er in einem Gerichtsprozeß zum Tode verurteilt und im September desselben Jahres im Hof des Gefängnisses gehenkt.

Die ermordete Ivanka Zakrajšek lernte Zabukošek über eine Heiratsannonce in der Zeitung Jutro kennen. Auf seine Annonce hatten sich zwölf Frauen auf der Suche nach Ehemännern gemeldet (größtenteils Dienstmädchen), wovon Zabukošeks Liste mit ihren Adressen zeugt. Spätere Nachforschungen aufgrund dieser Liste ergaben, daß er sich mit einigen dieser Frauen auch getroffen hat. Mit der falschen Heiratsannonce wollte Zabukošek die Ersparnisse der Frauen erschleichen, die sie als Mitgift in die Ehe mitgebracht hätten. Unter der Chiffre Frankreich stellte er sich als reicher Mann vor, der in Frankreich als Elektromonteur bei der Straßenbahn arbeitet. Er zeigte den Frauen auch ein einstöckiges Haus, das auf der Postkarte eines französischen Ortes angekreuzt war, und belog sie, daß er eine gute und fleißige Hausfrau benötigt und sie ein eigenes Dienstmädchen haben werden, das sie bedienen wird.

Gerade letzteres hörte auch die ermordete Ivanka Zakrajšek gerne, die seinen Versprechungen auf den Leim ging. Ihr Wunsch, zu heiraten und eine selbständige Hausfrau zu werden, war zu groß. Obwohl ihr Verwandte von der Reise nach Frankreich abrieten, wo sie Zabukošek heiraten sollte, beharrte sie starrsinnig auf ihrer

¹⁰⁴ ZAC: KZP 695/38. Dopis Stola sedmorice, oddelek B iz Zagreba na okrožno sodišče v Celju, 6. 7. 1939.

¹⁰⁵ ZAC: KZP 695/38. Dopis pravosodnega ministra iz Beograda z dne 29. 8. 1939.

¹⁰⁶ ZAC: KZP 695/38. Zapisnik okrožnega sodišča v Celju o objavi smrtne kazni, ki naj se izvrši nad Jurijem Zabukoškom, 12. 9. 1939.

¹⁰⁷ ZAC: KZP 695/38. Zapisnik o izvršitvi smrtne kazni, 13. 9. 1939.

Entscheidung. Zabukošek ermordete sie brutal – er vergiftete und erwürgte sie – und eignete sich ihre Ersparnisse und ihr Gepäck an.

Bevor der Prozeß gegen Zabukošek wegen vorsätzlichem Raubmord begann, führe das Cillier Kreisgericht zahlreiche Ermittlungen durch, aus denen wir viele pikante Details aus dem Privatleben des Mörders erfahren. Unter anderem hatte er eine reiche kriminelle Vergangenheit und war bereits wegen Gewalttätigkeit und Erpressung verurteilt. Wegen Vergewaltigung stand er sogar dreimal vor Gericht, wurde aber erst beim dritten Mal verurteilt und nach Verbüßung der Strafe aus dem Deutschen Reich ausgewiesen. Sehr interessant sind auch die Aussagen der zahlreichen Zeugen, die von der Gendarmerie oder den Bezirksgerichten verhört worden waren. Diese Ermittlungen, die an das Cillier Kreisgericht weitergeleitet wurden, verraten viele Details über

das Opfer Ivanka Zakrajšek, ihre Freundinnen und Verwandte, aber auch über die anderen Frauen, die auf Zabukošeks Liste standen.

Die mikrohistorische Analyse als Studie eines Beispiels beleuchtet ein weit verbreitetes Phänomen. Über Heiratsannoncen in Zeitungen versuchten viele Frauen, einen Mann zu finden und selbständige Hausfrauen zu werden. Vor allem hart arbeitende Dienstmädchen träumten gerne vom Märchenprinzen, warteten auf einen passenden Ehemann und sparten, um möglichst viele Ersparnisse in die Ehe mitzubringen. Heiratswillige Frauen mit genügend Ersparnissen lockten aber auch Kriminelle an. Manch eine nichts Böses ahnende Frau wurde von Kriminellen durch verschiedene verbrecherische Methoden der Brautsuche betrogen und beraubt oder sogar ermordet.

Za objavo prispevka INZ ni pridobil soglasja avtorja

Za objavo prispevka INZ ni pridobil soglasja avtorja

Za objavo prispevka INZ ni pridobil soglasja avtorja

Za objavo prispevka INZ ni pridobil soglasja avtorja

Za objavo prispevka INZ ni pridobil soglasja avtorja

UNIVERSITÄT IN GRAZ

PROMOTIONSURKUNDE

UNTER DEM REKTORAT DES

Univ. Prof. Dr. phil. HERIBERT FIEBER

UND UNTER DEM DEKANAT DES

Univ. Prof. Dr. phil. REINHART SCHUSTER

VERLEIHT

DIE PHILOSOPHISCHE FAKULTÄT

VERTRETEN DURCH DEN PROMOTOR

Univ. Prof. Dr. phil. PAUL URBAN

HERRN

Dipl.-Ing. LJUBOMIR ČREPINŠEK

GEBOREN AM 12. APRIL 1936 IN CELJE, JUGOSLAWIEN

NACH ERFÜLLUNG DER GESETZLICHEN VORAUSSETZUNGEN

UNTER DEN AUSPIZIEN DES BUNDESPRÄSIDENTEN

DEN AKADEMISCHEN GRAD

DOKTOR DER PHILOSOPHIE

(DOCTOR PHILOSOPHIAE – DR. PHIL.)

GRAZ, AM 25. JÄNNER 1974

REKTOR

Dr. Reinhard Schuster
DEKAN

PROMOTOR

NA VIZITI PRI HABSBURŽANIH

Hans Bankl, Bolni Habsburžani. Bolezni in počutje vladarske rodbine; prevod: Jakobi-na Slapar, Marjeta Kočevar, spremne študije: Igor Grdina, Marjan M. Klemenčič, Zvonka Zupanič Slavec (urednica); Ljubljana : Znanstveno društvo za zgodovino zdravstvene kulture Slovenije, 2004. 185 strani.

Firbci in vneti kukalci (kdor to ni, naj mirno vrže kakšno skalo!) na mize, v postelje in nenazadnje v zdravstvene kartoteke »velikih in pomembnih« smo končno dobili nov obliček. Svoje čase smo vneto prebirali *Bolezni velikih* in ugibali o skrivnosti »zdrave zagorelosti« JFK ali pogubnih Nixonovih psihozah, zdaj pa nam je avstrijski patolog Bankl razgalil tudi »naše« presvitile cesarje in »cesarico«.

Zgodba se začne s splošnim opisom familije, ki je v 700 letih (toliko časa loči Rudolfa I. od Karla I. (oziroma Zadnjega)) navrgla 24 generacij s približno 700 družinskimi člani. Med njimi je bilo najti vse mogoče. Zapovedano poročanje »na nivoju« je zoževalo izbor kvalitetnega genskega materiala – posledice so bile raznovrstne anomalije od hemofilije in ostalih dednih bolezni, mrtvorojenih ali prizadetih otrok do degeneracije v najočitnejšem pomenu te besede, zbor staršev oziroma prastaršev pa je pri nekaterih Habsburžanih močno spominjal na raznovrstnost sorodstva v kakšni zaprti alpski dolini. Visokorodne ženske so na porodih kljub najboljši pomoči umirale komaj kaj redkeje kot navadne, moške Habsburžane pa je strašilo prekletstvo o nujnosti (moškega!) naslednika, zato so »v blagor avstrijske hiše« skakali pred oltar in v posteljo z generacijo mlajšimi damami. Plemenito ime je skozi teh 700 let nosilo nekaj vsekakor »normalnih« in celo sposobnih ljudi, mednje pa je posejanih še več ekscentrikov, ki sta jih takšne naredila dednost ali pa okolje. Bolj kot dednosti ali medicinskim razlogom bi zato lahko Prahabsburžanu Rudolfu IV. Ustanovitelju prisodili življenje in delovanje v duhu časa – kljub temu, da so njegovi diplomatski ponaredki skoraj patološka izmišljotina, jih zlahka opravičimo kot tipično dejanje za blagor potomstva. Na začetku vsake zgodbe o uspehu je torej laž in/ali kaznivo dejanje ...

Po prebrisanem Rudolfu se pred nami zavrti kalejdoskop bolj ali manj hudih bolnikov, ki so s

svojimi tegobami v najslabšem primeru posredno in neposredno vplivali na življenja stotisočev in milijonov ljudi. Najpogostejše tegobe, ki so pestile visoki rod, so bile večinoma v duhu časa: protin (posledica prebogatane hrane), epilepsija, hemofilija, spolne bolezni (sifilis – njegova žrtev je bil recimo Oto, nečak Franca Jožefa, gonoreja – zanj je bolehal Jožef II., z njo okužil ženo in povzročil njeno neplodnost) ter raznovrstne duševne bolezni – depresija, alkoholizem, spricho nevsakdanjega načina življenja pa so »odkri-li« tudi nekaj »bolezni«, ki jih revnejši sodobniki niso poznali – anoreksijo in zlorabo opojnih substanc (drog).

Bankl knjige o boleznih in pregrehah Habsburžanov hvalabogu ni pisal suhoparno in duhamorno, naštevaje simptome in možne posledice »identificiranih« bolezni, temveč si je privoščil v kramljajočem slogu dodati vsakemu »portretirancu« še anekdoto ali dve, ki »zdravnikovo« diagnozo na nevsiljiv način potrdita in podkrepita. Tako izvemo, kako so prinčkom iz habsburške hiše dostavljali voljne inštruktorice posteljne telovadbe, kako se je notorični stiskač Jožef II. zmrdoval nad previsokimi cenami kupljivih dam, kako se je epileptik Ferdinand I. iz nesposobnega cesarja prelevil v izvrstnega gospodarja, kdo izmed Habsburžanov (tako punčke kot fantki) je prisegal na istospolne zveze in na kakšen način je cesarica Sisi izgubila sijaj pravljичne princeske ter postala tetovirana, anoreksična, preganjavična, frigidna tečnoba, obsedena s telovadbo in srebanjem krepčilne župce iz surove teletine.

Banklovi portretiranci dobijo v knjigi povsem človeške poteze, postanejo nam bližji in simpatičnejši kot v delih strogih in pravovernih zgodovinarjev. Ubožci se ti nenazadnje zasmilijo že zaradi krute posmrtni obdelave: izvotljeno in balzamirano truplo je šlo v Kapucinsko grobnico, srce po svoje (h avguštincem), drobovje pa spet kam drugam (k sv. Štefanu). Le kdo jih bo sestavil, ko pride čas ...

Prevod Banklove knjige spremljajo tri študije. Zvonka Zupanič Slavec se v svojem razmišljanju ukvarja s patografijo (medicinsko biografijo) slavnih in mogočnih, z vlogo osebnega zdravnika oblastnikov, špekulira pa tudi s pravico zdravnika do »milostne injekcije«. Marjan M. Klemenčič opisuje širjenje Habsburžanov na naša ozemlja in njihovo 600-letno prisotnost tod, Igor Grdina pa je z razčlenitvijo zlasti zadnjega obdobja habsburške »glorije« (čas Franca Jožefa in

Karla Zadnjega) razložil, kako se je vse skupaj sfiziolo in kdo je bil v resnici zadnji Habsburžan.

Za patologe velja, da »vedo vse, a prepozno«; mnogokrat se v tem opisu najdemo tudi zgodovinarji.

Aleksander Žižek

(ZA)UPANJE V DENAR

Andrej Pančur, V pričakovanju stabilnega denarnega sistema, Celje: Zgodovinsko društvo, 2003. 315 strani. (Zgodovini.ce; 1)

Nisem si predstavljal, da me bo prva misel, ko sem odložil knjigo, katere tematika je monetarna politika v habsburški monarhiji, zapeljala k vprašanju zaupanja. Zaupanje, ki ga skoraj vedno dojemam zgolj kot osebno občutenje do sočloveka, se mi je kar naenkrat premaknilo v sfero materialnega sveta kot svetovni princip, ki svet drži v nekakšnem redu. Rekla, da je denar sveta vladar, po Pančurjevi knjigi nisem več razumel zgolj kot oguljeno in vsak dan bolj boleče občuteno frazo, pač pa kot posledico dejstva, da mi vsi tako zaupamo v tega svetovnega vladarja. In prav zato gre – vsaj po moje – v novi knjigi dr. Andreja Pančurja, ki je konec leta 2003 izšla kot prva edicija nove knjižne zbirke Zgodovinskega društva Celje *Zgodovini.ce*. Pančur v delu, ki je v osnovi predelana doktorska disertacija, obravnava odnos slovenskega človeka do denarja v habsburški monarhiji v 19. stoletju. Ob sprotnem razkrivanju razmerja med ekonomsko teorijo in prakso, ki ju vsi v ekonomskem gibanju tako izpostavljajo, Pančur namreč vzporedno vpleta še tedanjo javnost in njeno »(ob)čutenje« denarja. Gre torej za človeka in njegovo zaupanje v denar, ki se je skozi celotno 19. stoletje manifestiralo kot upanje. To upanje pa najbolje izraža sam naslov knjige: *V pričakovanju stabilnega denarnega sistema*.

Delo, katerega jedro zajema nemirna in nestabilna finančna politika druge polovice 19. stoletja, v svoji predzgodbi posega tudi v konec 18. stoletja ter oriše vladno proračunsko politiko še v predmarčnem času, ko je vrednost avstrijskega goldinarja že temeljila na srebru. Z revolucionarnim letom 1848 je poprej bolj ali manj uravnotežen proračun postal močno deficiten, s sprotnim izdajanjem nepokritega denarja pa je bila omajana tudi denarna stabilnost. Zato se je bila

država prisiljena odpovedati zakonski zamenljivosti bankovcev za srebro, s čimer je bil praktično uveden papirnat denar. V skladu z Greshamovim zakonom papirnat in kovinski denar, ki sta v principu imela enako nominalno vrednost, na trgu nista bila enakovredna. Ker so ljudje kovinski denar cenili bolj kot papirnat, so kovance hranili doma ali pa so jih preprodajali v tujino. Posledično je tako papirnat denar iz denarnega obtoka izrinjal kovinskega. Takšne težave, ki jih je država v negotovih (vojaško) političnih razmerah le še bolj stopnjevala z novimi emisijami papirnatega denarja, so kritično porevolucionarno situacijo le še podaljševala v čas do konca 60. let 19. stoletja.

Obdobje nemirnega, nestabilnega denarnega sistema na zelo zanimiv način odraža praktična raba t. i. »flik«, tj. na polovičke ali četrтинke natrganih bankovcev, ki so šteli kot zakonito plačilno sredstvo, katerih rok za odpravo je država celo podaljševala. Za takratno ekonomijo neugodnega stanja s srebrnem nekritih bankovcev, ki so leta 1857 zavzemali skoraj 90 % skupne denarne mase, preprosti ljudje niso povsem dojeli. Njim je šlo, tako kot večinoma še danes, zgolj za praktično razumevanje denarnega sistema. Da bi jih »ekonomskoteoretsko« razsvetlili, je časopisje (splošno le *Novice*) slovensko beročega bralca uvajalo v razumevanje realnega stanja, ki so ga bili deležni na domači tržnici. »In kakor je več papirnatega dnarja bilo, je jelo zginovati srebro in zlato, in kdor ga je hotel imeti, je mogel zanj veliko nadajati na papirnati dnar.« Pri pojmu »nadajati« je tedaj šlo za srebrno ažijo. Za nakup kovancev s papirnatimi bankovci je bilo takrat namreč potrebno plačati srebrno ažijo. Razumljivo je, da je ažija v negotovih monetarnih razmerah, tako glede na politično situacijo kot tudi glede na zaupanje ljudi v denarni sistem, skokovito rasla in padala. Leta 1861 je za kratek čas srebrna ažija dosegla celo 52 %. Avstriji je v obdobju prehajanja iz ene krize v drugo in ob neuspešnih prizadevanjih različnih finančnih ministrov, da pokrpajo in trajneje ustalijo monetarno politiko, ob koncu 60. let vseeno le za silo uspelo sanirati monetarni sistem, a kaj ko je spet že leta 1873 udarila nesrečna okoliščina deflacije. Kot spoznavamo tudi danes, za razliko od devetdesetih let minulega stoletja, se notranje monetarne politike ujemajo tudi z obdobji svetovne gospodarske konjunktore oziroma depresije.

Dovolil bi si še eno poenostavljeno paralelo 19. stoletja z našo sodobno denarno situacijo,

četudi gre morda za preveliko poenostavljanje, ki naj mi bo kot čistemu laiku oproščeno. Primerjava uvajanja evra, enotne evropske valute, z avstrijsko uvedbo zlate denarne podlage leta 1892 namreč kaže na podobnost. Ko je bil v Avstriji odpravljen proračunski deficit, so bili ustvarjeni pogoji za stabilno monetarno ureditev. Ob padanju cen srebra in nihanju vrednosti avstrijske denarne valute v primerjavi z zlatimi tujimi valutami ter ob vedno bolj naraščajoči mednarodni blagovni menjavi, so se pojavljale vse večje težnje po poenotenju (že v petdesetih letih je zaradi tega goldinar prešel na desetiški sistem) avstrijske državne valutne podlage s pomembnejšimi tujimi, ki so bile tedaj utemeljene na zlato podlagi. Reforma v zlato kronsko valuto leta 1892 je bila nova prelomnica v monetarni politiki monarhije, ki se je kasneje izkazala kot ustrezna za avstrijsko ekonomijo, saj je v začetku 20. stoletja reforma rezultirala dokaj stabilen monetarni sistem.

Četudi se je s tem povečalo zaupanje ljudi v njihov denar, prvi odmevi na to niso kazali, saj avstrijska javnost nad reformo sprva ni bila navdušena. Tudi nekateri slovenski poslanci, četudi so bili del takratne vladne koalicije, vladne reforme niso podprli. Takšne Pančurjeve ugotovitve zgolj kot primer kažejo na to, kako večplastno se je avtor lotil svoje raziskave. S svojo metodo dela, ki brez dvoma presega slog podajanja starejše klasične gospodarske zgodovine, Pančur dokazuje medsebojna interaktivna razmerja med ekonomsko teorijo, aktualno politiko in odzivi javnosti. Njegovo delo tako ni gospodarska zgodovina, v kateri bi avtor štel tovarniške dimnike in parne stroje, ampak tesno prepletajoča gospodarska, politična in socialna zgodovina, ki upošteva vse »klasične« vire vseh treh naštetih zgodovin. Morda ta monografija po izbiri osrednje teme dela – denarja – ostaja na knjižnih policah in v bibliografskih podatkih vseeno uvrščena med gospodarsko zgodovino, toda upam, da jo tako predalčkanje ne zaznamuje preveč. Avtor je v svoji obširni študiji razumljivo podal tematiko in odlično opredelil mentaliteto takratnih ljudi. Spretno je pokazal, kako so ljudje na Slovenskem dojemali denar, hkrati pa bralstvu dokazal, da ekonomska teorija, kaj šele zgodovina, nista nikakršen babbav.

Zdi se, da nihče, ki bo zgodovinsko zabredel po vsaj malo sorodnem področju, poslej ne bo mogel mimo ocenjenega dela. S sistematičnim, preciznim in v zaključkih sintetičnim besedilom

ter s precej obširno navedbo literature ob koncu bo vsakdo dobil vsaj začrtan zemljevid, kjer bo lahko mimo nevidnih čeri zaplul v ocean totalne zgodovine.

Toda, če me v bistvu za usodo knjige med zgodovinarji nikakor ne skrbi, saj vemo, da se vedno slejkoprej najde kdo, ki poteguje s polic še tako zaprašene knjige, me zanima, če bo knjiga zašla pred bralske oči še koga drugega, npr. kakšnega ekonomista. Tisti, ki se v branju omejujejo le na vroče razpredelnice borznih indeksov, si namreč potem, ko jih »stock exchange« začne že malce preveč obsedati, zaželi misli, da »v denarju ni vse«. Tedaj najpogosteje posežejo v postmodernistično »pofl« duhovno literaturo. Glede na to, kar sem zapisal v začetku, mislim, da je Pančur med vrsticami lahko tudi njim v pomoč. Namreč, na koncu je tudi rek »denar je sveta vladar«, odvisen od sprejemanja vsakega človeka posebej oziroma od njegove osebne »money-teistične« religije v denar. Ni treba, da bi za ozdravitev šli romat v Indijo. Že v tem istem svetu in s pomočjo razlage na istem bližnjem materialnem sredstvu bi lahko – vsaj po moje – vsakdo razbral globlje vzroke tega reka. Menda pa le z odpravo vzroka človek ozdravi sebe, svojo vero in zaupanje.

No, morda sem se v vse te misli zamotal zgolj iz tolažbe, ker prvič, na žalost sploh še ne morem sanjati o kakšnem vzajemnem skladu, in drugič, nimam pojma o ekonomski teoriji. Ocene, ko preidejo iz dokumentiranih historičnih dejstev, itak kmalu sfrčijo v subjektivno. Prav zanima me, če sem kot povprečen bralec, zgodovinar in outsider ekonomske teorije dojel to, kar je avtor morda med vrsticami želel sporočiti nam vsem.

Borut Batagelj

ČUČEK Filip, univ. dipl. zgod., Pedagoška fakulteta Maribor, Koroška cesta 160, SI - 2000 Maribor

342.83(497.4 Celje)"1883/1984"
396.9(497.4 Celje)"1883/1984"

VLOGA ŽENSK PRI OBČINSKIH VOLITVAH V CELJSKI OKOLIŠKI OBČINI 1883/84

ZGODOVINA ZA VSE, 11/2004, št. 2, str.

Avtor je na podlagi arhivskega in časopisnega gradiva analiziral volitve občinskega odbora občine Celje-okolica 1883/84 in jih skušal prikazati skozi prizmo »ženske volilne pravice«. Ta je bila element manipulacij nemške in slovenske stranke, ki sta poskušali od volilnih upravičenk na različne načine izvabiti volilna pooblastila.

VITTORELLI Natascha, mag., predavateljica, Institut für Zeitgeschichte der Universität Wien, Spitalgasse 2-4/Hof 1, A - 1090 Wien

070(0.055.2)(497.4)
050(0.055.2)(497.4)

»SLOVENKA«

O »prvem slovenskem ženskem časopisu«

Na primeru ženskega časopisa *Slovenka* zasledujemo, kako je govorjenje o »prvem slovenskem ženskem časopisu« odpiralo prostor, da lahko spregovorimo o Marici Nadlišek (1867-1940) kot o »prvi slovenski urednici«, o Elviri Dolinar (1870-1961) kot o »prvi slovenski feministki« ali o Zofki Kveder (1878-1926) kot o »prvi slovenski pisateljici«.

Medtem ko stoji »prvi slovenski ženski časopis« kot posebnost, dosežek in pridobitev v središču spominske politike, spominskih svečanosti in obeleževanja pa ostaja mesto »drugega slovenskega ženskega časopisa« ne le nezasedeno temveč tudi neustvarjeno. Vsekakor naj bi štirje časnikarski projekti, ki so v obdobju med 1919 in 1944/45 prav tako nosili ime *Slovenka* sestavili genealogijo, ki je iz »prvega slovenskega ženskega časopisa« naredila tudi »prvi slovenski ženski časopis po imenu Slovenka«.

STRLE Urška, univ. dipl. zgodovinarica, Nanoška 17, SI - 1111 Ljubljana

396:050(437.6)(091)

»ČEMU TI ŽENSKI ČASOPISI?«

Žensko vprašanje in odnos do ženske v slovaških ženskih časopisih do razpada Habsburške monarhije.

Leta 1898 je izšel prvi slovaški ženski časopis *Dennica*, ki ga moremo šteti za prvo večje samostojno podjetje slovaških žensk, ki je imelo vseslovaški karakter. Zaradi represivnega odnosa madžarske oblasti do drugorazredne slovaške etnične skupnosti, je časopis v žensko vprašanje skril tudi narodnostno vprašanje. Kompleksnost ženskega vprašanja je bila v okviru *Dennice* in tudi nekaj let mlajšega ženskega časopisa *Živene* močno omejena. Časopisa sta delovala predvsem v namen duhovne in duševne prebuje žensk, da bi tako lahko uspešneje delovale v okviru družine in s tem za narod. Pisanja o feminizmu in ženski emancipaciji, kot so se dotedaj že razvila na zahodu, v *Dennici* in *Živeni* niso bila objavljena; vsebinsko dokaj okleščena so se tu in tam pojavila šele v letih pred prvo svetovno vojno.

ČUČEK Filip, B. of History, Pedagogical Faculty of Maribor, Koroška cesta 160, SI -2000 Maribor

342.83(497.4 Celje)"1883/1984"
396.9(497.4 Celje)"1883/1984"

THE ROLE OF WOMEN AT 1883/84 MUNICIPAL ELECTIONS IN THE MUNICIPALITY CELJE-SUBURBS

HISTORY FOR EVERYONE, 11/2004, No. 2, p.

Based on archival and newspaper material the author analysed the elections to the municipal committee of the Municipality Celje-suburbs in 1883/84, and tried to present them in the light of »female suffrage«. This was used as means of manipulation by the political party of Germans as well as of the Slovenes. In very different ways they both tried to acquire election warrants from their female voters.

VITTORELLI Natascha, MA, Lecturer, Institute of Modern History, University of Vienna, Spitalgasse 2-4/Hof 1, A - 1090 Wien

070(0.055.2)(497.4)
050(0.055.2)(497.4)

»THE SLOVENKA«

About »the first Slovene women's newspaper«

HISTORY FOR EVERYONE, 11/2004, No. 2, p.

With the example of women's newspaper *The Slovenka* we can follow how the writing about »the first Slovene women's newspaper« offered the opportunity to talk about Marica Nadlišek (1867-1940) as »the first Slovene female editor«, about Elvira Dolinar (1870-1961) as »the first Slovene feminist«, or about Zofka Kveder (1878-1926) as »the first Slovene female writer«.

While »the first women's newspaper« as a particularity, an achievement, and a gain is in the centre of memorial events in politics and memorial celebrations, the place of »the second women's newspaper« is unoccupied, even more, it was never realised. Four newspaper projects in the period 1919-1944/45 which were also called *The Slovenka* should have formed the genealogy which created from »the first Slovene women's newspaper« also »the first Slovene women's newspaper called The Slovenka«.

STRLE Urška, B. of History, Nanoška 17, SI - 1111 Ljubljana

396:050(437.6)(091)

»WHY DO WE NEED THESE WOMEN'S NEWSPAPERS?«

Female question and the relation to women in Slovakian women's newspapers until the collapse of Hapsburg monarchy.

HISTORY FOR EVERYONE, 11/2004, No. 2, p.

The first Slovakian women's newspaper *The Dennica* was published in 1898. It can be considered as the first larger independent enterprise of Slovakian women, which had also an all-Slovakian character. Due to repressive relation of Hungarian authorities to the second-rate Slovakian ethnical community, the newspaper also published articles, which were hiding Slovakian national question in the female issues. The *Dennica*, as well as a few years' younger women's newspaper *The Živena* strongly restricted the complexity of female question. Both newspapers aimed particularly at spiritual and religious awakening of women so that they could operate more successfully in their families and thus also for their nation. The *Dennica* and *The Živena* did not publish any articles about feminism and female emancipation, which were already present in the West at the time; the first articles with such content, although very limited, appeared sporadically as late as in the years before the First World War.

BATAGELJ Borut, univ. dipl. zgod., Na Livadi 5, SI - 5270 Ajdovščina

396.1:796.61"18/19"
796.61:396.1"18/19"

»ALI NAJ DAME KOLESARIJO?«

Kolesarke in žensko telo na prehodu iz 19. v 20. stoletje

ZGODOVINA ZA VSE, 11/2004, št. 2, str.

Avtor v prispevku skozi analizo nasprotovanja ženskega kolesarjenja znanega literata Antona Aškerca in odgovorov nanj razkriva večplastna razmerja med sočasnim pojavom ženske emancipacije in ženskim kolesarstvom (oziroma ženskimi telesnimi in športnimi praksami nasploh). Žensko kolesarstvo kot masovni popularni fenomen na prehodu v 20. stoletje tako odpira zelo zanimive poglede na vlogo ženskega telesa v času modernizacije, ko so bile norme o zdravem in lepem podvržene družbenim spremembam.

STARIHA Gorazd, dr., arhivski svetovalec, Zgodovinski arhiv Ljubljana, enota za Gorenjsko Kranj, Savska cesta 8, SI - 4000 Kranj

347.15/.17(497.4 Radovljica)"1908/1918"
178.1-055.1/.2(497.4 Radovljica)"1908/1918"

PIJANI IN ZAPRAVLJIVI

Preklicne zgodbe radovljiškega sodnega okraja iz zadnjega desetletja Avstro-Ogrske monarhije

Institut preklica je bil v obravnavanem obdobju (zadnjih deset let Avstro-Ogrske in začetek nove države) izhod v sili, s katerim so kronično pijanim posestnikom lahko odvzeli poslovno sposobnost, da niso mogli zapraviti vsega premoženja in tako preživljanje sebe ter svojcev naprtiti občinski blagajni. Pri ugotavljanju te poslovne nesposobnosti pa so na okrajnih sodiščih nastali zanimivi zapisniki, ki nam kažejo, kako je na pijančevanje posestnikov (kmetov) gledala tedanja družba. Za moške se je smatralo, da lahko pijejo, kot je to pač v deželi v navadi in če so se kdaj opili, nič hudega. Nasprotno pa se je ženskam štela vsaka opitost in so morale skrbeti za to, da so bile dobre gospodinje, ker so v nasprotnem primeru lahko celo veljale za vzrok, da so se njihovi možje zapili.

CVIRN Janez, dr., redni profesor, Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Aškerčeva 2, SI - 1000 Ljubljana

176.6(497.4 Celje)"1914/1919"
347.62(497.4 Celje)"1914/1919"

»ŽUPNIK JE REKEL, DA BI BILO TREBA ŽENSKÉ ZAPEČATITI«

Vpliv prve svetovne vojne na ločitve zakonov

Med prvo svetovno vojno so povsod po Evropi beležili porast zakonoloma (prešuštvo). To dokazuje tudi porast zahtev, s katerimi so prevarani možje po vojni na sodiščih izpodbijali očetovstvo. Toda opazen porast ločitev (razvez) zakonov v letu 1919 ni bil direktna posledica prešuštva žena. Pred celjskim okrožnim sodiščem je leta 1919 vložilo tožbo za ločitev zakona kar 60 koncev, kar je bilo skoraj trikrat več kot leta 1914. Toda v 27 ohranjenih ločitvenih spisih je bilo prešuštvo žene v času moževe odsotnosti na fronti le trikrat glavni razlog ločitve. Med glavnimi ločitvenimi razlogi so – kot pred vojno – prevladovali nasilje in ponavljajoče se žalitve ter hudobna zapustitev.

BATAGELJ Borut, B. of History, Na Livadi 5, SI - 5270 Ajdovščina

396.1:796.61"18/19"
796.61:396.1"18/19"

»SHOULD THE LADIES RIDE A BIKE?«

Female Cyclists and Female Body at the Turn of the 19th Century

HISTORY FOR EVERYONE, 11/2004, No. 2, p.

In his article the author presents multi-layered relations between the two simultaneously emerging phenomena of female emancipation and female cycling (and female sport activities in general) by analysing the opposing views of Anton Aškerc, a famous writer, to female cyclists and the replies to his views. Thus, female cycling as a massive and popular phenomenon at the turn to the 20th century depicts very interesting views on the role of female body in the period of modernisation, when the norms about what is healthy and beautiful were under the pressure of social changes.

STARIHA Gorazd, Ph. D., Archival Advisor, Historical Archives of Ljubljana, Gorenjska Region Branch in Kranj, Savska cesta 8, SI - 4000 Kranj

347.15/.17(497.4 Radovljica)"1908/1918"
178.1-055.1/.2(497.4 Radovljica)"1908/1918"

THE DRUNK AND THE SQUANDERING

Revocation stories of the Radovljica court circuit in the last decade of the Austro-Hungarian monarchy

HISTORY FOR EVERYONE, 11/2004, No. 2, p.

In the described period (the last decade of Austria-Hungary and the beginning of the new state) the institution of revocation was the last measure to which the authorities could have resorted with which they could deprive chronically drunk proprietors of the right to do business. Thus they could not squander all their fortune and burden the municipal public purse with the responsibility of maintaining themselves and their families. When determining this business inability, the court circuits issued interesting notes depicting how the drunkenness of proprietors (farmers) was looked upon in the society at the time. The prevailing belief at the time was, that men could drink since this was the habit in the country, and that there was nothing to worry about if they got drunk from time to time. Women, on the contrary, were reprimanded for any kind of drunkenness and had to prove themselves to be good housewives – otherwise they could have been even held responsible for drinking habits of their husbands.

CVIRN Janez, Ph. D., Full Professor, History Department, Faculty of Arts, University of Ljubljana, Aškerčeva 2, SI - 1000 Ljubljana

176.6(497.4 Celje)"1914/1919"
347.62(497.4 Celje)"1914/1919"

»THE PRIEST SAID THAT WOMEN SHOULD HAVE BEEN SEALED«

The influence of World War I on divorce

HISTORY FOR EVERYONE, 11/2004, No. 2, p.

During the Great War there was a sharp increase in adultery (fornication) all over Europe. The proof for that could be found also in an increase of demands with which deceived husbands impugned their paternity in the court of law after the war. However, a sharp increase in divorce cases (separations) in 1919 was not a direct consequence of female adultery. In 1919, sixty spouses filed for divorce in the Celje court circuit - that is almost three times more than in 1914. However, in 27 preserved divorce papers the adultery of wives in the time when their husbands were fighting on the front was only three times the most important ground for divorce. Among the most important reasons for divorce prevailed – as before the war – violence, repeated insults, and »malicious abandonment«.

BAHOVEC Tina, dr., asistentka, Abteilung für Geschichte Ost- und Südosteuropas, Institut für Geschichte, Universität Klagenfurt, Universitätsstr. 65-67, A - 9020 Klagenfurt

323.15(436.5=163.6)"1918/1941"
396.1(436.5=163.6)"1918/1941"

»POMOČNICA NAJ JE MOŽU NE SAMO V DRUŽINI, MARVEČ TUDI V VEČJEM, NARODNEM ŽIVLJENJU«

Podobe koroških Slovencev in Slovencev v medvojnem času

Prispevek se na primeru slovenske manjšine na Koroškem ukvarja z raznolikimi povezavami med spolom in narodom. Konservativne predstave o ženskem in moškem spolu in njihovih specifičnih vlogah so vplivale na ideologijo, politiko, društveno delovanje itd. Patriarhalna družina je veljala za "življenjsko celico" naroda, Bogu in narodu zvesta žena in mati pa za "dušo" družine. Emancipacija žensk potemtakem ne bi ogrožala samo ustaljen družbeni red, marveč tudi sam obstoj manjšine. Zato so se manjšinske organizacije in publikacije – predvsem Koroški Slovenec, osrednje glasilo v letih 1921–1941, ki služi kot glavni vir prispevka – prizadevale za ohranitev tradicionalnih odnosov med spoloma.

STUDEN Andrej, dr., višji znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI – 1000 Ljubljana

343.61:929 Zabukošek J.
347.62

»NE BO JE NIKDAR VEČ NAZAJ«

Umor pri Celju ali prispevek k temni strani zgodovine možaželjnih žensk

Avtor obravnava zverinski roparski umor služkinje Ivanke Zakrajšek v Čretu pri Celju jeseni leta 1938. Grozovitega zavrata nega morilca Jurija Zabukoška so kmalu prijeli. Na sodnem procesu aprila 1939 so ga obsodili na smrt, septembra 1939 pa obesili na dvorišču jetnišnice. Umorjenka se je z morilcem seznanila preko ženitnega oglasa, na katerega se je javilo še več drugih možaželjnih žensk (večinoma služkinj). Mikrozgodovinska analiza kot študija primera osvetljuje širši fenomen. Preko ženitnih oglasov v časopisu so si skušale najti moža ter postati samostojne gospodinje mnoge ženske. Zlasti služkinje, ki so morale trdo delati, so rade sanjale o princu na belem konju, čakale, da bodo dobile primernega moža ter varčevale, da bodo čim več prihrankov prinesle v zakon. Možaželjne ženske z dovolj velikimi prihranki pa so bile mamljive tudi za kriminalce in nekateri so z raznimi zločinskimi metodami iskanja nevest ogoljufali in oropali ali celo umorili marsikatero nič hudega slutečo žensko.

BAHOVEC Tina, Ph. D., Lecturer, Department for the History of East and South Europe, University of Klagenfurt, Universitätsstr. 65-67, A - 9020 Klagenfurt

323.15(436.5=163.6)"1918/1941"
396.1(436.5=163.6)"1918/1941"

»SHE SHOULD HELP HER HUSBAND NOT ONLY IN THE FAMILY BUT ALSO IN BROADER, NATIONAL LIFE«

The images of Carinthian Slovene men and women in the period between the wars

HISTORY FOR EVERYONE, 11/2004, No. 2, p.

Based on the example of Slovene minority in Carinthia, the article deals with various links between sex and nation. Conservative notions about female and male sex and their specific role influenced the ideology, politics, the operation of societies, etc. Patriarchal family was considered the "vital cell" of the nation, and a wife and a mother, faithful to the God and the nation, as "the soul" of a family. The emancipation of women would thus not only pose a threat to the established social order, but also to the very existence of the minority. Therefore, the minority organisations and publications – particularly *The Koroški Slovenec*, the most important paper in the period 1921-1941 (which was also the main source to this article) – strove to preserve traditional relations between both sexes.

STUDEN Andrej, Ph. D., Senior Scientific Collaborator, Institute of Modern History, Kongresni trg 1, SI – 1000 Ljubljana

343.61:929 Zabukošek J.
347.62

»SHE WILL NEVER COME BACK AGAIN«

The murder near Celje or a contribution to the dark side of the history of women striving to get a husband

HISTORY FOR EVERYONE, 11/2004, No. 2, p.

The author deals with a robbery and brutal murder of the servant Ivanka Zakrajšek in Čreto near Celje in the autumn of 1938. A vicious and perfidious murderer Jurij Zabukošek was soon captured. In April 1939 he was taken to court, sentenced to death penalty, and in September 1939 he was hanged in the yard of the goal. The murdered woman got acquainted with the murderer through a marriage advertisement to which replied several other women (mostly servants) seeking a marriage partner. This microhistorical analysis is a case study, which enlightens a broader phenomenon. Numerous women tried to find a husband through newspaper advertisements and become independent housewives. Particularly the servants, who had to work hard, often dreamed about the prince on a white horse, waited to meet a suitable husband, and saved to bring more savings to the marriage. Women who were seeking a husband and had enough savings were also attractive for criminals and some of them cheated and robbed or even murdered many unsuspecting women using various criminal methods of seeking a bride.

Navodila za pisce prispevkov v reviji Zgodovina za vse

Dolžina razprav v sklopu *Zgodbe, ki jih piše življenje* je omejena na eno avtorsko polo - šestnajst strani formata A4 računalniško napisanega teksta z običajnim (enojnim) razmikom vrstic. Prispevki naj bodo napisani z urejevalnikom besedil Word, v naboru znakov Arial ali Garamond in v velikosti 12 pik (naslov naj bo poudarjen, v velikosti 18 pik, mednaslovi pa poudarjeni, v velikosti 14 pik).

Prispevki za *Zapise* naj ne bi presegli polovice avtorske pole, recenzije knjig za sklop *S knjižne police* pa ne dveh strani. Recenzijo je potrebno opremiti z naslovom, pod katerim naj bo objavljena.

Teksti morajo biti posredovani v tiskani (ena kopija) in elektronski obliki (disketa, cede). Pisci lahko svoje prispevke posredujejo uredniku tudi po elektronski pošti na naslov: janez.cvirn@guest.arnes.si.

Pri pisanju razprav je potrebno upoštevati pravila za citiranje. Opombe naj bodo na koncu vsake strani posebej (pod črto).

Literaturo in vire navajajte v naslednji obliki:

- *Samostojne publikacije*: ime in priimek avtorja, naslov dela, založba in kraj izida, leto izida, stran(i).
- *Periodične publikacije*: ime in priimek avtorja, naslov članka, naslov publikacije, letnik in številka (v obliki ulomka), leto izida, stran(i).
- *Arhivske vire* navajajte na naslednji način: arhiv, ime in signatura arhivskega fonda, arhivska enota, ime in/ali signatura ali paginacija dokumenta. Posamezne enote citata naj bodo ločene z vejicami.

Tekstu (razen besedilu za objavo v rubrikah *Zapisi* in *S knjižne police*) je treba priložiti krajši povzetek (približno 1 stran) in sinopsis (do pol strani).

Avtorji naj svoj tekst opremijo s slikovnim materialom (fotografijami, fotokopijami in podobnim), ki ga morajo seveda podnasloviti. Slikovne priloge naj bodo po možnosti v elektronski obliki (skenirane v formatu TIFF ali JPG v ločljivosti vsaj 300 dpi) na cedeju. Fotokopij, disket, cedejev in rokopisov ne vračamo.

Za predstavitev avtorjev potrebujemo poleg osnovnih podatkov o avtorju (ime in priimek) še podatke o izobrazbi, znanstvenem nazivu, zaposlitvi (statusu) ter naslov (v službi ali doma).

Uredništvo si pridržuje pravico, da prispevkov, ki ne ustrezajo tem navodilom, ne objavi.

Avtorji odgovarjajo za znanstveno vsebino svojih del.

ZGODOVINA ZA VSE

Izdalo: Zgodovinsko društvo Celje®, Prešernova 17, SI-3000 Celje,
tel. 03 42 86 412, www.zgd.celje.si

Založilo: Zgodovinsko društvo Celje

Uredniški odbor: Janez Cvirn, Bojan Cvelfar, Branko Goropevšek,
Tone Kregar, Dragan Matić, Andrej Pančur, Marija Počivavšek,
Ludwig Steindorff, Andrej Studen,
Anton Šepetavc, Aleksander Žižek

Glavni in odgovorni urednik: Janez Cvirn

Tehnični urednik: Aleksander Žižek

Računalniška priprava stavka: Andrej Mohorič

Prevod v angleščino: Katarina Kobilica

Prevod iz angleščine: Simon Zupan

Prevod v nemščino: Tina Bahovec

Prevod iz nemščine: Aleksander Žižek

Lektor: Anton Šepetavc

Bibliografska obdelava: Srečko Maček

Tisk: Grafika Gracer

Za znanstveno vsebino člankov odgovarjajo avtorji.

Fotografija na naslovnici: Muzej novejšje zgodovine Celje

Revija izhaja dvakrat letno

Naklada: 400 izvodov

Finančna podpora za natis revije:
Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije
Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport Republike Slovenije

ISSN 1318-2498

Letna naročnina: za posameznike in ustanove 3500 SIT, za študente 2500 SIT.
Cena posamezne številke v prosti prodaji je 2000 SIT.